

Dušan Janák a kolektiv

ČESKÁ SPOLEČNOST POODHALENA DŮLEŽITÁ FAKTA O NAŠEM ŽIVOTĚ V PRVNÍ ČTVRTINĚ 21. STOLETÍ

- MENDELU
- Fakulta regionálního
- rozvoje a mezinárodních
- studií

Mendelova univerzita v Brně

Dušan Janák a kolektiv

ČESKÁ SPOLEČNOST POODHALENA

Důležitá fakta o našem životě
v první čtvrtině 21. století

2024

- MENDELU
- Fakulta regionálního
- rozvoje a mezinárodních
- studií

Recenzovali

Mgr. Martin Stanoev, Ph.D.¹

doc. PhDr. Bc. Alena Hricová, Ph.D.^{2,3}

¹ Inboox Cz

² Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

³ Pražská vysoká škola psychosociálních studií

Autorský kolektiv

Dušan Janák (ed.)^{1,2}, <https://orcid.org/0000-0001-8667-2948>

Dana Hübelová¹, <https://orcid.org/0000-0002-2551-8792>

Beatrice-Elena Chromková Manea¹, <https://orcid.org/0000-0002-3849-5067>

Tomáš Katrňák³, <https://orcid.org/0000-0002-2557-302X>

Alice Kozumplíková¹, <https://orcid.org/0000-0001-6593-2747>

Jiří Nesiba¹, <https://orcid.org/0000-0002-4941-8497>

Pavel Ptáček¹, <https://orcid.org/0000-0001-6596-0991>

Josef Smolík¹, <https://orcid.org/0000-0001-5841-8598>

Lucie Sedláková¹, <https://orcid.org/0000-0003-4818-7639>

¹ Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Česká republika

² Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislavě, Gondova 2, 811 02 Bratislava, Slovenská republika

³ Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno, Česká republika

© Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno

ISBN 978-80-7509-974-7 (online ; pdf)

<https://doi.org/10.11118/978-80-7509-974-7>

Open Access. Publikace *Česká společnost poodhalena: Důležitá fakta o našem životě v první čtvrtině 21. století* podléhá licenci CC BY-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/deed.cs>)

ABSTRAKT

Kniha přináší přehled důležitých fakt o současném životě české společnosti. Pokrývá sedm tematických okruhů, na každý z nich je zaměřena jedna kapitola. První kapitola přináší přehled toho, jak se kvalita života měří. Kapitola věnovaná stavu české populace přibližuje základní informace o obyvatelstvu a vysvětluje hlavní souvislosti rodinného chování a trendů migrací. Porodnost a migrace jsou dva elementární způsoby populační obměny, které působí jako propojené nádoby a nelze je sledovat odděleně. Kapitola věnovaná zdraví se věnuje nejen aspektům zdraví obyvatel, ale také zdravému životnímu prostředí. Námětem další kapitoly je sociální struktura odvozená z trhu práce a souvislosti rozdělení práce se sociálními nerovnostmi, které následuje téma vzdělání a jeho vliv na vznik nerovností. Kapitola věnovaná politice se zaměřuje na aspekty kvality demokratické politiky založené na participaci občanů ve věcech veřejných. Knihu uzavírá téma kriminality v České republice.

Klíčová slova:

česká společnost, kvalita života, populace, migrace, sociální struktura, zdraví, životní prostředí, sociální nerovnost, vzdělání, občanská participace, kriminalita, politické preference

ABSTRACT

The book provides an overview of important facts about the contemporary life of Czech society. It covers seven thematic areas, each of which is the focus of one chapter. The first chapter provides an overview of how quality of life is measured. The chapter on the state of the Czech population presents basic information about the population and explains the main context of family behaviour and migration trends. Fertility and migration are two elementary modes of population change that act as interconnected vessels and cannot be observed in isolation. The chapter on health focuses not only on aspects of population health but also on a healthy environment. The theme of the next chapter is the social structure derived from the labour market and the links between the division of labour and social inequalities, followed by the topic of education and its impact on the emergence of inequalities. The chapter on politics focuses on the quality aspects of democratic politics based on citizen participation in public affairs. The book concludes with the topic of crime in the Czech Republic.

Keywords:

Czech society, quality of life, population, migration, social structure, health, environment, social inequalities, education, citizen participation, crime, political preferences

OBSAH

ÚVOD: Krátká úvaha o knize, kterou držíte v ruce	7
Použité zdroje	8
1. JAK POZNÁME, JAK SE MÁME? Přehled hlavních přístupů ke zkoumání kvality života	9
1.1 Úvod	9
1.2 Pojem kvality života a jeho subjektivní a objektivní indikátory	10
1.2.1 Subjektivní indikátory	11
1.2.2 Objektivní indikátory	14
1.3 Shrnutí	16
1.4 Otázky k tématu posuzování a měření kvality života	17
1.5 Použité zdroje	18
2. STAV POPULACE: Populační vývoj a migrace	20
2.1 Úvod	20
2.2 Porodnost a plodnost	21
2.2.1 Mezinárodní srovnání úrovně plodnosti	25
2.2.2 Mimomanželská plodnost	25
2.3 Potraty a potratovost	28
2.4 Sňatky	30
2.5 Rozvody	33
2.6 Mezinárodní migrace a postoje k ní	36
2.7 Shrnutí	44
2.8 Otázky k tématu populace	45
2.9 Použité zdroje	45
3. STAV ZDRAVÍ: Lidské zdraví, kvalita života a životní prostředí	47
3.1 Úvod	47
3.2 Ukazatele a faktory zdraví	49
3.2.1 Naděje dožití	49
3.2.2 Nemoci a úmrtnost	51
3.2.3 Invalidita	53
3.2.4 Implementace osob se zdravotním znevýhodněním má své výhody i nevýhody	57
3.2.5 Nehody v silniční dopravě, pracovní neschopnost a úrazy	59
3.2.6 Duševní zdraví dětí a adolescentů, suicidální jednání a sebevraždy ..	62
3.3 Zdravé životní prostředí – souvislosti a výzvy v České republice	64
3.3.1 Environmentální zdraví	64
3.3.2 Kvalita ovzduší v České republice	65
3.3.3 Kvalita vod	67
3.3.4 Vývoj půdního fondu České republiky	70
3.3.5 Nakládání s odpady	70
3.3.6 Postoje české veřejnosti k životnímu prostředí a změně klimatu ...	74
3.4 Shrnutí	74
3.5 Otázky k tématu zdraví	76
3.6 Použité zdroje	77

4. STAV SOCIÁLNÍ STRUKTURY: Sociální nerovnosti a práce	83
4.1 Úvod.....	83
4.2 Typy třídní struktury.....	85
4.3 Sociální struktura české společnosti	87
4.3.1 Sociální struktura v období státního socialismu	88
4.3.2 Transformace sociální struktury po roce 1989 a její současný stav ..	89
4.3.3 Kulturologický pohled na třídní strukturu současné české společnosti ..	90
4.4 Ekonomické nerovnosti: příjem a majetek	93
4.4.1 Příjmy.....	93
4.4.2 Majetek – vlastní bydlení.....	95
4.5 Sociální vyloučení	96
4.6 Shrnutí	98
4.7 Otázky k tématu sociální struktura	99
4.8 Použité zdroje	99
5. STAV VZDĚLÁNÍ: Od ekonomie k ekologii	101
5.1 Úvod.....	101
5.2 Základní a střední školy	103
5.3 Vysoké školy	106
5.4 Učitelé a výsledky jejich práce	111
5.5 Finance a inovace.....	116
5.6 Shrnutí	119
5.7 Otázky k tématu vzdělání.....	120
5.8 Použité zdroje	121
6. STAV POLITIKY: Občanská participace a politické preference.....	125
6.1 Úvod.....	125
6.2 Občanská sdružení a neziskový sektor	127
6.3 Občanská participace	128
6.4 Politické klima a participace	132
6.5 Mezilidská a institucionální důvěra	143
6.6 Shrnutí	147
6.7 Otázky k tématu politika	148
6.8 Použité zdroje	148
7. STAV KRIMINALITY: Zločin a trest	151
7.1 Úvod.....	151
7.2 Zločin.....	155
7.3 Trest.....	163
7.4 Trendy v oblasti kriminality a vězeňství	170
7.5 Shrnutí	170
7.6 Otázky k tématu	171
7.7 Použité zdroje	171
7.8 Použité zdroje informací a dat	173
ZÁVĚR: Jak se tedy vlastně máme?	174
SUMMARY	177
Jmenný rejstřík	180
Věcný rejstřík	183

ÚVOD

KRÁTKÁ ÚVAHA O KNIZE, KTEROU DRŽÍTE V RUCE

Dušan Janák

Co je to kvalita života? Je to často používaný termín ve sdělovacích prostředcích, při společenských i politických diskusích, ale i v běžném životě a hovoru. „Jak se máš?“ „Jak se vám daří?“ To jsou obligátní otázky při formálních i neformálních setkáních. Kvalita života je ale také tématem řady rozsáhlých mezinárodních studií, výběrových šetření nebo vědeckých studií. Jednou ze společenských věd, která se otázkám kvality života věnuje, je sociologie. Dalo by se říci, že z úhlu pohledu laické veřejnosti a výzkumníků, je interpretace kvality života „problematická“. Tento fakt vyplývá ze skutečnosti, že společenské vědy formulují poznatky o světě, který všichni důvěrně známe. Vynášejí soudy o dění, na které už máme všichni nějaký názor. Může jít například o ne/přizpůsobivost etnických menšin, rozvodovost a příčiny nárůstu počtu nesezdaných soužití, ne/rovný přístup ke vzdělání, ne/rovné odměňování za práci, ne/účast na volbách a ne/angažovanost ve veřejném životě atd.

Vznik této knihy je motivován snahou přinést komplexnější náhled na důležité oblasti života české společnosti, které jsou, z pohledu sociálních věd i sociálních vědců jako lidí žijících své každodenní životy, považovány za důležité pro posouzení skutečnosti, jak se máme a jaká je kvalita našeho života. Záměrem autorského kolektivu je hledat souvislosti v tématech, která jsou blízká běžnému člověku v každodenním životě, aniž by musel znát strategické cíle na národní úrovni. Struktura knihy vychází z jednoduchého předpokladu, že většina lidí si přeje mít pevné zdraví, dobrou práci, přátele a spokojenou rodinu. Snaží se svým dětem zajistit vhodné vzdělání, které by jim pomohlo nalézt dobrou práci, a těší se z toho, když se jejich děti mají lépe, než se měli oni. Chce žít v bezpečí a ve zdravém životním prostředí. Prezentovaná témata se pak věnují představení klíčových aspektů kvality života a jsou pro čtenáře nástrojem k porozumění datům, jimiž jsme zahlcováni ve sdělovacích prostředcích. Ačkoli v některých případech autoři vycházejí ze svých vlastních analýz, smyslem publikace je vybrat z nepřeberného množství existujících výzkumů a dat důležité informace a srozumitelnou formou je podat čtenáři. Teoretické interpretace jsou omezeny na minimum, i když nemohou být vypuštěny zcela. Data sama o sobě nemluví, to se jim daří až v kontextu teorie. Základní teoretické koncepty jsou představeny formou přístupnou pro laického čtenáře.

Inspirací pro tuto publikaci byla kniha brněnského sociologa Iva Možného *Česká společnost: Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*, která vyšla před zhruba dvaceti lety (Možný, 2002). S nápadem udělat jakýsi update nepřišli autoři této publikace sami. Kniha olomouckých sociologů *Fakta a trendy v současné české společnosti: Jak se neztratit v datech* (Ryšavý, Fiedor et al., 2023) následuje tutéž inspiraci. Lidové pořekadlo však praví „když dva dělají totéž, není to totéž“ a platí to i o uvedených publi-

kacích. Možného kniha i kniha kolektivu autorů pod vedením Ryšavého a Fiedora se pokoušejí o nanejvýš faktografické zachycení stavu české společnosti bez hodnotícího komentáře, který ponechávají na čtenáři. V naší publikaci vycházíme z trochu jiného pojetí. Fakta nehovoří sama o sobě, i když už jejich pouhá selekce má výpovědní hodnotu. Zajímavými se stávají až při interpretaci a zasazení do kontextu s jinými fakty.

Hlavní tematické oblasti práce Iva Možného *Česká společnost...*, soudobých *Fakta a trendy...* i této publikace jsou obdobné, ale náš tematický záběr je poněkud užší, tj. pokrýváme méně oblastí než Možného kniha, zatímco *Fakta a trendy...* mají oproti ní zase záběr širší.¹ Ve své publikaci se snažíme jít více do hloubky z pohledu základní perspektivy, kterou vytváří otázka týkající se kvality našeho života. Pojem kvality života je základním prizmatem, jímž nahlížíme na jednotlivá témata. Jedná se o koncept blízký běžným lidem a jejich starosti o vlastní bytí, o termín frekventovaný ve veřejné politice a pochopitelně i o pojem systematicky využívaný v sociálních vědách.

První kapitola se od ostatních částí publikace obsahově trochu liší tím, že se zaměřuje na přehled způsobů měření kvality života a pouze výběrově tyto způsoby ilustruje na datech z české společnosti. Lze ji snadno přeskočit při čtení (a v případě potřeby se k ní vrátit), nelze ji ale vynechat při psaní. Kapitola věnovaná stavu české populace přibližuje základní informace o obyvatelstvu a vysvětluje hlavní souvislosti rodinného chování a migračních trendů. Porodnost a migrace jsou dva elementární způsoby populační obměny, které působí jako propojené nádoby a nelze je sledovat odděleně. Kapitola věnovaná zdraví se věnuje nejen aspektům zdraví obyvatel, ale také zdravotnímu životnímu prostředí. Námětem další kapitoly je sociální struktura odvozená z trhu práce a souvislosti rozdělení práce se sociálními nerovnostmi, jež následuje téma vzdělání a jeho vliv na vznik nerovností. Kapitola věnovaná politice se zaměřuje na aspekty kvality demokratické politiky založené na participaci občanů ve věcech veřejných. Knihu uzavírá téma kriminality v České republice.

POUŽITÉ ZDROJE

MOŽNÝ, Ivo (2002). *Česká společnost: Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál.
RYŠAVÝ, Dan a FIEDOR, David (eds.) (2023). *Fakta a trendy v současné české společnosti: Jak se neztratit v datech*. Studijní texty. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.

---

¹ Možného kniha je složena z následujících osmi tematických kapitol: Rodina, Zdraví, Vzdělání, Práce, Životní prostředí, Občanská participace, Média, volný čas a způsob života, Zločin a trest.

1. JAK POZNÁME, JAK SE MÁME?

Přehled hlavních přístupů ke zkoumání kvality života

Dušan Janák, Jiří Nesiba, Lucie Sedláková

1.1 ÚVOD

Vztah vědeckého poznání na straně jedné a běžné zkušenosti na straně druhé je komplikovaný a nanejvýš komplexní. Společenské vědy přinášejí poznatky o světě, který všichni důvěrně známe, a vynášejí soudy o dění, na které už máme vytvořený názor. Polský sociolog Zygmunt Bauman (Bauman, May, 2004) vymezuje několik dimenzí, v nichž se sociologické vědění zásadně liší od každodenního vědění, ačkoli se vztahuje k týmž jevům. Vedle elementární zásady, že pro sociální vědy platí pravidla vědeckého dokazování, tj. požadavek, aby každý objev či nový poznatek bylo možné podrobit veřejnému přezkoumání a diskusi, pojmenovává Bauman další, subtilnější charakteristiky. Sociologie (potažmo sociální vědy jako celek) se snaží rozšířit perspektivu, kterou nabízí individuálně žitý svět, a překročit horizont zkušenosti každodenního životního světa jak do šířky, tak do hloubky. Rozšíření záběru spočívá v tom, že sbírá více faktů a místo jednotlivostí používá statistiku.

Prohloubení pohledu je založeno na snaze odhalit v individuálním životě působení obecnějších nadindividuálních struktur a nalézt pojitko mezi osobní biografií a historií společenského celku. S prohloubením pohledu i s rozšířením pole zkušenosti se pojí jeden důsledek, jež Bauman nazývá „oddůvěrňování důvěrného“. Míni tím právě schopnost podívat se na důvěrně známé události z úhlu, který odhaluje nové souvislosti, jež zůstávají v rutinně každodennosti utajené. Umožňuje tak např. vidět individuální pracovní úspěch či neúspěch nikoli (pouze) jako výsledek schopností jedince a vynaložené péle, ale jako určitou strukturální dispozici danou sociálním původem člověka. Podobně je tomu např. s volbou životního partnera, rozhodnutím o uzavření či neuzavření sňatku, rozhodnutím o počtu dětí v rodině apod. Z pohledu sociálních věd jsou tyto individuální volby do značné míry strukturálně podmíněné. Obrazně řečeno, sociologie může stát u kolébky novorozence a podle charakteristik jeho rodiny s určitou mírou statistické pravděpodobnosti předpovídat, jakého vzdělání v budoucnosti dosáhne, jaké budou jeho sociální charakteristiky, výběr jeho budoucího životního partnera, jaký typ povolání bude pravděpodobně vykonávat i v jakém věku bude nejspíš usilovat o vlastní potomky (Katrňák, 2008).

O vědeckém poznání odhalujícím strukturální souvislosti je také potřeba uvažovat jako o zvláštním způsobu popisu jevů, který může být našemu prožívání reality

na hony vzdálený. Je to specifická perspektiva pohledu právě na věci, na něž máme všichni názor. Je to jiná úroveň popisu, než ze které vnímáme a uchopujeme náš žitý svět jako samotní aktéři. To, že dokážeme popsat strukturální podmíněnost volby svého povolání nebo životního partnera, nás nezabavuje pracovních trablů, placení složenek či partnerských etud. Na druhou stranu bývá vědecké a každodenní vědění vzájemně propletené a ovlivňující se na více úrovních. Této skutečnosti si povšimli teoretikové reflexivní modernizace Ulrich Beck a Anthony Giddens (např. Beck, 2004; Giddens, 1998). Podle nich je věda důležitým zdrojem dynamiky moderních společností, i když mechanismus jejího působení lze nejlépe charakterizovat jako proces vzniku nezamýšlených důsledků lidského jednání.

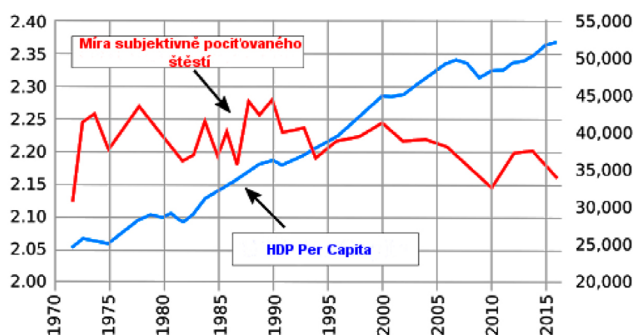
1.2 POJEM KVALITY ŽIVOTA A JEHO SUBJEKTIVNÍ A OBJEKTIVNÍ INDIKÁTORY

Pod kvalitním životem si lze představit celou řadu nejrůznějších věcí, pojetí a přístupů. V sociálních vědách i ve veřejné politice vychází většina pokusů o definici z klasické definice Světové zdravotnické organizace (WHO), podle níž je kvalita života „subjektivní vnímání vlastní životní situace ve vztahu ke kultuře, k systému hodnot, životním cílům, očekáváním a běžným zvyklostem“ (WHO, 2021). Z definice je patrný důraz na dimenzi subjektivního prožívání. Ta však není dostačující, zejména pokud se snažíme určit vnější podmínky pro subjektivně kvalitní život. Podle sociologa a ekonoma Roberta Costanzy je pocit kvality života „nepolapitelný“. Různorodé „objektivní“ a „subjektivní“ ukazatele napříč obory a s různými měřítky musejí nakonec započítat i subjektivní pohodu (angl. *subjective well-being*; Costanza, 2008).

Z výše uvedeného je zřejmý význam rozdělení indikátorů kvality života na subjektivní a objektivní. Subjektivní se zaměřují na individuální prožívání života, objektivní na skutečnosti nezávislé na tomto prožívání. Subjektivní indikátory typicky zahrnují emoční rozpoložení lidí, jejich pocit životní pohody, vnímání vlastního psychického i fyzického zdravotního stavu apod., což se nejčastěji stává předmětem zájmu psychologů a sociologů. Objektivní indikátory se zaměřují na bohatství a příjem, materiální spotřebu a dostupnost služeb, šance na vzdělání, dlouhý život či kvalitní lékařskou péči, faktory životního prostředí apod., které se stávají předmětem zájmu badatelů z širší palety disciplín, vedle sociologů např. také demografů, sociálních geografů, environmentalistů, ekonomů, urbanistů apod.

Subjektivní prožívání a objektivní indikátory spolu mohou, avšak nemusejí jednoznačně souviset. Např. tzv. Easterlinův paradox popisuje, že vztah mezi objektivní materiální životní úrovní (měřenou úrovní HDP) a subjektivní kvalitou života není lineární. Graf 1.1 přináší Easterlinovy ilustrativní údaje z USA o vývoji HDP (množství peněz protékajících v národní ekonomice) a subjektivně pocítovaného štěstí.

U mechanismů stojících v pozadí Easterlinova paradoxu jde mj. o to, že subjektivní pocit štěstí roste spolu s materiální úrovní života v chudých společnostech, které zažívají materiální vzestup. Ve společnostech s vysokou materiální úrovní života další růst materiální úrovně života již subjektivní pocit štěstí nepřináší. Jako by to souviselo s lidovou moudrostí, že kdo je sytý, víc řízků už nesní. U pocitu spokojenosti souvisejícího s materiálním příjmem jde však současně i o to, že je do značné míry

Graf 1.1 *Easterlinův paradox na příkladu USA*

Zdroj: Easterlin, 2003, vlastní zpracování

relativní veličinou, tj. závisí i na srovnání s ostatními. Vysoký příjem nás nenaplní štěstím, pokud ti, s nimiž se vědomě či nevědomky srovnáváme, mají příjem mnohem vyšší. Easterlinova zjištění a argumenty jsou dlouhodobě předmětem diskuse, kritiky i obhajoby. Probíhající debata však prokázala přinejmenším to, že subjektivní prožívání kvality života a objektivní životní podmínky nejsou v jednoduchém vzájemném vztahu a podle hodnot v jedné dimenzi nelze jednoduše usuzovat na druhou.

1.2.1 SUBJEKTIVNÍ INDIKÁTORY

Pokusy o systematické uchopení subjektivní kvality života se dočkaly rozpracování především v psychologických a sociálněpsychologických disciplínách. Američtí psychologové Edward Diener (mj. přezdívaný *Mr. Happiness*) a Martin Seligman dlouhodobě zkoumali téma štěstí a navrhli tři základní dimenze, v nichž je vhodné subjektivní pohodu (angl. *subjective well-being*) zkoumat. Jedná se zaprvé o subjektivní stav duševní pohody, zahrnující převahu pozitivních emocí (*positive affect*) a nižší poměr negativních emocí (*negative affect*), zadruhé o kognitivní (racionální) zhodnocení spokojenosti se životem (*life satisfaction*) a zatřetí o zhodnocení spokojenosti v důležitých oblastech života, jako je zdraví, volný čas, uspokojení v osobním a profesním životě (*flourishing*; Slezáčková, 2012: 25). Seligman rozpracoval typologii pěti základních stavebních kamenů trvale spokojeného života označenou zkratkou PEMRA, jež je akronymem počátečních písmen pěti dimenzí: *positive emotions* (pozitivní emoce), *engagement* (zaujetí), *relationship* (pozitivní vztahy), *meaning* (smysluplnost), *accomplishment* (úspěšný výkon; srov. Seligman, 2021).

Představy o subjektivním šťastném životě tradičně zahrnují příjemné tělesné prožitky, bezprostřední duševní prožívání a k tomu i duchovní rozměr, který dává životu hlubší smysl. Seligman (2021) rozlišuje tři pilíře šťastného života. První z nich je pilířem života příjemného, života v materiálním dostatku; druhý pilířem života zaujatého, tj. takového, kdy děláme to, co nás těší. Na rozdíl od materiálního dostatku se svého zaujetí můžeme jen těžko přejít. Třetím pilířem je pocit smysluplnosti našeho počínání.

Sociální psychologové a sociologové vedle emocionální pohody (angl. *emotional well-being*) staví jako stejně důležitý aspekt sociální pohodu (angl. *social well-being*), spojovanou např. s akceptací okolím, přínosem druhým lidem a sociální integrací.

Americký sociolog Charles Murray spatřuje možnost dlouhodobého štěstí v kombinaci pevných rodinných svazků a silných přátelských vazeb s okolím s duchovním rozměrem smyslu života a práce, která člověka naplňuje (Murray, 2014).

Podobných typologií a konceptuálních rozpracování je celá řada a docela dobře je lze spojit s intuitivními představami o kvalitním životě, z nichž koneckonců vycházejí. Výše uvedená vymezení mají spíše ilustrativní funkci, mají ukázat, které dimenze subjektivní kvality života bývají považovány za důležité a do jaké míry se v rámci sociálněvědních přístupů překrývají. Z hlediska popisu kvality života vědeckým způsobem je důležitý převod na empirické (tj. smyslově vnímatelné) indikátory. Když se podíváme na nejrůznější výše uvedené pojmy – např. na pozitivní a negativní emoce, smysluplnost života, zaujatost –, nabízí se otázka, jak je lze měřit. Jak např. přesně změřit natolik důležitou pozitivní emoci, jako je láska nebo radost?

Při pokusech o kvantifikaci se zdaleka nejčastěji spoléháme na tvrzení samotných lidí a jejich sebezařazení na určité škále na základě přímé otázky nebo sady (baterie) otázek, ačkoli je na místě se ptát, jestli je tento přístup dostatečný. Existují i nekvantifikující, tzv. kvalitativní, postupy, kterými zjišťujeme prožívání lidí více do hloubky. Typickou metodou je hloubkové interview, ve kterém výzkumník s komunikačními partnery dochází hlubšímu porozumění, jak prožívají určitou situaci nebo aspekty svého života (např. jeho smysluplnost). Australská socioložka Bronnie Wareová provedla pomocí rozhovorů takto založené sociologické šetření s lidmi v paliativní péči. Tyto lidi vyzpovídala z perspektivy jejich blížící se smrti ohledně toho, co jim v životě nejvíc bránilo, aby byli šťastní. Respondenti nejčastěji zmiňovali aspekty, které Wareová seskupila do čtyř kategorií: 1) žili podle očekávání druhých lidí, 2) příliš pracovali, 3) nedovolili si být šťastnější, 4) neměli odvalu vyjádřit své city (Ware, 2012).

Do hloubky prožívání jdoucí kvalitativní přístup je možné aplikovat na malé skupiny nebo např. při zkoumání určitých sociálních typů. Pokud chceme zkoumat početnější skupiny anebo mít celospolečenský záběr např. na populaci obyvatel určité země, musíme sáhnout k metodám, které sice nejdou tak do hloubky, ale s jejichž pomocí můžeme získat představu o velkých sociálních celcích.

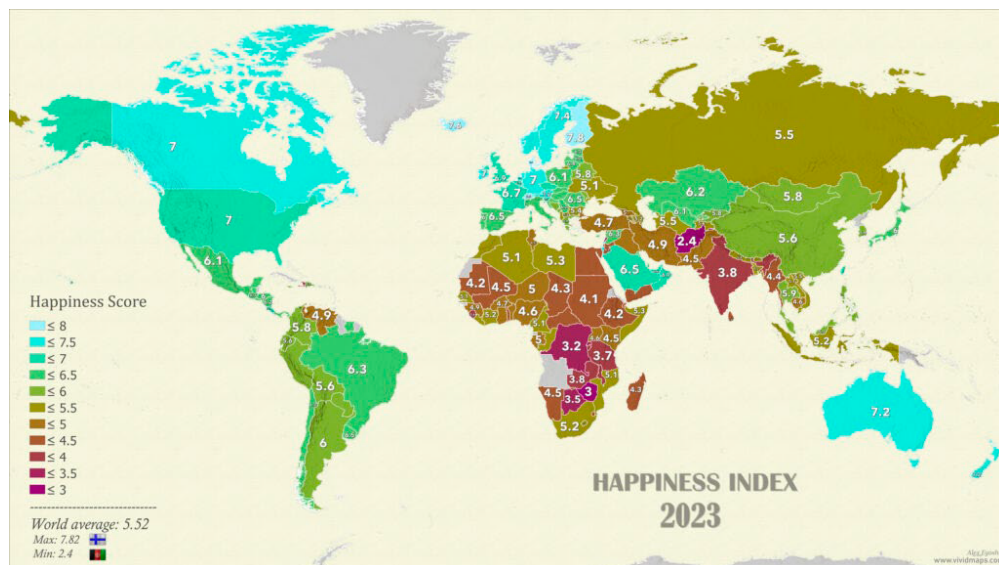
V tomto případě je nejčastěji používanou metodou dotazníkové šetření (Balestra a Sultan, 2013; Yonk et al., 2017). Tento přístup se obvykle využívá např. v souvislostech se subjektivním posuzováním vlastního zdravotního stavu. Jedním z nejrozšířenějších dotazníků je dotazník Světové zdravotnické organizace *Quality of Life* (WHOQOL). Tento dotazník se začal používat v polovině 90. let 20. století a je založen na vyjádřeních respondentů k různým aspektům vlastního zdraví – k fyzickému zdraví, psychickému zdraví (prožívání), sociálním vztahům, prostředí, fyzické nezávislosti a duchovní oblasti. V rámci těchto oblastí rozpracovaných do série dílčích indikátorů, jež v dotazníku představují výroky o zdravotním stavu, respondenti vystihují svůj stav pomocí pětibodové Likertovy škály, tj. škály s protikladnými krajními odpověďmi a neutrální středovou hodnotou (např. plně souhlasím – spíše souhlasím – ani souhlasím, ani nesouhlasím – spíše nesouhlasím – silně nesouhlasím; Čepelka 2019: 141). Za pozornost stojí, že dotazník k subjektivnímu zdravotnímu stavu sleduje indikátory týkající se širších souvislostí (sociálních vztahů, prostředí). V České republice je dotazník používán nejčastěji ve zdravotnictví u různých typů pacientů, ať už podle diagnózy nebo v různých zařízeních. Reprezentativní výsledky pro celou českou společnost k dispozici nejsou. Vzhledem k celoevropskému populačnímu trendu stárnutí společnosti se jedna

část výzkumů zaměřuje na seniorskou populaci (Tišanská, Kožený, Csémy, 2021). Starší výzkum Dragomirecké (2007) týkající se pražské seniorské populace ukázal např. to, že život bez partnera v některých oblastech kvalitu života snižuje, že vliv na subjektivní kvalitu života má jak úroveň hmotného zabezpečení, tak výška dosaženého vzdělání. Mít partnera, dobré hmotné zabezpečení a vzdělání koreluje s vyšší pocítovanou kvalitou života. Tyto proměnné však nediferencují respondenty v otázce postojů ke smrti. Jako by se potvrzovala lidová moudrost, že před smrtí jsou si všichni rovni.

Více než deset let probíhá každoroční šetření, jehož výsledkem je zpráva o subjektivním štěstí občanů v jednotlivých zemích, tzv. *World Happiness Report* (Zpráva o světovém štěstí). Zpráva je publikací organizace *Sustainable Development Solutions Network*, která vychází z údajů průzkumu veřejného mínění *Gallup World Poll* a je publikována jednou ročně od roku 2012. Zpráva o světovém štěstí odráží celosvětově větší pozornost věnovanou štěstí a blahobytu jako kritériím pro vládní politiku. Vyjádření respondentů o spokojenosti se životem v rozličných oblastech dává do souvislosti s různými objektivními indikátory (např. s HDP, nadějí na dožití ve zdraví, mírou korupce apod.; <https://worldhappiness.report/>). Podle výsledků za poslední tři roky je Česká republika na 18. místě v celkovém hodnocení. V některých položkách, jako je např. pocítované bezpečí, jsme na tom lépe, v položkách týkajících se pocítované svobody o něco hůře. Podíváme-li se na celosvětovou mapu (mapa 1.1), lidé v severní Americe, Austrálii a západní Evropě vykazují vyšší míru pocítovaného štěstí než v Africe a v jihovýchodní Asii, kde jsou souhrnné indexy pocítovaného štěstí nejnižší.

Dalším z mezinárodně používaných dotazníků je evropský dotazník pro zjišťování kvality života v rámci Evropského průzkumu kvality života (*European quality of life survey – EQLS*). EQLS je monitorovacím nástrojem, který od roku 2003 ve čtyř- až pětiletých intervalech zjišťuje pomocí přibližně stovky otázek kvalitu života v zemích Evropské unie. Indikátory zahrnují vedle celkové subjektivní pohody (*well-being*) také environmentální

Mapa 1.1 *Míra indexu štěstí ve světě v roce 2023*

Zdroj: <https://vividmaps.com/happiest-countries-worldwide/>

a sociální aspekty, jako je např. kvalita veřejných služeb, bydlení či vyváženost pracovních a mimopracovních (rodinných, volnočasových) aktivit (<https://www.eurofound.europa.eu/surveys/european-quality-of-life-surveys>). Poslední šetření proběhlo v roce 2016 a jeho výsledky jsou tak už poněkud neaktuální. Výhodou EQLS nicméně je snadný přístup k primárním datům prostřednictvím uvedené internetové stránky.

V ilustrativním výčtu způsobů měření subjektivních indikátorů kvality života bychom mohli dlouze pokračovat. Tři výše uvedené **standardizované nástroje** (WHOQOL, *World Happiness Report*, EQLS) jsou však na tomto místě dostačující, neboť prezentují přístupy, které jednak vycházejí ze tří odlišných konceptů (zdraví, štěstí, šířeji pojatá kvalita života), jednak jsou osvědčené dlouholetým používáním a zároveň umožňují provádět mezinárodní komparace. Mimo to také platí, že většina přístupů ke zkoumání kvality života pomocí subjektivních indikátorů se snaží o propojení individuální spokojenosti se životem s objektivními indikátory, tj. s hledáním objektivních podmínek pro spokojený život. Doplnění platí obousměrně. Šetření zaměřená na objektivní ukazatele bývají nezhřídkava doplňována zjišťováním subjektivní spokojenosti.

1.2.2 OBJEKTIVNÍ INDIKÁTORY

Příkladem takového výzkumu je vedení evropské statistiky o příjmu a životních podmínkách obyvatel evropské unie EU-SILC (*European Union statistics on income and living conditions*). V Česku jej od roku 2005 provádí Český statistický úřad. Ačkoli je statistika vedena na základě dotazování jednotlivců, jednotkou šetření, která je pro účely sběru dat reprezentativně vybírána, je byt a dotazování se vede v bytě ve třech stupních: za byt, za společně hospodařící domácnost a za jednotlivce starší 16 let. „Účelem šetření je získávat reprezentativní údaje o příjmovém rozdělení jednotlivých typů domácností, údaje o způsobu, kvalitě a finanční náročnosti bydlení, vybavenosti domácností předměty dlouhodobého užívání a o pracovních, hmotných a zdravotních podmínkách dospělých osob žijících v domácnostech. Sesbíraná data slouží k výpočtu ukazatelů peněžní a materiální chudoby, intenzity ekonomické aktivity a úrovně sociálního vyloučení. Neméně důležitým cílem je získat data, která poskytnou potřebné informace jak pro směřování sociální politiky státu v oblastech, jako je nezaměstnanost, sociální péče, daňový systém apod., tak i pro hodnocení dopadu přijatých opatření.“ (ČSÚ, <https://www.czso.cz/csu/czso/zivotni-podminky-eu-silc-metodika>) Součástí dotazování na úrovni jednotlivců jsou subjektivní indikátory životní spokojenosti, pocíťovaná intenzita problémů, vnímání sociálního vyloučení či pocity osamělosti, štěstí apod.

Mezi nejznámější míry objektivních indikátorů užitečné pro mezinárodní srovnání na de facto celosvětové úrovni patří index lidského rozvoje (*Human Development Index – HDI*), který používá Organizace spojených národů, indikátory světového rozvoje (*World Development Indicators – WDI*), které využívá Světová banka, nebo index lepšího života (*Better Life Index – BLI*), s nímž pracuje Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). Podle HDI patří Česká republika mezi velmi rozvinuté země s pozicí na 32. místě ze 191 zemí. WDI přináší spíše baterii několika desítek indikátorů založených na údajích z mezinárodních statistik, které nelze jednoduše slučovat do souhrnného indexu. Nalézají se tu natolik rozdílné indikátory, jako je např. počet bankomatů na 100 000 dospělých osob (těch má česká společnost k dispozici méně než

ostatní země V4) nebo rovnoměrnost rozložení bohatství ve společnosti pomocí Giniho koeficientu (Česká republika má pro změnu nejrovnoměrnější rozložení příjmů v rámci V4, i když Slovensko je jen těsně nad ní) či produkce emisí CO₂ na obyvatele (v tom Česká republika ostatní země V4 převyšuje). V rámci zemí OECD a použití BLI se Česká republika řadí k průměru a v rámci V4 své sousedy mírně převyšuje. Tyto indexy usilující o mezinárodní srovnání platí svou daň za komparovatelnost v podobě velmi hrubých indikátorů. Díky nim se můžeme podívat na svět tak trochu jako na globus, na němž např. zřetelně uvidíme, která země je menší než jiná. Jednotlivé země můžeme seřadit podle povšechných kritérií uvedených indexů podobně, jako je lze v zeměpisu seřadit podle průměrné nadmořské výšky nebo délky vodních toků či zastavěné plochy. O samotné zemi v její specifčnosti se mnoho podrobností nedozvíme.

Indexové přístupy, které se snaží o kumulativní vyjádření různých aspektů kvality života v rámci jednoho ukazatele, se používají i na úrovni států. V České republice je jedním z nejznámějších indexů index Obce v datech (vytvořený stejnojmennou společností a agenturou Deloitte), který je založen na údajích z veřejně dostupných dat a vypočítává se pro obce s rozšířenou působností. Index je vytvořen ze zhruba tří desítek indikátorů týkajících se zdraví a životního prostředí (např. délky života), materiálního zabezpečení (např. bydlení, nezaměstnanosti) a vzdělání (např. dostupnosti škol různého typu), služeb (např. dostupnosti bankomatů) a indikátorů sociálních vztahů (např. počtů místních spolků, volební účasti; Čepelka, 2019: 140). Tento přístup je sice vhodný pro sestavování žebříčků, ale potýká se s celou řadou problémů. V technické rovině jde o výběr a váhu jednotlivých indikátorů. Metodologicky podstatnější je však námitka, zda nedochází ke slučování neslučitelného a na jeden ukazatel se nepřevádí kvalitativně odlišné, a tudíž nepřevoditelné vlastnosti.

Nejdůležitější organizací, jež dlouhodobě a systematicky sbírá údaje týkající se české společnosti, je bezpochyby Český statistický úřad. Kromě sociálních dat produkuje také řadu cenných analýz k nejrůznějším aspektům života. V rámci publikace *Tendence a faktory makroekonomického vývoje a kvality života v České republice v roce 2013* zpracoval autorský tým poměrně rozsáhlou kapitolu „Vybrané parametry kvality života“. Autoři se snažili z dostupných datových zdrojů vybrat ty oblasti, „které souvisejí s nejvíce preferovanými životními hodnotami obyvatel České republiky, resp. lidmi obecně. Jsou to zdraví, práce, rodina, bydlení, vzdělání, bezpečnost, volný čas, atd.“ (Dubská, Kučera, 2014: 44). Kromě uvedených oblastí sem patří také příjmy a riziko chudoby a sociálního vyloučení, v rámci volnočasových aktivit šlo o kulturní spotřebu a cestování.

Nejaktuálnější a nejpropracovanější přehled indikátorů pro měření kvality života vytvořil v letech 2016 až 2018 pro Úřad vlády kolektiv expertů z různých oblastí. (Maussen a kol., 2018) Strukturace oblastí pro zachycení kvality života v České republice vychází z doporučení OECD, která byla adaptována pro podmínky České republiky. Kvalitu života bylo navrženo měřit v 11 oblastech: 1) příjem a bohatství, 2) zaměstnanost, 3) bydlení, 4) zdraví, 5) sladování pracovního a soukromého života, 6) vzdělávání, 7) mezilidské vztahy, 8) občanská angažovanost a dobré vládnutí, 9) životní prostředí, 10) bezpečnost, 11) osobní pohoda. Indikátory jsou provázány se strategickými cíli rozvoje České republiky a jsou koncipovány tak, aby bylo možné z pohledu veřejné správy monitorovat vývoj v jednotlivých oblastech. Indikátorový rámec je navržen takovým způsobem, aby pomocí něj bylo možné jednou za dva až tři

roky provést přehled stavu ve všech oblastech a vytvořit zprávu o kvalitě života podle jedné metodiky.

Gestorem této aktivity je Ministerstvo životního prostředí a poslední *Zpráva o kvalitě života a její udržitelnosti: Vyhodnocení naplňování Strategického rámce Česká republika 2030* je z roku 2021 a je dostupná na stránkách nejen příslušného ministerstva, ale i dalších vládních orgánů. Pro ilustraci z ní vybereme několik indikátorů pro oblasti materiální životní úrovně, životního prostředí a veřejné správy. Tak např. podíl domácností s extrémní ekonomickou zátěží, tedy těch, které na bydlení vynakládají více než 40 % svých čistých disponibilních příjmů, se od roku 2015 snížil. Vnímání naléhavosti řešení problémů životního prostředí roste, zatímco spokojenost s životním prostředím klesá. Ve vnímání korupce je česká společnost pod průměrem EU. Další zpráva by měla být předložena ministrem životního prostředí vládě do konce roku 2023.¹ Indikátorový rámec zohledňuje jak objektivní, tak subjektivní indikátory kvality života. V každé z 11 oblastí je navrženo mezi 10 a 20 indikátory, s výjimkou oblasti osobní pohody, kde jsou navrženy pouze čtyři indikátory. Většinu dat pro jednotlivé indikátory lze „vyzobat“ z pravidelných národních i mezinárodních šetření výzkumného charakteru nebo ze statistik vedených u nejrůznějších institucí a organizací. Jedná se o tak různorodé zdroje dat, jako je výše uvedený EU-SILC, data Českého hydrometeorologického ústavu či v podstatě dobrovolné sčítání ptáků České ornitologické společnosti, které je spontánní odbornou iniciativou realizovanou na základě participace dobrovolníků. Přehled indikátorů je formou tabulek shrnutý v kolektivní publikaci (Mausssen a kol. 2018) a je snadno dostupný na internetu.² Výhodou takto koncipovaného přehledu podle stejného indikátorového rámce je možnost sledovat vývoj v čase. Vztahovat se ke stejnému výkladovému rámci přináší výhodu porovnatelnosti. Jako každý rámec však i tento některé aspekty přirozeně upřednostňuje a jiné upozaduje a je vhodné, aby byl doplněn o další pohledy. Samotné indikátory jednak nemají výpovědní hodnotu samy o sobě, ale až v souvislosti s dalšími, jednak všechna data zachycující skutečnost vždy vyžadují interpretaci, a to tím spíš, čím více jich je k dispozici.

1.3 SHRNUÍ

Vztah mezi vědeckým poznáním a každodenními zkušenostmi představuje složitý a komplexní fenomén. Sociální vědy nám umožňují nahlédnout na svět, který známe z běžného života, a hodnotit události, na něž máme už předem vytvořené názory. Zygmunt Bauman rozlišuje mezi sociologickým poznáním a každodenním chápáním, přestože se obě perspektivy zabývají podobnými jevy. Bauman kromě vědeckého dokazování identifikuje i další charakteristiky sociologického poznání, jako je rozšíření perspektivy a prohloubení pohledu. Sociologie se snaží rozšířit náš pohled na individuální život a odhalit spojení mezi osobní biografií a společenskou historií. Sociální

---

1 Příslušné dokumenty jsou přehledně publikované na stránkách ministerstva průmyslu a obchodu: <https://www.mpo.cz/cz/prumysl/prumysl-a-zivotni-prostredi/udrzitelny-rozvoj/hodnotici-zpravy-implementace-cr-2030-a-agendy-2030-byly-schvaleny--259640/> [online]. [cit. 5. 6. 2023].

2 <https://www.cr2030.cz/strategie/wp-content/uploads/sites/2/2018/07/Kvalita-%C5%BEivota-Souhrnn%C3%A1-zpr%C3%A1va.pdf>

index naznačuje, že Česká republika zlepšila svou pozici ve světovém srovnání zemí. Graf ilustruje vývoj s předpovědí do roku 2028, přičemž Česká republika směřuje téměř ke stagnaci. Sociální index měří tři sekce včetně HDI, který hraje důležitou roli v hodnocení zdraví obyvatel. Tyto nástroje pomáhají identifikovat silné a slabé stránky, což umožňuje tvůrcům politiky prioritizovat intervence a politiku podporující svobodu tisku, transparentnost a lidský rozvoj.

Kvalita života je komplexní termín, jehož definice se liší podle různých perspektiv. Ve společenských vědách a veřejné politice často vycházíme z definice Světové zdravotnické organizace, která chápe kvalitu života jako „subjektivní vnímání vlastní životní situace ve vztahu ke kultuře, hodnotovému systému, životním cílům, očekáváním a běžným zvyklostem“. Sociolog a ekonom Robert Costanza zdůrazňuje, že pocit kvality života je „nepolapitelný“ a subjektivní pohoda hraje klíčovou roli. Kvalitu života lze posuzovat pomocí subjektivních a objektivních indikátorů. Mezi subjektivní indikátory patří emocionální rozpoložení, pocit životní pohody a vnímání zdraví. Objektivní indikátory se zaměřují na bohatství, příjem, vzdělání, životní prostředí atd. Easterlinův paradox naznačuje, že vztah mezi HDP a subjektivní kvalitou života není lineární. Subjektivní prožívání a objektivní indikátory nemusejí být jednoznačně spojeny. Američtí psychologové Seligman a Diener zkoumali tři aspekty subjektivní pohody: pozitivní emoce, racionální hodnocení života a spokojenost v důležitých oblastech. Představy o šťastném životě podle Seligmána zahrnují tři pilíře: příjemné tělesné prožitky, angažovaný život a pocit smysluplnosti. Sociologové zdůrazňují sociální pohodu spojenou s akceptací okolím a pevnými mezilidskými vazbami. Easterlinův paradox a rozdíl mezi subjektivním a objektivním měřením kvality života ukazují na složitost této problematiky.

1.4 OTÁZKY K TÉMATU POSUZOVÁNÍ A MĚŘENÍ KVALITY ŽIVOTA

1. Jak zní definice kvality života podle Světové zdravotnické organizace (WHO), z níž vychází většina pokusů o vymezení kvality života v sociálních vědách i ve veřejné politice?
2. Co jsou to subjektivní a objektivní indikátory kvality života?
3. Co je to tzv. Easterlinův paradox?
4. Charakterizujte různé typologie subjektivních dimenzí kvality života podle Seligmána.
5. Jaké tematické oblasti pokrývá dotazník Světové zdravotnické organizace *Quality of Life* (WHOQOL)? Odkdy se tento dotazník používá?
6. Co je to tzv. *World Happiness Report*?
7. Charakterizujte Evropský průzkum kvality života (*European quality of life survey – EQLS*).
8. Co je to indexový přístup k měření kvality života? V čem spočívají jeho silné a slabé stránky? Jmenujte některé mezinárodné a národné (v ČR) používané indexy.
9. Kdo, kde a za jakým účelem realizuje šetření EU-SILC?
10. Kterých 11 oblastí pokrývá aktuální metodika Úřadu vlády pro posuzování kvality života v ČR?

1.5 POUŽITÉ ZDROJE

- BALESTRA, Carlotta a SULTAN, Joyce. (2013). Home Sweet Home: The Determinants of Residential Satisfaction and It's Relation with Well-Being. Working Paper. OECD Statistics Working Paper Series, 2013(5). Dostupné z: <https://doi.org/10.1787/5jzbcx0czc0x-en>
- BAUMAN, Zygmunt a MAY, Tim. (2004). *Myslet sociologicky: netradiční uvedení do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BECK, Ulrich. (2004). *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. POST. Praha: Sociologické nakladatelství.
- COSTANZA, Robert a kol. (2008). An Integrative Approach to Quality of Life Measurement. *Research, and Policy*. S.A.P.I.E.N.Z.A (1)1. [online]. Dostupné z: <https://journals.openedition.org/sapiens/169>
- CZECH REPUBLIC – World Happiness Index. In: *Countryeconomy.com* [online]. © 2023 [cit. 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://countryeconomy.com/demography/world-happiness-index/czech-republic>
- ČEPELKA, Oldřich. (2019). Výzkumné studie a indexy pro hodnocení kvality života seniorů a aktivního stárnutí. *Demografie*, 61(2): 137–148.
- DUBSKÁ, Drahomíra a KUČERA, Lukáš. (2014). „4. Vybrané parametry kvality života“. In: *Tendence a faktory makroekonomického vývoje a kvality života v České republice v roce 2013*, 44–70. Český statistický úřad. [online]. [cit. 12. 10. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20549839/32019214a04.pdf/69443b4d-947f-4866-abbe-80a9fa1b9915?version=1.0>
- DRAGOMIRECKÁ, Eva. (2007). *Prediktory kvality života ve vyšším věku*. (disertační práce). Praha: Univerzita Karlova.
- EASTERLIN, Richard A. (2003). Explaining happiness. *Proc. Natl. Acad. Sci.*, 100(19), 11176–11183. (16. září 2003). Dostupné z: <https://doi.org/10.1073/pnas.1633144100>
- GIDDENS, Anthony. (1998). *Důsledky modernity*. Post. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KATRŇÁK, Tomáš. (2008). *Spříznění volbou?: Homogamie a heterogamie manželských párů v České republice*. Studie. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- MAUSSEN, Jana a kol. (2018). *Souhrnná zpráva o měření kvality života v ČR*. Úřad vlády ČR, Odbor pro udržitelný rozvoj.
- MOŽNÝ, Ivo. (2002). *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál.
- MURRAY, Charles. (2014). *Štěstí lidu*. Praha: Dauphin.
- RYŠAVÝ, Dan a FIEDOR, David (eds.). (2023). *Fakta a trendy v současné české společnosti: jak se neztratit v datech*. Studijní texty. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- SELIGMAN, Martin. (2014). *Vzkvétání*. Brno: Jan Melvil Publishing.
- SLEZÁČKOVÁ, Alena. (2012). *Průvodce pozitivní psychologií. Nové přístupy, aktuální poznatky, praktické aplikace*. Praha: Grada.
- Social Progress Imperative. (2022). *Czechia*. [online]. [cit. 23. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.socialprogress.org/?code=CZE&tab=2>

- TIŠANSKÁ, Lýdie, KOŽENÝ Jiří a CSÉMY, Ladislav. (2021). Odhad kvality života seniorů. Dotazník WHOQOL-AGE. *Československá psychologie 2021*, roč. LXV, č. 1, 2021. 10.51561/cspsych.65.1.60
- WARE, Bronnie. (2012). *Čeho před smrtí nejvíce litujeme*. Praha: Portál.
- WHO (2021). *What quality of life?* [online]. Dostupné z: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/54358>
- YONK, Ryan M., SMITH, Josh T. a WARDLE, Arthur R. (2017). Building a Quality of Life Index. *Quality of Life and Quality of Working Life*, (May). 10.1080/09603120500292279

2. STAV POPULACE: Populační vývoj a migrace

Pavel Ptáček, Beatrice-Elena Chromková Manea

Motto:

„Místo kontrolování životního prostředí ve prospěch populace je možná na čase začít kontrolovat populaci, a umožnit tak přežití životního prostředí.“

David Attenborough

(Život na naší planetě: Mé svědectví a vize pro budoucnost)

2.1 ÚVOD

Populační vývoj je jedním z nejdůležitějších procesů reprodukce lidského kapitálu. Ukazuje se, že z dlouhodobého hlediska stojí v centru porozumění obecnějším socioekonomickým otázkám a tvoří velmi významnou součást studia kvality života. Populační vývoj má dvě základní složky – přirozenou měnu (tedy zejména porodnost a úmrtnost, dále pak sňatečnost, rozvodovost a potratovost) a migraci (a to vnitrostátní a mezinárodní). Obě jsou hlavními složkami celkové reprodukce populace a není možné je od sebe úplně oddělit.

Otázky týkající se toho, jak dlouho žijeme a jaké jsou bližší okolnosti a trendy v úmrtnosti a nemocnosti, kolik máme v průměru dětí a za jakých rodinných či jiných podmínek se rodí, nakolik jsou ve společnosti rozšířeny sociálněpatologické jevy jako rozvody nebo potraty a s kterými socioekonomickými a regionálními charakteristikami jsou svázány, jestli jsme zemí atraktivní pro cizince a pro zahraniční migraci, vždy hýbaly celospolečenským děním a diskusí. A staly se nedílnou součástí veřejných politik, mezinárodních srovnání a v neposlední řadě i důležitými kritérii zkoumání regionálních disparit uvnitř státu.

V této kapitole se zaměříme na otázky porodnosti a plodnosti, sňatků a rozvodů, potratů a také na problematiku mezinárodní migrace. Otázky úmrtnosti a zdravotního stavu populace jsou součástí následující kapitoly o zdraví. Populační vývoj je nutno vnímat v horizontu generací a je dobré se vyvarovat zevšeobecnění pouze na základě posledních dostupných údajů. Proto jsou charakteristiky posuzovány v dlouhodobém časovém horizontu a důraz je kladen na vysvětlení současných trendů v mezinárodním kontextu a na jejich regionální diferenciaci v rámci České republiky.

Demografická statistika nám poskytuje poměrně pestrou škálu údajů, pokud se jedná o narozené děti a nejrůznější okolnosti jejich narození, stejně jako data o potratech, sňatcích a rozvodech. Dále uvádíme základní přehled nejdůležitějších ukazatelů v dlouhodobé časové perspektivě, a to s využitím posledních dostupných údajů (vesměs do roku 2021).

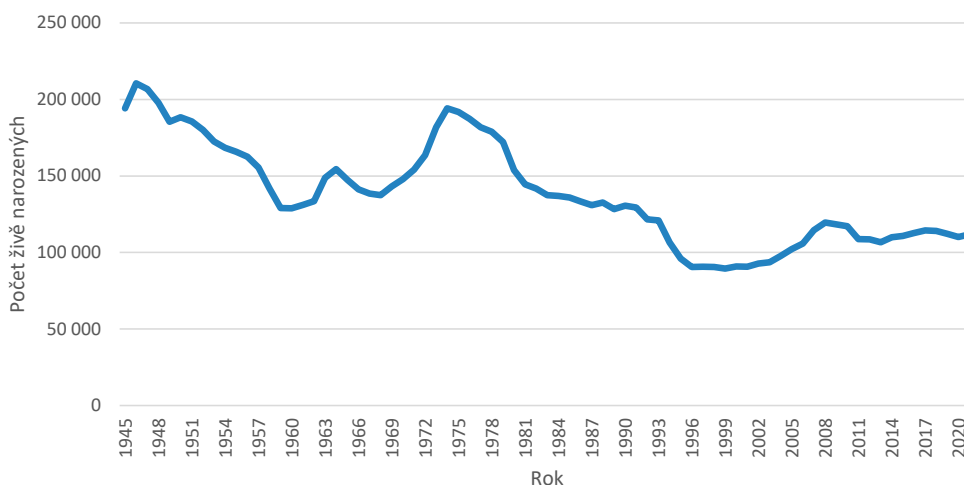
2.2 PORODNOST A PLODNOST

Z hlediska dlouhodobého vývoje (od roku 1945, graf 2.1) se živě narodilo nejvíce dětí v poválečných letech 1946 a 1947 (210 000, resp. 207 000) a tomuto počtu se množství živě narozených dětí přiblížilo na vrcholu populační vlny tzv. Husákových dětí, kdy se v roce 1974 narodilo 194 tisíc dětí. Od té doby počet narozených dětí klesal a minima dosáhl v roce 1999 (necelých 90 tisíc narozených). Generace tzv. Husákových dětí měla svoje děti v průměru později a bylo jich méně. Maxima počtu narozených bylo dosaženo v roce 2008 (necelých 120 tisíc narozených).

Pro lepší srovnatelnost plodnosti v čase i mezi regiony se často používá ukazatel úhrnná plodnost. Ten nám říká, kolik se v daném roce narodilo v průměru ženám dětí. Pro zachování počtu obyvatel je z dlouhodobého hlediska potřeba mít alespoň dvě děti (resp. 2,1 dítěte). Této úrovně u nás bylo naposledy dosaženo v roce 1980. Nejnižší hodnoty bylo dosaženo v roce 1999, kdy se v průměru ženám narodilo o něco více než jedno dítě a plodnost patřila k nejnižším na světě. Od té doby se plodnost postupně do roku 2021 zvyšovala a s počtem 1,83 dítěte naopak patřila k jedněm z nejvyšších v Evropě (ČSÚ, 2023).

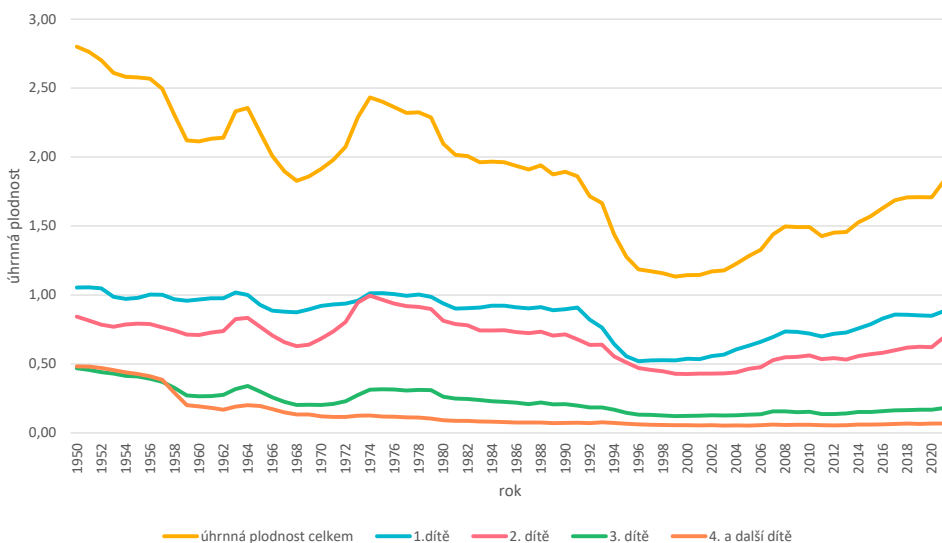
Plodnost můžeme posuzovat i podle pořadí narozeného dítěte, kdy součet dětí narozených jedné ženě dává úhrnnou plodnost. Z grafu 2.2 je patrné, že až do roku 1990 se téměř každé ženě narodilo alespoň jedno dítě (tedy tzv. plodnost prvního pořadí se blížila jedné). To se změnilo v 90. letech, kdy tento ukazatel klesl až k hodnotě 0,5 a snížila se i plodnost druhého a dalších pořadí. Podíl třicetiletých žen, které dosud neměly dítě, stoupl mezi roky 1990 a 2000 z 6 % na 18 % (Možný, 2002). Začaly se objevovat články, studie a diskuse na téma bezdětnosti (např. Hašková, 2010; Boček, 2019). Celkově ale platí, že počet bezdětných žen byl v období socialismu historicky velmi nízký a dosahoval 5–7 %, zatímco např. v období první republiky nebo Rakouska-Uherska činil 20 %, nebo dokonce až 30 %. U generace žen narozených v 80. letech se předpokládá nárůst na 16–18 % (Boček, 2019).

Graf 2.1 Počet živě narozených dětí v ČR v letech 1945–2020

Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

Graf 2.2 Úhrnná plodnost celkem a podle pořadí narozených dětí v letech 1950–2020

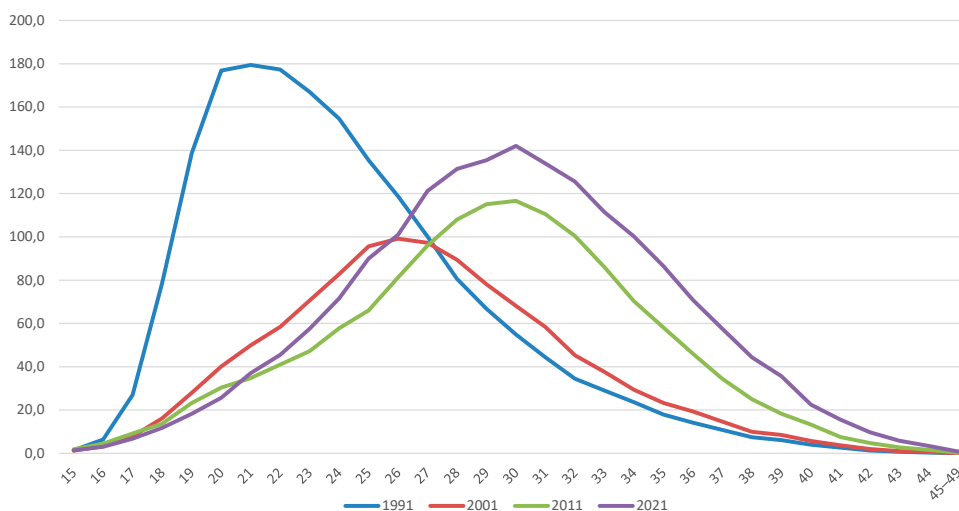
Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

S růstem plodnosti po roce 2000 se však postupně a velmi pomalu vrací původní reprodukční vzorec chování a na počátku 20. let 21. století dosahuje plodnost prvního pořadí opět téměř hodnoty jedna. S výjimkou 70. let však pořád klesá podíl narozených dětí třetího a vyššího pořadí.

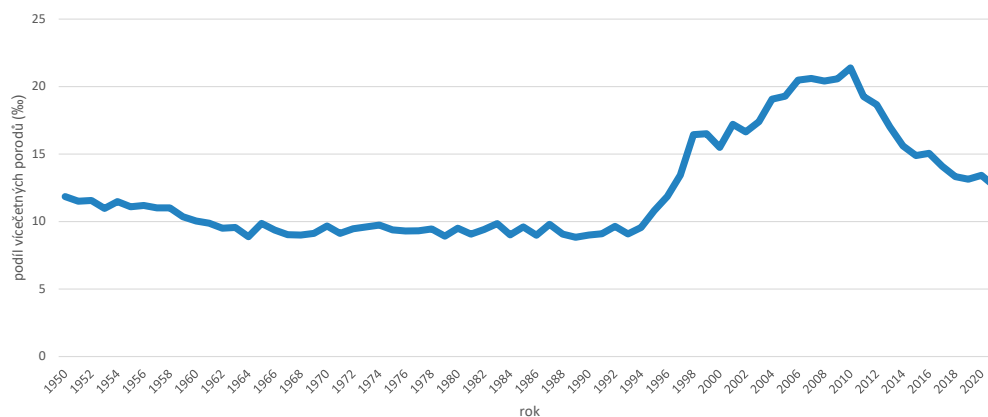
Pokud se zaměříme na načasování porodů, v období před rokem 1989 platilo (a to dlouhodobě), že většina dětí se rodila mladým matkám ve věkové skupině 20–24 let. Tento stav se začal měnit od počátku 90. let, kdy docházelo ke snižování intenzity plodnosti a zároveň k růstu věku, kdy se ženám děti rodí nejčastěji. O 10 let později (v roce 2001) byla tato věková skupina již posunuta na 25–29 let a v roce 2011 již na 30–34 let. Do roku 2021 už se situace nezměnila a věková skupina 30–34 zůstává nejčastější věkovou skupinou, v níž mají ženy v České republice děti. Graf 2.3 nám také ukazuje, jak se plodnost v období let 1991–2021 měnila. Období 90. let, charakterizované prudkým poklesem plodnosti a počtu narozených dětí, je po roce 2000 vystřídáno postupným nárůstem plodnosti a počtu narozených.

Zajímavý fenomén představují vícečetné porody. Do počátku 90. let byl podíl vícečetných porodů na celkovém počtu narozených dětí relativně stabilní a osciloval kolem 10 ‰. V souvislosti s rozšířením fenoménu asistované reprodukce se zvýšil na dvojnásobek. Od roku 2010 ale dochází díky změnám v metodách asistované reprodukce k opětovnému postupnému snižování tohoto podílu a do budoucna se dá očekávat návrat k hodnotám před zavedením asistované reprodukce (graf 2.4).

V počtu narozených dětí existují určité regionální rozdíly, které jsou znázorněny v mapách 2.1, 2.2 a 2.3. Podíváme-li se na plodnost podle jednotlivých krajů a okresů a na její vývoj čase, je rok 2001 charakterizován velmi nízkou úrovní plodnosti (1,15) a malými rozdíly mezi jednotlivými kraji a okresy. Z krajů měla nejmenší plodnost Praha (1,10 dítěte), následovaná Jihomoravským krajem, nejvyšší plodnost měly Karlovarský a Ústecký kraj (shodně 1,22 dítěte). V roce 2011 celková plodnost v České

Graf 2.3 *Plodnost žen podle věku v ČR v letech 1991, 2001, 2011 a 2021*

Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

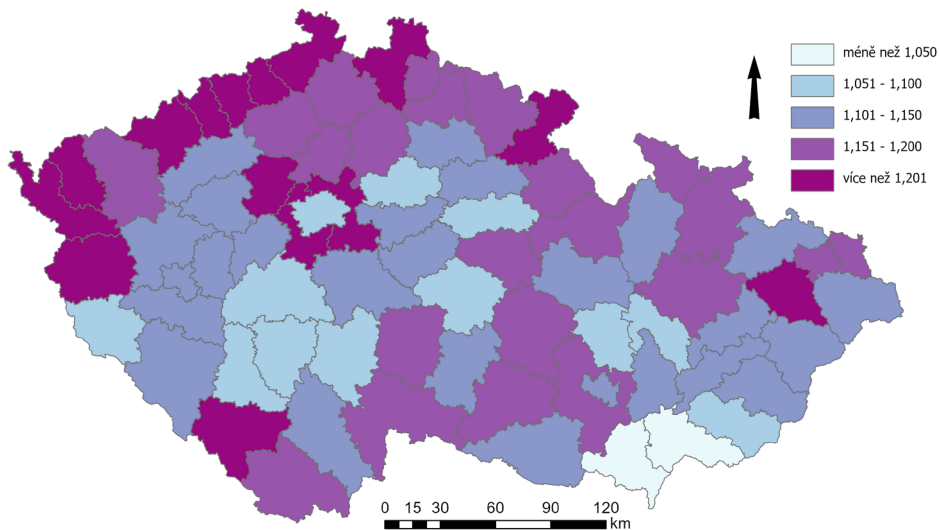
Graf 2.4 *Podíl vícečetných porodů na celkovém počtu narozených dětí v letech 1950–2021 (%)*

Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

republiky vzrostla na 1,43 dítěte. Nejvyšší úhrnnou plodnost můžeme pozorovat ve Středočeském kraji (1,58), těsně následovaném Ústeckým krajem (těsně nad 1,5 dítěte), nejnižší plodnost potom byla opět v Praze a ve Zlínském kraji (asi 1,35) a v několika dalších krajích. Ani tehdy nebyly regionální rozdíly nijak výrazné.

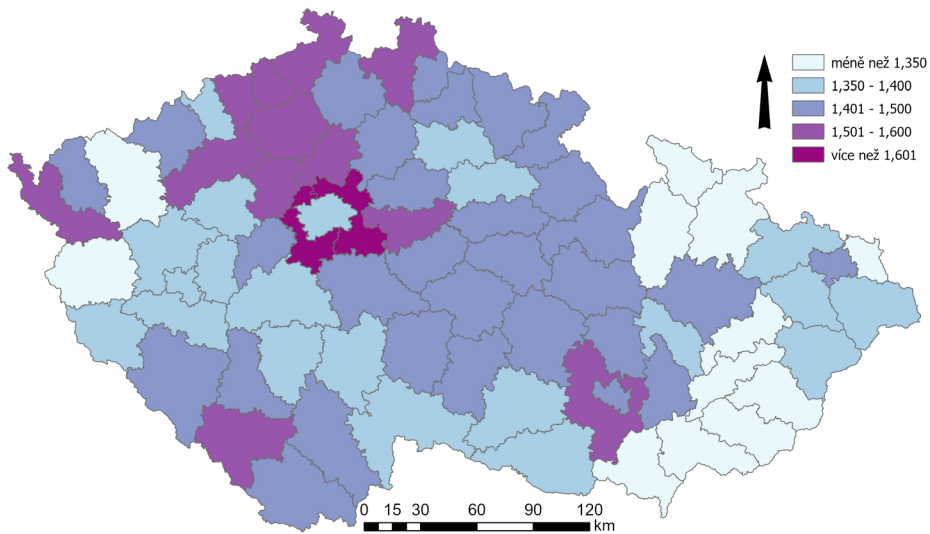
Nejnovější údaje máme k dispozici za rok 2021, kdy se úhrnná plodnost za celou Českou republiku (1,83) nejvíce přiblížila přelomu 80. a 90. let. Nejvyšší úroveň dosáhl Kraj Vysočina (1,95), a dva okresy (Jihlava a Žďár nad Sázavou) dokonce mírně přesáhly hodnotu dvou dětí. Těto hodnotě se potom také přiblížily některé středočeské okresy (Beroun a Mělník). Na opačném konci jsou potom kraje s nejnižší plodností (kolem 1,7 dítěte), a to opět Praha a Karlovarský kraj. Na úrovni okresů to aktuálně jsou okresy Cheb, Trutnov a Česká Lípa (asi 1,6 dítěte).

Mapa 2.1 *Plodnost podle okresů v ČR v roce 2001*

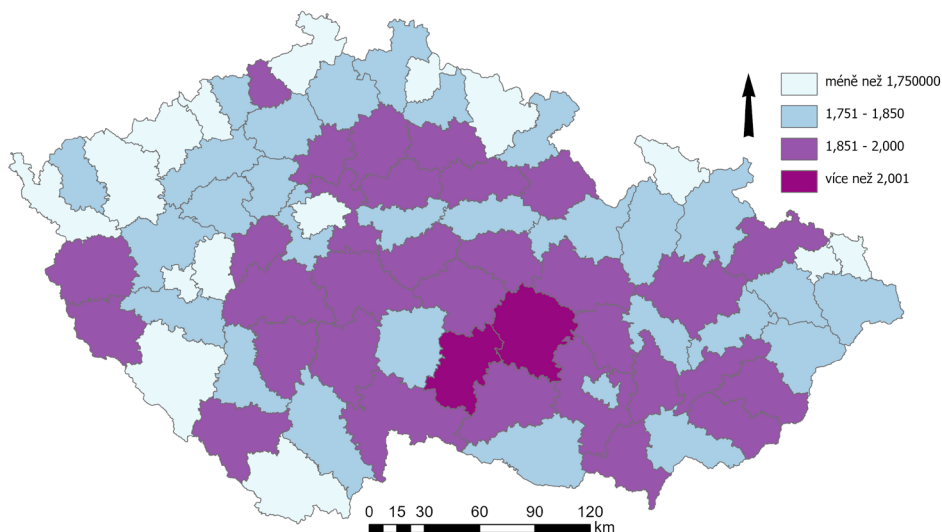

Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

Mapa 2.2 *Plodnost podle okresů v ČR v roce 2011*

Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

Mapa 2.3 *Plodnost podle okresů v ČR v roce 2021*

Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

2.2.1 Mezinárodní srovnání úrovně plodnosti

Od konce 90. let do současnosti došlo k významným změnám také z hlediska srovnání úrovně plodnosti v České republice a ve světě. Zatímco na přelomu tisíciletí patřila Česká republika k zemím s nejnižší plodností na světě (podobně jako většina postkomunistických zemí nebo země jižní Evropy), na počátku 20. let 21. století se naopak s hodnotou plodnosti 1,8 v rámci vyspělých zemí řadí ke státům s nejvyšší úrovní plodnosti. Podobně jsou na tom např. Francie, Irsko nebo Island (Our World in Data 2023). V rámci Evropy patří k regionu s nejnižší plodností jižní Evropa. Celosvětově bychom potom našli země s nejnižší plodností ve východní Asii (Jižní Korea, Hongkong, Tchaj-wan, Singapur). Zde se v současnosti v průměru narodí ženám za jejich plodné období dokonce méně než jedno dítě a to je ještě méně, než bylo na konci 90. let u nás. Navíc tento stav velmi nízké plodnosti zde přetrvává již dvě desetiletí a má tendenci se spíše zhoršovat (Our World in Data 2023).

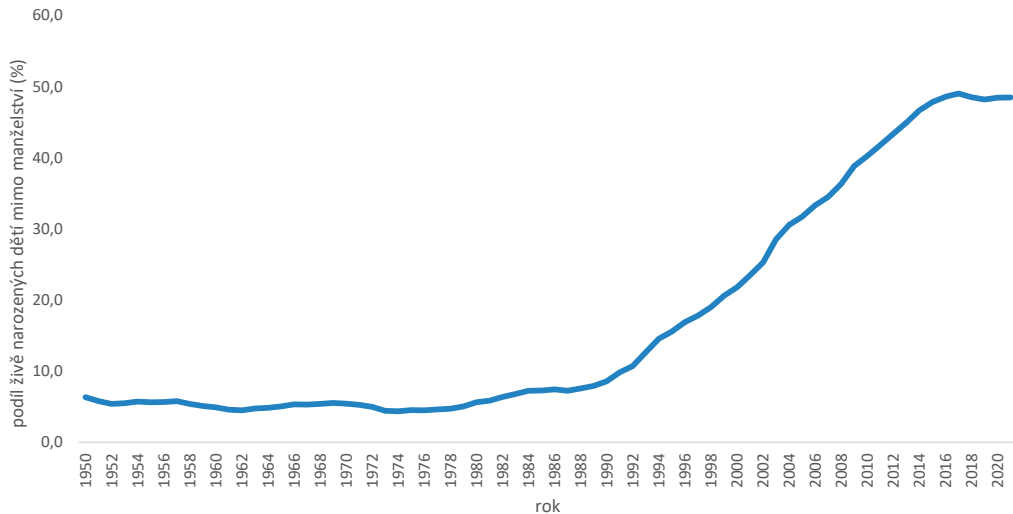
2.2.2 Mimomanželská plodnost

Jedním z rysů porodnosti a plodnosti po roce 1989 je výrazný nárůst podílu dětí narozených mimo manželství. Zatímco v období reálného socialismu se toto číslo pohybovalo mezi 5 a 8 %, s mírným nárůstem od 80. let, pozdější vývoj znamenal podstatnou změnu tohoto trendu.

V současnosti se rodí mimo manželství každé druhé dítě a podle trendu z posledních asi 5–7 let to vypadá, že se tento podíl stabilizoval (graf 2.5). Děti mimo manželství se rodí spíše ženám s nižším vzděláním než vysokoškoláčkám.

Česká republika se však nijak nevymyká trendu ve většině vyspělých zemí, zvláště pak v Evropě. Zde tento podíl začal výrazněji růst již v 80. letech, nejprve ve skandinávských zemích a v zemích západní Evropy. Po roce 1989 se tento fenomén postupně rozšířil také do postkomunistických zemí, s určitým zpožděním potom i do oblastí

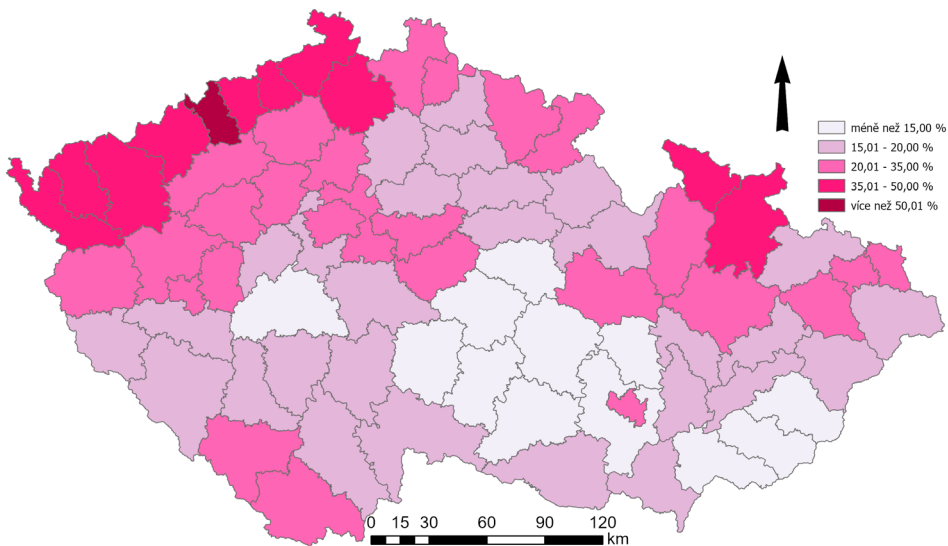
Graf 2.5 Podíl živě narozených dětí mimo manželství v letech 1950–2020 v ČR (%)

Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

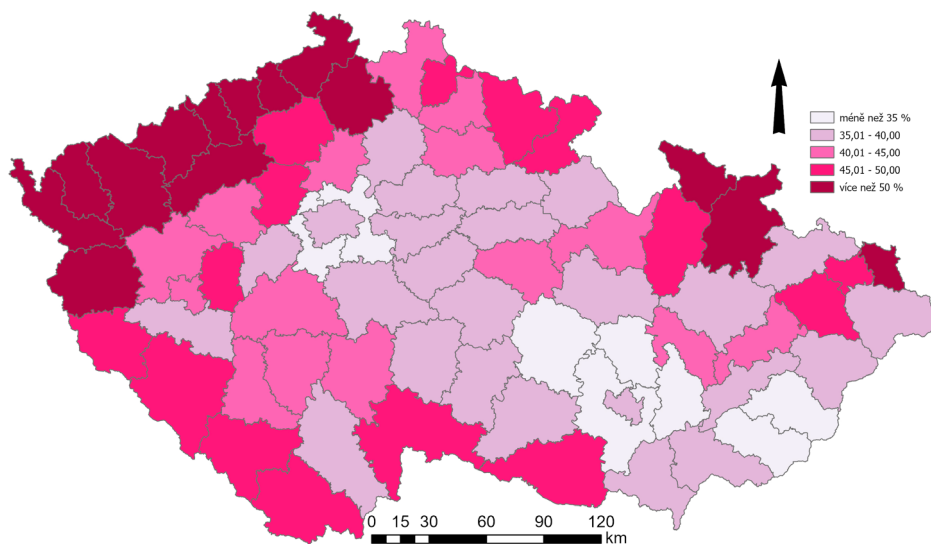
Balkánu. Česká republika je tak v rámci zemí Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) někde uprostřed, mírně nad průměrem podílu dětí narozených mimo manželství v Evropské unii (EU). Děti narozené mimo manželství se často rodí párům, které sice nejsou formálně sezdány, ale žijí manželským způsobem života. Nesezdaná soužití však demografická statistika nesleduje.

Mapa 2.4 Podíl narozených dětí mimo manželství v okresech ČR v roce 2001

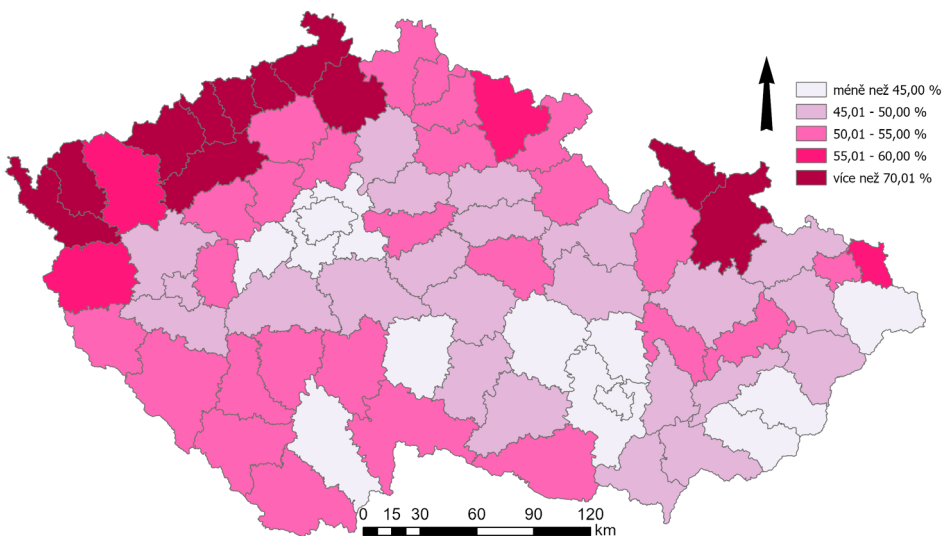
Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

Mapa 2.5 Podíl narozených dětí mimo manželství v okresech ČR v roce 2011

Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

Mapa 2.6 Podíl narozených dětí mimo manželství v okresech ČR v roce 2021

Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

Nejvyšší podíl dětí narozených mimo manželství je ale nyní ze zemí OECD trochu překvapivě v latinskoamerických zemích (Chile, Kostarice, Mexiku), které překročily např. tradičně vysoké hodnoty sledovaného fenoménu ve skandinávských zemích. Z postkomunistických zemí mají vyšší podíl mimomanželské plodnosti než Česká republika Bulharsko, Slovinsko a Estonsko. Evropský žebříček uzavírají Švýcarsko, Chorvatsko, Kypr a Řecko. Menší podíl pak mají už jen mimoevropské země OECD v Asii.

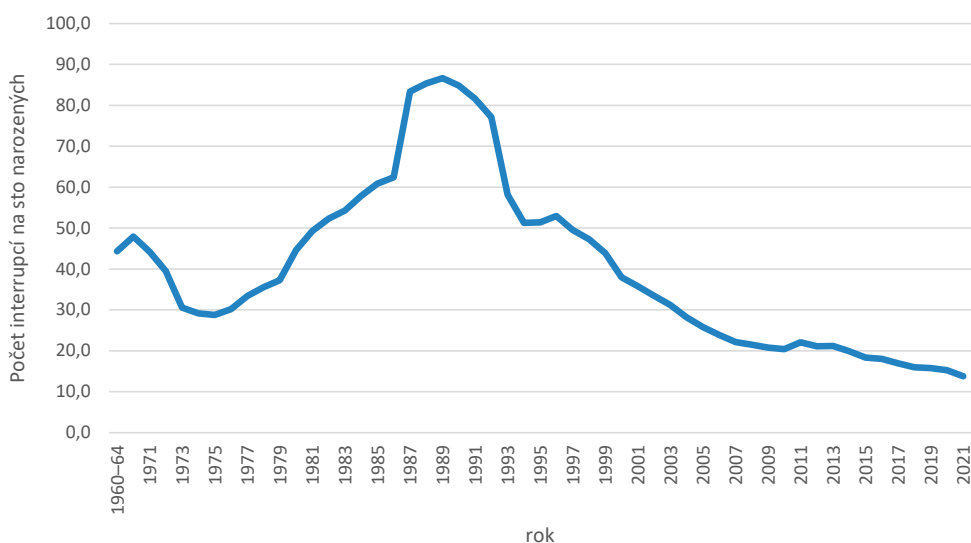
I v rámci České republiky existují významné rozdíly mezi regiony (kraji a okresy). V následujících mapách (mapy 2.4, 2.5 a 2.6) je zobrazen podíl narozených dětí mimo manželství v roce 2001, 2011 a 2021. V případě naší země je zajímavé a vcelku logické, že prostorové rozložení podílu dětí narozených mimo manželství odpovídá např. míře religiozity v daných regionech (nepřímá úměra) nebo je naopak přímo úměrné např. potratovosti či rozvodovosti. Okresy s nejvyšším a nejnižším podílem dětí narozených mimo manželství se během tohoto období příliš nezměnily. Severozápadní Čechy a většina okresů v bývalých Sudetech mají nadprůměrný podíl, zatímco Vysočina a východní Morava si dlouhodobě udržují podprůměrné hodnoty. Zatímco na Mostecku se v roce 2021 rodilo mimo manželství 70 % dětí, na Zlínsku, Vsetínsku či Žďársku to nebylo ani 40 %. Mezi kraji má nejnižší podíl hlavní město Praha (40 %) a nejvyšší pak Ústecko a Karlovarsko (přes 60 %). To by mohlo svědčit o poměrně významném vztahu mezi úrovní vzdělanosti a tímto ukazatelem.

2.3 POTRATY A POTRATOVOST

Na konci 80. let patřila Česká republika k zemím s nejvyšším potratovým indexem na světě. Zatímco v roce 1989 dosahoval tento ukazatel 87 interrupcí na sto narozených dětí, v roce 2021 to bylo už jen necelých 14, tedy jedna šestina (graf 2.6).

Zatímco na přelomu 80. a 90. let počet žen využívajících antikoncepci mírně klesal, během 90. let došlo k poměrně prudkému nárůstu počtu žen užívajících lékárem předepsanou antikoncepci (především hormonální) a tento nárůst přetrval až do roku 2007. Tento rozvoj moderních metod antikoncepce měl zásadní vliv na pokles úrovně umělé potratovosti ve sledovaném období (Končická, 2020).

Graf 2.6 *Umělá přerušení těhotenství na 100 narozených dětí v ČR v letech 1960–2021*

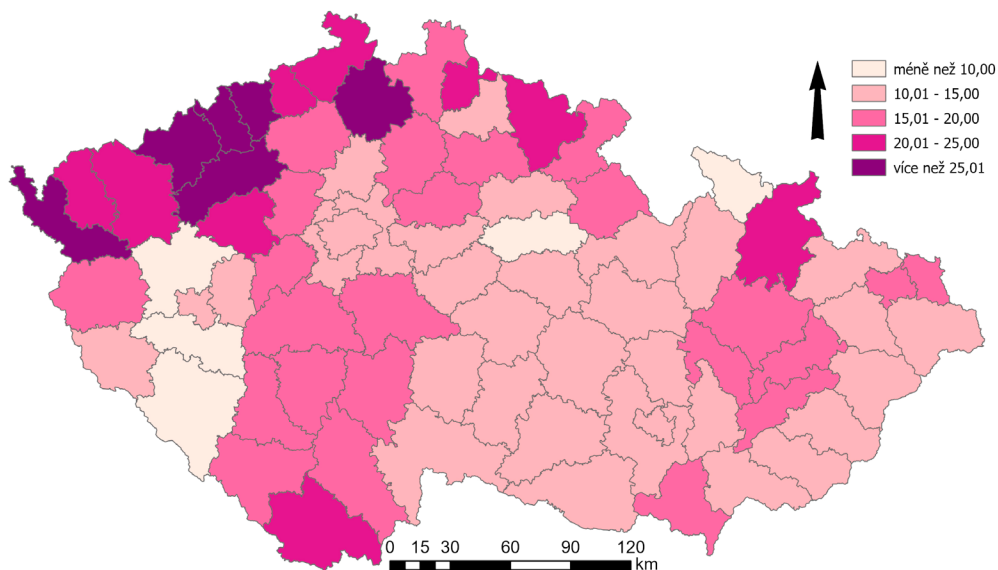
Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

Pokud jde o věk žen, došlo k postupnému zvýšení průměrného věku u umělého přerušení těhotenství (UPT) zhruba o jeden rok, z 28,6 let na 29,7 v roce 2019. Průměrný věk ženy při UPT vyšších pořadí měl poněkud jiný trend na začátku 21. století než při UPT prvního pořadí. Zhruba od roku 2005 lze sledovat jisté kolísání křivek průměrného věku při UPT třetího a vyššího pořadí. Průměrné věky při UPT vyšších pořadí od tohoto roku stagnují, a v posledních letech sledovaného období dokonce klesají (Končická, 2020).

Na konci 80. let nejčastěji podstupovaly UPT vdané ženy, které tvořily tři čtvrtiny všech žen podstupujících interrupci. Zbylou čtvrtinu tvořily především svobodné (15,5 %) a rozvedené (8,3 %) ženy. Postupně se však podíly vdaných a svobodných žen začaly vyrovnávat a od roku 2007 podstupují interrupci častěji svobodné ženy. V roce 2018 tvořil podíl svobodných žen podstupujících UPT téměř 58 %, zatímco podíl vdaných žen pouze 30 %. Tento trend lze vysvětlit tak, že zatímco na počátku sledovaného období byla interrupce nejčastěji řešením pro vdané ženy, které již dosáhly plánovaného počtu dětí, dnes je UPT nejčastěji řešením nechtěného těhotenství svobodných žen, jež odsunují mateřství do vyššího věku. Vliv na strukturu žen podstupujících UPT má zajisté i proměna rodinných forem soužití, jelikož v současnosti volí partneři spíše kohabitaci než vstup do manželství. Podíly rozvedených, ovdovělých žen a družek během sledovaného období nezaznamenaly větší změny (Končická, 2020).

Pokud jde o úroveň umělé potratovosti podle počtu dětí, platí, že ženy nejčastěji podstupují interrupci ve chvíli, kdy již dosáhly plánovaného počtu dětí. Vdané ženy se dvěma a třemi dětmi volily na konci 80. let interrupci 3,5krát až 4krát častěji než narození dítěte. Naopak vdané bezdětné ženy po celé sledované období raději volily narození dítěte než UPT. Teprve od nového tisíciletí začaly nevdané ženy volit častěji narození dítěte než UPT. V roce 2018 byl potratový index nejvyšší u těch nevdaných žen, které měly dvě nebo tři děti (Končická, 2020).

Mapa 2.7 Umělá přerušení těhotenství na 100 živě narozených dětí v okresech ČR v roce 2020

Zdroj: Potraty 2020, ÚZIS Praha, 2022

Pokud jde o počet UPT na sto narozených podle vzdělání, platí, že s rostoucím vzděláním tento index klesá. Na konci 80. let byly rozdíly mezi ženami podle vzdělání u tohoto ukazatele mnohem větší, než je tomu v současnosti, rozdíly se tedy v čase stírají (Končická, 2020).

Regionální vzorec UPT na sto narozených dětí je velmi podobný jako u dětí narozených mimo manželství. Nejvyšší úrovně dosahují podle posledních dostupných dat za rok 2020 okresy v Karlovarském a Ústeckém kraji a obecně v bývalých Sudetech. Nejnižší úroveň je v Plzeňském kraji, v Pardubickém kraji a v kraji Vysočina, jak je patrné z mapy 2.7. Na úrovni okresů za rok 2020 je nejvyšší hodnota UPT na sto narozených na Mostecku (31), zatímco na Klatovsku to bylo jen sedm.

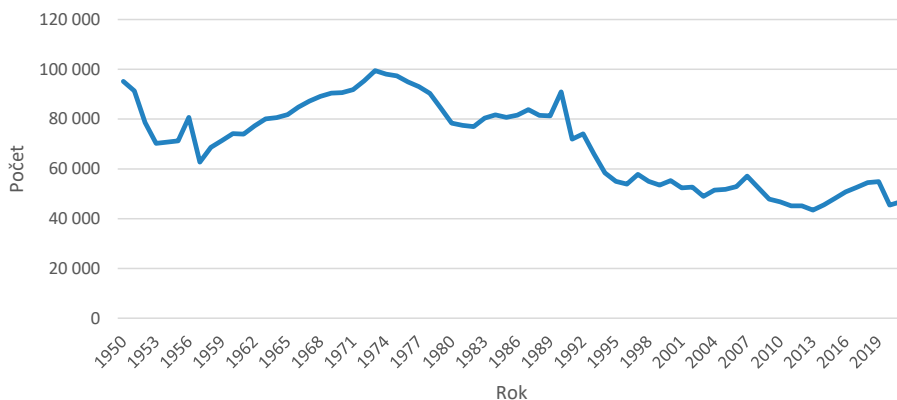
2.4 SŇATKY

Do roku 1989 vstupovalo do formálního sňatku 95–97 % mužů a žen. To se radikálně změnilo v následujícím období, kdy již v první polovině 90. let došlo k poměrně dramatickému a trvalému poklesu počtu sňatků. Jednak se zvýšil průměrný věk při uzavírání prvního sňatku, jednak se zvětšil podíl tzv. nesezdaných soužití.

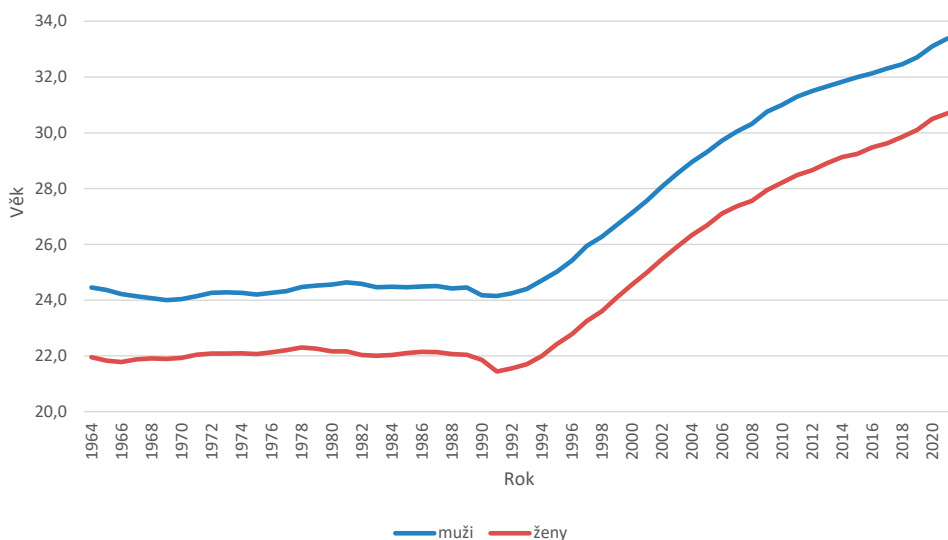
Zatímco po dlouhá desetiletí až do konce 80. let byl průměrný věk svobodných nevěst velmi stabilní a pohyboval se kolem 22 let a u ženichů byl necelých 25 let, do roku 2021 se zvýšil na 31 let u svobodných nevěst a na téměř 34 let u svobodných ženichů. Průměrný věk ženichů (včetně sňatků vyšších pořadí) se do roku 2019 zvýšil na 36,8 let, průměrný věk nevěst na 33,9 let. V průměru tak byly ženy v době sňatku o tři roky mladší než muži (ČSÚ, 2020).

Podíl sňatků svobodných se od roku 1990 pohybuje kolem dvou třetin a příliš se nemění (graf 2.7). Počet sňatků vyššího pořadí činí z celkového počtu sňatků přibližně jednu čtvrtinu. Opakované sňatky se ve většině případů týkají rozvedených osob (v letech 2001–2019 u mužů z 95–97 %, u žen z 94–96 %), ovdovělí vstupují do nového manželství zřídka (ČSÚ, 2020).

Graf 2.7 *Sňatky v ČR v letech 1950–2019*

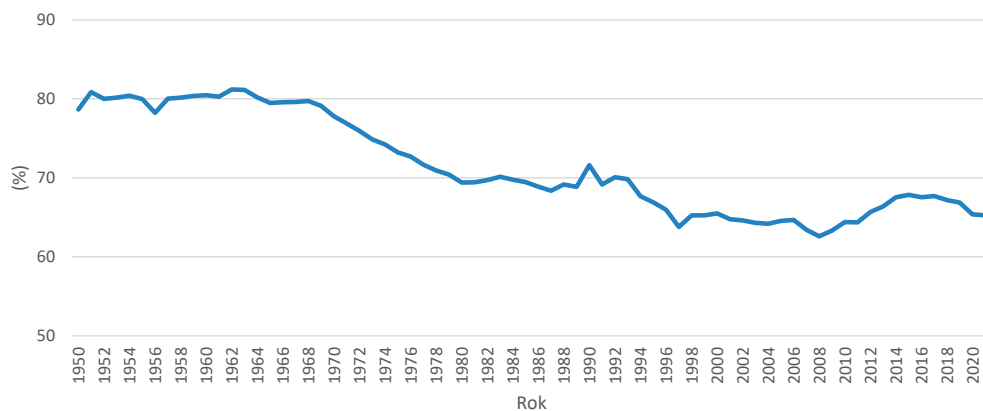
Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

Graf 2.8 *Průměrný věk svobodných nevěst a ženichů 1964–2020*

Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

Ze čtyř pětín případů vstupovaly do sňatku osoby stejného rodinného stavu. Nejčastěji se jednalo o sňatky dvou svobodných (63–68 % z celkového počtu sňatků), tzv. protogamní sňatky, a dále o sňatky dvou rozvedených osob (13–15 %). Oproti tomu u ovdovělých osob se častěji jednalo o sňatek s rozvedeným, zřídka se svobodným, popřípadě také s ovdovělým snoubencem (ČSÚ, 2020).

Ženich je starší než nevěsta v 70 % sňatků. Z hlediska věku se mezi manželi nevyskytovaly velké rozdíly, kdy nadpoloviční většina snoubenců vstupovala do manželství se vzájemným věkovým rozdílem 0–3 roky. Stejného věku bylo přitom 9–11 % novomanželských párů, 16–18 % tvořili manželé s jednoletým věkovým rozdílem, 14–15 % s dvouletým a 11–13 % s tříletým věkovým rozdílem. Častěji bývá starší muž, v období

Graf 2.9 *Vývoj podílu sňatků svobodných na celkovém počtu sňatků v ČR (1950–2020)*

Zdroj: Demografická příručka 2021; ČSÚ, Praha, 2023

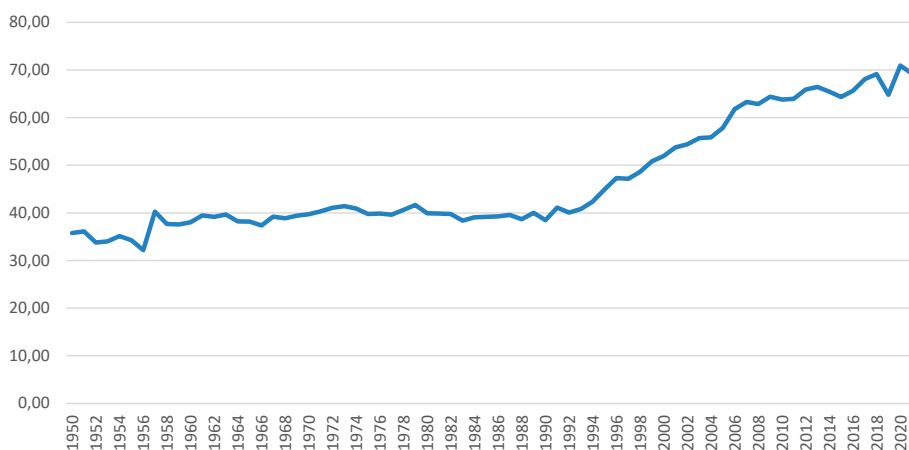
let 2001–2019 tvořili starší ženichové 67–70 % všech novomanželů, naopak do 20–22 % sňatků vstupovala jako starší žena, přičemž v posledních pěti letech jejich zastoupení každoročně mírně rostlo (v roce 2019 bylo starších žen 22,2 %, což byla nejvyšší hodnota za celé sledované období). Více než desetinu snoubenců dělilo více než 10 let věku. Párů, jejichž věkový rozdíl při vstupu do manželství byl dvacetiletý a vyšší, bylo mezi snoubenci 1,3–1,5 % (ČSÚ, 2020).

Více než polovina snoubenců měla shodnou úroveň vzdělání. Struktura snoubenců podle úrovně jejich nejvyššího dokončeného vzdělání se měnila v souladu s obecně rostoucí vzdělaností populace a s posunem vstupu do manželství do vyššího věku. Zastoupení snoubenců se základním vzděláním a se středním vzděláním bez maturity se postupně snižovalo, naopak se zvyšovalo zastoupení snoubenců s dokončeným vysokoškolským vzděláním. V rámci heterogenních sňatků z pohledu vzdělání snoubenců byly častější ty, kde vyššího stupně vzdělání dosáhla žena (mezi 23 a 31 % v letech 2001–2019 ze všech sňatků, u kterých byl znám údaj o dosažené úrovni vzdělání u obou snoubenců), než ty, kde měl vyšší vzdělání muž (14–20 % v letech 2001–2019). Nevěsty a ženichové se nejčastěji lišili o jednu vzdělanostní úroveň, nicméně ve sledovaném čase narůstalo zastoupení sňatků, kdy měla žena dosažené vzdělání vyšší o dvě i o tři úrovně (ČSÚ, 2020).

Sňatky, kdy jeden ze snoubenců nebo oba snoubenci mají cizí státní občanství, představují v celkovém ročním počtu sňatků obyvatel České republiky zhruba jednu desetinu. Ve většině případů se jedná o heterogenní sňatky, kdy jeden ze snoubenců je český státní občan a druhý má jiné než české státní občanství. O něco více cizinců bývá mezi ženichy (5–7 % ze všech ženichů v letech 2001–2019) než mezi nevěstami (3–6 %). Nově uzavřená manželství dvou cizích státních občanů tvoří mezi sňatky obyvatel České republiky pouze malou skupinu, nicméně jejich počet i podíl ve sledovaném časovém úseku rostl (ČSÚ, 2020).

V průběhu kalendářního roku jsou sňatky obyvatel České republiky rozloženy velmi nerovnoměrně. Nejraději volí snoubenci datum sňatku v období měsíců červen až září, naopak výrazně menší je zájem o svatbu v zimních měsících, tj. v prosinci až únoru. Zastoupení sňatků v období měsíců červen až září narostlo až na 71 % všech

Graf 2.10 Vývoj podílu letních měsíců (VI.–IX.) na celkovém počtu sňatků v ČR (1950–2020)

Zdroj: Demografická příručka, 2021; ČSÚ, Praha, 2023

sňatků v roce 2021 (graf 2.10). V rámci jednotlivých měsíců bývá vůbec nejfrekventovanějším červen. Květnová pověra („svatba v máji – nevěsta na máry“) si svůj vliv uchovávala dlouhodobě po celou druhou polovinu 20. století, po roce 2000 však již ztrácela na síle a květnový index sňatečnosti postupně rostl a v současnosti je květen z hlediska sňatků průměrným měsícem (ČSÚ, 2020; ČSÚ, 2023).

Na počet sňatků má poměrně velký vliv atraktivní sled číslic v datu sňatku. Pokud číselně zajímavá data připadají navíc na sobotu či na pátek, bývá o termín o to větší zájem. Vůbec nejatraktivnějším dnem pro snoubence v rámci sledovaného období byla sobota 7. 7. 2007, kdy se konalo 4 406 sňatků obyvatel České republiky. Dalšími atraktivními dny, kdy bylo uzavřeno více sňatků, než bývá v daný měsíc či den v týdnu obvyklé, byly například sobota 2. 2. 2002 (1 047 sňatků), sobota 24. 4. 2004 (2 351 sňatků), pátek 8. 8. 2008 (2 226 sňatků), středa 9. 9. 2009 (581 sňatků), pátek 11. 11. 2011 (980 sňatků), středa 12. 12. 2012 (319 sňatků), pátek 15. 5. 2015 (610 sňatků), sobota 1. 7. 2017 (1 877 sňatků), pátek 7. 7. 2017 (1 840 sňatků) a sobota 18. 8. 2018 (3 259 sňatků; ČSÚ, 2020).

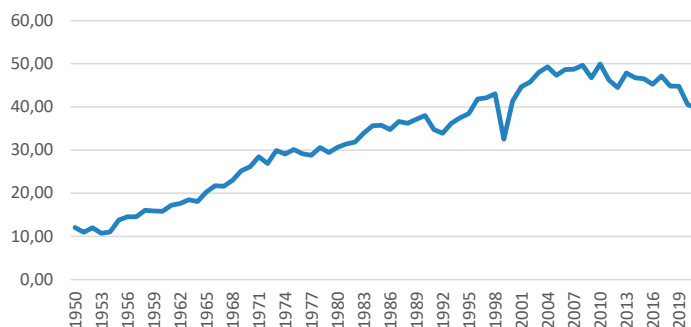
2.5 ROZVODY

Od roku 1950 do období let 2005–2010 se v České republice zvýšila rozvodovost na pětinasobek, poté poklesla na čtyřnasobek. V současnosti (rok 2021) je poměr rozvodů k uzavíraným sňatkům 40 % (ČSÚ, 2023).

Rozvod jako jediná možnost zániku manželství za života manželů byl v Československu uzákoněn až v roce 1950. Do té doby existovaly možnosti dvě – rozvod od stolu a lože a rozluka. Rozvod v původním slova smyslu zprošťoval od manželských povinností a povoloval oddělené bydliště, manželství však trvalo i nadále a nový sňatek nebyl možný. Oproti tomu rozluka umožňovala nový sňatek i založení nové rodiny, byla tedy podobnější rozvodu, jak jej chápeme dnes (Kocová, Kusovská, Šídlo, 2015).

Od roku 1950 došlo k několika legislativním úpravám. Zatím poslední novela zákona z roku 1998 ztížila rozvody manželství s nezletilými dětmi a přinesla zvýšení důrazu na zájmy dítěte. Před samotným rozvodem muselo dojít k „nabytí právní moci rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí po rozvodu“. Tato novela dále zkomplikovala rozvod, pokud manžel, který se převážně nepodílel na rozvratu manželství,

Graf 2.11 Úhrnná rozvodovost v ČR v letech 1950–2019

Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

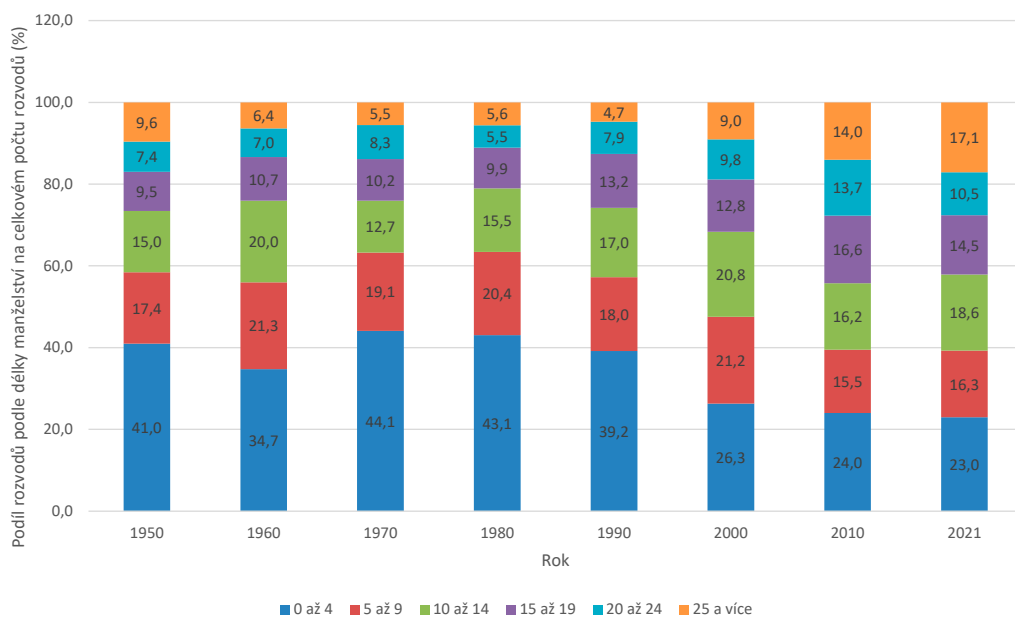
s rozvodem nesouhlasil. Na druhou stranu novela také poprvé umožnila tzv. nesporný rozvod, tj. pokud manželé splní stanovené podmínky včetně dohody o majetkovém vypořádání a vyřešení péče o děti, soud je rozvede rychle, bez zkoumání příčin rozvratu (zákon č. 91/1998 Sb.; Kocová, Kusovská, Šídlo, 2015).

Nejvíce rozvodů zaznamenaly úřady v roce 1996, a to 33 113, nejméně v roce 1953, a to necelých 10 000. Vyjádřeno procenty byla nejnižší rozvodovost v roce 1951, a to 11,2 % oproti počtu nově uzavřených sňatků. Naopak nejvyšší číslo bylo zaznamenáno v roce 2003, kdy byl poměr rozvodů a svateb zhruba 2 : 3 (O rozvodech v Česku, 2016).

Úhrnná rozvodovost v Česku již dlouhou dobu narůstá – tento ukazatel zaznamenal nárůst z hodnot okolo 10 % v 50. letech 20. století přes hodnoty nad 35 % na konci 80. let na úroveň téměř 50 % manželství končících rozvodem po roce 2000. Vysvětlení vysoké úrovně rozvodovosti v období před rokem 1989 lze hledat např. ve vysoké ekonomické aktivitě žen, špatné bytové situaci řešené často vícegeneračním bydlením nebo v nízkém věku osob vstupujících do manželství často z důvodu těhotenství ženy, které souviselo s nedostupností moderních metod antikoncepce. Pokračující vzestup úhrnné rozvodovosti po roce 1989 odráží nárůst individualismu či nové možnosti seberealizace. Stále přetrvává postoj české společnosti k rozvodu jako ke snesitelnému východisku z manželské krize. Postupně také dochází ke snižování počtu sňatků, avšak intenzita rozvodovosti je stále vysoká, mění se spíše struktura rozvodovosti (Kocová, Kusovská, Šídlo, 2015).

Dlouho platilo, že se lidé nejčastěji rozváděli v prvních čtyřech letech manželství. Od 90. let 20. století se však tento trend mění a výrazněji narůstá počet rozvodů déletrvajících manželství, a to i těch, která trvala 25 let a více. Zatímco v roce 1990 tvořily rozvody manželství trvajících déle než 20 let 13 % ze všech rozvodů, v roce 2021 to již bylo 28 % (graf 2.12; ČSÚ, 2023).

Graf 2.12 Rozvody podle délky trvání manželství v letech 1950–2021

Zdroj: Demografická příručka, 2021; ČSÚ, Praha, 2023

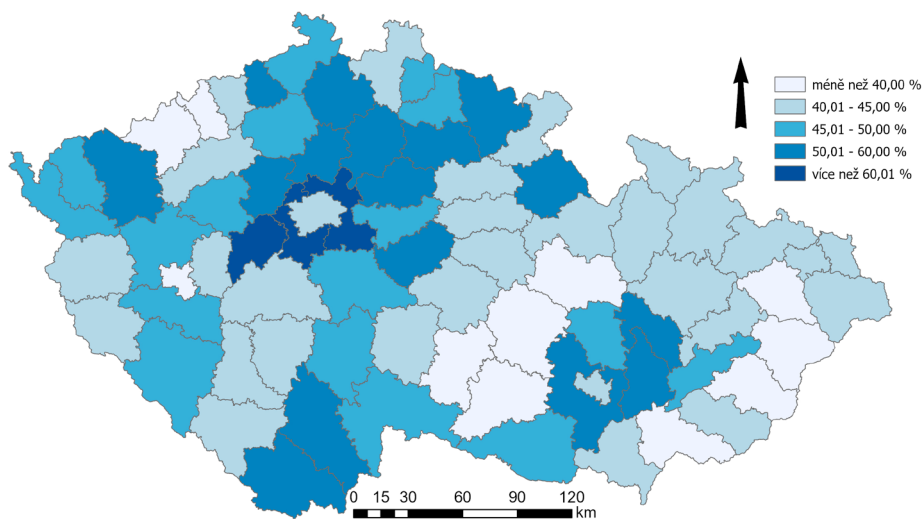
S růstem rozvodovosti déletrvajících manželství souvisí také prodlužování průměrné délky manželství. Ta od 90. let narůstá a v roce 2021 činila 13,6 roku. Přibližně jednu pětinu počtu rozvodů tvoří opakované rozvody. Zde je však možné pozorovat výrazné rozdíly podle dosaženého vzdělání rozváděných. Nejvíce opakovaných rozvodů je u mužů a žen s nejnižším vzděláním (Kocová, Kusovská, Šídlo, 2015).

Ve dvou třetinách případů žádají o rozvod ženy. Kolem 40 % rozváděných párů je bezdětných. Přibližně u 30 % rozvodů bylo v rodině jedno nezletilé dítě. Rozvody manželství se dvěma dětmi pod hranicí zletilosti tvořily v témže roce přibližně 23 %. V posledních letech je ale možné pozorovat výraznější nárůst podílu rozvodů bez nezletilých dětí. Svou roli v tomto případě hraje jak nižší porodnost, tak také nárůst podílu rozvodů déletrvajících manželství, kdy děti již velmi často překročily věk zletilosti (Kocová, Kusovská, Šídlo 2015).

Regionální rozdíly uvnitř České republiky jsou dlouhodobé a stabilní, s výjimkou hlavního města Prahy. Praha byla na počátku sledovaného období regionem s nejvyšší rozvodovostí, ale v současnosti patří mezi regiony s podprůměrnou hodnotou rozvodového indexu (podobně je tomu ale např. také u umělých přerušeni těhotenství nebo u podílu dětí narozených mimo manželství).

Vysoká rozvodovost je v okresech s vyšší mírou urbanizace, dále v okresech ležících v pohraničí dosídleném po druhé světové válce, kde je specifická etnická a vzdělanostní skladba obyvatelstva, či v oblastech těžkého průmyslu, které byly poznamenány transformací hospodářství po roce 1989. Okresy s těmito charakteristikami se koncentrují do severozápadních Čech a také do Moravskoslezského kraje. Naopak nižší úroveň rozvodovosti vykazují okresy spíše venkovské s vyšší mírou religiozity a dodržováním tradic, tj. okresy v Kraji Vysočina či ve Zlínském kraji (Kocová, Kusovská, Šídlo, 2015; Demografická příručka, 2021, 2023). Podrobnější obrázek poskytuje mapa 2.8 s nejnovějšími údaji rozvodového indexu za okresy v roce 2021.

Mapa 2.8 *Rozvodový index (poměr rozvodů a sňatků v daném roce) za okresy v České republice v roce 2021*

Zdroj: Demografická příručka 2021, ČSÚ, Praha, 2023

V rámci Evropy se Česká republika zejména v minulosti řadila k zemím s nejvyšší úrovní rozvodovosti. To platí i v současnosti u počtu rozvodů na 1 000 obyvatel dlouhodobě. Nejvyšších hodnot dosahuje tento ukazatel v zemích severní Evropy a v některých západoevropských zemích. Velmi vysoká byla také v ostatních zemích bývalého východního bloku, s výjimkou více religiózních zemí (např. Polska; Kocová, Kusovská, Šídlo, 2015; Eurostat, 2022).

V mezinárodním srovnání nás zajímá také poměr rozvodů k uzavřeným sňatkům v daném roce. V současnosti však nejvyšší úrovně rozvodovosti dosahují země jižní Evropy (Portugalsko, Španělsko, částečně Itálie) a Česká republika se v rámci EU dostala na průměrnou úroveň. Dlouhodobě nízká úroveň sňatečnosti, a tedy vysoký podíl tzv. nesezdaných soužití, vysvětluje do značné míry pokles rozvodovosti u nás v posledních deseti letech (Eurostat, 2022).

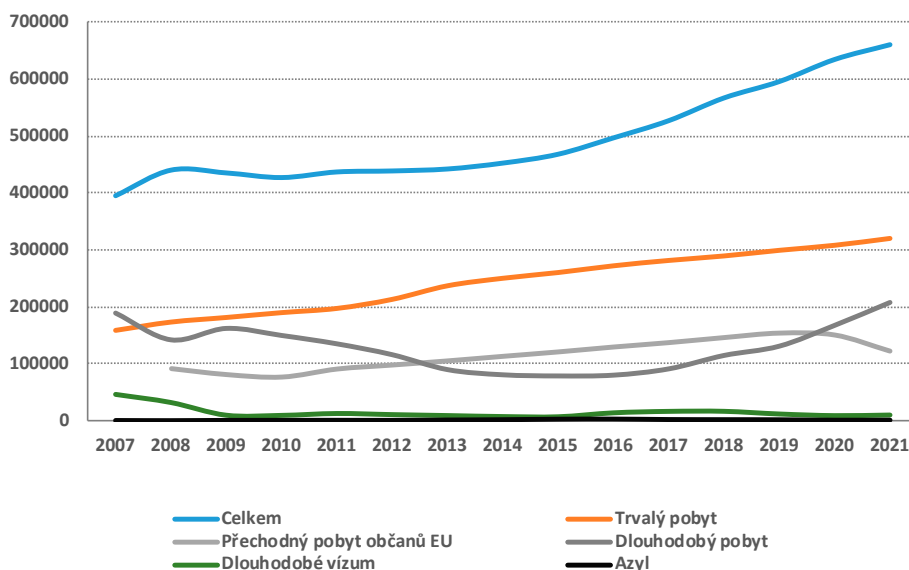
2.6 MEZINÁRODNÍ MIGRACE A POSTOJE K NÍ

Vliv migrace na kvalitu života v České republice přináší několik důležitých aspektů, a to od ekonomických přínosů po kulturní rozmanitost a integraci nebo společenskou zodpovědnost.

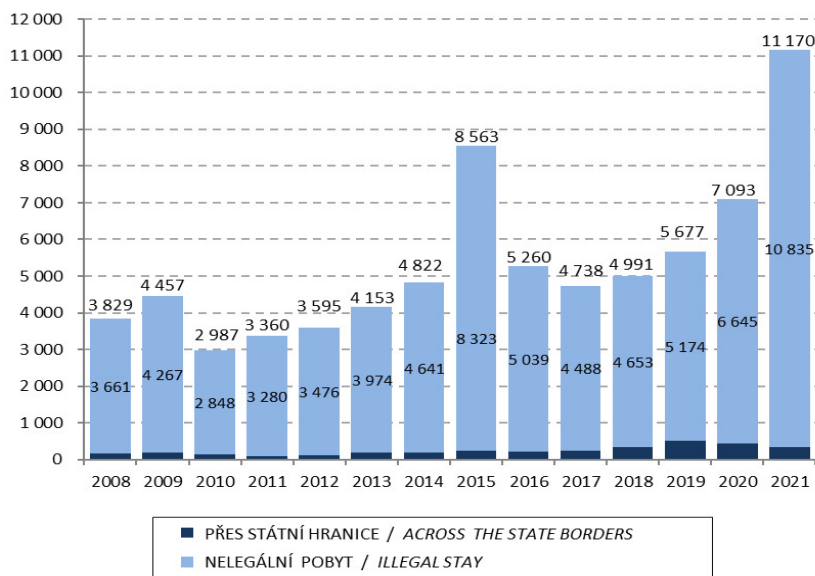
Téma imigrace a integrace imigrantů je přítomné ve veřejném prostoru a reflektuje situaci v poslední dekádě – migrační vlnu v roce 2015, ale i válku na Ukrajině. Postoje Čechů k imigrantům v 90. letech lze označit za spíše negativní a přímo korelující s politickou orientací: voliči pravicových politických stran vykazovali méně tolerantní postoje k imigrantům než voliči levicových stran (Nedomová a Kostelecký, 1997). Podle Ingleharta „lidé s relativně vysokou mírou bezpečí, jako mají postmaterialisté, bývají více připraveni na přijetí odlišností od známých vzorců chování ve srovnání s lidmi, kteří cítí úzkost a nejistotu kvůli nedostatečnému uspokojování svých potřeb“ (Inglehart, 1990: 178). Navíc větší ekonomická stabilita a růst postmaterialistických hodnot produkuje větší mezilidskou důvěru a důvěru v jiné národnosti, proto bychom mohli očekávat méně vyhraněné postoje (Inglehart, 1990: 396–408).

Na konci roku 2021 pobývalo v České republice legálně celkem 660 849 cizinců, z toho něco málo přes polovinu na základě některého z druhů přechodného pobytu a zbytek měl platné povolení k trvalému pobytu. Pouze 2 285 osob tvořili cizinci, kterým byl na území České republiky udělen azyl. Podíl cizinců v populaci ke dni 31. 12. 2021 byl 6,3 %. Porovnáme-li situaci v Česku se situací v jiných zemích EU, zjistíme, že největší podíl cizinců v populaci v roce 2020 najdeme v Lucembursku, kde 47,3 % populace tvoří cizinci, následuje Rakousko s podílem 16,5 % a Estonsko s 15,0 %. Nejnižší podíl cizinců v populaci najdeme v Rumunsku a Polsku (méně než 1 %).

Do roku 2012 převažovali mezi cizinci lidé s uděleným povolením k některému z typů přechodného pobytu (viz graf 2.13). Od roku 2013 roste počet zahraničních občanů s povolením k trvalému pobytu. Na vývoj udělení různých typů pobytu má vliv také ekonomická situace. Během ekonomického boomu roste rychleji a v období ekonomické recese stagnuje či mírně klesá. Počet cizinců, kteří u nás získali azyl nebo doplňkovou ochranu, je na velice nízké úrovni (2 285 osob v roce 2021). Ani v období migrační vlny z roku 2015 nebyl počet cizinců žádajících o azyl o moc vyšší (2 800 osob v roce 2015).

Graf 2.13 *Cizinci podle kategorie pobytu*

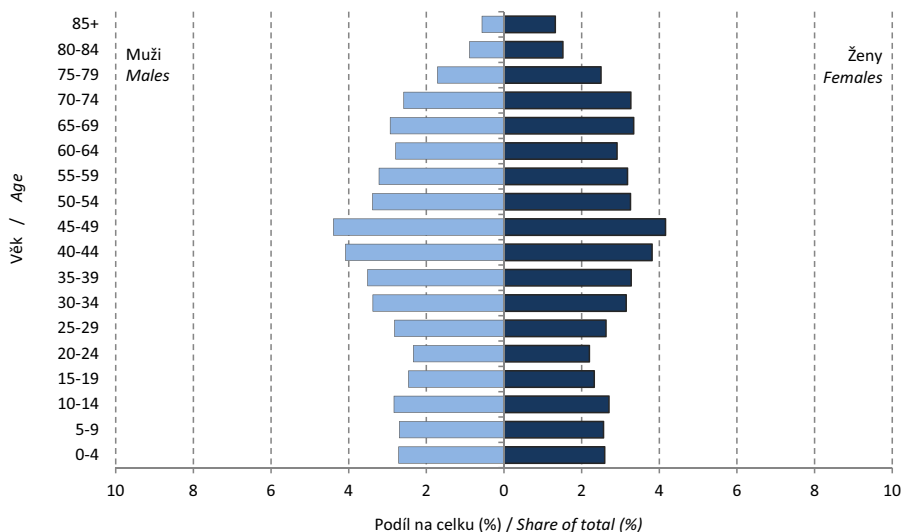
Zdroj: Vlastní zpracování, data ČSÚ 2007–2021

Graf 2.14 *Nelegální migrace cizinců v ČR v letech 2008–2021*

Zdroj: Cizinci v ČR, 2021

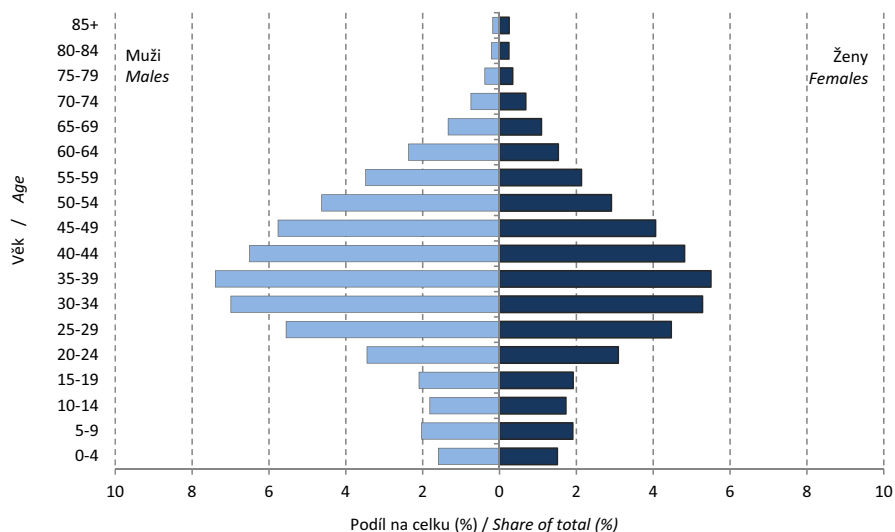
Pokud jde o nelegální migraci v období let 2008–2021, nejvíce ilegálních cizinců překročilo hranice České republiky v roce 2021, a to 11 000 osob, ve srovnání s rokem 2010, kdy bylo registrováno jen necelých 3 000 cizinců (viz graf 2.14). Druhý nevyšší počet ilegálních migrantů byl zjištěn v roce 2015, kdy proběhla největší migrační vlna.

Graf 2.15 *Věková struktura obyvatelstva v ČR ke dni 31. 12. 2021*

Zdroj: Cizinci v ČR, 2021

Graf 2.16 *Věková struktura cizinců v ČR ke dni 31. 12. 2021*

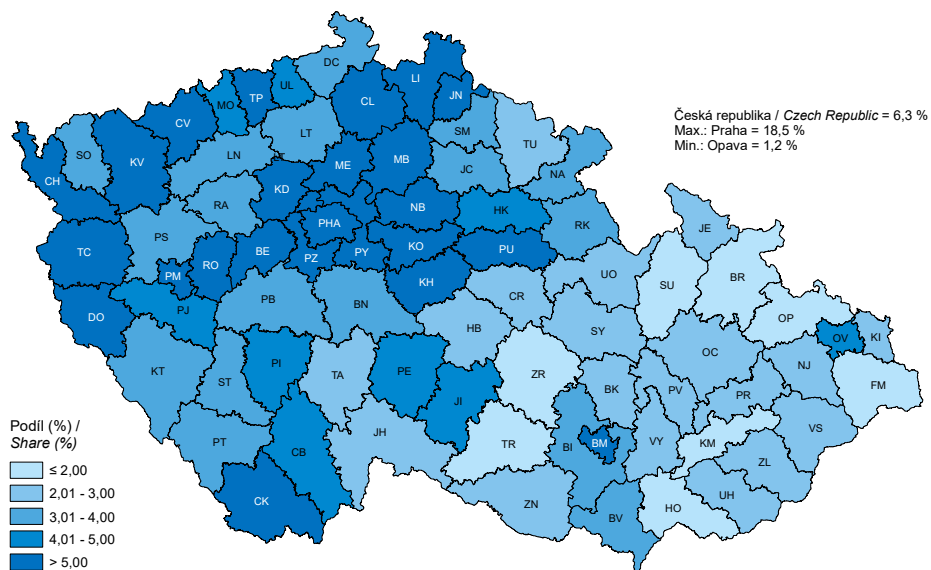

Zdroj: Cizinci v ČR, 2021

Z cizinců žijících na našem území v roce 2021 tvořily 43,5 % ženy. Věkové rozložení cizinců v roce 2021 je rozdílné od věkové struktury obyvatelstva České republiky (viz grafy 2.15 a 2.16). Mezi cizinci převažují lidé v reprodukčním věku, kteří jsou aktivní na trhu práce.

Porovnáme-li prostorové rozdělení cizinců k počtu obyvatelstva na území České republiky, největší podíl cizinců najdeme v Praze (18,5 %) a v okolních okresech (viz

Mapa 2.9 Podíl cizinců na obyvatelstvu ČR ke dni 31. 12. 2021

Zdroj: Cizinci v ČR, 2021

mapa 2.9). Naopak nejnižší zastoupení cizinců je v okrese Opava (jen 1,2 %). Obecně je podíl cizinců nižší v okresech na Moravě, nepočítáme-li Brno-město a Ostravu, a vyšší v Čechách – v Praze a v okresech ve Středočeském kraji.

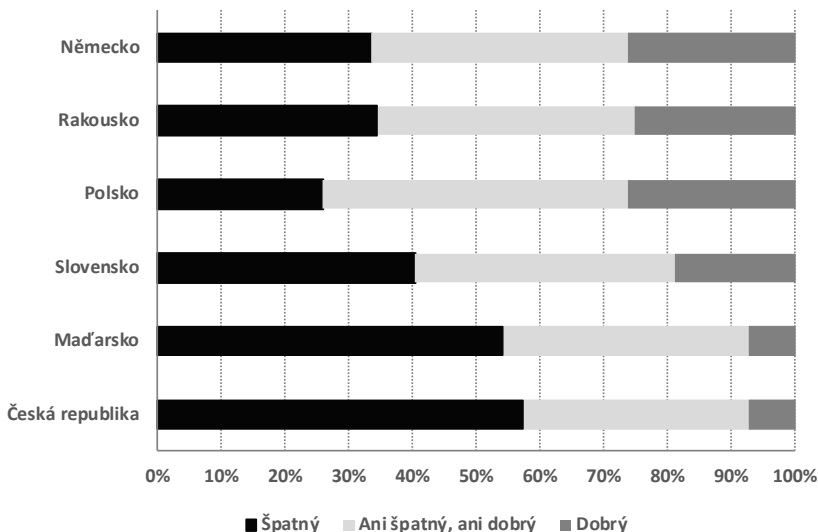
V posledních dvou desetiletích došlo v Evropě k výraznému nárůstu výzkumů postojů k přistěhovalcům a přistěhovalectví, což odráží nejen vyšší míru imigrace, ale také její dopady na přijímající prostředí, včetně vzniku stále rozmanitějších společností. Jednotlivci, kteří mají vyšší míru důvěry v politické instituce, jako je parlament, politické strany a právní systém, vykazují příznivější a tolerantnější postoje k přistěhovalcům a přistěhovalectví.

Evropský výzkum hodnot (EVS) zahrnuje otázky, které zjišťují postoje veřejnosti k imigraci a imigrantům/cizincům. Pozitivní nebo negativní dopady imigrace či imigrantů na přijímající společnost se měří z různých hledisek jako např. z hlediska ekonomiky, propustnosti pracovního trhu, rozvoje státu a sociální solidarity.

Jak hodnotí Češi vliv imigrantů na další rozvoj České republiky?¹ Jaké jsou postoje Čechů ve srovnání s postoji lidí ze sousedních zemí? Více než polovina českých respondentů vnímá vliv imigrantů na další rozvoj Česka jako špatný (viz graf 2.17). Třetina respondentů má neutrální postoj. Mezi jednotlivými zeměmi V4 (Českou republikou, Slovenskem, Maďarskem a Polskem) existují značné rozdíly. Největší podíl negativních nálad ohledně dopadu imigrantů na rozvoj země kromě Česka mají Maďarsko (54 %) a Slovensko (40 %). Polsko má nejnižší podíl lidí s negativními názory (26 %). I v zemích jako Německo nebo Rakousko vnímá třetina respondentů vliv imigrantů na vývoj země jako špatný. Přestože země V4 nebyly a nejsou cílovou nebo preferovanou destinací při-

¹ Přesné znění otázky: *Teď bychom chtěli znát váš názor na lidi z jiných zemí, kteří přicházejí do Česka, aby zde žili – imigranty. Jak byste zhodnotil(a) jejich vliv na další rozvoj Česka?*

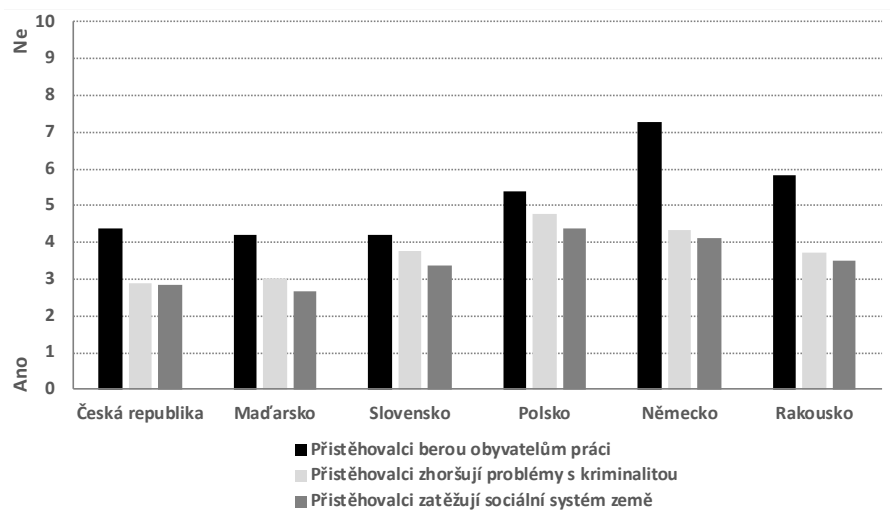
Graf 2.17 *Postoje k vlivu imigrantů na další rozvoj země v roce 2017 (v %)*

Zdroj: Vlastní zpracování, data EVS 2017. Reprezentativnost populace 18+.

Poznámka: Hodnoty pro kategorii „špatný“ jsou součtem odpovědí „velmi špatný“ a „špatný“, hodnoty pro kategorii „dobrý“ jsou součtem odpovědí „velmi dobrý“ a „dobrý“. Dopočet do 100 % tvoří odpovědi „ani špatný, ani dobrý“.

Graf 2.18 *Vliv migrace na trh práce, kriminalitu a systém sociálního zabezpečení v roce 2017 (průměr)*

Zdroj: Vlastní zpracování, data EVS 2017. Reprezentativnost populace 18+.

Poznámka: Původní desetibodová stupnice.

stěhovalců (podle údajů Eurostatu z roku 2015 a 2016), obyvatele těchto zemí vnímají negativně vliv imigrantů na rozvoj vlastních zemí. Možné vysvětlení bychom mohli najít v medializaci migrace a nárůstu populistických stran a hnutí nebo preferencí pro populistické politické strany a hnutí.

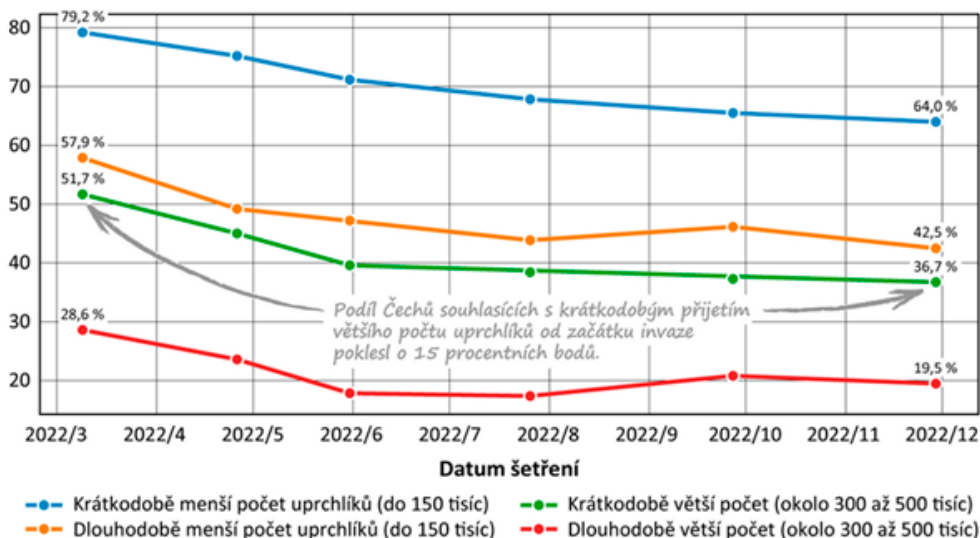
Ve stejném výzkumu byly měřeny i postoje občanů k možnému vlivu přistěhovalectví na trh práce, kriminalitu nebo sociální systém. Graf 2.18 ukazuje průměrné hodnoty jednotlivých položek v zemích V4, v Rakousku a v Německu. I v případě těchto postojů mají Česko, Maďarsko a Slovensko nejnižší průměrné hodnoty u všech tří měřených položek – což znamená, že dospělí občané v těchto zemích vnímají vliv migrace na trh práce, kriminalitu a systém sociálního zabezpečení spíše negativně. Mezi ostatními zeměmi jsou tyto názory podobné. V Německu pozorujeme pozitivní názor na vliv migrace na trh práce (nejvyšší průměr ze všech zemí), což odráží politický diskurz a vládní politiku, která uznává význam migrace v době ekonomického růstu a nedostatku pracovních sil a také jako nástroj populační politiky v době poklesu porodnosti a stárnutí populace. Pokud jde o vliv migrace na kriminalitu, Rakousko se připojuje k zemím V4, kde veřejné mínění vnímá určitý nárůst kriminality v důsledku zvýšeného počtu imigrantů.

V souvislosti s válečným konfliktem na Ukrajině, který vypukl na konci února roku 2022, se Česká republika stala zemí, jež přijala nejvyšší počet uprchlíků na počet obyvatel. Podle Úřadu Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR) byl ke dni 19. 3. 2023 statut dočasné ochrany poskytnut přibližně 499 887 ukrajinských uprchlíků v České republice. Pro srovnání lze uvést, že například v Polsku se eviduje 1,5 milionu ukrajinských uprchlíků. Tabulka 2.I prezentuje data ke dni 31. 12. 2022 podle pohlaví a věkových kategorií jak na úrovni České republiky, tak na úrovni krajů. Pokud

Tab. 2.I Počet osob s platnou dočasnou ochranou v ČR v souvislosti s ozbrojeným konfliktem na Ukrajině ke dni 31. 12. 2022

Území	Pohlaví		Věk			Celkem	Z toho: odhad pobyvajících v ČR
	muži	ženy	0–14	15–64	65+		
Česká republika	160 118	272 289	111 299	304 357	16 772	432 428	306 072
Kraj							
Hlavní město Praha	36 718	64 365	24 892	72 041	4 153	101 086	71 548
Středočeský kraj	22 954	38 373	17 237	41 569	2 522	61 328	43 408
Jihočeský kraj	8 090	13 519	5 577	15 218	816	21 611	15 296
Plzeňský kraj	12 781	22 764	7 382	27 149	1 018	35 549	25 162
Karlovarský kraj	5 671	10 940	4 218	11 357	1 039	16 614	11 759
Ústecký kraj	8 686	14 447	6 392	15 622	1 119	23 133	16 374
Liberecký kraj	6 379	11 312	4 653	12 354	684	17 691	12 522
Královéhradecký kraj	7 429	12 169	5 351	13 506	742	19 599	13 872
Pardubický kraj	7 780	12 089	5 052	14 187	631	19 870	14 064
Kraj Vysočina	6 581	9 678	4 289	11 488	483	16 260	11 509
Jihomoravský kraj	16 259	28 130	10 943	31 968	1 483	44 394	31 422
Olomoucký kraj	5 254	8 708	3 701	9 671	590	13 962	9 882
Zlínský kraj	4 952	7 781	3 257	9 110	366	12 733	9 012
Moravskoslezský kraj	9 481	16 451	7 473	17 407	1 052	25 932	18 355
Nezjištěn	1 103	1 563	882	1 710	74	2 666	1 887

Zdroj: Data ČSÚ

Graf 2.19 *Souhlas s přijetím ukrajinských uprchlíků – časové srovnání (v %)*

Zdroj: Studie think-tanku IDEA při Národohospodářském ústavu Akademie věd ČR „Vývoj postojů české veřejnosti k válečným uprchlíkům z Ukrajiny“, 2023, data PAQ Research
 Poznámka: Podíl souhlasících s přijetím ukrajinských uprchlíků.

analyzujeme data o ukrajinských imigrantech před a po vypuknutí války, struktura populace podle pohlaví je odlišná. V období před válkou měli převahu mužští přistěhovalci. Po vypuknutí konfliktu převažují ženy.

Jedná-li se o postoje české populace k válce a k přijímání ukrajinských uprchlíků, data, která sbírá PAQ Research, nám umožňují longitudinální pohled na to, jestli se postoje Čechů k přijímání Ukrajinců od vypuknutí konfliktu (Münich a Protivínský, 2023) změnilo. Na grafu 2.19 vidíme podíl Čechů souhlasících s přijímáním uprchlíků podle délky pobytu a počtu Ukrajinců. Na začátku války čtyři z pěti dospělých Čechů souhlasili s krátkodobým přijetím menšího počtu uprchlíků (do 150 000). Na konci roku 2022 tato podpora klesla o 15 procentních bodů. Podpora dlouhodobého přijetí uprchlíků ve větším počtu byla na začátku konfliktu okolo 28 % a ke konci roku 2022 můžeme pozorovat pokles o 9 %, tedy 19 %. Münich a Protivínský (2023) tvrdí, že míra souhlasu s podporou ukrajinských uprchlíků souvisí jak se socioekonomickými charakteristikami respondentů (např. s pohlavím, úrovní vzdělání), tak s dalšími faktory, jako např. se skutečností, že znají Ukrajince žijící v Česku nebo žijí v jejich blízkosti. Dále může souviset se životní situací dotazovaných nebo se sledováním konfliktů v masmédiích.

Ochota Čechů pomoci ukrajinským uprchlíkům byla měřena v dubnu 2022 agenturou Focus, která zjistila, že 69 % respondentů deklarovalo především ochotu pomoci materiálně a 52 % finančně. K pomoci formou dobrovolnické činnosti, např. v organizacích podílejících se na pomoci uprchlíkům, se hlásila jen čtvrtina dospělých Čechů. Ochotu ubytovat nebo zaměstnat ukrajinské uprchlíky deklaroval jen každý desátý respondent.

Postoje Čechů k migraci a migrantům jsou předmětem diskusí a analýz, které odrážejí širší trendy pozorované v mnoha evropských zemích. Je důležité si uvědomit, že názory veřejnosti se mohou v rámci dané země značně lišit a mohou se v průběhu času měnit v důsledku vývoje politických, ekonomických a sociokulturních faktorů.

Migrace má významný vliv na kvalitu života v přijímající společnosti. Tento dopad může být pozitivní i negativní a často závisí na různých faktorech, jako je rozsah migrace, demografické charakteristiky migrantů, zavedené politiky a socioekonomický kontext přijímající země.

Mezi pozitivními aspekty, kterými může migrace ovlivnit kvalitu života, najdeme:

- a) pracovní sílu a inovace: kvalifikovaní migranti mohou přispět k místní pracovní síle, zaplnit mezery v konkrétních odvětvích nebo profesích a podpořit inovace a hospodářský růst, což může mít pozitivní dopad na celkovou kvalitu života zvýšením pracovních příležitostí a ekonomické prosperity;
- b) podnikání: migranti mohou přinést podnikatelské nápady, což vede k zakládání nových podniků a startupů. To může stimulovat ekonomickou aktivitu a tvorbu pracovních míst, což má pozitivní vliv na kvalitu života díky podpoře ekonomické rozmanitosti;
- c) kulturní obohacení: migrace může přinést nové kulturní prvky, tradice a rozmanitost, což přispívá k bohatší kulturní krajině a zvyšuje celkovou kvalitu života díky kontaktu s různými zvyky, uměním a tradicemi;
- d) podporu sociálního systému: migranti platí daně a přispívají do systémů sociálního zabezpečení. To může pomoci udržet nebo zlepšit kvalitu veřejných služeb, jako je zdravotní péče, vzdělávání a infrastruktura.

Podíváme-li se na negativní dopady migrace, lze říct, že nejvíce jsou ovlivněny následující aspekty:

- a) zdroje: náhlý příliv migrantů může zatížit místní zdroje, jako je bydlení, zdravotní péče a vzdělávání, což může vést k přelidnění a snížení kvality služeb jak pro migranty, tak pro přijímající obyvatelstvo;
- b) integrace: migranti se mohou potýkat s problémy při integraci do místní společnosti, což může vést k sociálnímu napětí a snížení sociální soudržnosti a mít dopad na celkovou kvalitu života tím, že se v rámci komunity zvýší sociální nerovnost;
- c) konkurence na trhu práce: v některých případech může příliv migrantů vést ke zvýšené konkurenci o pracovní místa, což může ovlivnit mzdy a pracovní podmínky jak migrantů, tak místní pracovní síly;
- d) veřejné služby: pokud není migrace správně řízena, může zahltit veřejné služby, což vede k prodloužení čekacích lhůt a omezení přístupu ke zdravotní péči, vzdělávání a dalším základním službám, což může mít negativní dopad na kvalitu života všech obyvatel;
- e) kulturní střety: kulturní rozdíly a nedorozumění mezi migranty a místním obyvatelstvem mohou někdy vést k sociálním konfliktům, které mohou snížit celkovou kvalitu života tím, že vytvářejí prostředí plné napětí a strachu;
- f) bydlení: migrace může přispívat ke zvýšené poptávce po bydlení, což může vést k vyšším nákladům na bydlení a snížené dostupnosti, což může mít opět dopad na kvalitu života migrantů i místních obyvatel.

Existují i další společenské oblasti, kde se vliv migrace může projevit – např. to, jak veřejnost vnímá migranty, může ovlivnit kvalitu života. Obavy z konkurence na trhu práce, z kulturních rozdílů a ze ztráty bezpečnosti někdy podněcují xenofobii a protimigrační nálady, což má dopad na sociální smír a kvalitu života. Zároveň je migrace

často předmětem politických debat. Různé strany a frakce zaujímají k migrační politice různé postoje, což vede k diskusím o kontrole hranic, azylových řízeních a integračních strategiích.

Závěrem lze říci, že dopad migrace na kvalitu života v České republice je mnohostranný a má ekonomický, sociální, kulturní a politický rozměr. Nalezení rovnováhy mezi využíváním výhod migrace a řešením problémů souvisejících s integrací imigrantů, s postojem veřejnosti k nim a s jejich vlivem na dostupnost sociálních služeb je nezbytné pro udržení a zvýšení celkové kvality života Čechů a imigrantů.

2.7 SHRNU TÍ

Česká populace vykazuje z hlediska dlouhodobého populačního vývoje podobné vývojové rysy jako většina evropských populací. Svými charakteristikami se postupně přibližuje zemím, které do roku 1989 ležely na západ od tzv. železné opony. Na rozdíl od ostatních bývalých socialistických zemí zde nedošlo k úbytku obyvatelstva, a to zejména díky kladnému saldu zahraniční migrace a postupnému a dlouhodobému zlepšení úmrtnostních poměrů naděje na dožití u mužů i žen. Přes výrazný pokles porodnosti v 90. letech se po roce 2000 situace začala zlepšovat a v současnosti patří Česká republika k zemím s nejvyšší úhrnnou plodností v Evropě, byť se úhrnná plodnost již nikdy nedostala na úroveň před rokem 1989. Došlo ke změnám ve věku matek při porodu (jeho výrazným zvýšením se blížíme celoevropským trendům), každé druhé dítě se rodí mimo manželství. Snížení počtu sňatků a celkové úrovně sňatečnosti patří také k trendu, který nás přibližuje celoevropskému vývoji. Za velmi pozitivní rys lze označit výrazný pokles počtu umělých přerušování těhotenství, a to i přes velmi liberální legislativu, která tento trend významně ovlivňuje (došlo ke zlepšení dostupnosti antikoncepce a osvěty). Přetrvává vysoká úroveň rozvodovosti a navzdory jejímu poklesu patříme v rámci Evropy k zemím s její vysokou hodnotou.

Důležitá je také regionální diferenciací demografických ukazatelů. Ta jednoznačně ukazuje, že regiony s vyšší úrovní kvality života mají pozitivnější trendy populačního vývoje (vyšší naděje na dožití i úhrnnou plodnost a naopak nižší úroveň sociálněpatologických jevů – potratovosti a rozvodovosti – a zároveň jsou i atraktivnější pro mezinárodní migraci).

Pro budoucí populační vývoj v České republice bude hrát rozhodující roli zejména zahraniční migrace (tak jako v jiných vyspělých zemích), která může mírnit negativní důsledky demografického stárnutí (zejména pokles počtu a podílu ekonomicky aktivního obyvatelstva) a celkového poklesu populace. Její rizika jsou však patrná ze situace v celé řadě západoevropských zemí, která nám může sloužit jako zdroj inspirace i poučení. Podíl cizinců u nás se dlouhodobě zvyšoval a patřil vždy k nejvyšším z postkomunistických zemí. Významně narostl v roce 2022 v souvislosti s válkou na Ukrajině (z 6,3 % v roce 2021 na 10,3 % v roce 2022), a v tomto ohledu tak řadí Českou republiku spíše mezi země západoevropské. Co se týká postojů českých občanů k možnému vlivu přistěhovalců ve společnosti obecně, tedy na trh práce, kriminalitu nebo systém sociálního zabezpečení, většina dospělých Čechů vnímá vliv migrace na další vývoj země spíše negativně. Zároveň je důvěra v lidi odlišné národnosti velmi nízká (viz šestá kapitola). V souvislosti s válkou na Ukrajině se postoje Čechů k přijímání lidí prchajících před válkou v průběhu

konfliktu měnily: od vysoké míry solidarity na začátku konfliktu až po klesající podporu v roce 2023. Klesající solidarita a podpora přijímání uprchlíků úzce souvisí s ekonomikou a energetickou krizí, která negativně ovlivňuje kvalitu života lidí.

2.8 OTÁZKY K TÉMATU POPULACE

1. Kdy se u nás rodilo nejméně a kdy naopak nejvíce dětí od roku 1945?
2. Charakterizujte změny v porodnosti podle věku matky, podle počtu narozených dětí a podle regionů v České republice po roce 1989.
3. Kolik procent dětí se u nás rodí mimo manželství a s jakými sociodemografickými charakteristikami to souvisí, v kterých regionech je jich nejvíce a v kterých naopak nejméně?
4. V kterém období a proč byl u nás počet umělých přerušení nejvyšší a kdy naopak nejmenší a proč? Jaký má tento fenomén regionální vzorec v rámci okresů v České republice?
5. Jaké jsou nejdůležitější trendy u sňatečnosti, pokud jde o věk snoubenců a o měsíce v roce, kdy jsou svatby uzavírány?
6. Jaké jsou současné trendy v rozvodovosti podle délky trvání manželství? Kde je nejvyšší a kde naopak nejnižší úhrnná rozvodovost?
7. Jak se vyvíjel počet cizinců na území České republiky a s čím zejména souvisel a souvisí?
8. V kterých regionech žije nejvíce cizinců a kde naopak nejméně?
9. Čím se liší populace cizinců od většinové populace České republiky z demografického a sociálního hlediska?
10. Proč je důležité věnovat otázce migrace cizinců do České republiky pozornost a jak to souvisí dalšími demografickými trendy v naší zemi?

2.9 POUŽITÉ ZDROJE

- BOČEK, Jan. (2019). Přibývá bezdětných Češek. Mezi dnešními třicátnicemi bude bez dětí každá šestá. *Irozhlas*, Praha, Praha [online]. [cit. 27. 2. 2023]. Dostupné z https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/cesko-populace-bezdetnost-deti-vysoka-skola-socialismus_1903120600_jab
- ČSÚ. (2020). Vývoj sňatečnosti v České republice 2001–2019, ČSÚ, Praha [online]. [cit. 21. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-snatecnosti-v-ceske-republice-2019>
- ČSÚ. (2023). *Demografická příručka – 2021*. ČSÚ, Praha [online]. [cit. 21. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-prirucka-2021>
- KOCOŤ, Markéta, KUSOVSKÁ, Marie a ŠÍDLŮ, Luděk. (2015). Rozvodovost po česku. *Geografické rozhledy*, 5, 14–15.
- EUROSTAT. (2022). *How many marriages and divorces took place in 2020?* Eurostat [online]. [cit. 27. 2. 2023]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220516-2#:~:text=Since%201964%2C%20the%20marriage%20rate,1%20000%20people%20in%202010>

- FOCUS – Marketing and Social Research. (2022). *Vybrané aspekty války na Ukrajině podle české veřejnosti*. Závěrečná zpráva z výzkumu. Dostupné z: <https://www.focus-agency.cz/files/contentFiles/valka-na-ukrajine-fin.pdf>
- HAŠKOVÁ, Hana. (2010). *Fenomén bezdětnosti*. Sociologické nakladatelství SLON. ISBN 978-80-7419-020-9
- INGLEHART, Ron. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv346rbz>
- KONČICKÁ, Anna. (2020). *Současné trendy a struktury umělé potratovosti se zaměřením na Českou republiku po roce 1986*. Bakalářská práce, PŘF UK Praha.
- KOSTELECKÝ, Tomáš a NEDOMOVÁ, Alena. (1997). „The Czech National Identity.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 5(1): 79–92. ISSN 1210-3861
- MOŽNÝ, Ivo. (2002). *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Portál, Praha.
- MÜNICH, Daniel a PROTIVÍNSKÝ, Tomáš. (2023). *Vývoj postojů české veřejnosti k válečným uprchlíkům z Ukrajiny*. Národohospodářský ústav AV ČR, v. v. i. ISBN 978-80-7344-662-8. Dostupné z: <https://idea.cerge-ei.cz/studies/vyvoj-postoju-ceske-verejnosti-k-valecnym-uprchlikum-z-ukrajiny>
- O rozvodech v Česku. (2016). [online]. [cit. 21. 2. 2023] Dostupné z: [O rozvodech v Česku | Česko v datech \(ceskovdatech.cz\)](https://www.cesta.cz/rozvody-v-cesku)
- Our World in Data. (2023). *Research and data to make progress against the world's largest problems* [online]. [cit. 21. 2. 2023]. Dostupné z: <https://ourworldindata.org/>
- ÚZIS. (2022). *Potraty 2020*. ÚZIS Praha. [online]. [cit. 21. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.uzis.cz/res/f/008377/potraty2020.pdf>

3. STAV ZDRAVÍ:

Lidské zdraví, kvalita života a životní prostředí

Dana Hübelová, Alice Kozumplíková, Lucie Sedláková

Motto:

„It is health that is real wealth and not pieces of gold and silver.“

Mahátma Gándhí

3.1 ÚVOD

Co je to zdraví? „Člověk buď je, anebo není zdravý“, to je přijatý a zdánlivě jednoznačný obsah pojmu. Zdraví je však jev komplexní povahy a jeho přesná, výstižná a všeobecně přijatá definice zatím neexistuje. Světová zdravotnická organizace (WHO) specifikuje zdraví jednotlivce jako „... celkový stav úplné tělesné, duševní a sociální pohody, neznamená jen absenci choroby nebo oslabení“ a zařazuje také další aspekty tohoto jevu, jako je duševní zdraví a štěstí: „... zdraví je zdrojem pro každodenní život, ne cílem života“ a současně „je to pozitivní chápání zdůrazňující sociální i osobní zdroje a zásoby, jakož i fyzickou zdatnost a kapacitu“ (WHO, 2019).

Měření kvality zdraví bylo a stále je aktuální otázkou. Jak tedy můžeme měřit kvalitu zdraví? Zdraví populace i individuální zdraví zkoumají kromě medicínských oborů také obory z oblasti psychologie a sociologie. V sociologickém pojetí zdraví se zdůrazňuje především pozice člověka ve společnosti, která souvisí s jeho životním stylem a návyky. Ještě v 90. letech minulého století byl výzkumný zájem soustředěn téměř výhradně na objektivní pojetí zdraví a význam subjektivního měření zdraví nebyl vnímán jako podstatný. V následujících letech procházely výzkumné a klinické studie rychlou změnou, a to díky hodnotové reorientaci. Ta klade větší důraz na zdvořilost a lidskost ve vztahu k respondentovi nebo pacientovi a ze strany výzkumníků a lékařů uznává, že subjektivní měření zdraví poskytuje nenahraditelné a z mnoha důvodů potřebné informace.

V sociálních vědách je koncept zdraví často chápán jako subjektivní nebo žité zdraví. Sociální pojetí konceptu zdraví odráží subjektivní zkušenosti jedince s jeho tělesností a fungováním ve vztahu k okolnímu prostředí. Zdraví v kontextu sociálních determinant je ovlivněno sociálním postavením a prostředím, vzděláním, pohlavní a kulturní strukturou aj. Počátky zájmu o subjektivní měření zdraví, tj. měření

pomocí sebehodnocení, se objevují v souvislosti s výzkumy kvality života.¹ Koncept sebehodnoceného zdraví je standardní součástí celé řady důležitých mezinárodních² i národních výzkumů³.

Už v 19. století významný německý lékař a vědec Rudolf Virchow zdůrazňoval důležitost sociálních a ekonomických faktorů při pochopení a řešení zdravotních problémů populace. Upozorňoval na fakt, že zdraví hraje klíčovou roli ve všech aspektech lidského života a sociálního a ekonomického rozvoje. Jeho práce se zaměřovala na spojení mezi nemocemi a životními podmínkami a tvrdil, že sociální a ekonomické nerovnosti mohou být příčinou nemocí. Dokážeme určit faktory, které mohou zdraví ovlivňovat, a stanovit míru jejich vlivu? Na zdraví a zdravotní stav působí mnoho faktorů, k nimž patří dostupnost a kvalita zdravotní péče a kvalita životního prostředí, sociální, ekonomické a životní podmínky, vzdělání a zdravotní gramotnost nebo prevalence rizikových faktorů chování (ODEC 2018). Mezi klíčové kategorie, které ovlivňují zdraví, patří:

- **genetický základ** (ovlivňuje např. některé rozdíly ve zdraví mužů a žen, náchylnost k některým onemocněním, vývojové vady, odolnost vůči rizikům),
- **sociální faktory a životní styl** (např. vzdělání, sociální vyloučení, nezaměstnanost, způsob bydlení, sociální zabezpečení, individuální životní úroveň, způsob života, postoj ke zdraví a péče o vlastní zdraví, prevence onemocnění, stravovací návyky, výživa, fyzická aktivita, konzumace návykových látek),
- **faktory prostředí – životní prostředí** (např. klimatické podmínky, životní prostředí, fyzické, pracovní i sociální prostředí, ve kterém lidé žijí),
- **efektivita a kvalita zdravotní péče** spojená s rozvojem medicíny a lékařské techniky, zdravotní politika, zdravotnický systém, kvalita zdravotnictví a dostupnost lékařské péče.

Vliv takto definovaných faktorů je odhadován v následujících podílech: genetický základ se podílí na zdravotním stavu populace mezi 10 a 15 %, sociální faktory a životní styl 50 %, životní prostředí asi 20 % a zdravotnictví mezi 10 a 15 %. **Životní prostředí** je komplexní systém, který zahrnuje všechny prvky kolem nás. Je zřejmé, že mezi člověkem a prostředím probíhá vzájemné působení. Víte, co všechno sledujeme, když monitorujeme kvalitu ovzduší, tedy kvalitu vzduchu, který vdechujeme? Odhadnete, jak jsme na tom s kvalitou našich povrchových a podzemních vod? Opravdu v České republice ubývá lesních pozemků, jak často slyšíme?

Člověk svými činnostmi ovlivňuje složky životního prostředí, jako je ovzduší, voda, půda a biota, a zároveň jsou tyto složky klíčové pro zdraví člověka. V životním prostředí člověka se odehrává mnoho důležitých procesů. Jsme nedílnou součástí tohoto systému, kde se látky a energie pohybují složitými toky. Studium vztahu mezi

---

1 Podrobně se tématem sociálních, ekonomických a environmentálních determinantů zdraví v rovině teoretického i empirického vymezení zabývá studie: Hübelová, D., Chromková-Manea, B., Kozumplíková, A. 2021. Zdraví a jeho sociální, ekonomické a environmentální determinanty: teoretické a empirické vymezení (*Sociológia*, 53(2): 119–146).

2 Jedná se například o výzkumy zaměřující se na evropské země: *The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe* (SHARE), *Minimum European Health Module* (MEHM), *European Health Interview Survey* (EHIS), *European Social Survey* (ESS), *European Value Survey* (EVS).

3 Detailně pojednává o českém výzkumu sebehodnocení zdraví a jeho výsledcích kniha Hübelová, Chromková-Manea, Kozumplíková (2021).

člověkem a životním prostředím, včetně dopadů na lidské populace a potřeba ochrany prostředí, jsou součástí oboru environmentalistiky. Tato multidisciplinární věda kombinuje principy přírodních, ekonomických a sociálních věd k řešení aktuálních environmentálních problémů. Významnou součástí je i vzdělávání jednotlivců a společnosti jako celku, aby se aktivně zapojili do ochrany přírody a zlepšování kvality životního prostředí. Máte například přehled o tom, jak nakládáme s odpady a jaké jsou do budoucna cíle ohledně skládkování odpadů? Zajímá vás, k jakým změnám u nás došlo ve využívání krajiny mezi lety 2001 a 2021?

Bývalý generální ředitel WHO Halfdan Mahler řekl: „Zdraví není všechno, ale všechno ostatní bez zdraví nestojí za nic.“ Tato citace je známá a často je připomínána v souvislosti s významem zdraví pro kvalitu života a lidský blahobyt. **Zdraví hraje velmi významnou roli pro kvalitu života jedince i celé společnosti.** V této souvislosti se můžeme například konkrétně ptát, jak si stojí Česká republika v intenzitě úmrtnosti způsobené různým typem onemocnění ve srovnání s evropskými zeměmi? Dobré zdraví totiž umožňuje lidem plně využívat svůj potenciál, těšit se ze života a aktivně přispívat společnosti. Kvalita života je ovlivněna fyzickým, duševním a sociálním zdravím a tyto aspekty jsou vzájemně propojeny.

Dobré fyzické zdraví umožňuje lidem vykonávat denní aktivity bez pomoci ostatních, což přispívá k nezávislosti a lepší pohyblivosti. Zdraví je důležité pro duševní stav a psychickou pohodu a ovlivňuje kvalitu spánku. Lidé s dobrým duševním zdravím mají lepší schopnost zvládat stres a emocionální výzvy a mohou se snáze vyrovnávat s nejrůznějšími situacemi. Dobré zdraví podporuje schopnost navazovat a udržovat sociální vztahy, což má pozitivní dopad na kvalitu života. Zdraví má také vliv na schopnost lidí pracovat a být produktivní. Dobré zdraví zvyšuje šance na zaměstnání, úspěch v práci a socioekonomickou stabilitu. V neposlední řadě přispívá úroveň fyzického a duševního zdraví k celkovému pocitu radosti a štěstí, což je jedním z hlavních aspektů kvality života (Heřmanová, 2012).

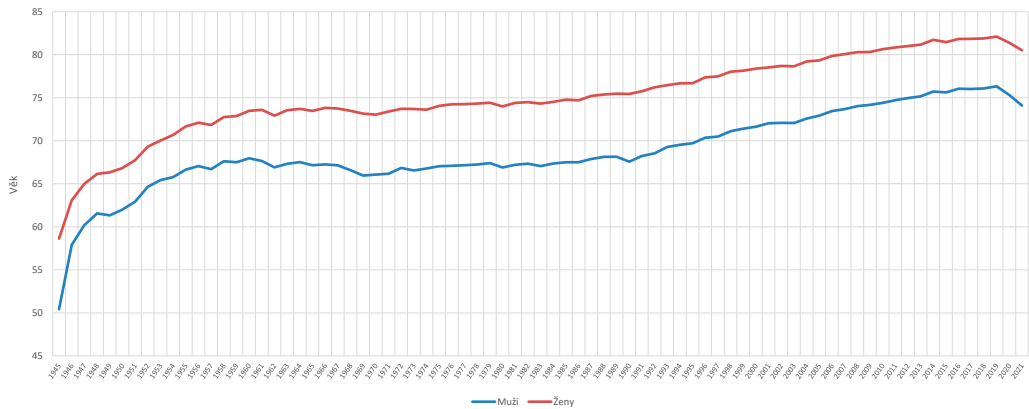
3.2 UKAZATELE A FAKTORY ZDRAVÍ

3.2.1 Naděje dožití

Vzhledem k tomu, že zdraví je jev komplexního charakteru, je obtížné všechny faktory populačního zdraví objektivně zhodnotit. Vhodným ukazatelem může být naděje dožití (neboli střední délka života), která je považována nejen za výstižný ukazatel úmrtnosti, ale v širších souvislostech je klíčovým indikátorem individuální i populační kvality života, blahobytu a úrovně zdraví. Když tedy obecně roste střední délka života, znamená to, že je česká společnost zdravější?

Naděje dožití (střední délka života) udává průměrný počet let, který má před sebou jedinec v určitém věku, pokud by zůstaly zachovány úmrtnostní poměry, které jsou ve sledovaném období. Nejčastěji se používá naděje dožití při narození, která od 90. let minulého století po předchozím období stagnace mírně lineárně narůstá. Uvedený **pozitivní nárůst byl přerušen pandemií covidu-19,** která zhoršila úmrtnostní podmínky, a tím snížila hodnotu naděje dožití při narození. Ta se snižovala jak v roce 2020, tak 2021. U mužů to bylo o 1,2 roku na hodnotu 74,1 let a u žen o 0,9 roku na 80,5 let. Ve srovnání s hodnotou pro rok 2019 byla u mužů naděje dožití kratší o 2,2 roku a u žen

Graf 3.1 Vývoj naděje dožití při narození, muži a ženy v ČR v letech 1950–2021

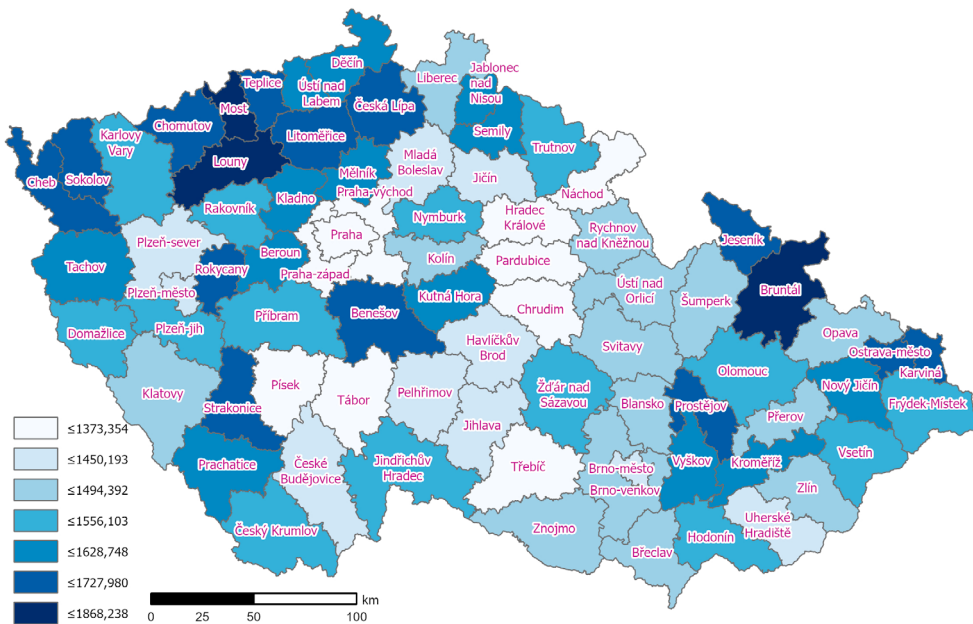

Zdroj dat: ČSÚ, 2022a

o 1,6 roku (ČSÚ, 2022a). Výše naděje dožití se tímto vrátila na úroveň o více než desetiletí zpět (graf 3.1). V roce 2022 hodnota naděje opět roste a dostává se na úroveň roku 2018.

Naděje dožití je rozdílná u mužů a u žen, a to okolo šesti let ve prospěch žen. Je to dáno genetickými faktory, způsobem života, pracovním prostředím apod. **Naděje dožití je ukazatelem kvality života a zdraví, je odrazem sociálních a ekonomických podmínek, dostupnosti zdravotní a sociální péče aj.** Skutečnost, že kvalitu zdraví ovlivňuje velké množství faktorů, se promítá také do **naděje dožití, která je rozdílná**

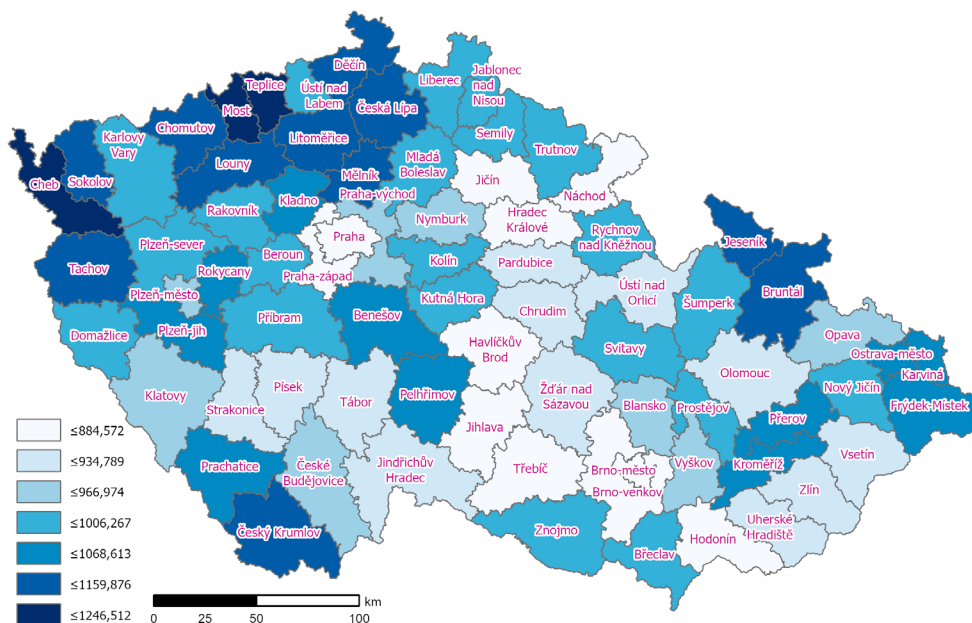
Obr. 3.1a Naděje dožití při narození muže v okresech ČR v letech 2015–2019

Zdroj dat: ČSÚ, 2021a

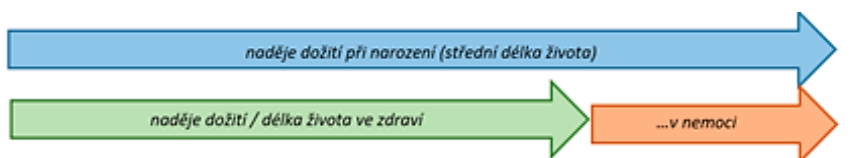

Obr. 3.1b Naděje dožití při narození ženy v okresech ČR v letech 2015–2019

Zdroj dat: ČSÚ, 2021a

Obr. 3.1 Naděje dožití při narození, ve zdraví a v nemoci

v regionech Česka a tyto rozdíly jsou téměř shodné u mužů i žen (obrázky 3.1a a 3.1b).

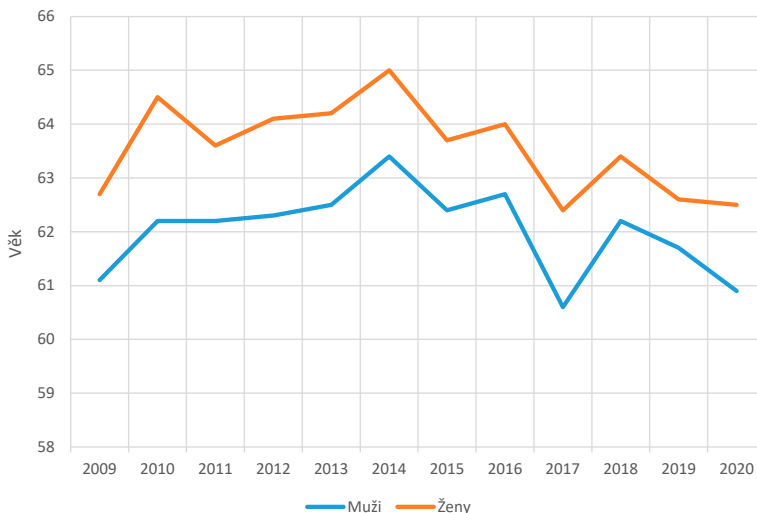
Naději dožití je možné rozdělit na dvě období: naději dožití/délku života ve zdraví, to znamená bez zdravotních omezení, a naději dožití/délku života v nemoci (obrázek 3.2). Ačkoliv se v Česku, pomíneme-li vliv pandemie covidu-19, **prodlužuje naděje dožití při narození, je to spíše na úkor stagnace délky života ve zdraví a ve prospěch délky života v nemoci**. Délka života ve zdraví má podobný vývoj u mužů i u žen. U žen sice dosahuje o 1–1,5 roku vyšší hodnoty, ale celkově ženy tráví delší čas života se zdravotním omezením (což je dáno skutečností, že ženy se obecně dožívají vyššího věku, jak bylo uvedeno výše). **Délka života ve zdraví** ve srovnání let 2009 (61,1 roku u mužů a 62,7 roku u žen) a 2020 (60,9 roku u mužů a 62,5 roku u žen) se **prakticky nezměnila** (graf 3.2).

3.2.2 Nemoci a úmrtnost

Mezi dlouhodobě nejčastější příčiny smrti v České republice patří neinfekční nemoci, a to především nemoci oběhové soustavy a novotvary, dále pak vnější příčiny a nemoci dýchací a trávicí soustavy. V roce 2020 tvořil podíl úmrtí na nemoci oběhové sou-

Graf 3.2 Vývoj délky života ve zdraví, muži a ženy v ČR v letech 2009–2020

Zdroj dat: Eurostat, 2022

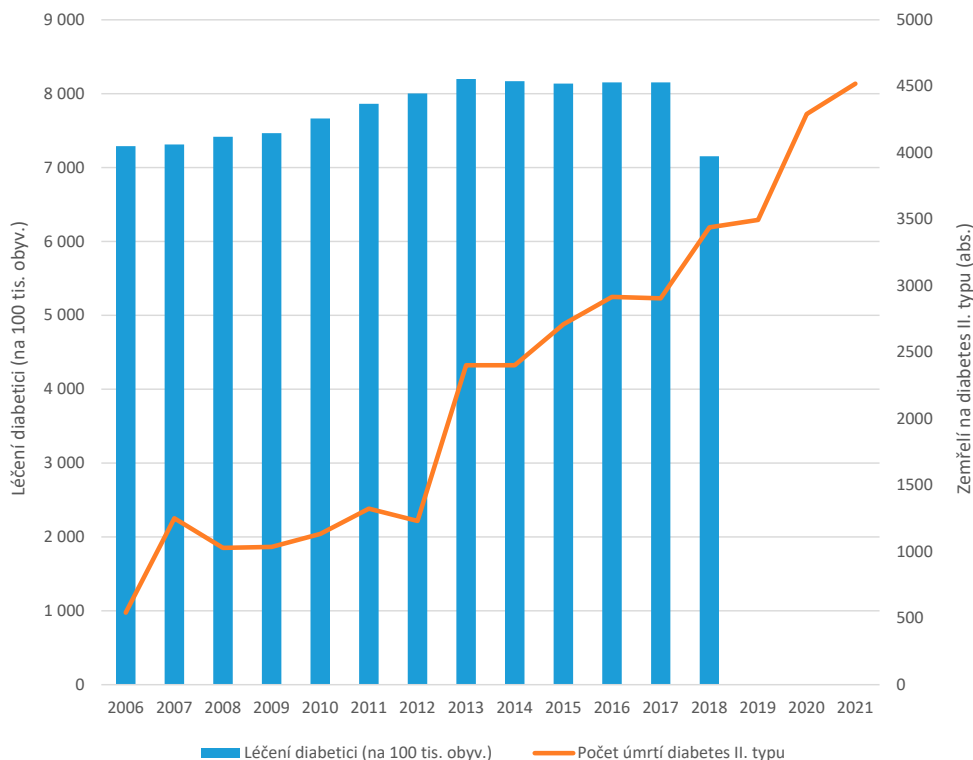
stavy u mužů 36,5 % a u žen 43,1 %. Druhou nejčastější příčinou smrti byly zhoubné novotvary (muži 23,4 % a ženy 19,9 %; ÚZIS, 2021). Ve srovnání s ostatními zeměmi Evropy má Česko stále poměrně vysoké hodnoty intenzity úmrtnosti, na rozdíl např. od Finska, Francie, Švédska, zemí jižní Evropy (Řecka, Itálie a Španělska) a ekonomicky silnějších států (Lucemburska, Rakouska a Německa). Naopak nejvyšší intenzitu úmrtnosti vykazují např. Maďarsko, Slovensko, Chorvatsko.

Zhoršení úmrtnostních podmínek v České republice způsobila pandemie covidu-19. V roce 2021 zemřelo téměř 140 000 obyvatel Česka, což bylo nejvíce od konce druhé světové války. Více než jedna šestina úmrtí v roce 2021 (18 %) byla právě v důsledku onemocnění covid-19, které se v tomto roce stalo nejčastější příčinou smrti (ČSÚ, 2022b). Některá úmrtí do věku 49 let jsou považována za předčasná nebo preventabilní⁴. Podle metodiky Eurostatu jsou to např. úmrtí na kardiovaskulární nemoci a diabetes mellitus. V souladu s touto metodikou můžeme pro Česko v letech 2007–2017 vymezit až 26 % všech úmrtí jako předčasných (OECD, 2017).

Česká společnost se potýká s vysokým podílem osob s nadváhou a obezitou. Důvodem je stejně jako u stagnující délky života ve zdraví a předčasně a preventabilní úmrtnosti výskyt rizikového chování a vliv rizikových faktorů v souvislosti s nezdravým životním stylem (nesprávné stravovací návyky, nízká fyzická aktivita, nadměrná konzumace alkoholu a tabákových výrobků aj.). V mezinárodních srovnáních Česko obsazuje podílem dospělých s obezitou čelní pozici. Polovina dospělých v České republice má vyšší než normální hmotnost a tento podíl se nedaří snižovat (SZÚ, 2018). Podíl obézních obyvatel převyšuje hodnotu 25 % a v čase narůstá (WHO, 2022). Choroby spojené s obezitou jsou, po onemocněních souvisejících s kouřením, častou příčinou úmrtí (graf 3.3), kterým je možné předcházet.

⁴ Jedná se obecně o onemocnění, kterým lze včasnou péčí či léčbou předejít.

Graf 3.3 Vývoj počtu léčených diabetiků a počtu zemřelých na diabetes II. typu v ČR v letech 2006–2021

Zdroj dat: ČSÚ, 2023a

Z dosavadních trendů a tempa růstu prevalence obézních osob lze věrohodně predikovat růst incidence⁵ řady vážných zdravotních problémů a onemocnění, zejména diabetu mellitu. Z dat Diabetologického registru vyplývá, že každý třetí jedinec v populaci České republiky ve věku nad 65 let je diabetikem. Nejvyšší nárůst věkově specifické prevalence u diabetu mellitu je mezi 50. a 75. rokem, kdy výskyt stoupá více než čtyřnásobně, a to z hodnoty 8,7 tisíce na 38 tisíc na 100 tisíc obyvatel (Kvapil, 2022). **Také u dětí a adolescentů se stále častěji objevuje přítomnost obezity.** S ní je spojený výskyt chronických neinfekčních onemocnění, mezi něž u této věkové skupiny patří diabetes, hypertenze a ischemická choroba srdeční.

3.2.3. Invalidita

Česká republika je v rámci sociálních politik na vzestupu. Státní intervence v sektoru zdraví, v začleňování do společnosti a v celkovém propojování různých skupin obyvatel s rozdílných zdravotním, mentálním, věkovým, genderovým, společenským statutem jsou i přes měnící se politické prostředí stále více rozvíjeny po vzoru západních zemí.

⁵ Incidence je počet nových případů onemocnění za určité časové období (obvykle za kalendářní rok) vztažený na populační jednotku (nejčastěji na 100 tisíc obyvatel).

Propojování lidí z různých skupin přináší mnohé **výhody**, ale i **nevýhody v rámci před- sudků a systémových rozdílů**.

Zaslechnete-li slovní spojení **lidé s hendikepem**, vybaví se vám osoby s vážným zdravotním postižením? Osoby, které se pohybují na invalidním vozíku? Jejich kruh je však mnohem širší, než by se mohlo na první pohled zdát. Lidé se zdravotním znevýhodněním žijí mezi námi, jsou to naši přátelé, sousedi, kolegové. Můžeme se setkat s pojmem **invalida**⁶, **postižený** či se světově rozšířeným pojmenováním **znevýhodněný**⁷. Světová, především západně orientovaná, literatura zavedla označení „zdravotní či mentální znevýhodnění“, a to z důvodu dříve užívaných diskriminačních pojmenování (jako postižený, invalidní či hendikepovaný). Užití výrazu „znevýhodněný“ zde nabírá na síle a jeho užití je naprosto logické a nese v sobě prvky potírání dřívější slovní diskriminace (s ohledem na původ slov v angličtině – „hendikepování“ od slovního spojení *cap in the hand*, tedy s odkazem na lidi se znevýhodněním jako na osoby s čepicí v ruce neboli žebrající, a „invalidní“ od slova *invalid* s významem „něco neplatného, mylného a chybného“). Tato pojmenování jsou s ohledem na duševní i fyzickou vybavenost těchto lidí nepřesná a diskriminující.

Bylo prokázáno, že lidé se zdravotním znevýhodněním projevují větší empatii ve vztazích, přátelstvích a společenském prostředí než lidé bez zdravotního znevýhodnění. Jak ukazuje tabulka 3.I, není vždy nezbytné, aby zdravotní nebo duševní znevýhodnění bylo očividné, může být i subjektivní. Jak ukazují různé studie, začlenění lidí s těmito postiženími přináší mnoho pozitivních aspektů a má pozitivní dopady na různé oblasti jejich života, včetně sociální integrace, ekonomické stability a pracovní jistoty. Tato integrace nejen do pracovního prostředí, ale také do společnosti jako celku přináší **psychickou stabilitu**,

6 Identifikaci osoby s invaliditou a stupně invalidity je nutné konzultovat podle ustanovení § 39 zákona o důchodovém pojištění. Podle tohoto ustanovení se osoba považuje za invalidní, pokud její pracovní schopnost klesla o nejméně 35 %. Kategorizace stupňů invalidity následně určuje, že pokud pokles pracovní schopnosti činí nejméně 35 %, ale nepřesahuje 49 %, jedná se o invaliditu prvního stupně. Při poklesu o nejméně 50 % a nejvíce 69 % jde o invaliditu druhého stupně, a pokud pokles pracovní schopnosti dosahuje alespoň 70 %, jedná se o invaliditu třetího stupně. Důležité je také upozornit, že ustanovení zákona o důchodovém pojištění, které jsme právě citovali, je platné od 1. ledna 2010. Osoby se zdravotním postižením musejí být nadále považovány za ty, kterým bylo přiznáno plné invalidní označení (dnes označení třetího stupně) nebo částečné invalidní označení (dnes označení prvního a druhého stupně) podle zákona o důchodovém pojištění ve znění platném do 31. prosince 2009 nebo podle zákona č. 100/1988 Sb., zákona č. 121/1975 Sb., zákona č. 101/1964 Sb. a vyhlášky č. 102/1964 Sb.

7 Dle ustanovení § 67 odst. 3 zákona o zaměstnanosti jsou tyto osoby charakterizovány následovně: „Fyzická osoba, která má stále zachovanou schopnost vykonávat pravidelné zaměstnání nebo jinou ziskovou činnost, avšak v důsledku svého dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu má značné omezení v oblasti svých pracovních možností, ať už jde o schopnost zůstat v zaměstnání, vykonávat své stávající povolání, využít své dosavadní kvalifikace, nebo získat novou kvalifikaci“, přičemž tato osoba nesmí splňovat kritéria pro invaliditu.

Dle ustanovení § 67 odst. 4 zákona o zaměstnanosti „se dlouhodobě nepříznivým zdravotním stavem v rámci tohoto zákona rozumí zdravotní stav, který podle očekávání lékařské vědy potrvá více než jeden rok a značně omezuje fyzické, smyslové nebo mentální schopnosti, což výrazně omezuje schopnost pracovního uplatnění“.

Kategorie osob se zdravotním znevýhodněním měla složitý vývoj, přičemž tuto kategorii obsahoval zákon o zaměstnanosti ve svém znění platném do 31. prosince 2011. Nicméně zákonem č. 367/2011 Sb. platným od 1. ledna 2012 došlo k odstranění tohoto statutu. Zákonodárce došel k závěru, že ačkoli tato skupina osob vyžaduje určitou právní ochranu v rámci základních pracovněprávních vztahů, není nutné ji dále zahrnovat pod zákon o zaměstnanosti, protože tito jednotlivci mohou být bez omezení zaměstnáváni na otevřeném pracovním trhu.

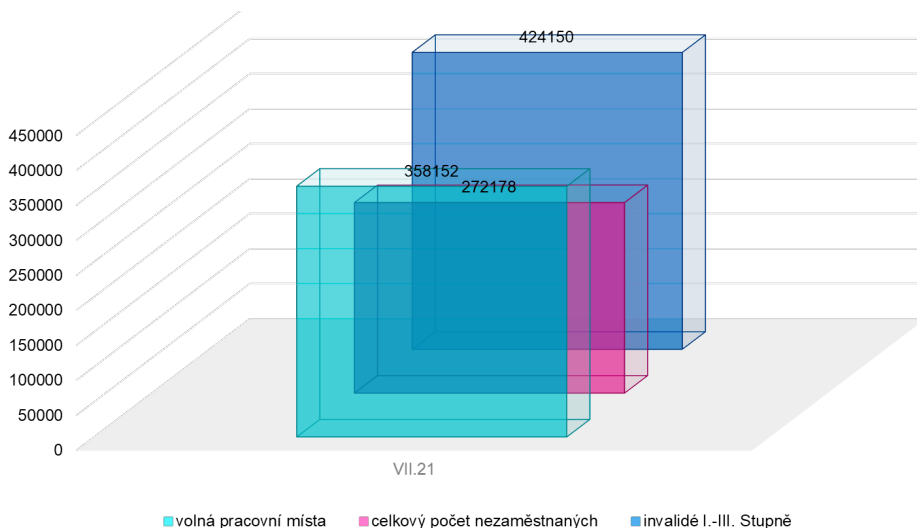
snižuje nemocnost a redukuje následky invalidity. Pro stát znamená integrace těchto osob nižší nezaměstnanost, což přispívá k **ekonomickému růstu** a podpoře těch, kteří mohou mít na trhu práce obtíže. Avšak i přes státní podporu podniků zaměstnávajících lidi se zdravotním znevýhodněním existuje řada překážek, zejména pokud se některé společnosti distancují od zaměstnávání a implementace těchto jednotlivců (Sedláková, 2023).

Denně se setkáváme s **negativními postoji a stereotypy**, i když moderní přístupy k osobám se zdravotním znevýhodněním usilují o jejich integraci do pracovního a společenského prostředí. Tyto předsudky jsou často spojeny s obavami kvůli snížené pracovní disciplíně, časté absenci a možnému negativnímu vlivu na pracovní tým. V rámci společenského kontextu začlenění se jedná o předsudky týkající se komunikace, neinformovanosti i konkrétního typu **zdravotního či mentálního znevýhodnění** a o mylné představy o neschopnosti těchto lidí navazovat kvalitní komunikaci a vztahy. Během ekonomické recese klesl počet firem, které se zaměřovaly na zaměstnávání osob se zdravotním znevýhodněním, ale díky **rostoucím intervencím vlády** se začíná měnit postoj firem v souladu se státní politikou (graf 3.4; Backenroth 2001).

Se zvyšujícím se počtem lidí se zdravotním znevýhodněním s uznanou invaliditou je snaha státu o jejich **celospolečenskou implementaci logickou nutností**. V korelaci k trhu práce je tato skupina obyvatel možnou pracovní silou pro obsazení dlouhodobě neobsazených pracovních míst a pro snížení celospolečenských nákladů na zdravotní péči, zvýšení příspěvku do sociálního a důchodového pilíře státního rozpočtu. V návaznosti na tyto intervence byly i snahy o obnovu implementačních nástrojů v rámci neziskových organizací, např. Invalidavpraci.cz.

Při začleňování osob se zdravotním znevýhodněním do společnosti hrají významnou roli **stereotypy a předsudky** vůči této komunitě. Přesto bylo zjištěno, že firmy, které se snaží zaměstnávat lidi se zdravotním znevýhodněním, zvyšují svou **výkonnost**,

Graf 3.4 *Situace na trhu práce v červenci roku 2021*

Zdroj: ČSÚ, 2010a, ÚP, 2015, 2022

Poznámka: Osa x znázorňuje období v rámci skupinových celků na trhu práce, osa y znázorňuje počty v dané skupině trhu práce buď v počtu míst, nebo osob.

což se projevuje **inovacemi, zvýšenou hodnotou** pro akcionáře, **vyšší produktivitou** a větším podílem na trhu. Překvapivě právě firmy s aktivní politikou začleňování zaznamenaly o 28 % vyšší ziskové marže než firmy bez této politiky (Accenture et al., 2018). Státní intervence zahrnují různé nástroje, jako jsou snížené sazby povinných odvodů na zdravotní pojištění, které jsou hrazeny zaměstnavateli, a finanční příspěvky na pokrytí nákladů spojených se zaměstnanci se zdravotním a mentálním znevýhodněním. Nedávné zvýšení maximálních příspěvků ukazuje rostoucí zájem státu o začlenění co nejvíce osob se zdravotním postižením do pracovního procesu (mpsv. cz, 2022; Zákon č. 435/2004 Sb., 2004). Tato opakovaná zvýšení státní podpory ilustrují rostoucí snahu státu o začlenění lidí se znevýhodněním.

Významnou úlohu při začleňování jednotlivců se zdravotním znevýhodněním do společnosti jako celku sehrávají také **neziskové organizace**. V rozvinutých zemích uznávají sociální politiky důležitou úlohu těchto jednotlivců a aktivně podporují jejich zapojení na sociálně-ekonomické úrovni (Hasegawa, 2010). **Trend zaměstnávání osob se zdravotním znevýhodněním** není nový, jak dokumentují Wittenburg a kolegové (2013). V současnosti stoupá počet firem, které zaměstnávají tuto pracovní sílu, a to z různých důvodů, včetně zisku státní podpory, což potvrzují i Krupa a Lysagarth (2016). **Vládní zásahy** motivují firmy k zaměstnávání těchto jednotlivců, což pozitivně ovlivňuje jejich produktivitu (Krupa a Lysagarth, 2016; Corbière et al., 2019; Evans et al., 2019). Kromě zásahů státu a neziskových organizací na podporu zaměstnanosti těchto lidí dochází i k aktivnímu využívání sociálních služeb, které zajišťují nejen motivaci lidí se zdravotním znevýhodněním k začlenění do společnosti, ale pomáhají zajistit více složek života těchto lidí. Důležitou a vysoce individuální roli mají zdravotní služby zajišťující zdraví a komfort lidí se zdravotním znevýhodněním v rámci přiznaných opatření a **typizace zdravotního znevýhodnění**. V rámci znevýhodnění se setkáme i se znevýhodněním v oblasti mentální či s kombinovaným znevýhodněním. U znevýhodnění zdravotního i mentálního charakteru dochází k pomoci již v rámci např. **rané péče**, kdy se pomáhá dětem narozeným předčasně a zajišťuje se pomoc (např. asistentky docházející domů

Tab. 3.I Typy zdravotního znevýhodnění

Posouzení zdravotního postižení	Celkem	Pohlaví		Věková skupina				
		muži	ženy	15–34	35–49	50–64	65–79	80+
Absolutní počet v tis.								
Celkem	1 151,9	510,9	641,6	64,6	136,6	313,6	415,9	221,2
Pouze subjektivní	508,0	222,7	285,3	14,2	30,2	79,7	277,0	106,9
Lékařské i subjektivní	617,0	575,0	342,0	47,0	101,1	220,3	135,4	113,2
Pouze lékařské	27,0	13,2	13,8	3,3	5,3	13,7	3,6	1,1
Struktura v %								
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Pouze subjektivní	44,1	43,6	44,5	22,0	22,1	25,4	66,6	49,3
Lékařské i subjektivní	53,6	53,8	53,4	72,8	74,0	70,2	32,6	51,2
Pouze lékařské	2,3	2,6	2,2	5,1	3,9	4,4	0,9	0,5

Zdroj: Chodounská, 2019

pomoci rodičům s péčí o znevýhodněné dítě nebo fyzioterapeut cvičící Vojtovu metodu). V rámci předškolního i školního vzdělávání sociální služby úzce komunikují s příslušnými orgány, např. se **specializovanými pedagogickými centry (SPC)**, kdy specializované školy komunikují se zdravotnickými či jinými asistenty. Nejdůležitější je úzká spolupráce zdravotních a sociálních služeb s rodinou a se znevýhodněným.

Upřeme-li pozornost na skupinu lidí se znevýhodněním, můžeme vidět rozdílnosti v charakteru znevýhodnění (tabulka 3.I).

Jak uvádí tabulka 3.I, typizace zdravotního znevýhodnění není jednoduchá. Můžeme hovořit o vysoké míře individuality jak v přístupu k člověku se zdravotním znevýhodněním, tak v jeho kategorizaci.

3.2.4 Implementace osob se zdravotním znevýhodněním má své výhody i nevýhody

Nevýhody zaměstnávání osob se zdravotním znevýhodněním z hlediska **sociální oblasti** zahrnují potřebu individuálního přístupu k pracovníkům s různými typy zdravotního omezení (I.–III. stupně invalidity), což vyžaduje **specializaci** v rámci pracovního týmu. Týmoví vedoucí musejí brát ohled na tato omezení a přizpůsobit pracovní podmínky, včetně pracoviště. Dostupnost těchto pracovníků pro nábor je často nízká, což vyžaduje investice do zlepšení firemní **image** a komunikace při oslovení potenciálních i stávajících zaměstnanců. Predispozice pracovníků se zdravotním znevýhodněním nemusejí vyhovovat všem pracovním pozicím, což vyžaduje důkladnou analýzu a případné úpravy pracovních míst.

Výhody zaměstnávání osob se zdravotním znevýhodněním z hlediska sociální oblasti spočívají v originalitě a rozmanitosti přístupů k práci. Tito pracovníci mají tendenci řešit pracovní situace různě a často projevují vyšší empatii. Diverzita v týmu zvyšuje produktivitu a podporuje kreativitu. Loajalita těchto zaměstnanců k firmě je silná, což snižuje náklady na nábor nových pracovníků a jejich školení. **Angažovanost**

Tab. 3.II Výhody a nevýhody zaměstnávání lidí se zdravotním znevýhodněním

	Sociální oblast	Právní oblast	Ekonomická oblast	Politická oblast	Technická oblast
NEVÝHODY	<ul style="list-style-type: none"> Individualita Diverzita Dostupnost Různé pracovní podmínky Motivace 	<ul style="list-style-type: none"> § 81 odst. 1 zákona o zaměstnanosti HPP úvazek 	<ul style="list-style-type: none"> Kvartální zpětná podpora Efektivita pracovníka Dodatečné náklady na úpravu pracoviště 	<ul style="list-style-type: none"> Změna politického prostředí ČR 	<ul style="list-style-type: none"> Zdlouhavá byrokracie Kvartální zpětná podpora Úpravy pracoviště Zatížení firemní agendy
VÝHODY	<ul style="list-style-type: none"> Individualita Diverzita Posilování diverzity pracovních týmů Employer brand/ing Loajalita Angažovanost Efektivita 	<ul style="list-style-type: none"> § 78 a odst. 17 zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti 	<ul style="list-style-type: none"> Příspěvek na úhradu variabilních nákladů Snížené povinné odvody 	<ul style="list-style-type: none"> Státní podpora pro zaměstnávání Snížování nezaměstnanosti 	<ul style="list-style-type: none"> Diverzita pohledů na řešení problémů

Zdroj: Sedláková, 2023

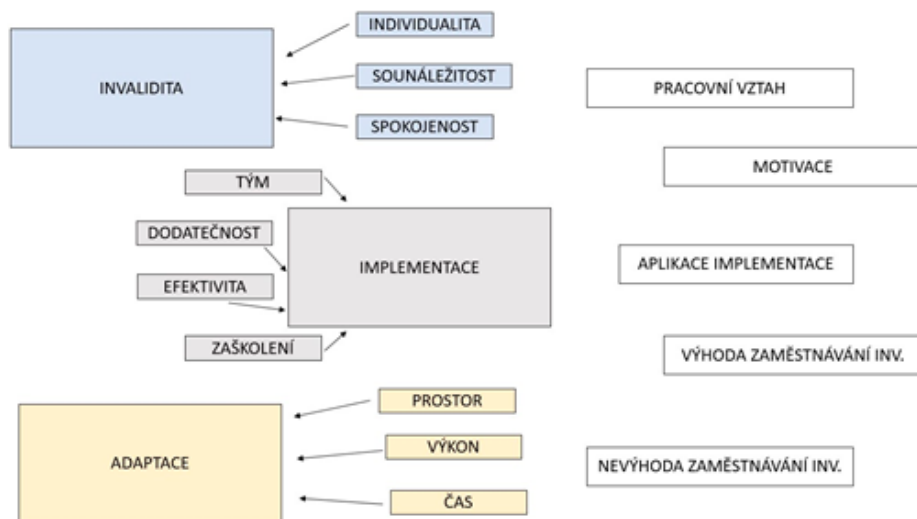
těchto pracovníků je vysoká a jejich pracovní výkon často překračuje stanovený standard. V oblasti práva a legislativy nařizuje § 81 zákona o zaměstnanosti korporacím, které zaměstnávají více než 25 lidí, povinný podíl pracovníků se zdravotním znevýhodněním ve výši 4%. To může být pro některé firmy náročné, zejména pokud nedokážou vhodně začlenit tyto pracovníky na konkrétní pracovní místa. Nicméně tuto povinnost lze také považovat za příležitost k optimalizaci pracovních pozic a k sociálně-ekonomické motivaci. Výhody zaměstnávání osob se zdravotním znevýhodněním z hlediska právní a legislativní oblasti **zahrnují podporu od státu pro firmy**, které zaměstnávají takové pracovníky na chráněném trhu práce.

Z ekonomického hlediska může být nevýhodou zpoždění ve vyplácení příspěvků na úhradu nákladů na pracovníka se zdravotním znevýhodněním. Také zvýšené náklady na začlenění a úpravy pracovních míst mohou firmu zatížit. Z ekonomického hlediska mohou výhody zaměstnávání osob se zdravotním znevýhodněním spočívat v podpoře od státu, včetně snížených odvodů pro zaměstnavatele a zaměstnance. Z politického hlediska může být nevýhodou změna politického prostředí, která může ovlivnit **podporu pro firmy** zaměstnávající pracovníky se zdravotním znevýhodněním. Naopak politickým pozitivem může být vysoká státní podpora pro firmy zaměstnávající osoby se zdravotním znevýhodněním, zejména v období nízké nezaměstnanosti. V technickém smyslu může být nevýhodou **zdlouhavá byrokracie** spojená s vyplácením příspěvků a s administrativním procesem spojeným s chráněnými pracovními místy. Na straně výhod lze v technickém smyslu zmínit diverzitu pohledů a zkušeností pracovníků se zdravotním znevýhodněním, která přináší nové perspektivy a řešení problémů (Sedláková, 2023).

Přístup k zaměstnávání lidí se zdravotním znevýhodněním nesmí být omezen jen z pohledu ekonomického přínosu pro společnost, ale i ze sociologicko-psychologického pohledu na **znevýhodněné osoby jako na členy společnosti**. Na lidi se zdravotním znevýhodněním nelze pohlížet jen jako na další pracovní sílu, ale jako na plnohodnotné členy týmu a celého společenství. Výkonnost jedince nelze měřit pouze z hlediska ekonomicky doložitelných hodnot, ale i z pohledu kvalitativních metrik. Výzkum Sedlákové (2023) dokazuje, že lidé se zdravotním znevýhodněním jsou **pracovně výkonnější** než jejich zdraví kolegové, pracují nad rámec svých smluvních povinností plynoucích z pracovněprávního vztahu a vykazují silné kvality v rámci podnikových vztahů.

Obrázek 3.3 mapuje výsledky kvalitativního šetření v rámci zaměstnávání lidí se zdravotním znevýhodněním prostřednictvím rozhovorů s 15 vedoucími pracovníky týmu o zapojení znevýhodněných jako **plnohodnotných členů týmů**. Obrázek 3.3 dokládá skutečnost vysoké vazby znaku invalidity na **individualitu a sounáležitost**, kterou daní jedinci projevují se svými kolegy, přáteli a členy dané společnosti. Vykazují i **vyšší spokojenost**, a to s ohledem na fakt, že došlo k jejich začlenění do společnosti a mohou být členy týmu. Vazba na jejich adaptaci na dané prostředí byla vázána na jejich výkon a změnu prostoru a času výkonu práce. Z pohledu ekonomických ukazatelů je zde možnost navýšení nákladů na začlenění těchto jedinců. Začleňování lidí se zdravotním či mentálním znevýhodněním je **celospolečensky prospěšné**. Jedná se o propojení různých skupin obyvatel jak z pohledu zdravotního a mentálního, tak ekonomického. **Implementace** do společnosti jako celku přináší výhody v různých aspektech života, především ve sdílení životních hodnot a zkušeností a také v míře individuality a originality při řešení mnohých problémů. Posílení **integrity a diversity** vede k navýšení **celospolečenské efektivity práce** a spokojenosti.

Obr. 3.2 Implementační vazby

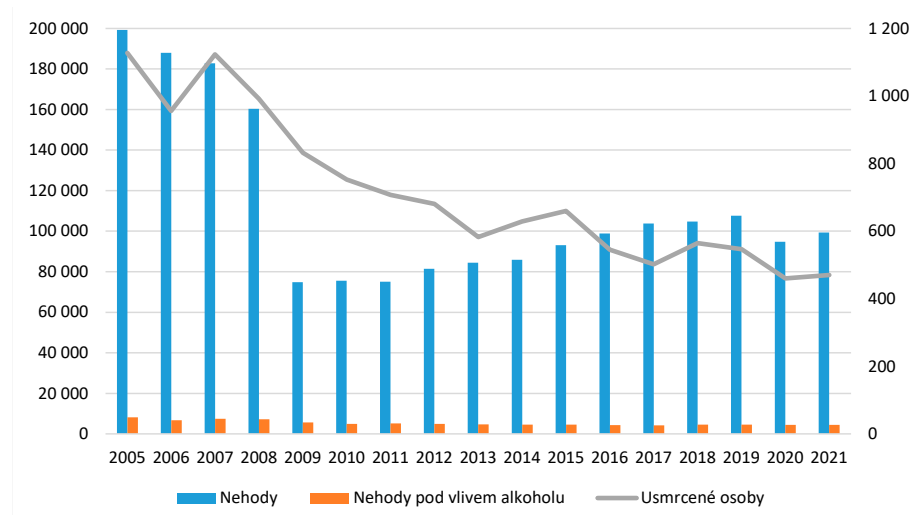

Zdroj: Sedláková, 2023

3.2.5 Nehody v silniční dopravě, pracovní neschopnost a úrazy

Podmínky bezpečnosti v silniční dopravě ovlivňují kvalitu zdraví a života v regionech. **Dopravní nehody jsou multifaktorový jev** a nevznikají pouze pochybením řidiče, může se jednat o kombinaci několika faktorů, a to hlavně chování účastníků provozu, typu a kvality dopravních prostředků, dopravní infrastruktury, ale i okolního prostředí. **Z dlouhodobého hlediska klesá celkový počet nehod v silniční dopravě i počet osob usmrcených při dopravních nehodách.** Přesto počet nehod způsobených pod vlivem alkoholu už více než 10 let stagnuje okolo hodnoty 4,5 tisíce ročně (graf 3.5).

Graf 3.5 Nehody v silniční dopravě v ČR v letech 2005–2021

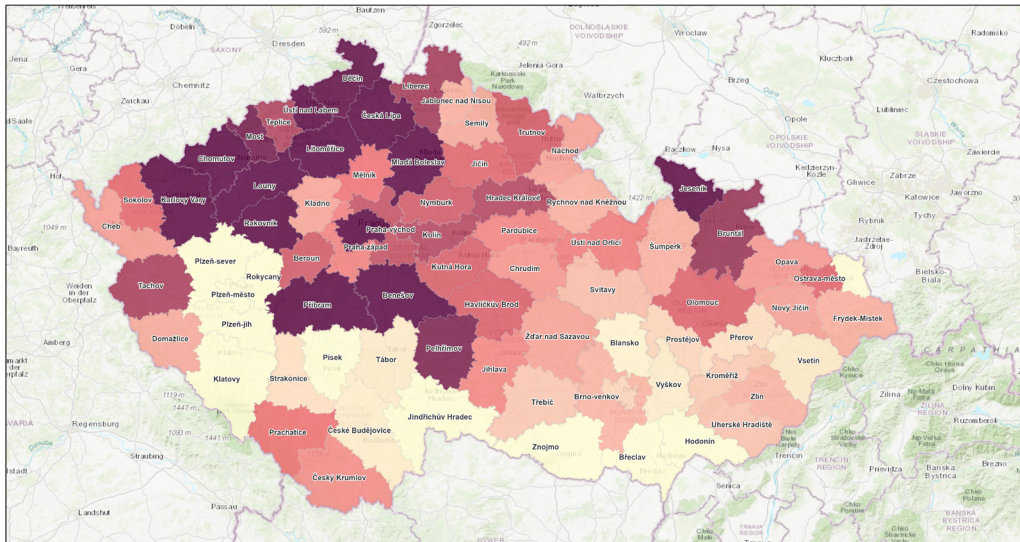

Zdroj dat: ČSÚ, 2023b

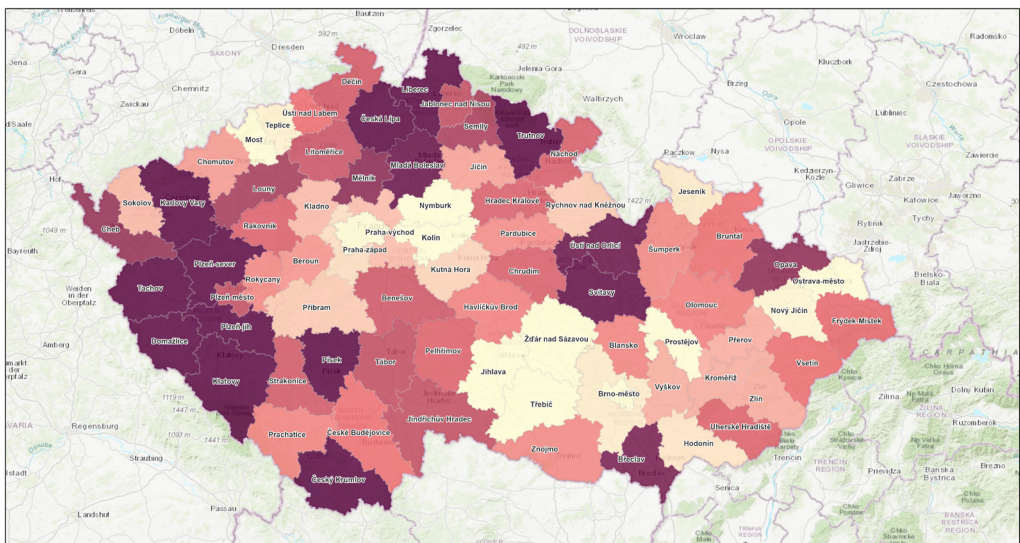
Ačkoliv je trend poklesu nehod a úmrtí v silniční dopravě pozitivní, **přetrvávají poměrně velké regionální rozdíly**. Vyšší podíl nehod se vyskytuje v západních Čechách a naopak nižší je v celé jižní části republiky (obrázek. 3.4a). Regionální odlišnosti pozorujeme také v případě nehod pod vlivem alkoholu – nejvíce se vyskytovaly v jihozápadní a severozápadní části Čech a v okresech Svitavy a Ústí nad Orlicí (obrázek 3.4b).

Obr. 3.4a Podíl nehod v silniční dopravě na 1 tisíc obyvatel v okresech ČR v roce 2018

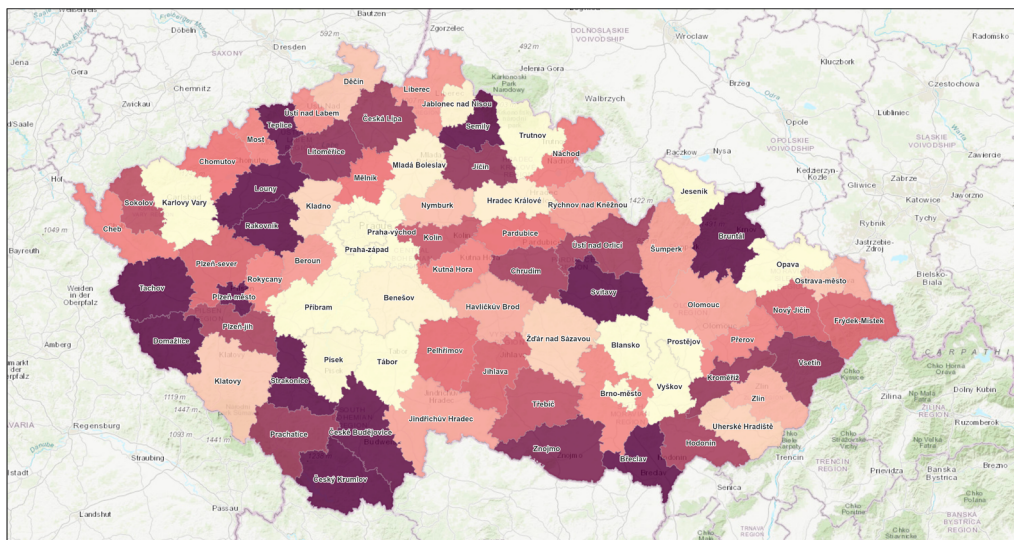
Zdroj dat: ČSÚ, 2020

Obr. 3.4b Podíl nehod pod vlivem alkoholu na 1 tisíc obyvatel v okresech ČR v roce 2018

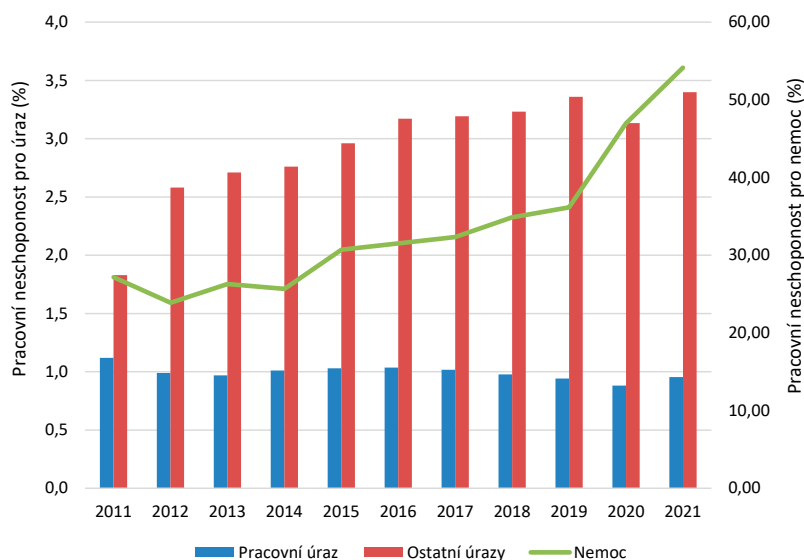
Zdroj dat: ČSÚ, 2020

Obr. 3.5 Úmrtnost v důsledku nehod v silniční dopravě na 100 tisíc obyvatel v okresech ČR v roce 2017

Zdroj dat: ÚZIS, 2020

Graf 3.6 Pracovní neschopnost pro nemoc a úraz – počet případů na 100 pojištěnců v ČR v letech 2011–2021

Zdroj dat: ČSÚ, 2023c

Při srovnání obrázků 3.4a, 3.4b a 3.5 je patrné, že prostorové rozložení nehod v silniční dopravě nekoresponduje s úmrtími v důsledku nehod. Nejnižší podíl úmrtí způsobených nehodami v silniční dopravě byl evidován ve Středočeském kraji, v severních okresech Jihočeského kraje, v některých okresech Jihomoravského kraje

(Brno-město, Blansko a Vyškov) a v okresech severního pohraničí (Jablonec nad Nisou, Trutnov, Jeseník, Opava).

Ve vývoji pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz můžeme sledovat poměrně jasné trendy: **V čase klesá podíl pracovní neschopnosti pro pracovní úraz a počáteční nárůst ostatních úrazů po roce 2011 se od roku 2016 stabilizoval. Rok 2020 a 2021 zaznamenal růst podílu pracovní neschopnosti pro nemoc**, což lze přičíst vyšší intenzitě nemocnosti v době pandemie covidu-19 (graf 3.6).

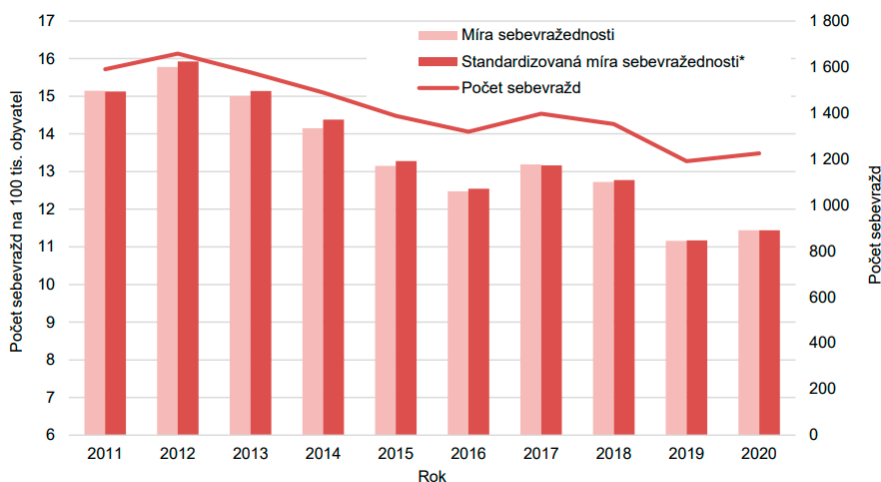
Následkem úrazu umírá ročně v České republice více než 110 dětí a další 2 tisíce dětí mají po úrazu trvalé následky. Ročně si úrazy dětí vyžádají přes 30 tisíc hospitalizací a dalších 450 tisíc dětských úrazů je každý rok ošetřeno ambulantně (SZÚ, 2015).

3.2.6 Duševní zdraví dětí a adolescentů, suicidální jednání a sebevraždy

V roce 2023 byla v devátých ročnících českých základních škol provedena studie Národního ústavu duševního zdraví zaměřená na monitoring duševního zdraví. Výsledky jsou alarmující, neboť ukazují, že více než **50 % žáků vykazuje známky zhoršeného well-beingu** (celkové či osobní pohody). Ten odráží kvalitu života, kterou v aktuální chvíli subjektivně prožíváme, pomáhá zvládat zátěžové situace, stres, potíže v práci, ve škole, ve vztazích a jeho snížená hodnota může narušovat duševní zdraví. Z výsledků dále vyplývá, že až 40 % žáků vykazuje známky střední až těžké deprese a 30 % z nich známky úzkosti. Ve všech oblastech duševního zdraví jsou více zasaženy dívky, které oproti chlapcům trpí depresivními a úzkostnými příznaky více než dvojnásobně (NÚDZ, 2023).

Suicidální⁸ jednání, nebo obecněji chování, je taková tendence, která závažným způsobem ohrožuje život. Představuje medicínský problém, který je výsledkem multifaktoriálního procesu a přesahuje hranice psychiatrie a zasahuje i do dalších oborů. U dětí do

Graf 3.7 Počet sebevražd a míra sebevraždění v letech 2011–2020

Zdroj: ČSÚ, 2021c

⁸ Sebevraždění, vztahující se k sebevraždě.

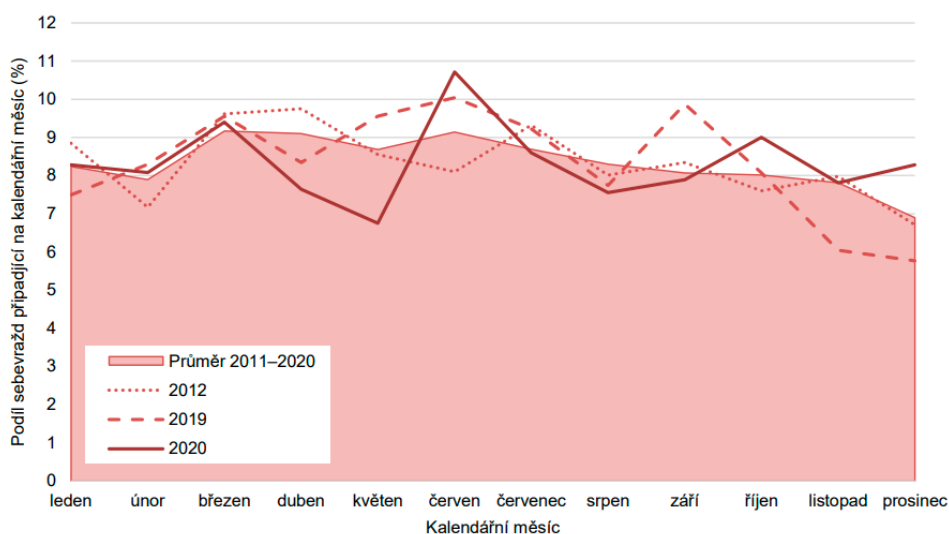
14 roků se s tímto jednáním setkáváme zřídka, nikoliv však ojediněle. U dospívajících v porovnání s ostatními věkovými kategoriemi je počet dokončených sebevražd na počet obyvatel daného věku nižší, ale právě v adolescenci představuje třetí nejčastější příčinu smrti. Přesná statistika suicidálních pokusů neexistuje, lze však odhadnout, že **počet suicidálních pokusů v adolescentním období představuje nejméně 50násobek dokončených sebevražd**, přičemž výrazně převažují dívky nad chlapci (Koutek, 2008).

Podle informací Českého statistického úřadu (ČSÚ, 2021b) má **vývoj počtu sebevražd klesající trend** (graf 3.7), je **ale stále nad průměrem zemí Evropské unie (EU)**. V roce 2020 bylo v Česku 11,4 sebevraždy na 100 tisíc obyvatel, zatímco dostupný údaj za EU v roce 2017 vykazuje 10,1 sebevraždy na 100 tisíc obyvatel. Dosud nejnižší počet zemřelých sebevraždou (1 191 osob) byl zaznamenán v roce 2019. Obdobně nízký byl počet také v letech 2020–2021 (kolem 1 200 osob), což tvoří slabé 1 % všech úmrtí.

Na počtu sebevražd se výrazně častěji podílejí muži, v roce 2020 to bylo v 82 %. Nejčastějším způsobem provedení sebevraždy bylo v období let 2011–2020 oběšení (56 %), zastřelení (12 %), skok z výše (10 %) a otrávení (9 %). Muži častěji než ženy zvolili zastřelení a oběšení, ženy naopak otrávení, které je jako jediné u žen zastoupeno více než u mužů, a skok z výše. Podle věku byl v roce 2020 zaznamenán nejvyšší počet sebevražd u osob ze silných generačních ročníků narozených v 70. letech minulého století (tzv. Husákovy děti, věková skupina 40–44 let) a u věkové skupiny 55–59 let (ČSÚ, 2022c).

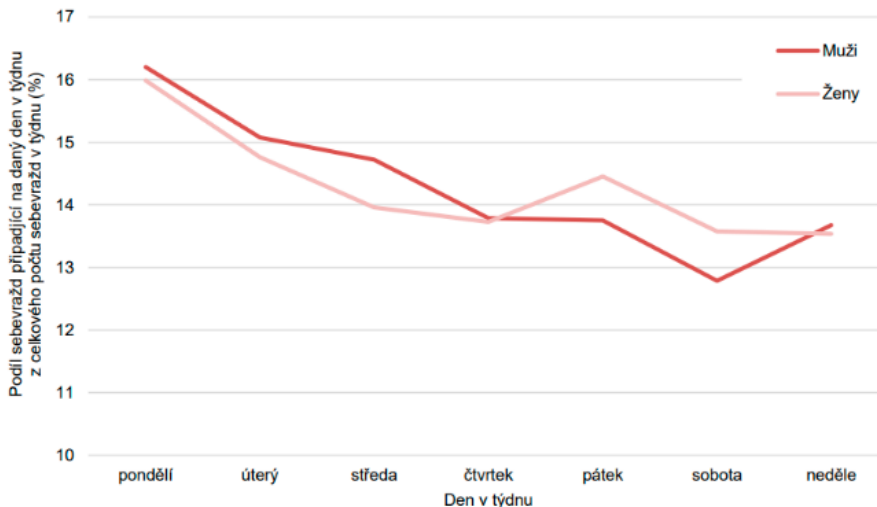
U sebevraždnosti lze pozorovat sezónní změny v průběhu roku. Maxima dosahuje v jarních a prvních letních měsících, v podzimních měsících klesá až na prosincové minimum (graf 3.8a). Z hlediska rozložení sebevražd v průběhu týdne je jich nejvíce uskutečněno v pondělí, v dalších dnech týdne se sebevraždnost snižuje (graf 3.8b). V územním rozložení podle krajů je tradičně nejnižší počet sebevražd v Kraji Vysočina,

Graf 3.8a *Podíl počtu sebevražd v jednotlivých (standardizovaných) měsících roku v letech 2011–2020*

Zdroj: ČSÚ, 2021c

Graf 3.8b *Podíl počtu sebevražd v jednotlivých dnech v týdnu podle pohlaví v letech 2011–2020 (průměr v desetiletí)*

Zdroj: ČSÚ, 2021c

poměrně nízká je úroveň i v kraji Hlavní město Praha. Naopak nejvyšší sebevražednost byla v posledních letech zaznamenána v Libereckém a Karlovarském kraji (ČSÚ, 2021b).

Jak ukazují data Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), výrazně roste spotřeba antidepresiv, která se v letech 2000–2019 více než zdvojnásobila (OECD, 2022, s. 242). To může odrážet zlepšení diagnostiky deprese, dostupnost terapií, vývoj klinických směrnic, ale také změnu v postojích pacientů a poskytovatelů péče. Ve spotřebě antidepresiv v různých zemích je velká variabilita. K mezinárodnímu srovnání spotřeby léků se používá ukazatel tzv. stanovené denní dávky nebo také definované denní dávky (DDD), a to v přepočtu na 1 000 obyvatel a den. Podle tohoto ukazatele v České republice narostla spotřeba antidepresiv z hodnoty 10 DDD v roce 2010 na 64 DDD v roce 2019. Pro srovnání – nejnižší spotřeba v roce 2019 je v Lotyšsku s hodnotou DDD 18 a v Maďarsku s hodnotou DDD 30, naopak nejvyšší spotřeba s hodnotou DDD 146 je na Islandu a v Portugalsku s DDD 124 (OECD, 2022, s. 243).

3.3 ZDRAVÉ ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ – SOUVISLOSTI A VÝZVY V ČESKÉ REPUBLICE

3.3.1 Environmentální zdraví

Naše zdraví a kvalita životního prostředí jsou úzce propojeny. Zdravé prostředí je klíčem ke zdravým budoucím generacím. Oblastí, která zkoumá vlivy životního prostředí na naše zdraví, je **environmentální zdraví**.

Environmentální zdraví se zabývá zejména těmito otázkami: Jak znečištění ovzduší ovlivňuje dýchací a kardiovaskulární systém člověka? Zda a jak mohou toxické látky v půdě a ve vodě ovlivňovat náš hormonální systém a potenciálně zvyšovat riziko vzniku rakoviny? Může mít expozice pesticidům a chemikáliím v našem každodenním prostředí negativní dopad na naši reprodukční schopnost a neurologický vývoj?

Jedním z nejdůležitějších témat environmentálního zdraví je kvalita ovzduší. Nepříznivá kvalita ovzduší má prokazatelné negativní vlivy na zdraví člověka (EEA, 2019). Můžeme jmenovat vliv na centrální nervovou soustavu (mozek, míchu), možné vyvolání bolesti hlavy či úzkosti. Vyšší koncentrace znečišťujících látek negativně ovlivňují funkce kardiovaskulárního systému. Výsledkem mohou být četná onemocnění srdce a cév. Snížená kvalita ovzduší dále samozřejmě souvisí s celým dýchacím systémem. Podílí se na rozvoji astmatu, infekcí dýchacího systému, chronických onemocnění i zhoubných nádorů plic.

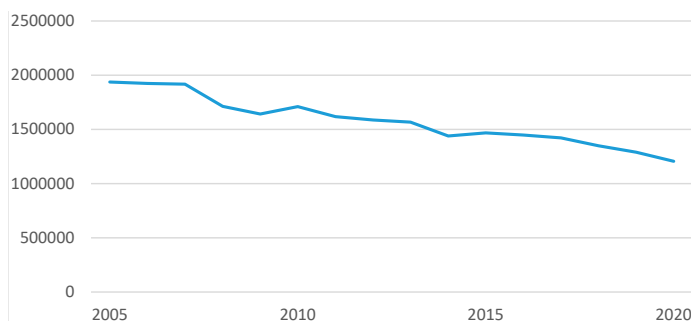
3.3.2 Kvalita ovzduší v České republice

Ovzduší je nedílnou součástí našeho životního prostředí a jeho kvalita má významný vliv na lidské zdraví. Znečištěním ovzduší rozumíme přítomnost jedné nebo více znečišťujících látek v atmosféře v množství a době setrvání, které mohou být škodlivé pro lidské zdraví (WHO, 2023). Znečištění ovzduší může být produkováno jak přirozenými procesy (sopečnou činností, požáry, prachovými bouřemi, těkavými látkami uvolňovanými rostlinami), tak procesy souvisejícími s lidskou činností. Znečišťující látky jsou do ovzduší emitovány spalováním fosilních paliv při výrobě elektřiny, z dopravy, průmyslu, domácností, ale také ze zemědělství či při nakládání s odpady (EEA, 2022).

Znečišťující látky vypouštěné do ovzduší z různých zdrojů označujeme jako **emise**. Emise jsou měřeny přímo u zdrojů a udávají množství látek vyloučených daným zdrojem do ovzduší za dané období (například v 1 kg za 1 rok). Do emisní bilance v České republice jsou zahrnuty emise tuhých znečišťujících látek, oxidů síry, oxidů dusíku, oxidu uhelnatého, nemethanové těkavé organické látky, amoniak, suspendované částice PM₁₀ a PM_{2,5}.

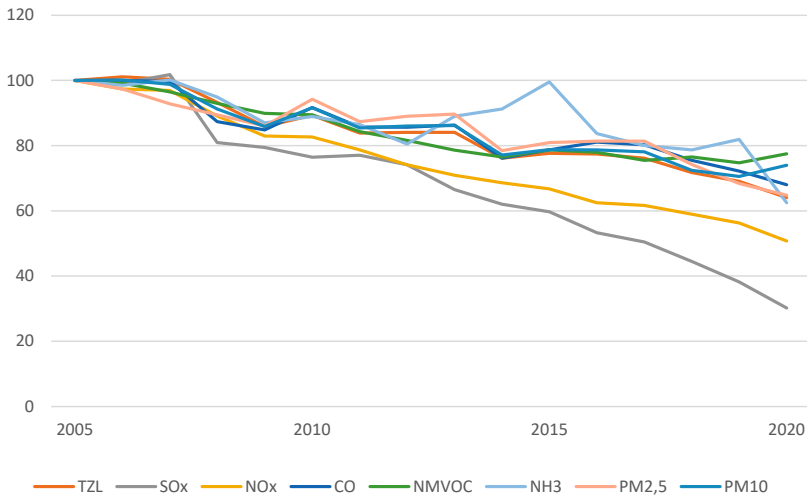
Množství emisí v České republice od počátku nového století klesá (graf 3.9). Mezi rokem 2005 a 2020 klesly emise téměř o 40 %. Polovinu celkového množství znečišťujících látek tvoří emise oxidu uhelnatého (50 % množství všech emisí), dále cca 14 % představují oxidy dusíku a cca 14 % nemethanové těkavé organické látky. Největší pokles v množství emisí byl zaznamenán mezi roky 2005 a 2020 (zejména díky zavedeným novým technologiím na zdrojích) u oxidů síry o 70 %, u oxidů dusíku o 50 %, u ostatních znečišťujících látek mezi 30 a 40 % (graf 3.10). Pokles souvisí zejména se zaváděním nových technologií (např. filtračních zařízení, zařízení pro odsiřování a denitrifikaci spalin), u spalovacích zdrojů nahrazováním pevných a kapalných pa-

Graf 3.9 Pokles celkových emisí znečišťujících látek (t.rok⁻¹) mezi roky 2005 a 2020

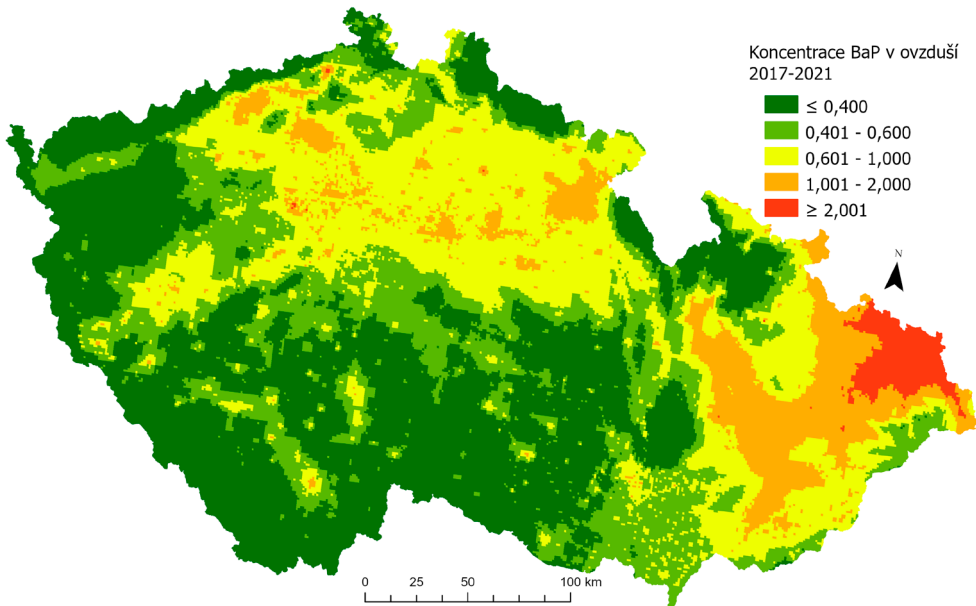
Zdroj: ČHMÚ, 2022

Graf 3.10 *Procentuální pokles emisí jednotlivých znečišťujících látek*

Zdroj: ČHMÚ, 2022

Obr. 3.6 *Pětileté průměrné koncentrace benzo[a]pyrenu ($\text{ng}\cdot\text{m}^{-3}$; 2017–2021)*

Zdroj: ČHMÚ, 2022b

liv plynem, postupnou plynofikací obcí (1993–1997), změnou vozového parku při současném zavádění přísnějších emisních norem (ČHMÚ, 2022c). Dále se podle informací ČHMÚ předpokládá další snižování emisí díky postupné obměně zdrojů tepla u vytápění domácností, obnovy vozového parku, větší míry podpory obnovitelných zdrojů energie, zpřísnění povinností při skladování a aplikaci hnojiv atp. (ČHMÚ, 2022c).

Po vypuštění ze zdroje se emise v ovzduší rozptylují, reagují s jinými sloučeninami a poté klesají na povrch jako **imise**. Imise představují výsledné znečištění ovzduší danou látkou, zjednodušeně to, co ve venkovním prostředí dýcháme. Výsledné koncentrace znečišťujících látek v ovzduší ovlivňují zejména meteorologické podmínky (rychlost větru, rozptylové podmínky), dálkový transport vzdušnými masami na velké vzdálenosti od zdrojů, chemické reakce v ovzduší, a proto vztah mezi emisemi a imisemi není lineární (Brzezina, 2021). Kvalita ovzduší je v České republice pravidelně monitorována Českým hydrometeorologickým ústavem v rámci Státní sítě imisního monitoringu (SSIM).

Přestože v České republice postupně dochází ke zlepšování kvality ovzduší (snižováním emisí i imisí), přetrvávají některé problémy a prohlubují se regionální rozdíly v kvalitě ovzduší na našem území. Nejvyšším koncentracím znečišťujících látek jsou vystaveni lidé v aglomeracích Ostrava/Karviná/Frýdek-Místek a Brno a v krajích Olomouckém, Zlínském a Moravskoslezském (ČHMÚ, 2022c). V rámci imisního monitoringu jsou sledovány koncentrace suspendovaných částic (PM₁₀, PM_{2,5}; částice o velikosti 10 μm_{μg}, resp. 2,5 μm; koncentrace udávána v mikrogramech μg v 1 m³ vzduchu μg·m⁻³), benzo[a]pyrenu (BaP, v ng·m⁻³), oxidů dusíku (NO_x, μg·m⁻³), přízemního ozonu (O₃, μg·m⁻³), dále benzenu, těžkých kovů, oxidu siřičitého a oxidu uhelnatého. Pro účely ochrany lidského zdraví, ekosystémů a vegetace jsou stanovovány tzv. **imisní limity**, které představují nejvyšší přípustnou úroveň znečištění danou látkou.

I přes pokles emisí vypouštěných do ovzduší přetrvávají problémy s překračováním imisních limitů zejména u suspendovaných částic, **benzo[a]pyrenu** a ozonu. V současné době se velká pozornost upírá právě na benzo[a]pyren, který patří mezi polycyklické aromatické uhlovodíky a od roku 2010 je zařazen do skupiny prokázaných karcinogenů. Například v roce 2017 byl imisní limit pro roční průměrnou koncentraci překročen na 26 % území a zasaženo bylo 61,8 % obyvatel z důvodu nepříznivých rozptylových podmínek v zimním období. V některých lokalitách v České republice bývá imisní limit pro benzo[a]pyren (1 ng·m⁻³) překročen i několikanásobně (obrázek 3.6). Hlavním zdrojem emisí benzo[a]pyrenu je lokální vytápění domácností (98,3 %) při nedokonalém spalování tuhých paliv včetně dřeva (ČHMÚ, 2017; Brzezina, 2018).

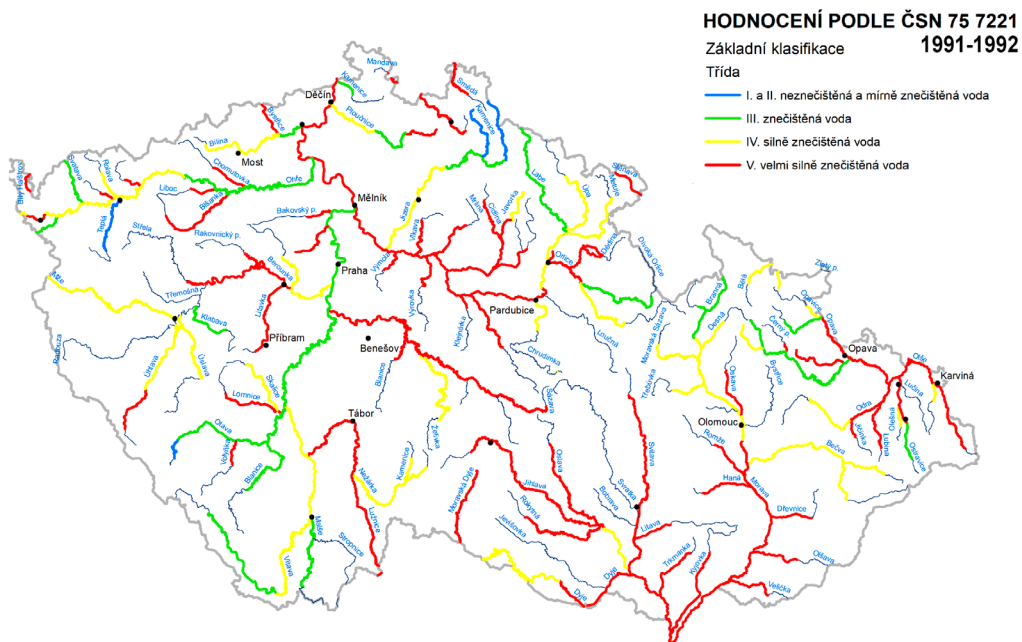
3.3.3 Kvalita vod

Voda je bez nadsázky nezbytným předpokladem života. Pro kvalitu života obyvatel jakéhokoli regionu je potřebné, aby voda byla dostupná v přiměřeném množství i kvalitě. Kromě zajištění dodávek nezávadné pitné vody je neméně důležité zajistit dobrý stav povrchových i podzemních vod. Vodní zdroje, jejich množství i kvalita jsou ovlivňovány řadou lidských činností – odběry povrchových i podzemních vod, vypouštěním odpadních vod, odnosem půdních částic do vodních zdrojů erozí půdy atp. Kvalita vodních zdrojů je u nás pravidelně monitorována. Vývoj kvality povrchových tekoucích vod můžeme sledovat na obrázcích 3.7 a 3.8. Lze z nich vyčíst, že podle hodnocení se kvalita povrchových tekoucích vod v čase zlepšuje, přesto v některých částech České republiky problémy s kvalitou povrchových vod přetrvávají.

Po vstupu do EU se Česká republika zavázala v rámci přijetí Rámcové směrnice o vodách postupně zlepšovat stav povrchových i podzemních vod a na vodu vázaných ekosystémů. Zlepšováním stavu se myslí zlepšování kvantitativního, chemického a ekologického stavu vodních útvarů (Směrnice 2000/60/ES). Podle hodnocení vycházejícího z přijaté

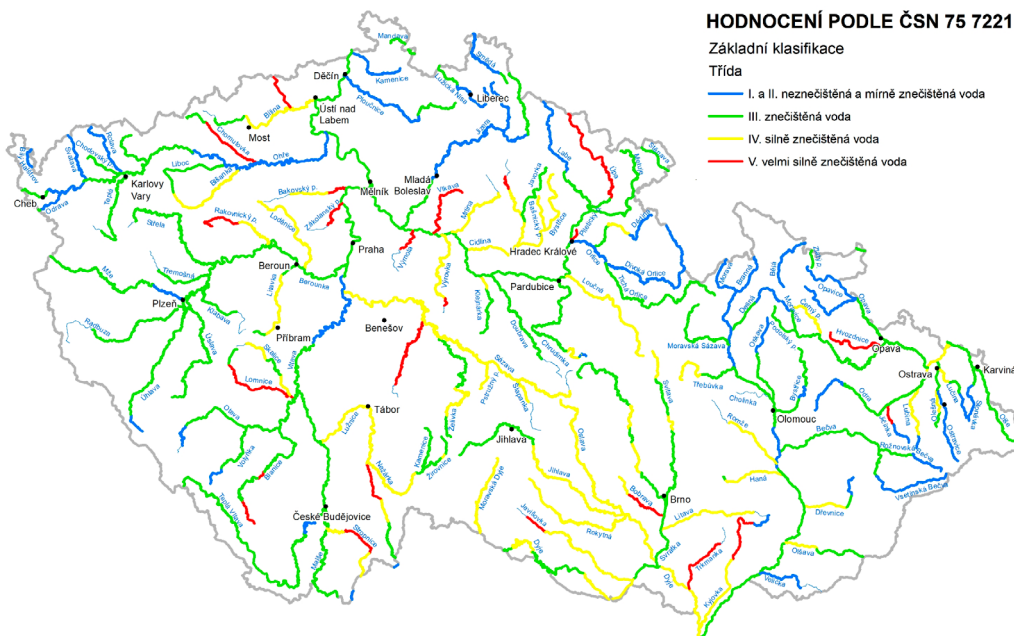

Obr. 3.7 *Mapa jakosti vody v letech 1991–1992*

Zdroj: HEIS VÚV, 2022

Obr. 3.8 *Mapa jakosti vody v letech 2020–2021*

Zdroj: HEIS VÚV, 2022

směrnice bylo u nás za období let 2016–2018 v **dobrém chemickém stavu** 32,2 % útvarů povrchových tekoucích vod a 35,6 % útvarů povrchových stojatých vod. V **dobrém ekologickém stavu**, který je posuzován na základě vyhodnocení jednotlivých biologických složek ve vodách, je pouhých 5,4 % útvarů povrchových tekoucích vod a 13,7 % útvarů povrchových stojatých vod. V posledních letech došlo k mírnému zlepšení chemického stavu vod, avšak zároveň ke zhoršení jejich ekologického stavu (Mičaník, Vyskoč, Prchalová a kol., 2020). Zdroje znečištění dělíme na bodové (města a obce, průmyslové závody a objekty soustředěné zemědělské živočišné výroby) a plošné (znečištění ze zemědělského hospodaření, atmosférické depozice a erozní splachy z povrchu). Podíl plošného znečištění při pokračujícím poklesu znečištění z bodových zdrojů spíše roste. Nejvýraznější ovlivnění jakosti **povrchových vod** lze zaznamenat především u dusičnanů a u fosforu (Modrá zpráva, 2021). Nejvýraznějšími ukazateli znečištění podzemních vod jsou pesticidy (metabolity herbicidů používaných zejména pro ošetření plodin, jako je řepka, kukurice a řepa), anorganické látky (dusičnany, amonné ionty a fosforečnany). Vyhodnocení míry znečištění nejzranitelnějších vod mělkých vrtů, které jsou antropogenní činností nejvíce ovlivněny, však i v roce 2021 potvrzuje trvale se horšící stav.

Na **zlepšování kvality** povrchových vod má vliv kromě omezování vypouštění znečištění také napojení domácností na kanalizaci zakončenou čistírnou odpadních vod (ČOV). V roce 2021 činil podíl obyvatel bydlících v domech napojených na kanalizaci zakončenou ČOV 84,7 %. V roce 2009 to bylo 81,3 % obyvatel. V roce 2021 převážnou část ČOV (2 861) tvoří mechanicko-biologické ČOV, z nichž 873 (v roce 2009 pouze 429) je vybaveno technologií pro odstraňování dusíku a fosforu (ČSÚ, 2023a, 2023b).

Kvalita **pitné vody** v České republice je dlouhodobě sledována v rámci celostátního monitoringu jakosti pitných vod. Z výsledků monitoringu lze odvodit, že od roku 2004 dochází k postupnému mírnému zlepšování jakosti pitné vody distribuované veřejnými vodovody. Nicméně v roce 2015 se tento trend v případě některých ukazatelů zastavil

Tab. 3.III Vývoj jednotlivých druhů pozemků v ČR mezi lety 2001 a 2021

	2001 (ha)	2001 (%)	2021 (ha)	2021 (%)
	7 886 494		7 887 104,1	
Celkem ZPF	4 277 435	54,2	4 198 728,2	53,2
Orná půda	3 075 178	39,0	2 921 945,4	37,0
Chmelnice	11 236	0,1	9 100,2	0,1
Vinice	15 626	0,2	20 189,9	0,3
Zahrada	160 710	2,0	175 346,1	2,2
Ovocný sad	48 803	0,6	43 560	0,6
Trvalý travní porost	965 882	12,2	1 028 586,5	13,0
Celkem NPF	3 609 059	45,8	3 688 375,8	46,8
Lesní pozemek	2 638 917	33,5	2 678 804,2	34,0
Vodní plocha	159 549	2,0	168 420,8	2,1
Zastavěná plocha a nádvoří	130 666	1,7	133 897,6	1,7
Ostatní plocha	679 927	8,6	707 253,2	9,0

Zdroj: ČSÚ, 2023c

a bylo pozorováno stejné nebo mírně četnější nedodržování limitů než v předešlých letech. Hlavní příčinou bylo sledování většího spektra pesticidních látek a jejich metabolitů a častější nalézání jejich vyšších koncentrací (SZÚ, 2022).

3.3.4 Vývoj půdního fondu České republiky

Změny ve společnosti se promítají i do **způsobu využívání krajiny** (land-use). V České republice tvoří 54 % rozlohy zemědělská půda (zemědělský půdní fond – ZPF: orná půda, chmelnice, vinice, zahrady, ovocné sady, trvalé travní porosty) a 46 % půda nezemědělská (nezemědělský půdní fond – NPF: lesy, vodní plochy, zastavěné a ostatní plochy). V období mezi roky 2001 a 2021 došlo u zemědělské půdy k úbytku orné půdy (z 39 % na 37 % rozlohy ČR) a nárůstu trvalých travních porostů (z 12 na 13 % rozlohy). Dlouhodobě u nás dochází k nárůstu plochy lesních pozemků (z 33 % v roce 2001 na 34 % v roce 2021), ale také k nárůstu ostatních ploch, kam řadíme například dálnice, sportoviště, rekreační plochy atp. (tabulka 3.III).

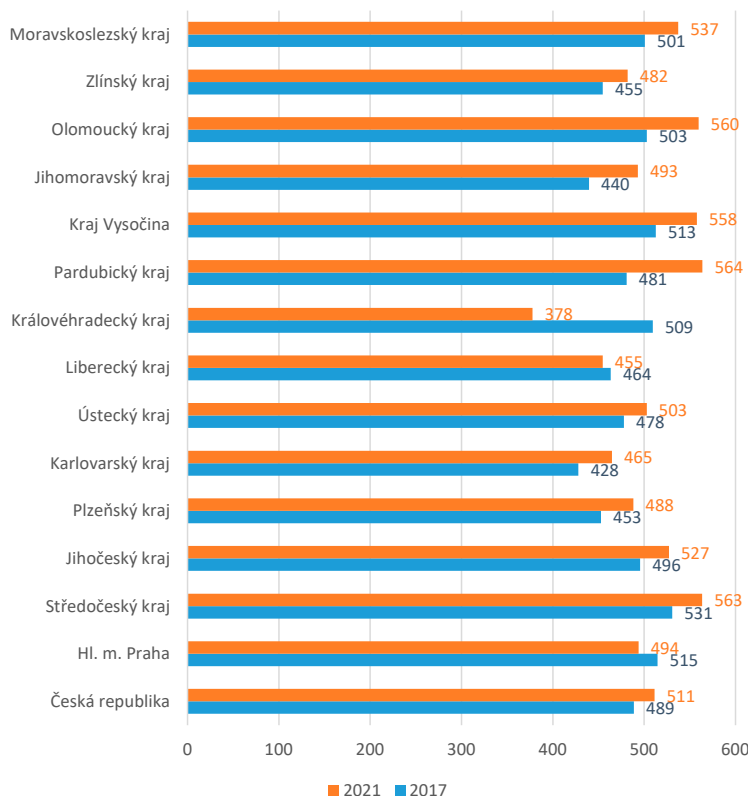
3.3.5 Nakládání s odpady

Odpady jsou nedílnou součástí našich každodenních životů. Množství odpadů, které vyprodukujeme, záleží na mnoha faktorech, ale obecně se dá říci, že čím vyšší je životní úroveň jedince, tím více odpadu vyprodukuje. Odpad produkovaný domácnostmi označujeme v toku všech odpadů jako odpad komunální (vzniká na území obce). Obce mají povinnost podle zákona o odpadech zajistit místa pro oddělené soustředování složek komunálního odpadu (minimálně nebezpečných odpadů, papíru, plastů, skla, kovů a biologicky rozložitelných odpadů; Zákon č. 185/2001 Sb., o odpadech a o změně některých dalších zákonů, § 17, odst. 3). Povinnost odděleného sběru papíru, plastů a skla byla zavedena od roku 2015. Od roku 2019 platí povinnost celoročního odděleného soustředování i biologicky rozložitelného komunálního odpadu a od roku 2020 oddělené soustředování jedlých olejů a tuků. Nakládání s odpadem v České republice je v souladu s hierarchií nakládání s odpady formulovanou EU v roce 2008 (obrázek 3.9).

V celoevropském srovnání se Česká republika od roku 2006 s produkcí necelých 300 kg/obyv. dostala na evropský průměr cca 510 kg/obyv. a patří mezi státy, kde se množství komunálního odpadu zvyšuje (Eurostat, Data browser, 2023). Průměrná množství produkovaných komunálních odpadů v jednotlivých krajích u nás znázorňuje graf 3.11.

Obr. 3.9 *Hierarchie nakládání s odpady*

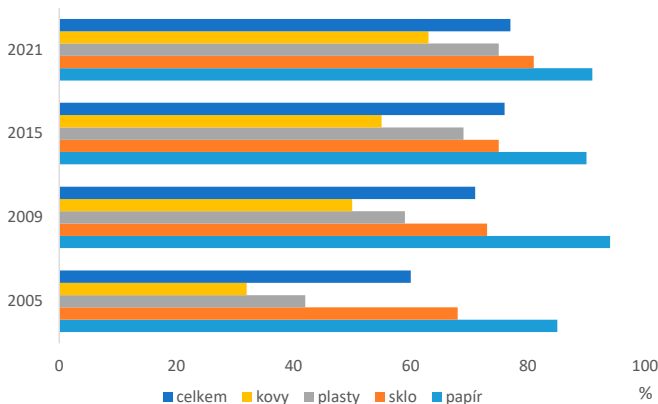
Graf 3.11 *Produkce komunálních odpadů podle krajů v ČR v letech 2017 a 2021*

Přestože množství vyprodukovaného odpadu roste, obyvatelé naší země patří mezi nejlepší v separaci (třídění) odpadu. Zvyšuje se množství všech vyseparovaných složek, které obyvatelé třídí do kontejnerů, popelnic, pytlů atp. Podle údajů poskytovaných společnostmi EKO-KOM (2022) bylo v roce 2017 vytríděno 20,7 kg/obyv. a v roce 2021 22,5 kg/obyv. U plastů je nárůst ještě výraznější, a to z 13,2 kg/obyv. v roce 2017 na 16,8 kg/obyv. v roce 2021. Obdobné hodnoty můžeme najít u tříděného skla i kovů (sklo: 12,6 kg/obyv. v roce 2017 a 15,2 kg/obyv. v roce 2021; kovy 13,1 a 16,8 kg/obyv./rok).

Velmi důležitým kritériem úspěchu nakládání s odpady je kromě separace také míra recyklace. To znamená množství vytríděného odpadu, které byl dále využit jako druhotná surovina. Podle údajů společnosti EKO-KOM (2006) vytrídil v roce 2005 každý obyvatel 36,2 kg, byla dosažena 60% recyklace vytríděných odpadů, 67 % obyvatel v roce 2005 aktivně třídilo odpad. V roce 2021 vytrídil každý Čech průměrně 71,8 kg odpadů (papírů, plastů, skla, nápojových kartonů, kovů), 73 % obyvatel aktivně třídilo odpady a 77 % obalů bylo vytríděno a předáno k recyklaci nebo energetickému využití (EKO-KOM, 2023b). Vývoj recyklace odpadů z obalů v čase znázorňuje graf 3.12.

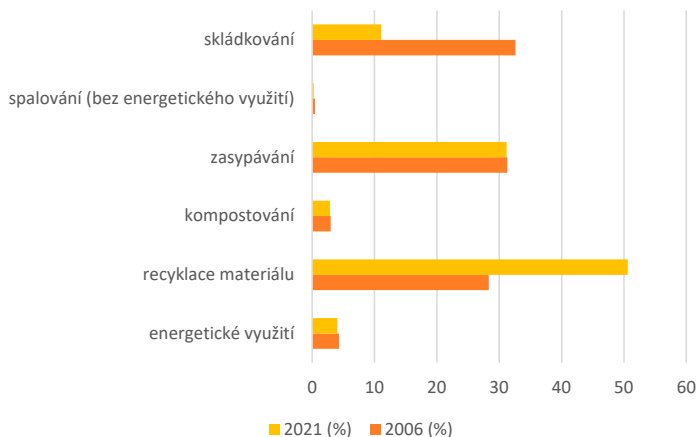
V nakládání s komunálními odpady převažuje v České republice stále likvidace skládkováním, které v roce 2006 představovalo 68 % zpracování všech komunálních odpadů. Postupně se začaly prosazovat udržitelnější způsoby likvidace odpadu od spalování s energetickým využitím (produkce tepla, elektřiny) přes kompostování po recyklaci.

Graf 3.12 Vývoj recyklace odpadů z obalů v systému EKO-KOM ve vybraných letech období 2004–2021

Zdroj: EKO-KOM, 2022; EKO-KOM, 2016; EKO-KOM, 2010; EKO-KOM, 2006 (vlastní zpracování)

Graf 3.13 Změna v nakládání s odpady mezi lety 2006 a 2021

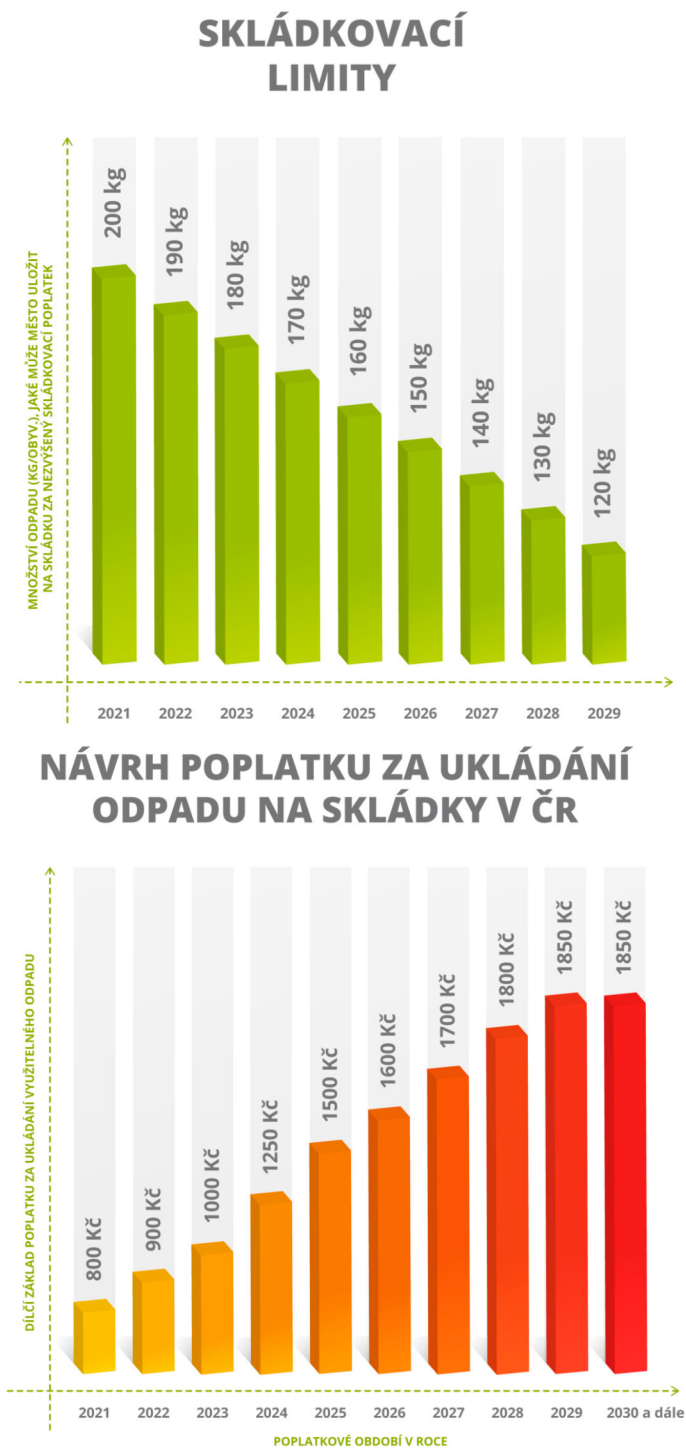

Zdroj: ČSÚ, 2021d; ČSÚ, 2009a

Největší změna proběhla u kompostování, kde je přeměňován biologicky rozložitelný odpad v dále využitelný kompost. Zvýšil se také podíl recyklování i energetického využití (graf 3.13).

Další přístup k nakládání s odpady bude usilovat o udržitelnější způsoby využití a odstranění odpadu na úkor skládkování. Od roku 2030 nebudou moci být ukládány na skládky využitelné odpady (důvodem je důraz na separaci a recyklaci a jiné využití odpadu), zvyšuje se také sazba poplatku za ukládání odpadu na skládku, zavádí se skládkovací limity (obrázek 3.10) a pro obce třídící sleva. Cílem v souladu s evropskými předpisy je, aby na skládky bylo možno ukládat od roku 2035 max. 10 % z celkové hmotnosti vyprodukovaných komunálních odpadů.

Obr. 3.10 Skládkovací limity a zvyšování poplatků za ukládání odpadu na skládky

Zdroj: JRK, 2021

3.3.6 Postoje české veřejnosti k životnímu prostředí a změně klimatu

Postoje české veřejnosti k životnímu prostředí a změně klimatu procházejí vývojem. Ukazuje se, že česká veřejnost má velmi silný vztah k přírodě a podporuje stát v aktivní péči o životní prostředí (Krajhanzl, Chabada, Svobodová, 2018). Poslední průzkumy Centra pro výzkum veřejného mínění (Hanzlová, 2021) rovněž naznačují, že roste podíl obyvatel, kteří se přiklánějí k názoru, že stát se stará o životní prostředí „přiměřeně“ (62 % oproti 45 % v roce 2006). Až 73 % obyvatel se zajímá o informace týkající se šetrného chování k životnímu prostředí (v porovnání s 68 % v roce 2008).

Navzdory vysoké podpoře státu v oblasti ochrany životního prostředí se obyvatelé České republiky výrazněji neangažují v osobní ochraně přírody a životního prostředí a nejsou ochotni se kvůli tomu příliš omezovat (Krajhanzl, Chabada, Svobodová, 2018). Podle uvedeného průzkumu (Hanzlová, 2021) české domácnosti považují za prospěšné aktivity třídění běžného (88 %) a nebezpečného (81 %) odpadu, zatímco nakupování biopotravin podporuje pouze 22 % a omezení jízdy autem 21 % obyvatel.

Průzkumy z nedávné minulosti týkající se závažnosti klimatické změny ukazují, že 64 % českých občanů vnímá klimatickou změnu jako vážný problém a obává se jejích důsledků (Hanzlová, 2019). Podle tohoto průzkumu je většina lidí (54 %) přesvědčena o tom, že svým chováním mohou přispět ke zmírnění změny klimatu. Podle průzkumu pro Český rozhlas provedeného společnostmi STEM a MEDIAN (2020) považuje 84 % dotázaných lidí za největší hrozbu sucho a další projevy klimatických změn.

Podle výsledků kvantitativního výzkumu Česká (ne)transformace (STEM, Institut 2050, 2022) si obyvatelé České republiky současně uvědomují, že s probíhající změnou klimatu je nutná aktivní ochrana životního prostředí. Přesto má veřejnost omezené informace o příčinách a dopadech klimatické změny a také o možnostech adaptace a plánovaných opatření. Široce jsou podporovány obnovitelné zdroje energie i snižování energetické náročnosti bydlení s využitím dotačních možností na zateplování, pořízení solárních elektráren či tepelných čerpadel.

3.4 SHRNU TÍ

Zdraví populace a individuální zdraví jsou jevy komplexní povahy, proto je kromě medicínských oborů zkoumá řada další vědních disciplín. V sociálním pojetí konceptu zdraví se zaměřujeme především na subjektivní měření zdraví pomocí sebehodnocení, což úzce souvisí také s výzkumy kvality života. V kontextu sociálních determinant je zdraví ovlivněno například sociálním postavením a prostředím, vzděláním, pohlavní a kulturní strukturou aj. Zdraví ovlivňuje velké množství různých faktorů. Kromě genetického základu jsou to sociální, ekonomické a životní faktory, životní a pracovní prostředí a dostupnost a kvalita zdravotní péče. Vliv faktorů na zdraví se odhaduje v těchto podílech: genetický základ mezi 10 a 15 %, sociální faktory a životní styl 50 %, životní prostředí asi 20 % a zdravotnictví mezi 10 a 15 %. Kvalitu zdraví můžeme měřit pomocí objektivních a subjektivních ukazatelů. Takovým ukazatelem může být intenzita úmrtnosti nebo ukazatele nemocnosti. Komplexnějším ukazatelem je naděje dožití (střední délka života), kterou navíc můžeme rozdělit na délku života ve zdraví a v nemoci. Naděje dožití současně vypovídá o individuální i společenské kvalitě života.

Syntetickým ukazatelem je naděje dožití neboli střední délka života, která vypovídá nejen o úrovni úmrtnosti, ale je i ukazatelem kvality života, blahobytu a úrovně zdraví. Pomineme-li přechodný vliv zvýšené intenzity úmrtnosti v období pandemie covidu-19 na dlouhodobý vývoj střední délky života, pak její hodnota lineárně mírně narůstá, a to jak u mužů, tak u žen. Není ale pravidlem, že je to dáno zvyšováním délky života ve zdraví. Ta je v české společnosti negativně ovlivněná individuálním způsobem života. Rostoucí trend naděje dožití od 90. let minulého století byl přerušen v období pandemie covidu-19. Naděje dožití je vyšší u žen než u mužů a vykazuje regionální rozdíly. Můžeme ji rozdělit na dvě části: naději dožití ve zdraví a v nemoci. Ačkoliv naděje dožití dlouhodobě mírně narůstá, je to dáno především prodlužováním délky života v nemoci. Úmrtnostní poměry v České republice se od 90. let minulého století zlepšují, ale byly ovlivněny pandemií covidu-19 podobně jako naděje dožití. Mezi nejčastější příčiny smrti u nás patří nemoci oběhové soustavy a novotvary, vnější příčiny a nemoci dýchací a trávicí soustavy. Intenzita úmrtnosti v České republice je stále vyšší, než je tomu v zemích severní nebo západní Evropy. Do značné míry je to způsobeno životním stylem, typem stravování a zvýšenou konzumací návykových látek, především alkoholu. Nadprůměrný je u nás také výskyt osob s nadváhou a obezitou, a to jak v dospělé populaci, tak u dětí. Důsledkem je zvyšující se výskyt diabetu.

Pozitivní je z dlouhodobého hlediska pokles celkového počtu nehod v silniční dopravě i počtu usmrčených osob při dopravních nehodách, ale nedaří se snižovat počet nehod způsobených pod vlivem alkoholu. Počet nehod v silniční dopravě vykazuje velké regionální rozdíly. Klesá podíl pracovní neschopnosti pro pracovní úraz a podíl ostatních úrazů se v posledních letech stabilizoval. Počet sebevražd vykazuje klesající trend, ale hodnoty jsou stále nad průměrem zemí EU. V případě sebevražd výrazně převažují muži a výskyt sebevražd vykazuje sezónní změny.

Na otázku integrace osob se zdravotním znevýhodněním reaguje česká společnost rozporuplně. Existují společenské stereotypy a předsudky vůči lidem s mentálním či zdravotním znevýhodněním. Stát reaguje na stále rostoucí počty lidí se zdravotním znevýhodněním změnou sociálních politik. Pomocí podpůrných programů v rámci sociálního pilíře zavádí finanční podporu firmám zaměstnávajícím osoby s uznanou invaliditou I.–III. stupně, vzrůstá i tendence zapojení neziskových organizací nejen do začlenění znevýhodněných lidí do pracovního procesu, ale i do společnosti jako takové. Z uvedených studií plyne, že lidé se zdravotním znevýhodněním jsou v rámci kolektivu vysoce aktivními pracovníky a více empatickými přáteli a kolegy než lidé bez znevýhodnění.

Kvalita ovzduší, vody a nakládání s odpady jsou klíčovými faktory ovlivňujícími životní prostředí a zdraví lidí v České republice. Ovzduší je znečišťováno emisemi z různých lidských i přírodních zdrojů. V rámci monitoringu kvality ovzduší jsou sledovány koncentrace suspendovaných částic (PM₁₀, PM_{2,5}), benzo[a]pyrenu, oxidů dusíku (NO_x), přízemního ozonu (O₃), benzenu, těžkých kovů, oxidu siřičitého a oxidu uhelnatého. Sledování kvality ovzduší je důležité pro ochranu zdraví obyvatel a životního prostředí. Od počátku nového století došlo k významnému poklesu emisí znečišťujících látek, zejména díky zavádění nových technologií a změně zdrojů energie. Přestože kvalita ovzduší se zlepšuje, regionální rozdíly přetrvávají a některé škodlivé látky stále překračují imisní limity.

Kvalita vodních zdrojů je také monitorována a byla zaznamenána snaha zlepšit chemický i ekologický stav vodních útvarů. Zejména u dusičnanů a fosforu jsou však problémy stále patrné. K postupnému zlepšování přispívá i zavádění kanalizace a čistíren odpadních vod. Kvalita povrchových a podzemních vod v České republice je závislá na mnoha faktorech, včetně průmyslových a zemědělských činností, urbanizace a čištění odpadních vod. Celkově je situace v kvalitě vod dobrá, ale i nadále přetrvávají problémy, zejména co se týče znečištění dusíkem a fosforem z agrochemikálií.

Mezi lety 2001 a 2021 došlo v České republice k několika významným změnám ve využívání krajiny. Zemědělská půda tvoří 54 % rozlohy, přičemž došlo k úbytku orné půdy (z 39 % na 37 %) a nárůstu trvalých travních porostů (z 12 % na 13 %). Dále dochází k postupnému nárůstu plochy lesních pozemků (z 33 % na 34 %) a rovněž ke zvětšování ostatních ploch, kam patří například dálnice, sportoviště a rekreační plochy. Tyto změny odrážejí proměny ve společnosti a přizpůsobování se novým potřebám a vývoji infrastruktury.

Nakládání s odpady je dalším významným tématem. Česká republika se sice zařadila mezi státy s vyšší produkcí odpadů, ale zároveň je úspěšná v třídění odpadů. Snahou je dále zvyšovat separaci a recyklaci odpadů, aby se minimalizovalo skládkování, které stále převažuje. Množství vyprodukovaného odpadu u nás roste, ale zároveň se zvyšuje míra třídění a recyklace. Cílem do budoucna je snižovat skládkování odpadů a prosazovat udržitelnější způsoby nakládání s odpady, jako je recyklace a energetické využití. Od roku 2030 nebudou na skládky moci být ukládány využitelné odpady.

Celkově lze říci, že i přes určité úspěchy ve snižování emisí, zlepšování kvality vody a třídění odpadů stále existují výzvy a problémy, které vyžadují další úsilí a opatření. Prioritou je snižování znečišťování a ochrana životního prostředí pro budoucí generace. V souladu s evropskými směnicemi a nařízeními bude třeba i nadále pracovat na udržitelných řešeních pro ochranu životního prostředí v České republice.

Česká veřejnost projevuje silný vztah k přírodě a stále více podporuje státní péči o životní prostředí, jak naznačují nedávné průzkumy. Přestože roste podíl obyvatel, kteří považují státní péči za „přiměřenou“, osobní angažovanost v ochraně přírody je omezená. Češi se sice zajímají o informace týkající se šetrného chování k životnímu prostředí, ale ve výraznější míře nejsou ochotni se kvůli němu omezovat. Klimatickou změnu vnímá většina obyvatel jako vážný problém, přičemž věří, že svým chováním mohou přispět k jejímu zmírnění. Obyvatelé České republiky podporují obnovitelné zdroje energie a snižování energetické náročnosti bydlení, avšak mají omezené informace o příčinách a dopadech klimatické změny a o možnostech adaptace.

3.5 OTÁZKY K TÉMATU ZDRAVÍ

1. Které kategorie faktorů lze jmenovat s vazbou na individuální zdraví?
2. Který sociální faktor může být zároveň faktorem životního prostředí?
3. Podíváme-li se na moderní trendy v otázce třídění odpadů, jaký má podle vás vliv třídění odpadů na zdraví jednotlivce?
4. Kde se nachází Česká republika v rámci celospolečenského zdraví vůči jiným zemím? Jaké jsou předpoklady vzniku obezity? Jaké životní návyky mohou podpořit individuální zdraví jedince?

5. Jak reaguje česká společnost na otázku začleňování lidí se zdravotním znevýhodněním? Jaké lze nalézt výhody a nevýhody začleňování lidí se zdravotním znevýhodněním do socioekonomické sféry?
6. Jak na otázku invalidity reaguje světová literatura a státní politiky?
7. Lze srovnávat lidi se zdravotním znevýhodněním se zdravými jedinci? Jaké rozdílnosti v pracovním a společenském kontextu vykazují lidé se znevýhodněním oproti lidem bez znevýhodnění? Lze přistupovat k lidem se zdravotním znevýhodněním paušálně, či je zde silná míra individuality? Z čeho vycházíme při komunikaci s daným znevýhodněným v případě individuálního přístupu?
8. Jaké negativní dopady může mít znečištěné ovzduší na lidský organismus?
9. Které lidské aktivity v krajině způsobují plošné znečištění vodních zdrojů?
10. Jaké trendy lze v posledních letech pozorovat ve změnách využití jednotlivých druhů pozemků v České republice?
11. Jaký rozpor je mezi vztahem české veřejnosti k životnímu prostředí a osobní angažovaností občanů v jeho ochraně?
12. Jaká konkrétní adaptační opatření podporují a využívají obyvatelé České republiky?

3.6 POUŽITÉ ZDROJE

- ACCENTURE. 2018. *Getting too equal: The disability inclusion advantage*. [online]. 2018 [cit. 24. 11. 2020]. Dostupné z: https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-89/Accenture-Disability-Inclusion-Research-Report.pdf
- BACKENROTH, Gunnel. 2001. *People with disabilities and the changing labor market: Some challenges for counseling practice and research on workplace counseling*. International Journal for The Advancement of Counselling [online]. 2001, 23 [cit. 24. 11. 2020]. ISSN 1573-3246. Dostupné z: <https://doi.org/10.1023/A:1010776931262>
- BRZEZINA, Jáchym. 2018. *Blog o meteorologii, hydrologii a kvalitě ovzduší. Benzo[a]pyren – mýty a fakta*. [online]. ČHMÚ. [cit. 6. 2. 2023]. Dostupné z: <https://chmibrno.org/blog/2018/12/27/benzoapyren-popis-zdroje-dopady-aktualni-stav/>
- BRZEZINA, Jáchym. 2021. *Blog o meteorologii, hydrologii a kvalitě ovzduší. Emise nejsou imise*. chmibrno.org [online]. ČHMÚ. [cit. 6. 2. 2023]. Dostupné z: <https://chmibrno.org/blog/infografika/emise-nejsou-imise/>
- CORBIÈRE, Marc, VILOTTI, Patrizia, DEWA, Carolyn, SULTAN-TAÏEB, Hélène a FRACCAROLI, Franco. 2019. *Work Accommodations in Canadian Social Firms: Supervisors' and Workers' Perspectives*. Canadian Journal of Community Mental Health [online]. 38(1) [cit. 7. 12. 2022]. ISSN 0713-3936. Dostupné z: <https://doi.org/10.7870/cjcmh-2018-026>
- ČHMÚ. 2022b. *Úsek ochrany čistoty ovzduší. Pětileté průměry 2017–2021*. chmi.cz [online]. ČHMÚ. [cit. 6. 2. 2023]. Dostupné z: https://www.chmi.cz/files/portal/docs/uoco/isko/ozko/ozko_CZ.html
- ČHMÚ. 2017. *Informace o vyhodnocení výsledků imisního monitoringu v roce 2017*. mzp.cz [online]. ČHMÚ. [cit. 6. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.mzp.cz/>

- C1257458002F0DC7/cz/kvalita_ovzdusi/\$FILE/000-Zprava_o_kvalite_ovzdusi_2017-20181211.pdf
- ČHMÚ. 2022a. *Oddělení emisí a zdrojů*. Emisní bilance České republiky. chmi.cz [online]. ČHMÚ. [cit. 6. 2. 2023]. Dostupné z: https://www.chmi.cz/files/portal/docs/uoco/oez/emisnibilance_CZ.html
- ČHMÚ. 2022c. *Znečištění ovzduší na území České republiky v roce 2021*. Grafická ročenka 2021. chmi.cz [online]. ČHMÚ. [cit. 6. 2. 2023]. Dostupné z: https://www.chmi.cz/files/portal/docs/uoco/isko/grafroc/21groc/gr21cz/Obsah_CZ.html
- ČSÚ. 2010. *Invalidní důchody podrobně*. [online]. Český statistický úřad. [cit. 24. 11. 2020]. Dostupné z: <https://www.cssz.cz/invalidni-duchody-podrobne>
- ČSÚ. 2020. *Nehody v silniční dopravě*. [online]. Český statistický úřad [cit. 5. 3. 2023]. Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&pvo=KRI07&z=T&f=TABULKA&katalog=31008&str=v4#w=>
- ČSÚ. 2021a. *Naděje dožití v okresech*. [online]. Český statistický úřad [cit. 14. 4. 2023]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&z=T&f=TABULKA&skupId=3929&katalog=32592&pvo=DEM-D008OK&pvo=DEMD008OK&c=v3~1_RP2017RK2021MP01MK12DP01DK31
- ČSÚ. 2021b. *Sebevražednost v Česku klesá*. [online]. Český statistický úřad [cit. 16. 4. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/sebevrazednost-v-cesku-setrvale-klesa>
- ČSÚ. 2021c. *Sebevraždy v České republice – 2011 až 2020*. [online]. Český statistický úřad [cit. 5. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/sebevrazdy-v-ceske-republice-2011-az-2020>
- ČSÚ. 2022a. *Naděje dožití ve vybraných věcích v České republice v letech 1920–2021*. [online]. Český statistický úřad [cit. 5. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/sebevrazdy-v-ceske-republice-2011-az-2020>
- ČSÚ. 2022b. *Covid-19 v roce 2021 usmrtil 25,5 tisíce obyvatel Česka*. [online]. Český statistický úřad [cit. 2. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/sebevrazdy-v-ceske-republice-2011-az-2020>
- ČSÚ. 2022c. *Sebevraždy*. [online]. Český statistický úřad [cit. 10. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/sebevrazdy-v-ceske-republice-2011-az-2020>
- ČSÚ. 2023. *Druhy pozemků, Veřejná databáze. Územní a sídelní struktura. Druh plochy. Období 2001, 2021*. <https://vdb.czso.cz/> [online]. ČSÚ, [cit. 2. 9. 2023]. Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=home>
- ČSÚ. 2023a. *Vybrané ukazatele zdravotního stavu obyvatelstva – vybrané území* [online]. Český statistický úřad [cit. 15. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/sebevrazdy-v-ceske-republice-2011-az-2020>
- ČSÚ. 2023b. *Nehody v silniční dopravě*. [online]. Český statistický úřad [cit. 19. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/sebevrazdy-v-ceske-republice-2011-az-2020>
- ČSÚ. 2023c. *Pracovní neschopnost pro nemoc a úraz v České republice*. [online]. Český statistický úřad [cit. 2. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/pracovni-neschopnost-pro-nemoc-a-uraz-v-ceske-republice>
- ČSÚ. 2009a. *Vodovody, kanalizace a vodní toky – 2009*. [online]. Český statistický úřad [cit. 2. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vodovody-kanalizace-a-vodni-toky-2009-vagf0of2zf>

- ČSÚ. 2009b. *Produkce, využití a odstranění odpadů – 2009*. [online]. Český statistický úřad [cit. 2. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/produkce-vyuziti-a-odstraneni-odpadu-v-cr-2009-sj65o73hfk>
- ČSÚ. 2021d. *Vodovody, kanalizace a vodní toky – 2021*. [online]. Český statistický úřad [cit. 2. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vodovody-kanalizace-a-vodni-toky-2021>
- ČSÚ. 2021d. *Vodovody, kanalizace a vodní toky – 2021*. [online]. Český statistický úřad [cit. 2. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/produkce-vyuziti-a-odstraneni-odpadu-2019>
- ČSÚ. 2021d. *Vodovody, kanalizace a vodní toky – 2021*. [online]. Český statistický úřad [cit. 2. 2. 2023]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/obyut_cr
- ČSÚ. 2021d. *Vodovody, kanalizace a vodní toky – 2021*. [online]. Český statistický úřad [cit. 2. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/covid-19-v-roce-2021-usmrtil-255-tisice-obyvatel-ceska>
- ČSÚ. 2021d. *Vodovody, kanalizace a vodní toky – 2021*. [online]. Český statistický úřad [cit. 2. 2. 2023]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/sebevrazdy_zaj
- ČSÚ. 2021d. *Vodovody, kanalizace a vodní toky – 2021*. [online]. Český statistický úřad [cit. 2. 2. 2023]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?_page=vystup-objekt&pvo=ZDR12&z=T&f=TABULKA&katalog=33300&str=v54
- ČSÚ. 2021d. *Vodovody, kanalizace a vodní toky – 2021*. [online]. Český statistický úřad [cit. 2. 2. 2023]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?_page=vystup-objekt&pvo=KRI07&z=T&f=TABULKA&katalog=31008&str=v4#w=
- ČSÚ. 2021e. *Produkce, využití a odstranění odpadů – 2019*. [online]. Český statistický úřad [cit. 2. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/sebevrazdy-v-ceske-republice-2011-az-2020>
- EEA. 2019. *How air pollution affects our health*. www.eea.europa.eu [online]. EEA [cit. 6. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.eea.europa.eu/en/topics/in-depth/air-pollution/eow-it-affects-our-health>
- EEA. 2022. Air pollution sources: Air pollutants are emitted from a range of both man-made and natural sources. [eea.europa.eu](http://www.eea.europa.eu) [online]. EEA [cit. 6. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.eea.europa.eu/themes/air/air-pollution-sources-1>
- EKOKOM. 2006. Výsledky systému EKO-KOM ve využití a recyklaci obalových odpadů za rok 2005. <https://www.ekokom.cz/> [online]. EKOKOM, [cit. 9. 2. 2023]. Dostupné z: https://www.ekokom.cz/uploads/news/id75/vysledky_systemu_ekokom_2005_12.6.2006_.pdf
- EKOKOM. 2010. Výsledky systému EKO-KOM za rok 2009. Tisková zpráva. <https://www.ekokom.cz/> [online]. EKOKOM, [cit. 9. 2. 2023]. Dostupné z: <https://vysocina.trideni.cz/wp-content/uploads/2020/09/tz-vysledky-systemu-ekokom2009.pdf>
- EKOKOM. 2016. Výsledky systému EKO-KOM za rok 2015. Tisková zpráva: Množství vytríděných odpadů v ČR roste. V roce 2015 Češi třídili čtyřikrát více než v roce 2000. <https://www.ekokom.cz/> [online]. EKOKOM [cit. 9. 2. 2023]. Dostupné z: https://www.ekokom.cz/uploads/news/id524/TZ_vysledky_trideni_2015.docx

- EKOKOM. 2022. Výsledky systému EKO-KOM za rok 2021. Příloha tiskové zprávy. <https://www.ekokom.cz/> [online]. EKOKOM [cit. 9. 2. 2023]. Dostupné z: https://www.ekokom.cz/wp-content/uploads/2022/05/TZ_vysledky_2021.pdf
- EKOKOM. 2022. Výtežnosti tříděného sběru v obecních systémech v letech 2017–2021. <https://www.ekokom.cz/> [online]. EKOKOM, [cit. 9. 2. 2023]. Dostupné z: https://www.ekokom.cz/wp-content/uploads/2022/06/Vyteznosti_trideneho_sberu_v_obecnich_systemech_v letech_2017-2021.pdf
- EKOKOM. 2023. O společnosti. <https://www.ekokom.cz/> [online]. EKOKOM [cit. 9. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.ekokom.cz/cz/ostatni/o-spolecnosti/system-eko-kom/vysledky-systemu/>
- EUROSTAT. 2022. *Healthy life years at birth by sex*. [online] Eurostat [cit. 2. 3. 2023]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00150/default/table?lang=en>
- EUROSTAT, Data browser. 2023. *Municipal waste by waste management operations*. [online]. Eurostat [cit. 9. 2. 2023]. <https://ec.europa.eu/eurostat/>
- EVANS, Joshua a WILTON Robert. 2019. *Well Enough to Work? Social Enterprise Employment and the Geographies of Mental Health Recovery*. *Annals of the American Association of Geographers* [online]. 109(1) [cit. 7. 12. 2022]. ISSN 2469-4460. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/24694452.2018.1473753>
- HANZLOVÁ, Radka. 2019. Postoje české veřejnosti ke změně klimatu na Zemi – říjen 2019. Tisková zpráva. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 8 s. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5055/f9/oe191202.pdf
- HANZLOVÁ, Radka. 2021. *Postoje a aktivity české společnosti vzhledem k životnímu prostředí – červenec 2021*. Tisková zpráva. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 7 s. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5425/f9/oe210813.pdf
- HASEGAWA, Tamako. 2010. *Japan's Disability Employment Measures: Targeting the Quota System of Act on Employment Promotion of Persons with Disabilities*. *Japan labor review* [online]. 2010, 7(2) [cit. 7. 12. 2022]. ISSN 1348-9364. Dostupné z: https://www.jil.go.jp/english/JLR/documents/2010/JLR26_hasegawa.pdf
- HEIS VUV. 2022. *Kvalita vody v tocích*. [online]. VÚV TGM, 2022, [cit. 6. 2. 2023]. Dostupné z: <https://1url.cz/KMRTX> <https://heis.vuv.cz/>
- HEŘMANOVÁ, Eva. 2012. Kvalita života a její modely v současném sociálním výzkumu. *Sociológia*, 44(4), 407–425.
- HÜBELOVÁ, Dana, CHROMKOVÁ, Manea, Beatrice-Elena a KOZUMPLÍKOVÁ, Alice (eds.). 2021. *Územní diferenciace nerovností ve zdraví v České republice/Territorial Differentiation of Health Inequalities in the Czech Republic*. Praha: Grada.
- CHODOUNSKÁ, Helena. 2019. *Výběrové šetření osob se zdravotním postižením v roce 2018*. Zdravotnictví, pracovní neschopnost. Odbor statistik rozvoje společnosti, Český statistický úřad. Praha, [cit. 7. 12. 2022]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/90600407/26000619.pdf/b1d5a2b3-a309-4412-a962-03d847d3d1a0?version=1.5>
- JRK. 2021. *Průvodce novým zákonem o odpadech*. <https://www.meneodpadu.cz/> [online]. JRK Česká republika, s.r.o. [cit. 9. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.meneodpadu.cz/pruvodce-novym-zakonem-o-odpadech/#zakazskladkovani>

- KOUTEK, Jiří. 2008. Suicidalita u adolescentů – rizikové faktory a prevence. *Pediatric pro praxi*, 9(5): 302–304.
- KRAJHANZL, J., CHABADA, T., SVOBODOVÁ, R. 2018. *Vztah české veřejnosti k přírodě a životnímu prostředí*. Reprezentativní studie veřejného mínění. Brno: Nakladatelství MUNI Press, 352 s.
- KRUPA, Terry a LYSAGARTH, Rosemary. 2016. *Insights into how social entrepreneurship can foster work identity among people with mental illness*. Journal of Policy Practice [online]. 2016, 15(1–2) [cit. 7. 12. 2022]. ISSN 1558-8750. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/15588742.2016.1109962>
- KVAPIL, Milan. 2022. Diabetologický registr: Epidemiologie a mortalita 2021. *Medical Tribune*. [online] [cit. 1. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.tribune.cz/archiv/diabetologicky-registr-epidemiologie-a-mortalita-2021/>
- MICÁNÍK, Tomáš, VYSKOČ, Petr, PRCHALOVÁ, Hana, POLÁŠEK, Marek, NĚMEJCOVÁ, Denisa, DURČÁK, Martin a RICHTER, Pavel. 2020. *Hodnocení stavu útvarů povrchových vod v České republice pro 3. plánovací období plánů povodí*. Vodohospodářské technicko-ekonomické informace, 2020, č. 6. <https://www.vtei.cz> [online]. VTEI, 2020 [cit. 6. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.vtei.cz/wp-content/uploads/2020/12/6281-casopis-VTEI-6-20.pdf>
- Modré zprávy: Zpráva o stavu vodního hospodářství české republiky v roce 2021. mzp.cz [online]. MŽP. [cit. 2. 2. 2023]. Dostupné z: https://eagri.cz/public/web/file/715326/Vodni_hospodarstvi_2021_web.pdf
- NÚDZ. 2023. *Národní monitoring duševního zdraví dětí: 40 % vykazuje známky střední až těžké deprese, 30 % úzkosti*. Odborníci připravují preventivní opatření. Tisková zpráva [online]. NÚDZ [cit. 15. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.nudz.cz/pro-media/tiskove-zpravy/narodni-monitoring-dusevniho-zdravi-deti-40-vykazuje-znamky-stredni-az-tezke-deprese-30-uzkosti-odbornici-pripavajuji-preventivni-opatreni>
- OECD. 2017. *Česká republika: zdravotní profil země*. [online] OECD [cit. 5. 3. 2023]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264285125-cs>
- OECD. 2018. *Hospodářské přehledy OECD Česká republika. Strukturální kapitola: Zlepšení systému zdravotní péče v České republice*. [online] OECD [cit. 5. 3. 2023]. Dostupné z: <https://1url.cz/CKdMh>
- OECD. 2022. *Health and Glace*. [online] OECD [cit. 5. 3. 2023]. Dostupné z: <https://1url.cz/zuEGX>
- SEDLÁKOVÁ, Lucie. 2023. *Ekonomická výhodnost zaměstnávání lidí se zdravotním znevýhodněním*. Disertační práce. Brno, Mendelova univerzita v Brně, Provozně ekonomická fakulta.
- Směrnice 2000/60/ES Evropského parlamentu a Rady ze dne 23. října 2000, kterou se stanoví rámec pro činnost Evropského společenství v oblasti vodní politiky.
- STEM, INSTITUT. 2050, 2022. *Česká (ne)transformace 2022*. STEM, Institut 2050, 13 s. Dostupné z: https://www.stem.cz/wp-content/uploads/2022/09/STEM_projekt_short-paper-CZ-1.pdf
- STEM, MEDIAN. 2020. *Rozdělení svobodou – klimatická změna*. Praha: STEM. Dostupné z: <https://www.stem.cz/rozdeleni-svobodou-klimaticka-zmena/>
- SZÚ. 2015. *Prevence dětských úrazů*. [online] SZÚ [cit. 5. 3. 2023]. Dostupné z: <https://szu.cz/tema/podpora-zdravi/prevence-detskych-urazu>

- SZÚ. 2018. *Výskyt nadváhy a obezity*. [online] SZÚ [cit. 5. 3. 2023]. Dostupné z: https://szu.cz/uploads/documents/chzp/info_listy/Vyskyt_nadvahy_a_obezity_2018.pdf
- SZÚ. 2022. *Zpráva o kvalitě pitné vody v ČR za rok 2021*. Státní zdravotní ústav Praha. [online]. SZÚ. [cit. 2. 2. 2023]. Dostupné z: <https://szu.cz/tema/zivotni-prostredi/kvalita-vody/monitoring-pitne-vody>
- ÚP. 2015. *Národní plán podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením 2015–2020* [online] [cit. 7. 12. 2022]. Dostupné z: <https://www.databazestrategie.cz/cz/urad-vlady/strategie/narodni-plan-podpory-rovnych-prilezitosti-proosoby-se-zdravotnim-postizenim-na-obdobi-2015-2020?typ=o>
- ÚP. 2022. *Zaměstnávání osob se zdravotním postižením* [online]. 22. 7. 2022 [cit. 7. 12. 2022]. Dostupné z: <https://www.uradprace.cz/zamestnavani-osobe-se-zdravotnimpostizenim1>
- ÚZIS. 2020. *Regionální zpravodajství NZIS ČR. 7. Mortalita*. [online] SZÚ [cit. 3. 5. 2023]. Dostupné z: <https://1url.cz/MKdMf>
- ÚZIS. 2021. *Zemřelí 2020*. [online] ÚZIS [cit. 5. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.uzis.cz/res/f/008370/demozem2020.pdf>
- WHO. 2019. *Annual Report 2018 – Promoting access to safe, effective, quality and affordable essential medical products for all*. WHO: Geneva.
- WHO. 2022: *Global Health Observatory Data Repository*. [online] WHO [cit. 5. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.who.int/data/gho>
- WHO. 2023. *Air quality and health: Health impact*. www.who.int [online]. WHO. [cit. 6. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.who.int/teams/environment-climate-change-and-health/air-quality-and-health/health-impacts>
- WITTENBURG, David, MANN, David a THOMPCKINS, Allison. 2013. *The disability system and programs to promote employment for people with disabilities*. IZA Journal of Labor Policy [online]. 2(4) [cit. 7. 12. 2022]. ISSN 2193-9004. Dostupné z: <https://doi.org/10.1186/2193-9004-2-4>
- Zákon č. 435/2004 Sb., ze dne 23. července 2004, o zaměstnanosti.

4. STAV SOCIÁLNÍ STRUKTURY: Sociální nerovnosti a práce

Dušan Janák, Tomáš Katrňák¹

Motto:

„Kdyby na opuštěném ostrově žilo pět lidí, je možné, že by to při zachování vztahů rovnosti zvládli. Větší množství lidí by to snad zvládlo za předpokladu, že společně strávený čas nebude dlouhý. Nerovnost různého druhu se objeví, jakmile je lidská komunita tvořena více než hrstkou lidí a když dosáhne dlouhodobějšího trvání. Nejlepší myslitelé se dlouhodobě zabývají otázkou, proč tomu tak je, zda je tomu tak opravdu a zda by se na tom nedalo něco změnit.“

(Berger 1993: 76)

4.1 ÚVOD

Citát z knihy Petra Bergra *Kapitalistická revoluce* na příkladu vzniku nerovností dobře ilustruje fenomén tvorby sociální struktury. V déletrvajících a početnějších skupinách se vytváří jakási neviditelná síť hierarchických vztahů. Jestliže se hierarchické uspořádání týká celých sociálních skupin a kategorií, hovoříme o sociální stratifikaci neboli rozvrstvení. V moderních společnostech je to nejdůležitější rozvrstvení spojeno s příjmem a majetkem a ty jsou zase spojeny s pracovním postavením jednotlivce nebo jeho rodiny.

Nebylo tomu tak vždy. Sociální rozvrstvení a sociální nerovnosti podléhají určitému vývoji. V tzv. tradiční společnosti (před průmyslovou revolucí a demokratickým politickým řízením na občanském principu) byla nerovnost založena na statusu, tedy na výsadách a povinnostech spojených se sociálním původem, nikoli čistě na vlastnictví. Moderní společnost nahradila tuto stavovskou nerovnost nerovností vlastnickou, třídní. Sociální třída v sociologickém slova smyslu je ekonomicky vymezená skupina lidí. Sociální třídu tvoří lidé se stejnou ekonomickou pozicí. V moderních společnostech tato pozice není fixní, tj. lidé ji mohou měnit. Na druhou stranu představa o mobilitě založené čistě na individuálních schopnostech, péli a výkonu je nerealistická a je spíše součástí ideologických konstrukcí liberalismu. Sociologické výzkumy ukazují, že docela vysoký podíl sociálních pozic se předává z generace na generaci v procesech

¹ Práce Tomáše Katrňáka na této kapitole byla podpořena grantovým projektem GAČR „Vývoj sociální mobility v zemích střední a východní Evropy od 70. let 20. století do současnosti: princip dynamické rovnováhy? (GA22-33722S)“.

neviditelného kulturního dědění. Děti dělníků nezřídka vykonávají manuální profesi, zatímco například mezi lékaři a učiteli je poměr jejich dětí v dělnických profesích velmi nízký a naopak poměrně vysoký podíl lékařů a učitelů. (Katrňák, Fučík, 2010)

Otázek k přemítání o sociální struktuře české společnosti a existujících nerovnostech je mnoho, například: Jak moc se proměnila struktura české společnosti od dob socialismu? Rozevírají se v české společnosti nůžky mezi bohatými a chudými? Je v České republice dost práce pro všechny? Odpovědi, které nabízí sociologie, jsou trochu komplikovanější než jednoduchost otázek.

Většina lidí přijímá fakt sociálního rozvrstvení a jistou nerovnost jako normální součást sociálního života. Již menší shoda panuje na tom, odkud se toto rozvrstvení bere a zda je spravedlivé. Český odborník na výzkum sociálních nerovností Petr Mareš (1999) uvádí tři základní přístupy k nerovnosti podle tří sociálněpolitických myšlenkových tradic. Konzervativní tradice vidí nerovnost jako výsledek vrozených dispozic a snahy o rovnost odsuzuje jako ohrožení přirozeného řádu. Nerovnost je pojímána jako přirozenost. Liberalismus vnímá nerovnost také jako přirozený jev, a pro chod společnosti dokonce nutný. Nerovnost je motivací v ekonomickém systému a výrazem důležitosti různých sociálních rolí v rámci společnosti. Je pojímána jako motor dějin. Naproti tomu socialismus považuje nerovnost za velkou nespravedlnost. Nerovnost je v této tradici chápána jako výraz nerovných šancí a nerovného přístupu ke zdrojům.

Tyto tři přístupy představují jakési tři základní typy možné interpretace nerovností v kontextu hodnocení kvality života, se kterými se můžeme setkat nejen v politické filozofii, ale i v každodenní realitě. V žité každodennosti je lze zároveň snadno kombinovat. Kolem sebe můžeme vidět případy, kdy zastávání určité pracovní pozice přímo souvisí se schopnostmi a výkonem daného jedince. Většina špičkových sportovců musí mít pro špičkové výkony vrozený talent. Podobně je tomu u umělců a spisovatelů. Do značné míry to platí i v široké škále povolání. Šikovnému zubaři s letitou praxí nebo zednickému mistru také nebude nikdo upírat jejich pozici a výdělek. Zda jsou tyto schopnosti výsledkem jejich vrozených dispozic, nebo toho, že jim rodiče či osud dopřáli kvalitní přípravu a vzdělání, je věcí sociologicky podstatnou, ale nikoli klíčovou z pohledu hodnocení. Že „bez práce nejsou koláče“ v mnoha případech platí také. Známkování ve škole, vyšší odměna za dobře vykonanou práci nebo svépomocí postavený domek za cenu odříkání dovolených a volných víkendů je nepochybně zaslouženou odměnou, která motivuje k práci. Na druhou stranu se většina lidí čas od času pozastaví nad tím, že někdo určitou pozici zastává vyloženě nezaslouženě a tzv. to dotáhne daleko či vysoko na společenském žebříčku i bez píle a talentu. Nebo se naopak navzdory svému talentu a píli kupodivu nikterak nevypracuje, není povyšován apod. Lidovým folklórem je lamentovat nad nekompetentností vrcholných politiků, avšak totéž v bleděmodrém je běžné i v případě různých pracovních a obecněji vzato sociálních pozic. Sociologie přináší poznatky o tom, že pro školní úspěch je klíčové rodinné zázemí dbající na přípravu. V řadě příkladů bychom mohli dlouho pokračovat.

Sociologie a sociální vědy popisují nerovnost, její příčiny a důsledky vlastní terminologií. Klíčovou kategorií je v tomto kontextu pojem sociální struktura. Míní se jím pohled na společnost jako na systém určitých prvků ve vztazích, přičemž za prvky se nepovažují konkrétní lidé, ale spíše sociální pozice, role a tzv. statusy, které žijí lidé mohou obsadit. Nerovnost je vnímána jako hierarchický rozdíl mezi jednotlivými prvky sociální struktury. Sociologická perspektiva potom nazírá na nerovnosti mezi lidmi jako na vlastnosti

sociální struktury, a ne (pouze) jako na výsledek osobních dispozic jednotlivců, k nimž patří například talent, píle, lenost, fyzická zdatnost apod. Tento přístup také umožňuje porovnávat různé společnosti či vývoj jedné společnosti v čase. Možností, jak uchopit strukturu tohoto přístupu, je celá řada. Dá se říct, že jsou přes sebe navrstveny různé typy sociálních struktur – například náboženská, etnická, věková, vzdělanostní, rodinná aj. – a sociologii zajímají provázanosti mezi nimi. Například se můžeme ptát, jak spolu souvisejí etnická a rodinná struktura, zda si lidé vybírají častěji životní partnery ze stejné etnické skupiny, nebo zda na partnerskou volbu etnicita nemá vliv. V moderní evropské společnosti je základním typem struktury struktura třídní.

4.2 TYPY TŘÍDNÍ STRUKTURY²

V třídní analýze jde o zkoumání ekonomických základů sociálních rozdílů, které mohou, ale nemusejí být (hierarchickými) nerovnostmi mezi lidmi. Třída je ekonomicky vymezená sociální kategorie. Třídní analýza se neomezuje jen na ekonomické nerovnosti, ale spojuje tyto nerovnosti a rozdílnosti s dalšími charakteristikami, například s politickými a názorovými rozdíly, se šancí na dosažení univerzitního vzdělání nebo s volbou partnera. O sociální mobilitě mluvíme při změně třídní pozice a přechodu jednotlivce z jedné třídy do druhé. Sociální mobilita může být buďto vertikální (společenský vzestup nebo sestup), nebo horizontální (například z úřednické pozice na učitelkou nebo z dělníka v průmyslu na manuálního pracovníka v zemědělství). Abychom správně porozuměli datům, která se vztahují k třídnímu (ekonomickému) rozvrstvení české společnosti a mohli je adekvátně vztáhnout ke kvalitě života, je nezbytné si vysvětlit základní používané sociologické přístupy k třídní analýze.

Stručně řečeno existují v třídní analýze sociálního rozvrstvení tři hlavní přístupy. Dva z nich vycházejí z konceptů sociologických klasiků Karla Marxe a Maxe Webera. Pro marxistický přístup je charakteristický důraz na mocenský antagonismus mezi třídami, který je zdrojem sociálního konfliktu. U Webera toto nenalezneme. Rozdíly mezi třídami podle něj nemusejí být vždy spojené s nerovnostmi, jako je tomu u Marxe. V druhé polovině 20. století vznikl přístup, který klade důraz na kulturní rozdíly mezi sociálními třídami a je nejčastěji spojovaný s francouzským sociologem z druhé poloviny 20. století Pierrem Bourdieuem.

V sociologické analýze sociálního rozvrstvení české společnosti se můžeme setkat se všemi třemi přístupy. V 60. letech byl realizován velký výzkum sociální struktury československé společnosti, který byl zasazen do rámce marxistické sociologie a tezí o směřování k beztřídní společnosti. Na tyto výzkumy částečně navazovaly výzkumy v období společenské transformace po roce 1989 a etabloval se i přístup navázaný na weberovskou linii třídní analýzy. Po roce 2000 se dostávají do popředí kulturologické přístupy inspirované Bourdieuem, které jsou doplňkem weberovsky motivované linie, marxistické rámování analýzy sociální struktury ustupuje. Z weberovské tradice vychází v současnosti nejpoužívanější třídní schéma ESeC, které je určeno k mapování současných zaměstnaneckých struktur evropských zemí.

² Konceptualizace třídy na základě Katrňák 2005: 13–60; Katrňák, Fučík 2010: 25–60.

Tab. 4.I Třídní schéma ESeC, plná verze a redukované verze

ESeC třídy	verze 10 tříd	verze 6 tříd	verze 5 tříd	verze 3 třídy
Vyšší salariát	1	1 + 2	1 + 2	1 + 2
Nižší salariát	2			
Bílé límce vyššího stupně	3	3 + 6	3 + 6	3 + 4 + 5 + 6
Drobná buržoazie nebo nezávislí	4	4 + 5	4 + 5	
Drobná buržoazie nebo nezávislí	5			
Modré límce vyššího stupně	6			
Bílé límce nižšího stupně	7	7	7	7 + 8 + 9
Kvalifikovaní manuální pracovníci	8	8	8 + 9	
Polokvalif. a nekvalif. manuální pracovníci	9	9		
Nezaměstnaní	(10)	(10)	(10)	(10)

Zdroj: Katrňák, Fučík 2010: 43

Rozdíly mezi třídami by měly odpovídat rozdílům v zaměstnanecké struktuře, odělovat od sebe pozice na trhu práce a atributy, které jsou s těmito pozicemi spojené, jako je odbornost vykonávané práce, pracovní podmínky, pracovní autonomie, rozhodovací pravomoci a v neposlední řadě finanční ohodnocení práce. Používat ESeC pro určení příjmových rozdílů ze zaměstnání však musíme velmi opatrně. Do značné míry toto třídní schéma sice souvisí s rozdíly v příjmech podle zaměstnaneckých skupin, ale nekopíruje je. Mezi příjmy ze zaměstnaneckých pozic spadajících do jedné třídy jsou značné rozdíly. Sice platí, že čím blíže nekvalifikované manuální práci, tím jsou příjmy jako celek nižší, a čím blíže kvalifikované nemanuální práci, tím příjmy rostou, ale překryvy v příjmech některých tříd jsou značné. Statická souvislost mezi výší příjmu a třídní pozicí je v případě ESeC schématu spíše střední než vysoká. To, co od sebe sociální třídy ESeC odlišuje, tedy není velikost příjmu, ale především zdroj příjmu.

ESeC třídní schéma není jako celek ordinální (tj. hierarchické – vzestupné/sestupné) schéma. Třídy služeb jsou sice výše položené než dělnické třídy, nicméně mezilehlé třídy se od těchto dvou klíčových bloků celého třídního schématu odlišují spíše v horizontálním smyslu než ve vertikálním (zdrojem příjmu, povahou vykonávané práce či mírou autonomie). Z tohoto důvodu je poněkud problematické určit v rámci tohoto schématu vzestupnou a sestupnou sociální mobilitu. Když sociologové a socioložky analyzují vzestupnou sociální mobilitu, zabývají se pohyby do tříd služeb z ostatních tříd. Za sestupnou sociální mobilitu pak považují opačný pohyb, tedy ze tříd služeb do všech ostatních tříd.

Osobitým rozpracováním konceptu třídy je kulturologická koncepce, která říká, že ekonomická třída se nejen statisticky pojí s určitými kulturními charakteristikami, ale že tyto charakteristiky jsou přímo vyjádřením třídní pozice a jsou stejně důležité. Na analýzy kulturní reprodukce nerovností se zaměřil ve svých výzkumech sociolog Pierre Bourdieu. Ve své analýze teoreticky vyšel z Marxova klasického pojmu kapitálu, ale osobitým způsobem jej rozpracoval. Podle Bourdieua je smysluplné rozlišovat různé

druhy kapitálu, přičemž ekonomický je jenom jedním z nich. Vedle ekonomického kapitálu jsou důležité také sociální kapitál, kulturní kapitál a symbolický kapitál. Sociální kapitál tvoří naše známosti, kontakty a sociální vazby, které jsme schopni aktivizovat při dosahování svých cílů. Kulturní kapitál jsou široce pojaté znalosti, schopnosti, dovednosti a kompetence, zkrátka vzdělání v širokém slova smyslu. Symbolický kapitál je tvořen prestiží. Mohou ho symbolizovat šlechtické nebo akademické tituly před jménem a za jménem nebo třeba status celebrity, šampiona v okresním přeboru nebo symbolický status odvozený z výkonu určitého prestižního povolání. Podstatné jsou dvě věci. Zaprvé, mezi jednotlivými typy kapitálu existují převodové kurzy. Známosti jsme schopni vyměnit za získání zaměstnání, ale stejně tak můžeme získat zaměstnání díky vzdělání. Symbolický kapitál nám otevírá dveře k sociálním kontaktům, ekonomický ke vzdělání a tak podobně. Převodové směnné kurzy kolísají, ale existují. Zadruhé, nejen ekonomický kapitál, ale také všechny další typy kapitálu se dědí v procesu neviditelného kulturního dědění. Dobře je to patrné na vzdělání, ale stejně tak je to se sociálními kontakty nebo s prestiží rodičů, které je možné využít při vstupu do školy, klubu, povolání atd. Důležitou formou předávaného kapitálu je kapitál kulturní, který nepředstavuje pouze školní příprava, ale široce pojaté znalosti a dovednosti, jako jsou například schopnost rozumět určitému typu umění, činnosti, mít určitý vkus, znalost určitých míst apod.

Zajímavý je tento kulturní koncept ve chvíli, kdy se snažíme čistě ekonomické rozvrstvení spojit s dalšími charakteristikami. Můžeme mít třeba velkou skupinu osob se solidním příjmem a majetkem, ale s relativně nízkým vzděláním a bez mezinárodních kontaktů a vedle toho skupinu s podobným příjmem a majetkem, vysokým vzděláním a rozsáhlou sítí kontaktů, které sahají daleko za hranice České republiky. Tyto dvě skupiny se mohou lišit ve způsobech trávení volného času, v politických preferencích a v celé řadě dalších charakteristik, včetně povahy práce, kterou dělají. To, co mají společné, je nakonec jenom výše jejich ekonomického kapitálu. Obraz třídní struktury, který získáváme kombinací různých ekonomických (povahy vykonávané práce, typu pracovní smlouvy, příjmu a majetku) a dalších kritérií, je většinou méně přehledný než hierarchické uspořádání na vyšší, střední a nižší třídu, ale na druhou stranu zase více odpovídá reálnému životu a umožní nám vysvětlit ve větším detailu společenské dění.

4.3 SOCIÁLNÍ STRUKTURA ČESKÉ SPOLEČNOSTI

V závislosti na teoretickém konceptu třídy dostaneme trochu jiný obraz sociální třídní struktury. Vzhledem k tomu, že všechny třídy mají v základu pracovní pozici, v hrubých konturách se překrývají. Odlišnosti začnou vyvstávat při detailnějším pohledu, například pokud určitý model zohledňuje kromě vykonávané práce taky příjem a jiný k příjmu nepřihlíží. Příjem sice koreluje s pracovní pozicí, ale pokud jej neměříme přímo a nezohledňujeme jej v modelu rozvrstvení, tak nám například osoby samostatně výdělečně činné pracující bez zaměstnanců v jednom modelu zůstanou v jedné skupině, zatímco v jiném se oddělí ti s velkými příjmy od osob s nízkými příjmy. V následujících podkapitolách se pokusíme shrnout vývoj sociální struktury české společnosti právě s přihlédnutím ke konceptu sociální třídy.

4.3.1 Sociální struktura v období státního socialismu

Nejvýraznějším výzkumem celého období od 60. do konce 80. let byl rozsáhlý empirický výzkum sociální struktury československé společnosti, který vedl Pavel Machonin (1927–2008).³ Machonin kolem sebe dokázal seskupit tým lidí a provést na svou dobu metodologicky neobyčejně kvalitní empirický výzkum české společnosti. Data byla sbírána v roce 1967, tedy již po 23 letech budování socialismu, a neobyčejně velký reprezentativní vzorek čítal přibližně 13 000 respondentů. Pečlivost při konstrukci vzorku vedla k jeho vysoké reprezentativitě a tím validitě výsledků. Hlavním zájmem výzkumu bylo prozkoumat vertikální sociální diferenciaci společnosti, která by se podle marxistického předpokladu měla srovnávat směrem k beztřídní společnosti. Druhou otázkou byla sociální mobilita. Sociologický obrázek, který o české společnosti se svými spolupracovníky Machonin vytvořil, byl poměrně detailní. Vyšel z teoretického předpokladu, že v socialistické společnosti třídy v marxistickém slova smyslu neexistují, protože soukromé vlastnictví je výrazně omezeno. Machonin proto použil vlastní koncepci tzv. vícedimenzionálního statusu, ve kterém zohlednil pět základních dimenzí:

1. Vzdělání.
2. Složitost práce. Tým expertů bylo sestaveno šest kategorií podle stupně kvalifikace, odpovědnosti, samostatnosti, tvořivosti a náročnosti povolání.
3. Účast na řízení, tj. podíl na moci. Jednalo se o složený index z postavení v práci a v politice.
4. Životní styl měřený složeným indexem na základě kulturní úrovně volnočasových aktivit, podoby spotřeby a vybavení domácnosti.
5. Příjem.

Výsledný souhrnný status byl vypočítán průměrem v uvedených pěti dimenzích a rozdělen do pěti vrstev. Tento souhrnný status podává detailnější a přesnější informaci než čistě ekonomické třídní hledisko. Také kategorie vytvořené na základě těchto pěti dimenzí vykazovaly vyšší statistickou homogenitu než kategorie třídní klasifikace zdůrazňující ekonomické postavení. Rozložení tohoto statusu ve společnosti nabývalo typického hruškovitého tvaru.

Za využití poměrně sofistikovaných postupů Machonin zjistil, že navzdory politickým předpokladům je česká společnost stratifikovaná, i když nevýrazně. Výzkum de facto konstatoval jistou bezmocnost rovnostářské ideologie vůči reálným sociálním potřebám a procesům. Dále také ukázal, že česká společnost byla hybridním, vnitřně rozporným celkem, ve kterém se překrývalo několik rozdílných typů vertikální sociální diferenciaci. Z hlediska příjmů byla společnost málo diferencovaná, daleko diferencovanější byla z pohledu životního stylu, podílu na moci nebo složitosti práce.

Vzhledem k politickému ochlazení roku 1968 byla publikována jenom část výsledků. Zbytek nesměl být zveřejněn, neobyčejně cenná data byla skartována, Machonin vyhozen z vysoké školy a zaměstnán v drůbežárně. K výzkumům sociální struktury české společnosti se vrátil po svém návratu do sociologie v 90. letech v kontextu výzkumu sociální transformace. Ve své poslední publikaci (Machonin, 2005) konstatoval, že

---

³ Shrnutí Machoninových výzkumů společnosti státního socialismu lze nalézt v jeho sociologické syntéze (Machonin, 2005: 93–134).

československá společnost prošla mezi lety 1945 a 1989 několika vlnami stratifikačních změn. Silnou destratifikací mezi lety 1945 a 1956. Restratifikační proces nastoupil mezi lety 1956 a 1968, ovšem doprovázen opačným trendem v zemědělství v podobě kolektivizace venkova. Další vlna destratifikace proběhla mezi lety 1970 a 1984 a byla vystřídána mírným restratifikačním posunem s nástupem mladých kvalifikovaných odborníků.

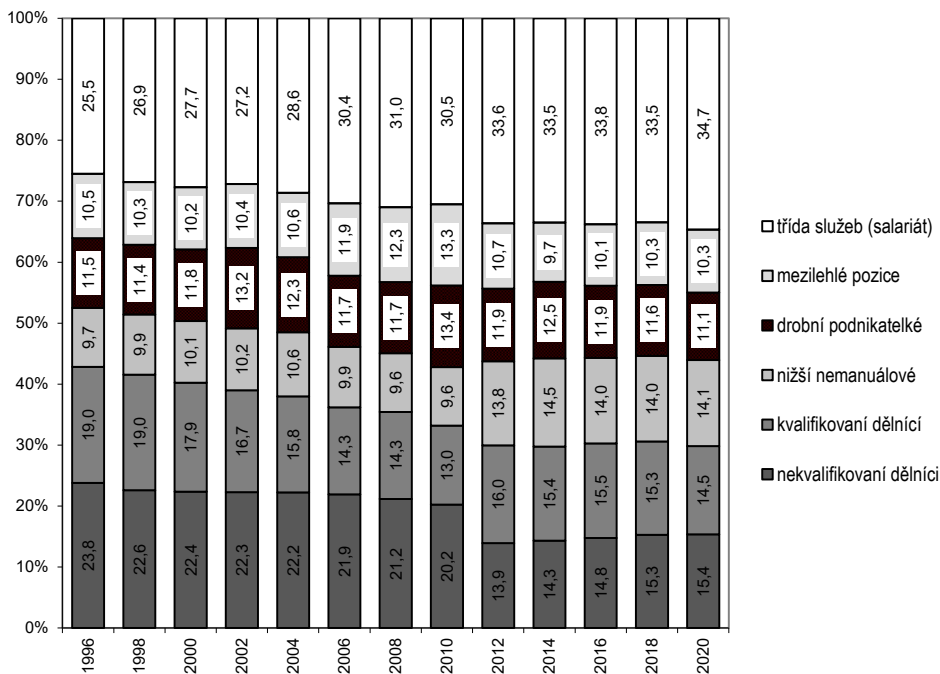
4.3.2 Transformace sociální struktury po roce 1989 a její současný stav

Společenská transformace po roce 1989 s sebou přinesla rozvoj soukromého vlastnictví a růst ekonomických nerovností. Machonin měl opět možnost vrátit se k výzkumům sociální struktury české společnosti a navázat po dvaceti letech na své bádání z období státního socialismu. Problémem Machoninova měření byla obtížná použitelnost mezinárodního srovnání. Jeho způsob analýzy sociální stratifikace byl poměrně detailní, originalnost použitých postupů však neumožňovala jednoduché srovnání s ostatními zeměmi. Vedle jeho přístupu se v českých sociálních vědách začaly objevovat přístupy používané v zahraničí. Souviselo to mimo jiné s postupným zapojováním české vědy do mezinárodních výzkumných struktur, které dále akceleroval vstup České republiky do Evropské unie v roce 2004.

Česká společnost před rokem 1989 sice byla vertikálně nerovná, nicméně tyto nerovnosti neodpovídaly třídním nerovnostem. Nebyly spojené s pozicemi na trhu práce. Byly to specifické vertikální nerovnosti typické pro socialistickou společnost, kde trh práce, tak jak jej známe dnes (princip nabídky a poptávky), neexistoval. Po roce 1989 se finanční ohodnocení pracovních pozic stává rozlišujícím kritériem a ustavuje se zaměstnanecká struktura podobná západním zemím (Večerník, 1998; Tuček, 2003). Se zrychlující se modernizací a informačními technologiemi postupně mizí dělnické pozice a vybrané pozice v zemědělství. Zvyšuje se podíl samostatně výdělečně činných a roste podíl pozic ve službách.

Změna zaměstnanecké struktury od roku 1989 znamená také vyšší podíl kariérních vzestupů než sestupů. Katrňák a Fučík (2010) ukazují, že „intragenerační mobilitou“ po roce 1989 prošla asi čtvrtina ekonomicky aktivních, kteří pracovali již před rokem 1989. Větší podíl z nich prošel vzestupnou než sestupnou kariérní mobilitou (zřejmě proto, že sociální sestupy byly v mnoha případech nahrazeny předčasnými odchody do důchodu). Z hlediska sociálního původu pak v kariérních drahách identifikují vzorec, který interpretují jako „návrat k sociálnímu původu“. „Ti, kteří prošli vzestupnou intragenerační mobilitou (dostali se na vyšší zaměstnaneckou pozici než jejich rodiče) před rokem 1989, v přechodu k tržní ekonomice ztrácejí. Procházejí kariérním sestupem, protože politická kritéria, která byla ve větší nebo menší míře součástí jejich předlistopadového mezigeneračního vzestupu, padla. Na novodobém trhu práce obsazují pozice odpovídající pozicím svých rodičů. Naopak ti, kteří před rokem 1989 neprošli výrazným zaměstnaneckým vzestupem ve srovnání se svými rodiči, mají v přechodu k tržní ekonomice daleko vyšší šance na kariérní vzestup. Na novodobém trhu práce obsazují vyšší pozice, než měli doposud, procházejí intragenerační vzestupnou mobilitou. Jedná se o přeskupování lidí z vyšších pozic do nižších a naopak v rámci zaměstnanecké struktury. Tento vzorec dominuje především v průběhu první poloviny 90. let minulého století. Později se z kariérních drah vytrácí.“ (Katrňák a Fučík, 2010)

Graf 4.1 Vývoj třídní struktury v letech 1996–2020 v ČR (třídní schéma ESeC, 6 tříd, aktivní na trhu práce vymezení věkem 25–64 let)

Zdroj: autoři

Poznámka: Údaje jsou spočítány z dat VŠPS. Do roku 2010 je v datech pozice na trhu práce indikována pomocí ISCO88, od roku 2011 pomocí ISCO08. Data jsou vážena.

4.3.3 Kulturologický pohled na třídní strukturu současné české společnosti

Kulturologický pohled na třídní strukturu české společnosti se objevuje po roce 2000 a přináší zajímavá zjištění. První systematický výzkum kulturního rozměru třídní příslušnosti a třídní reprodukce (tj. dědění třídní příslušnosti z generace na generaci) přinesla práce Tomáše Katrňáka *Odsouzení k manuální práci* (Katrňák, 2004). Svůj výzkum prováděl nikoli pomocí dotazníku zodpovězeného velkým množstvím respondentů, ale prostřednictvím rozhovorů realizovaných především v dělnických rodinách. Tímto způsobem zdokumentoval způsoby, jakými dochází k reprodukci třídní pozice vlivem bezděčného formování postoje ke vzdělání a vzdělávacím institucím a důrazu na brzkou ekonomickou nezávislost dětí, které jsou protikladné k postojům vysokoškolsky vzdělaných partnerů z nemanuálních profesí. Kvantitativní potvrzení tohoto zjištění přináší na robustních reprezentativních datech provedená analýza mezigeneračního přenosu vzdělanostní pozice. Důležitou komponentou kulturního dědění třídní pozice, která má nespornou výhodu snadné měřitelnosti, je vzdělanostní reprodukce. Ta vyjadřuje šance dítěte na dosažení stejného stupně vzdělání jako jeho rodiče. Míra vzdělanostní reprodukce činí v české společnosti přibližně 60 %, tj. 60 % dětí dosahuje stejného stupně vzdělání jako jejich rodiče. Na třídní pozici se vzdělání podepisuje jako jeden z klíčových faktorů určujících vykonávané povolání (Hamplová, Katrňák, 2018).

Kvantitativně přistoupil ke kulturnímu rozměru životního stylu různých tříd Jiří Šafr (2006, 2008), který se zaměřil na kulturní spotřebu a volnočasové aktivity příslušníků různých tříd. Zajímavý pokus o využití Bourdieuho koncepce různých druhů kapitálu pro analýzu rozvrstvení české společnosti uskutečnil tým sociologů ve složení: Daniel Prokop, Martin Buchtík, Paulína Tabery, Tomáš Dvořák a Matouš Pilnáček. Ve své analýze inspirované britskými výzkumy (Savage, 2015) upozorňují na to, že ačkoli je ekonomické postavení asi nejdůležitější proměnnou pro pozici v sociálním rozvrstvení, svoji klíčovou funkci může vykonávat pouze v kontextu dalších faktorů (především vzdělání a kontaktů). „Pozice a síla člověka ve společnosti se neopírají pouze o příjem nebo majetek, na něž někdy debatu o nerovnostech redukuje. Existují lidé, kteří mají solidní příjmy, ale chybí jim společenské kontakty a kompetence zaručující uplatnění v budoucnosti. Dále jsou zde lidé, kteří tyto předpoklady mají, ale pracují v málo placených profesích. Elity, které mají vše. A chudé prekarizované obyvatelstvo, které nedisponuje žádnými zdroji. Uvědomit si tyto typy nerovností je důležité pro to, abychom vysvětlili nespokojenost lidí, volbu populistů, obavy z globalizace, fragmentaci společnosti či touhu po návratu k jednoduchému světu.“ (Prokop, 2019: 25)

Ekonomický kapitál měřili v dimenzích příjmu domácností a celkového majetku domácností. Sociální kapitál byl posuzován jednak v dimenzích pozic velmi blízkých lidí, jednak v šíři a spektru kontaktů, které jsou lidé schopni mobilizovat v nejrůznějších profesích, ale i v bezprostřední péči o domácnost. V oblasti kulturního kapitálu zohlednili úroveň kulturní spotřeby a zároveň položili důraz na jazykové kompetence a na dovednosti zacházení s informačními technologiemi. S využitím kulturního třídního modelu rozlišili v české společnosti šest, resp. sedm různých tříd, které shrnuje následující tabulka 4.II.

V případě nejvyšší třídy, kterou má podle teorie charakterizovat velmi vysoká úroveň všech tří typů kapitálu, se nejedná v české společnosti o třídu ve smyslu rozsáhlé skupiny lidí. Zatímco v Británii je v takto vymezené skupině přibližně 6 % populace, v české společnosti se jedná o počet lidí nepřekračující 1 %, které kvantitativní výzkum ve vzorku v podstatě ani pořádně nezachytí. Podle autorů výzkumu se místo toho v české společnosti nachází poměrně robustní vyšší střední třída, která se dělí na dva segmenty, lišící se proporcemi různých typů kapitálu.

Zajištěná střední třída má vysoké příjmy i největší nahromaděný majetek. Typicky se jedná o lékaře, právníky, specialisty a řídicí pracovníky v různých odvětvích. Častěji žijí ve městech, resp. v příměstských satelitech a ve vlastním splaceném bydlení než na venkově a v nájemném bydlení. Mají solidní sociální kapitál, tj. kontakty

Tab. 4.II Rozdělení tříd české společnosti podle podílu různých typů kapitálu

Nejvyšší třída	Velmi úzká elita (méně než 1 %)
Vyšší střední třída (cca 1/3 české společnosti)	Zajištěná střední třída (22 %)
	Nastupující kosmopolitní třída (12 %)
	Tradiční pracující třída (14 %)
Nižší střední třída (necelá 1/2 české společnosti)	Třída místních vazeb (12 %)
	Ohrožená třída (20 %)
Nižší třída (cca 1/3 české společnosti)	Strádající třída (18 %)

Zdroj: Prokop 2019: 25–31 (vlastní zpracování)

mezi lidmi v prestižních profesích, již méně mezi těmi, kteří poskytnou bezprostřední pomoc v případě problémů například s péčí o domácnost. Jsou vzdělaní a mají vysoký kulturní kapitál, avšak jejich jazykové kompetence a kompetence v používání informačních technologií jsou horší než u druhého segmentu vyšší střední třídy, kterou autoři výzkumu označují jako nastupující kosmopolitní třídu.

Část z této nastupující kosmopolitní třídy má podle Prokopa potenciál přejít do budoucí české elity, která je nyní zanedbatelná. Zatímco zajištěná střední třída narazila na určité limity v dnes klíčových jazykových a IT kompetencích, kosmopolitní třída disponuje vysokými hodnotami všech typů kapitálu s výjimkou ekonomického, který je jen o něco nad průměrem, a oproti zajištěné střední třídě častěji bydlí v nájemním bydlení. Její příslušníci jsou také v průměru o trochu mladší než ti ze zajištěné střední třídy. Typicky se jedná o pracovníky v IT a ve finančnictví a o specialisty v technických oborech. Mnoho z nich žije v Praze a v centrech dalších velkých měst.

Pod dvousegmentovou vyšší střední třídou, která dohromady pojme něco přes třetinu populace, se nachází rozsáhlá nižší střední třída, do níž se vejde o něco méně než polovina populace. Nižší střední třída tvoří těžiště české společnosti. Podle autorů výzkumu se skládá ze tří podtříd. Zhruba třetinu tvoří tradiční pracující třída. Z hlediska povahy práce se jedná typicky o kvalifikované dělníky v dobře placených pozicích či o zavedené řemeslníky, kteří mají lehce nadprůměrné příjmy a solidní majetek. Převládá u nich středoškolské vzdělání. Nejčastěji žijí ve vlastním bydlení v malých městech a na venkově, včetně malých obcí do pěti tisíc obyvatel. Dobrou životní úroveň mají částečně proto, že v menších obcích jsou náklady na žití relativně nižší než ve velkých městech.

Zajímavou třídou, která je unikátní pro českou společnost, ale možná i pro střední Evropu, je nepříliš rozsáhlá třída místních vazeb. Jedná se o třídu lidí žijících převážně na venkově, kteří sice mají podprůměrné příjmy, ale v téměř 90 % mají majetek v podobě vlastního bydlení a díky nižším nákladům na život v malých obcích se svými nižšími příjmy docela dobře vystačí. S cizími jazyky na tom nejsou moc dobře a příliš nevyužívají (ani neumějí využívat) informační technologie. Zato mají rozsáhlé a dobré kontakty jak v různých profesích, tak mezi lidmi, na které se mohou obrátit o bezprostřední pomoc. Sociální kapitál je jejich silnou zbraní. Díky těmto okolnostem nejsou zasaženi socioekonomickými problémy ani ohroženi nezaměstnaností či exekucemi.

Poměrně rozsáhlou část nižší střední třídy představuje ohrožená třída. V této třídě jsou častěji zastoupeny ženy (62 %) pracující typicky jako administrativní pracovníce a zaměstnankyně ve službách. Nejčastěji mají středoškolské vzdělání. V segmentu úplných rodin se nezdá jednat o rodiny s dětmi s matkou na rodičovské dovolené. Lidé v této třídě mají podprůměrné příjmy a jejich málo placené zaměstnání nezdá se odpovídat jejich vzdělání, kterému by příslušely kvalifikovanější pozice. Relativně často žijí v nájemním bydlení. Ohrožená je tato třída proto, že ztráta zaměstnání a/nebo rozvod může v jejich případě vést k tíživé životní situaci a k dočasnému nebo trvalému přechodu do třídy strádající.

Skupina lidí nemajících solidní zázemí v žádném z typů kapitálu zahrnuje podle autorů výzkumu v české společnosti asi 18 % populace. Jelikož postrádá potřebný kapitál, autoři výzkumu ji nazvali strádající třídou. I když v této skupině jsou o něco málo častěji lidé důchodového věku, tato společenská třída zahrnuje všechny generace a věkové skupiny. Typickými profesemi strádající třídy jsou manuální prá-

ce, práce ve stavebnictví, prodavači v různých typech obchodů. Přibližně pětina lidí z této společenské třídy má jen základní vzdělání. Nejvíce ze všech tříd čelí exekucím a nezaměstnanosti, jejíž úroveň (6 %) je nad republikovým průměrem. Přes 40 % lidí z této třídy bydlí v pronajatém bytě (což je více než v ostatních třídách), který se nachází v některém ze středních nebo větších měst.

4.4 EKONOMICKÉ NEROVNOSTI: PŘÍJEM A MAJETEK

Nerovnosti nejsou jenom ekonomické, nalézáme je také v mnoha sférách života. Ty ekonomické jsou sice pravděpodobně nejdůležitější, ale kontury sociální struktury i vertikální sociální hierarchie vykreslují adekvátně až ve spojení s dalšími nerovnostmi. Jak jsme vysvětlili výše v textu, třídní pozice se odvozují z pracovní pozice, která sice souvisí s příjmem, ale vztah může být volnější nebo může zahrnovat velké příjmové rozpětí (například u živnostníků). S výjimkou marxistického přístupu neznamenají rozdílné třídní pozice automaticky rozdíl v příjmech a majetku. Často sice ano, vždy však ne. Na rozložení příjmů a majetku ve společnosti se můžeme podívat jako na relativně samostatné veličiny. Příjem je finanční obnos, zatímco majetek zahrnuje také všechny další formy vlastnictví. Můžeme je pochopitelně spojit s třídní strukturou, to je však již náročnější analytický krok. O kvalitě života mohou mít dostatečnou výpovědní hodnotu i bez třídního rámování. Nejdůležitější formou příjmu je v současné společnosti příjem ze zaměstnání a nejdůležitější formou majetku je vlastnictví nemovitosti k bydlení. Tíživá bytová situace představuje asi nejzávažnější materiální problém, před jehož řešením stojí v určité životní fázi většina lidí. Níže se budeme věnovat jak příjmům, tak vlastnímu bydlení.

Být bez příjmu a nemít majetek znamená být chudý. Namísto o chudobě se však v soudobých bohatých společnostech, k nimž v celosvětovém srovnání patří i ta česká, mluví spíše o sociálním vyloučení. Proto je třeba tento frekventovaný pojem vysvětlit. Sociálním vyloučením se rozumí vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace. Běžný život však zahrnuje také dostatečný příjem, pracovní uplatnění a určitou úroveň spotřeby. Se sociálním vyloučením se proto chudoba často pojí. Obojí se zase často váže k určité třídní pozici. Obrazně řečeno, v případě chudoby, sociální exkluze a třídního postavení se jedná o rozdílné, avšak propojené nádoby.

4.4.1 Příjmy

Jak jsme uvedli výše, při popisu sociální struktury moderních společností je klíčová třídní struktura. Ta se týká struktury pracovních pozic. Z pohledu konceptu sociálního začleňování je proto klíčové začlenění na pracovní pozici. S pracovní pozicí souvisí příjem. Na příjmu do značné míry závisí možnost spotřeby, tj. nákupu statků a služeb. Vysoký příjem nám však může být celkem k ničemu, pokud máme vysoké výdaje. Jak jsme viděli na příkladu třídy místních vazeb, vlastní bydlení na venkově výrazně snižuje životní náklady, jejichž výši v drahém městě nemusí vyvážit ani vyšší příjem.

Pravidelné mezinárodní šetření materiální životní úrovně EuSILC se zaměřuje na společně hospodařící domácnosti. V rámci tohoto pravidelného šetření se zjišťuje mj. míra ohrožení příjmovou chudobou, materiální deprivace a míra začlenění na trhu práce.

Míra ohrožení příjmovou chudobou se určuje ze souhrnného příjmu domácnosti a je stanovena „jako 60 % mediánu ekvivalizovaného disponibilního příjmu domácnosti a zohledňuje velikost a složení domácnosti“ (zejména počet nezaopatřených dětí). „Aby domácnost jednotlivce v roce 2022 nespadla pod hranici ohrožení příjmovou chudobou, musel být její čistý měsíční příjem [v roce 2021] vyšší než 15 571 Kč měsíčně, domácnost dvou dospělých musela mít příjmy vyšší než 23 356 Kč měsíčně, rodič s dítětem do 13 let musel mít více než 20 242 Kč měsíčně a partnerský pár se dvěma dětmi do 13 let více než 32 698 Kč. Ukazatel míry ohrožení příjmovou chudobou po loňském poklesu na úroveň 8,6 % se v roce 2022 zvýšil o 1,6 p. b. a dosáhl nejvyšší úrovně od počátku sledování tohoto indikátoru u nás. V tomto roce se ohrožení příjmovou chudobou týkalo přibližně 1 046,4 tisíce obyvatel České republiky, což je přibližně o 100 000 osob více, než tomu bylo v roce 2021.“ (ČSU, 2023) Je třeba zdůraznit, že se hovoří o ohrožení chudobou ovlivněnou příjmem, nikoli o chudobě, která souvisí nejen s příjmem, ale s možnostmi mobilizovat další zdroje včetně různých forem kapitálu (zejména sociálního).

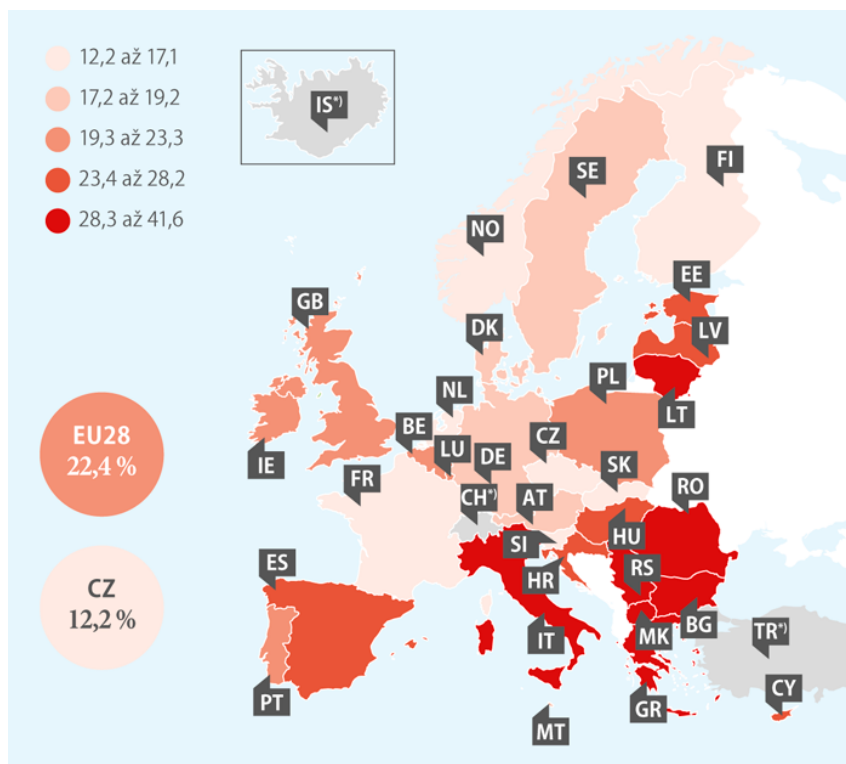
Míra materiální a sociální deprivace vyjadřuje podíl osob, jejichž domácnosti si z finančních důvodů nemohly dovolit některé věci, služby či požitky. „Podíl osob žijících v domácnostech, které postrádaly nejméně 5 položek ze 13 sledovaných, tvořil 4,8 % domácností. Nejčastěji si domácnosti nemohly dovolit pořídit nový nábytek za opotřebovaný (26,5 %), zaplatit neočekávaný výdaj ve výši 13 600 Kč (17,5 %) nebo týdenní dovolenou pro všechny členy domácnosti (18,0 %). Obdobně jako u míry ohrožení příjmovou chudobou patří mezi nejvíce materiálně a sociálně deprivované osoby nezaměstnaní (35,6 %) a osoby z neúplných rodin s dětmi (16,9 %). Mezi domácnostmi jednotlivců zaznamenaly vyšší míru materiální a sociální deprivace ženy (10,0 %) než muži (5,8 %).“ (ČSU, 2023) Je patrné, že podíl lidí, kteří si nemohou dovolit určité výdaje, je nižší než podíl osob, které mají příjmy indikující ohrožení.

„Obecná míra nezaměstnanosti podle definice ILO⁴ ve věkové skupině 15–64 let (podíl nezaměstnaných na pracovní síle, tj. součtu zaměstnaných a nezaměstnaných) 1. čtvrtletí roku 2023 byla 2,7 % a ve stejném období předchozího roku činila 2,3 %.“ (Petráňová, Strašilová, 2023)

Tolik fakta. Co ale vypovídají o kvalitě života české společnosti? Je necelých 5 % domácností, které mají hluboko do kapsy na určitý typ výdajů, hodně, nebo málo? Dva lidi ze sta nemají práci, to se nezdá být tak hrozné. Horší je, že ne všem ta práce stačí k solidnímu příjmu. Každá desátá domácnost se svými příjmy vychází tak tak. Je to hodně, nebo málo? Na to pochopitelně není jednoznačná odpověď. Tu nám může naznačit mezinárodní srovnání, které vypočítává ze tří uvedených ukazatelů souhrnný evropský indikátor zohledňující tři aspekty situace domácností. Následující mapa 4.1 přináší grafické znázornění mezinárodního srovnání podle dat z roku 2018.

4 Za nezaměstnané jsou podle definice ILO považovány osoby, které v referenčním období neměly žádné zaměstnání, neodpracovaly ani jednu hodinu za mzdu nebo odměnu a aktivně hledaly práci, do níž by byly schopny nastoupit nejpozději do dvou týdnů. Tato metodika je jednotná pro všechny členské země EU a poskytuje mezinárodně srovnatelné údaje. Je třeba vzít v úvahu skutečnost, že definice nezaměstnaných podle ILO se liší od definice uchazečů o zaměstnání registrovaných na úřadech práce Ministerstva práce a sociálních věcí.

Mapa 4.1 *Souhrnný evropský indikátor ohrožení příjmovou chudobou, materiální deprivací a nezaměstnaností*

Zdroj: Měřínská, 2019

Hodnota souhrnného ukazatele u nás dosáhla za rok 2018 úrovně 12,2 % populace a stejně tak tomu bylo i v roce 2017. Česká republika se v Evropě dlouhodobě řadí mezi státy s nejmenším podílem osob ohrožených chudobou a sociálním vyloučením souvisejícím s nepříznivou příjmovou situací. Průměr EU je 22,4 % populace. Vedle České republiky se do skupiny států s nízkým podílem takto ohrožených osob řadí také Slovensko, Finsko, Norsko a Francie. Na druhé straně spektra, tj. s vysokým podílem osob ohrožených chudobou a sociálním vyloučením, nalezneme státy jako Bulharsko, Srbsko, Rumunsko či Řecko.

4.4.2 Majetek – vlastní bydlení

Jemnější nehierarchické kulturní rozdíly ve spotřebě lze ve snadno dostupných statistikách zachytit jen obtížně a většinou si vyžadují specializované šetření. Ve statistikách se však projeví důležitá věc související s nerovnostmi životního stylu a tou je bydlení. Vyřešit si bytovou otázku je v současné Evropě jedním z nejtěžších úkolů v oblasti materiálního zabezpečení domácnosti. Pořídit si vlastní bydlení bylo problematické asi skoro vždy. Nezřídka se kvůli bydlení lidé zadlužují na desítky let, a to ještě jenom ti, kteří na hypoteční úvěr na vlastní nemovitost dosáhnou. Před deseti lety se čeští sociologové (Lux, Sunega, Katrňák, 2013) pokusili zjistit, do jaké míry je sociální stratifikace spojena s nerovnostmi v bydlení v postsocialistické České republice a jak

se tento vztah vyvíjel v průběhu procesu ekonomické transformace. Předpokládali, že s pádem socialismu země přijala tržní ekonomický systém a že česká společnost vykazuje vyšší úroveň sociální stratifikace a sociálního rozvrstvení, které je podobné vzorcům v zemích s vyspělou ekonomikou. Předpokládali, že bude existovat vyšší míra nerovnosti v bydlení a že změny v sociální stratifikaci a nerovnosti v bydlení budou vykazovat pozitivní vztah. Ukázalo se však, že tento vztah je příliš slabý a neodpovídá předpokládané souvislosti. Zjistili, že tato situace je důsledkem ojedinělých státních zásahů, a očekávali, že je nebude možné v budoucnu opakovat z důvodu obrovských nákladů i právní problematičnosti (Lux, Sunega, Katrňák, 2013).

V nedávném výzkumu se část autorského týmu původní studie vrátila k problému růstu nerovnosti v oblasti vlastnictví bytů a pokusili se časovou řadu protáhnout a modelovat ji až do roku 2050. Do modelu se snažili zakomponovat využití výnosů z majetku jako možné strategie doplňující státní penzi seniorů v době celkového stárnutí populace. Modely předpovídaly malý nárůst nerovnosti v bytovém vlastnictví u budoucích starších osob, ale větší nárůst nerovnosti ve společnosti jako celku. Nárůst majetkové nerovnosti byl obzvláště prudký, pokud bylo užívání majetku v oblasti bydlení budoucími seniorry doprovázeno přerušením finančních transferů dalším generacím. Podle autorů studie tak může snížení mezigeneračních transferů výrazně zvýšit nerovnost v bohatství ve společnosti, a tím ohrozit sociální smír, přičemž podobnou situaci lze předpokládat i v dalších středoevropských a východoevropských zemích (Lux, Sunega, Kázmér, 2021).

Důležitým fenoménem týkajícím se majetkových nerovností a sociálního vyloučení a začleňování souvisejících s bydlením je bezdomovectví. Ačkoli se nejedná o masový fenomén, není ani nikterak zanedbatelný. V České republice probíhá opakovaně sčítání bezdomovců. Odhlédneme-li od různých definic bezdomovectví a spolehneme se na poslední systematické sčítání, pak podle něj se počet bezdomovců v Česku blíží 24 tisícům (Nešporová et al., 2019). Jenom pro představu, takové množství převyšuje počet obyvatel některých okresních měst. Například do Bruntálu, který má cca 15,5 tisíce obyvatel, nebo do dvacetitísícového Vyškova by se čeští bezdomovci zdaleka nevešli. Ačkoli život na ulici se týká především mužů, v azylových domech nalézají útočiště častěji ženy s dětmi. Dalšíh několik desítek tisíc osob žije v nestandardním bydlení, jako jsou například chaty a rekreační objekty, jejichž materiální úroveň a vybavenost je velmi různorodá a těžko identifikovatelná.

4.5 SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ

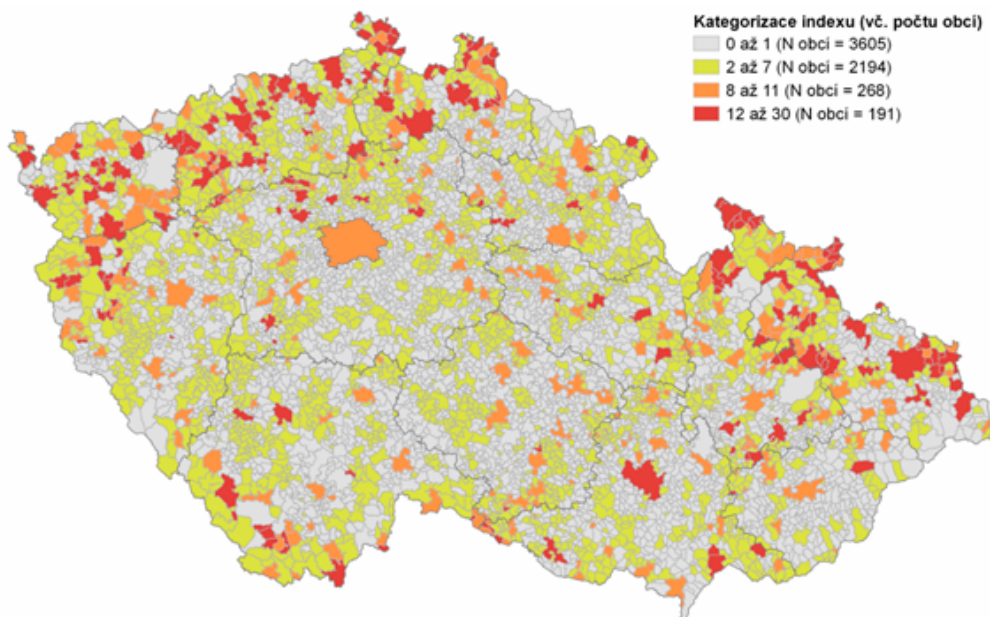
V bohatých západních společnostech došlo v 80. a 90. letech 20. století v odborném i veřejně politickém diskursu k posunu od tématu chudoby k tématu sociálního vyloučení. Sociální vyloučení je znevýhodnění, které určité části obyvatelstva neumožňuje podílet se na obvyklých aktivitách a mít přístup ke zdrojům, jež jsou většině obyvatel dostupné. K sociálnímu vyloučení dochází většinou při souhře více faktorů. Materiální chudoba je jen jednou ze součástí sociálního vyloučení, i když podstatnou. V České republice byl Agenturou pro sociální začleňování vyvinut index sociálního vyloučení.⁵

⁵ Index je popsán na stránkách agentury a je dostupný z: https://www.socialni-zaclenovani.cz/index_socialniho_vyloucení/ [cit. online 18. 12. 2023].

Sociální vyloučení je v tomto indexu analyticky spojováno se čtyřmi klíčovými oblastmi: bydlením, vzděláváním, zaměstnaností a zadlužeností. Index se vypočítává z administrativních dat, která pravidelně a dlouhodobě shromažďují státní instituce (Ministerstvo práce a sociálních věcí, Exekutorská komora ČR, Úřad práce ČR, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy). Index se vypočítává pro jednotlivé obce, v případě větších měst jej lze vypočítat i pro městské části. Indikátory, ze kterých je počítán, se týkají počtu příjemců příspěvku na bydlení, příspěvku na živobytí, počtu osob v exekuci, dlouhodobě nezaměstnaných osob a předčasných odchodů ze systému základního vzdělávání. Index může nabývat hodnot 0–30, přičemž čímž vyšší je hodnota indexu, tím větší míra sociálního vyloučení v obci existuje. Mapa 4.2 přináší výsledky výpočtu indexu pro rok 2022.

Z mapky je patrné, že regiony s vysokou mírou sociálního vyloučení se nacházejí především na geografických periferiích v česko-polském pohraničí Moravy a Slezska na severovýchodě země a na česko-německé hranici na severozápadě. Typicky se jedná o regiony bývalých Sudet, které prošly dramatickou obměnou obyvatelstva po druhé světové válce a dlouhodobě představují výzvu pro sociální politiku. Relativně vysokou míru sociálního vyloučení nalézáme také v největších městech republiky, v Brně a Praze. Tato sociální exkluze má specifickou městskou podobu, která je spoluutvářena nejen sociální reprodukcí sociálně vyloučených lokalit, ale také metropolitní migrací z chudých oblastí venkova. Vedle těchto oblastí koncentrovaných na periferiích země a ve velkých městech nalézáme ostrůvky sociálního vyloučení i ve vnitrozemí. Pro tyto oblasti se někdy používá pojem Jiřího Musila vnitřní periferie (Musil, Müller, 2008).

Mapa 4.2 *Index sociálního vyloučení v obcích v roce 2022*

Zdroj: Agentura pro sociální začleňování, 2024

4.6 SHRNU TÍ

Pokud bychom se vrátili pro účely rekapitulace k otázkám zmíněným v úvodu kapitoly a začali třeba proměnami sociální struktury od dob socialismu, mohli bychom konstatovat následující. Socialistická společnost nebyla homogenním celkem. Z pohledu příjmů a majetku nebyly rozdíly velké, českou společnost více stratifikovaly parametry jako životní styl, složitost práce či podíl na moci. Ekonomická transformace v 90. letech 20. století spočívající v rozsáhlé decentralizaci a privatizaci národní ekonomiky vnesla do dynamiky vývoje sociální struktury dominanci ekonomických faktorů, resp. pracovních pozic. Česká společnost se tak postupně přetvářela v třídní společnost. Od 90. let se prosazují v třídní struktuře trendy, které jsou charakteristické i pro společnosti států západní Evropy.

Co nám ale standardní třídní analýza řekne o propasti mezi bohatými a chudými? Řada třídních pozic není v hierarchickém vztahu nahoře–dole. Určitým pomocníkem nám může být kulturologicky založená třídní analýza, která analyticky rozlišuje mezi ekonomickým, kulturním a sociálním kapitálem, jehož kumulované hodnoty odrážejí vertikální sociální strukturu. Ke struktuře zaměstnaneckých pozic tento přístup přidává další aspekty včetně příjmu, majetku, bydlení, spotřeby, vzdělání, známostí atd. a snaží se třídní strukturu popsat tímto komplexním způsobem. Podle této analýzy má soudobá česká společnost poměrně robustní vyšší střední třídu, do které spadá přibližně třetina lidí. Jsou to lidé, kteří jsou dobře zajištěni nebo mají vysoké šance takové zajištění v budoucnu získat. Vyšší střední třída je výrazně početnější než nižší třída, nacházející se na spodním konci pomyslného sociálního žebříčku. Tuto strádající třídu tvoří necelá pětina obyvatel s nízkými hodnotami všech typů kapitálu. Mezi těmito protilehlými póly se nachází vnitřně diferencovaná nižší střední třída, do níž spadá necelá polovina obyvatel.

Kulturologická třídní analýza otázku, jak daleko od sebe tyto třídy leží, nedokáže zodpovědět. Jsou ti ve spodním patře chudí a ti v horním patře opravdu bohatí? Určit objektivně hranici bohatství a chudoby je problematické. Nicméně máme řadu indikátorů, podle nichž chudé můžeme identifikovat, mj. pomocí poměru jejich příjmu k příjmu bohatých. Podle mezinárodně používaných indikátorů je na tom česká společnost oproti většině zemí Evropy lépe. Podíl osob ohrožených chudobou je kolem 12 %, zatímco průměr v EU je kolem 22 %. Těch 12 % budou pravděpodobně většinou lidé ze strádající třídy, ale také někteří z nižší střední třídy. V překérní životní situaci se tak můžou nacházet maximálně dvě třetiny strádající třídy, ve skutečnosti to však bude menší podíl.

Jaké jsou jejich šance na vzestup? Řada výzkumů prováděných v České republice ukazuje, že sociální výsledky lidí jsou silně závislé na jejich sociálním (rodinném) původu. Jedná se o statistický fakt, tedy o pravděpodobnost, která charakterizuje třídní prostředí, v němž potomek vyrůstá. Je známo, že toto prostředí si sám potomek nevybral. Tato sociální skutečnost (prostředí) existuje nezávisle na jeho úsilí, je vůči němu vnější a v průběhu socializace jej formuje. Svým jednáním může tuto skutečnost změnit, nicméně vzestupná individuální sociální mobilita, tedy „odpoutání se“ od sociálního původu a získání vyšší třídní pozice ve srovnání s rodiči, tento statistický fakt neeliminuje. Klíčovým faktorem vzestupné sociální mobility je pro většinu populace vzdělávací systém. Míra vzdělanostní reprodukce je v české společnosti přibližně 60%. Dosažené vzdělání je totiž zprostředkujícím faktorem mezi sociálním původem (tedy pracovní pozicí rodičů) a pozicí na trhu práce jejich potomků. Vzdělání je vstupenka na určité

a specifické pracovní pozice. Do jaké míry je vzdělávací systém otevřený, nabízí místa nikoliv podle sociálního původu (vzdělanostní a následný třídní status se reprodukuje), ale podle nadání, píle, úsilí a snahy jedinců bez ohledu na jejich sociální původ, je pak na státu a jeho politice. V našem případě sociální původ stále hraje roli, což znamená, že plýtváme talenty, které by mohly přispívat k rozvoji české společnosti v budoucnosti.

4.7 OTÁZKY K TÉMATU SOCIÁLNÍ STRUKTURA

1. Jak hodnotí sociální nerovnosti konzervativní, liberální a socialistické přístupy?
2. Co je to sociální třída z pohledu sociologie?
3. Co je to sociální mobilita?
4. Jak vypadala sociální struktura socialistické společnosti podle výzkumu Machoni-nova týmu z druhé poloviny 60. let 20. století? Které složky vícedimenzionálního statusu tehdy měřili?
5. Jaký charakter měly sociální nerovnosti v české společnosti v období státního socialismu a jak se tento charakter proměnil po roce 1989?
6. Co je to kulturologický pohled na třídní strukturu a jak se liší od nekulturologického? Kterých sedm různých tříd rozlišil výzkum české společnosti z roku 2018 založený na Bourdieuhovo koncepci různých typů kapitálu?
7. Co je to ESeC schéma? Jaký je trend vývoje třídní struktury české společnosti podle ESeC schématu?
8. Co je to sociální vyloučení, jak se vypočítává index sociálního vyloučení a kde nacházíme oblasti s vyšší zátěží sociálním vyloučením?
9. Co je to míra ohrožení příjmovou chudobou, materiální deprivace a míra začlenění na trhu práce a jak si stojí česká společnost v těchto ukazatelích v mezinárodním srovnání?
10. Jaký je vztah mezi sociálním rozvrstvením a vlastním bydlením? Kolik je v české společnosti bezdomovců?

4.8 POUŽITÉ ZDROJE

- Agentura pro sociální začleňování. 2024. „*Index sociálního vyloučení*.“ [online]. [cit. 5. 3. 2024]. Dostupné z: https://www.socialni-zaclenovani.cz/index_socialniho_vyloucení/
- BERGER, Peter L. 1993. *Kapitalistická revoluce: padesát propozic o prosperitě, rovnosti a svobodě*. Bratislava: Archa.
- ČSÚ. 2022. „*Příjmy a životní podmínky domácností – 2021: Stručný komentář*.“ [online]. [cit. 10. 7. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-r4hlvpcwox>
- HAMPLOVÁ, Dana a KATRŇÁK, Tomáš. 2018. *Na vzdělání záleží: jak vzdělanostní rozdíly ovlivňují osudy lidí v české společnosti*. Brno: CDK.
- KATRŇÁK, Tomáš a FUCÍK, Petr. 2010. *Návrat k sociálnímu původu: vývoj sociální stratifikace české společnosti v letech 1989 až 2009*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).

- KATRŇÁK, Tomáš. 2005. *Třídní analýza a sociální mobilita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- KATRŇÁK, Tomáš. 2004. *Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- LUX, Martin, SUNEGA, Petr a KATRŇÁK, Tomáš. 2013. Classes and Castles: Impact of Social Stratification on Housing Inequality in Post-Socialist States. *European Sociological Review*, 29(2), 274–288. ISSN 0266-7215. doi:10.1093/esr/jcr060
- LUX, Martin, SUNEGA, Petr a KÁŽMÉR, Ladislav. 2021. Simulating trends in housing wealth inequality in post-socialist Czech society. *Housing Studies*, 36(6), 885–905. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02673037.2020.1729961>
- MACHONIN, Pavel. 2005. *Česká společnost a sociologické poznání: (problémy společenské transformace a modernizace od poloviny šedesátých let 20. století do současnosti)*. Praha: ISV.
- MĚŘÍNSKÁ, Simona. 2019. „Každý jedenáctý je ohrožen příjmovou chudobou.“ [online]. [cit. 10. 7. 2023]. Dostupné z: <https://www.statistikaamy.cz/2019/06/20/kazdy-jedenacty-je-ohrozen-prijmovou-chudobou/>
- MUSIL, Jiří a MÜLLER, Jan (2008). Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 44(2), 321–348. doi: 10.13060/00380288.2008.44.2.05
- NEŠPOROVÁ, Olga, HOLPUCH, Petr, JANUROVÁ, Kristýna a KUCHAROVÁ, Věra. 2019. *Sčítání osob bez domova v České republice, VUPSV*. [online]. [cit. 10. 7. 2023]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/S%C4%8D%C3%AD-t%C3%A1n%C3%AD+osob+bez+domova+v+%C4%8Cesk%C3%A9+republice+2019+%28V%C3%9APSV%2C+v.+v.+i.%29.pdf/5adddd29-8010-1c75-49f6-24ea82721436>
- PETRÁŇOVÁ, Marta a STRAŠILOVÁ, Gabriela. 2023. „Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků VŠPS–1. čtvrtletí 2023“ [online]. [cit. 10. 6. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/zamestnanost-a-nezamestnanost-podle-vysledku-vsps-1-ctvrtleti-2023>
- PROKOP, Daniel. 2022. *Slepé skvrny: o chudobě, vzdělávání, populismu a dalších výzvách české společnosti*. 3. vyd. Brno: Host.
- SAVAGE, Mike. 2015. *Social Class in the 21st Century*. London: Pelican Books.
- ŠAFR, Jiří. 2006. *Social Standing and Lifestyle in Czech Society*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ŠAFR, Jiří. 2008. *Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu spotřeby*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- TUČEK, M. a kol. 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Slon.
- VEČERNÍK, Jiří. 1998. *Občan a tržní ekonomika: Příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti*. Praha: NLN.

5. STAV VZDĚLÁNÍ: Od ekonomie k ekologii

Jiří Nesiba

Motto:

„Vzdělání je to, co nám zůstane,
když zapomeneme všechno,
co jsme se naučili ve škole.“

Karel Čapek

5.1 ÚVOD

Změny ve vzdělávání za posledních dvacet let jsou dalším jevem, na němž lze ukázat proměny kvality života v současné společnosti. Vzdělání není typickou oblastí, kterou lze pochopit jen z hlediska statistik a měřitelných výstupů, protože vzdělání je spojeno s kvalitativním charakterem, jež lze „měřit“ jen nepřímou. Redukované přístupy chápající vzdělání jako ekonomický nástroj vedoucí přes HDP k vyšší kvalitě života opomíjejí kritéria kvality, která se projevují postupně, zpočátku nezřetelně, ale s o to výraznějšími důsledky ve společnosti (v podobě efektu důsledků nezamýšleného jednání). Samotné „vzdělání“ má být totiž výsledkem vzdělávacího procesu. Vzdělání spočívá nejen v učení se krátkodobě platných informací, ale i v celkové výchově. Výchova je jednoznačně kvalitativní kategorií, díky níž se učíme „vytahovat“ zdánlivě nesouvisící jevy do vzájemné souvislosti (tento etymologický aspekt je patrný z německého ekvivalentu *die Er-ziehung* či latinského *e-ducatio*). Výchova učí chápat partikularitu v celkovosti. Výchova učí dávat věci do souvislostí, kdy chápeme nejen text, ale i kontext.

Vztah kvantitativního pojetí vzdělání (například ukazatele počtu absolventů a množství studijních oborů) k integrující kvalitativní stránce (například předmětu a smyslu výuky) stále více podléhá aktuálním požadavkům, které dnes jednoznačně určují ekonomické ukazatele. Je však třeba zkoumat nejen to, kolik studentů studuje ten který obor, ale i to, co se učí a jaký přínos má uplatnění absolventů pro rozvoj společnosti. Současnému trendu v této oblasti dominují srovnávací měřitelné údaje, například mezi nejrůznějšími školami či absolventy škol nebo finanční aspekty vzdělávání. Interpretace těchto údajů je klíčová, abychom postihli i kvalitativní stránku vzdělávání.

Někteří sociologové vidí v narůstajícím počtu absolventů, počtu škol či vzrůstající dostupnosti vzdělání na všech úrovních (primární, sekundární i terciární) jednoznačný fakt globálního růstu kvality života (například Rosling a kol., 2022). Jiní ukazují (například tzv. sociologie poznání), že tato kvantita není totožná s kvalitou a že hrubá statis-

tická data nezaručují lineárně měřitelnou vyšší kvalitu života společnosti (Hubík, 1999; Pálež, 2020). Kvalita života nemusí být úměrná růstu kvantitativních ukazatelů o vzdělání ve společnosti. Kvantitativní růst počtu absolventů vyšších škol se ve většině současných učebnic mikroekonomie prezentuje jako tzv. pozitivní externalita, z níž těží celá společnost – roste tím poptávka po odbornějších typech zaměstnání, rostou náklady na vzdělávání odborníků, a tudíž i náklady na jejich pracovní výkon, ekonomika má větší finanční obrat, z čehož má prospěch celá společnost (srov. AP Microeconomics 2023).

Vzdělání je ovšem zároveň sociálním fenoménem, který se, na rozdíl od přímých demografických ukazatelů, svými dopady na změny ve společnosti projevuje postupně a mezigeneračně. Za posledních dvacet let se zvýšil tlak na to, učinit evropské školství a potažmo celé vzdělávání praktickým nástrojem ekonomického růstu. V roce 2000 byla přijata tzv. Lisabonská strategie EU, kde byly položeny základy nové politiky, že „ekonomika a společnost má být založená na znalostech, mají se vytvářet taková opatření, která vytvoří informační společnost, výzkum a technologický rozvoj, umožní strukturální reformy pro zvýšení konkurenceschopnosti, inovací a dokončení vnitřního trhu“ (Lisabonská strategie, 2008). Česká republika k tomuto závazku přistoupila v roce 2005 pomocí tzv. Národního programu reforem ČR, jehož součástí měla být reforma vzdělávání. Požadavky na „reformu“ vzdělávání či celého vzdělávacího systému v České republice se staly stále opakující se mantrou politiky. Tyto požadavky jsou od začátku nového milénia stále stejně proklamované, ale nezdá se, že by se navzdory implementaci dílčích reformních kroků situace v oblasti vzdělávání uspokojivě vyřešila (v současnosti se ukázal nový cíl reforem s nástupem tzv. strojového online učení, které se marketingově označuje jako tzv. umělá inteligence). Proč tomu tak je? Pedagog by odpověděl, že problém je v tom, že vzdělávání přestalo být součástí rozvoje osobnosti a stalo se prodlouženým produktem ekonomického myšlení. Pokud je hlavním kritériem efektivity vzdělávání za posledních dvacet let podpora ekonomického růstu, kvalita integrální „výchovy“ je potlačena. Paradoxně se v současné době trend obrací k výuce směrem k zachování sociální a environmentální stability, udržitelnosti či energetické cirkularity, což se před dvaceti lety jevilo naivně jako nepraktický cíl vzdělávání.

Poměr praktického a teoretického přístupu ke vzdělání ale není nikdy jasně určený. Současné pojetí preferuje zatím praktické, specializované, aplikované vzdělání. Tento přístup k propojení vzdělání a ekonomické aplikovatelnosti má své zastánce (například Becker, 1993), ale i své kritiky (například Mannheim, 1991; Liessmann, 2006). Vzdělání jako tzv. *komodifikace služeb* (tj. vzdělání jako ekonomický nástroj) je terčem rostoucí kritiky právě na základě srovnání vývoje znalostí ve společnosti, avšak v porovnání s předchozími generacemi, nikoliv v aktuálním měření mezi školami, u nichž klesají standardy znalostí paralelně (Williams, 2019).

Tato diskuse obecně kopíruje současný přístup k preferenci kvantity či kvality. Současná ekonomická teorie považuje měřitelné počty absolventů a škol za doklad růstu ekonomické kvality života, naopak z kvalitativního přístupu je kritizován úpadek vzdělávání (například růst rizik spojených s nadužíváním či nevhodným používáním moderních technologií ve vzdělávání, Spitzer, 2014; Kersting, 2023).

Trend prohlubování spojení vzdělání a ekonomických zájmů se projevuje v nejrůznějších aspektech, například jedním z nejvýraznějších dotačních titulů EU v ČR byl v programovacím období EU 2007–2013 grantový program s příznačným názvem „Vzdělání pro konkurenceschopnost“, který se v dalším programovacím období v letech 2014–2020

přímo přejmenoval na „Zaměstnanost“. Vzdělání se prezentuje jako příprava pro hospodářskou konkurenceschopnost. Vzdělání se proto někdy zařazuje do ekonomického pojetí tzv. lidského kapitálu jako současné podoby ekonomické teorie výrobního faktoru „práce“. Mezi ukazatele lidského kapitálu se řadí prvky, které úzce souvisejí se vzděláním obyvatel. K těmto prvkům patří kategorie, jako je „podíl zaměstnanců navrhujících nové myšlenky“ či „vzdělanostní přidaná hodnota zaměstnance“ (Holman, 2011, s. 322).

Dlouhodobější trendy ovlivňující konkurenceschopnost můžeme rozpoznat při sledování podílů statisticky zaznamenaných změn na různých stupních vzdělání (například vzdělání základním, středoškolským či vysokoškolským) mezi obyvatelstvem. Je otázkou, nakolik vládní opatření v letech 2020–2022 spojená s onemocněním Covid-19 ovlivnila úroveň vzdělání v České republice (převážně na základních školách, kde online výuka z domova mohla pozměnit psychický vývoj dospívajících dětí takovým způsobem, že důsledky se projeví postupně a nenápadně v mezigeneračních změnách v budoucnu).

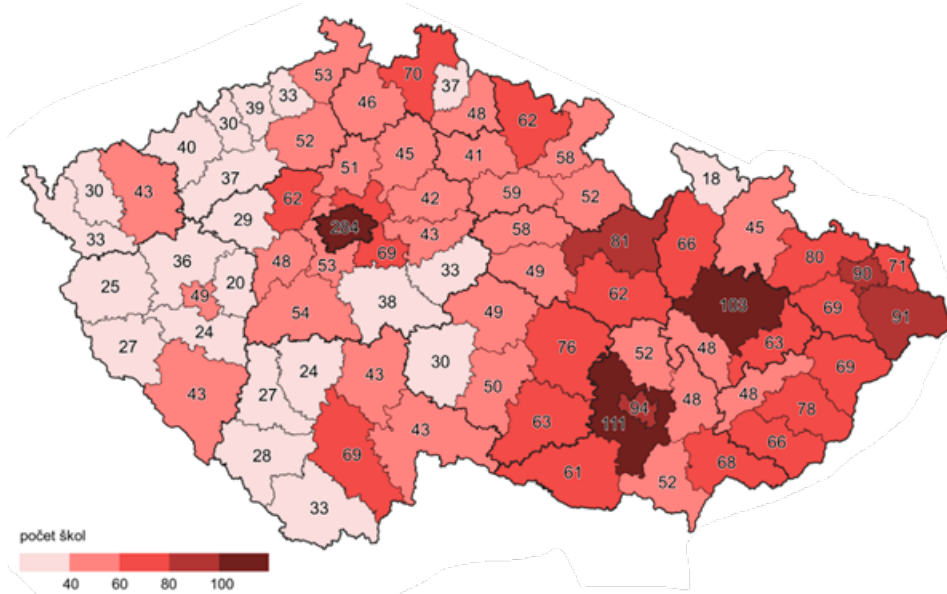
Nicméně z hlediska čísel je situace v České republice následující: ve školním roce 2021/2022 zde byl impozantní počet škol, a to 5 349 mateřských, 4 238 základních, 1 285 středních, dále 18 konzervatoří, 151 vyšších odborných škol a 79 vysokých škol (včetně poboček zahraničních škol; Český statistický úřad, 2022). Svědčí toto číslo o dostatečné záruce vyšší kvality života, než tomu bylo před dvaceti lety, či se naopak jedná o doklad snižování kvality vzdělávání pod inflační dominací kvantity?

5.2 ZÁKLADNÍ A STŘEDNÍ ŠKOLY

V úvodu si ukážeme vývoj ve vzdělávání na základních a středních školách v České republice za posledních více než dvacet let. Důležitou změnou oproti předchozím generacím bylo prodloužení povinné školní docházky na základních školách na devět ročníků od školního roku 1995/1996. I přes toto opatření je v mezinárodním srovnání patrný pokles znalostí, i když se situace v určitých směrech zlepšuje. Již dříve bylo poukázáno na to, že kvalita vzdělání klesá i v mezinárodním prostředí, neboť klesají samotné standardy a kritéria, podle nichž se v mezinárodním prostředí poměřuje úroveň mezi státy, tedy tzv. *equity* (stejnost) nezaručuje kvalitu. Požadavky na znalosti z jednotlivých ročníků základních škol či maturitní zkoušky vykazovaly postupný trend snížení náročnosti znalostí a dávaly větší prostor pro projektovou, tvořivou práci studentů s požadavky na růst gramotnosti v různých specializacích (IT, ekonomii, sociálních kompetencích). Školní osnovy neboli *Rámcový vzdělávací program* doznaly postupně řady změn. Postupně ubývá množství učiva, které je třeba si zapamatovat, naopak roste důraz na logické myšlení, komunikaci či sociální rozvoj žáků. Boj proti teoretickému „biflování“ přinesl požadavky na vyšší podíl výuky vedoucí k rozvoji praktických schopností, např. při práci s počítačem. Sami studenti v dlouhodobých výzkumech projevují zájem o vyučování praktických dovedností, které budou moct přímo uplatnit v zaměstnání (například srovnávací výzkumy Jeden svět na školách, srov. Jeden svět na školách 2023).

Obecně počty žáků na základních a středních školách kopírují demografické trendy v české společnosti. Podobné to je i u vysokoškolského studia, ale zde působí vyšší míra vnějších vlivů (například zahraniční studenti přicházející k nám a čeští studenti odcházející do zahraničí). Pokud budeme sledovat vývoj počtu žáků nově přijatých do 1. ročníku základní školy, v září 2021 tvořili téměř čtvrtinu všech žáků, zatímco

Obr. 5.1 Počty základních škol podle sídla školy

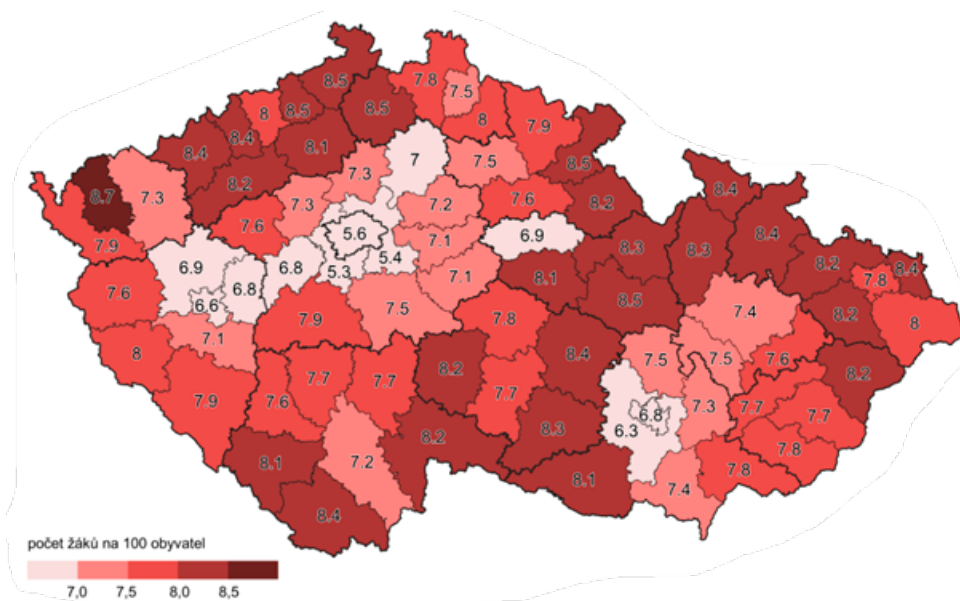
Zdroj: Český statistický úřad, 2020

v září 2015 byl jejich podíl „jen“ pětinnový. Ve školním roce 2020/2021 se základního vzdělávání účastnil v České republice po 16 letech opět skoro jeden milion žáků (962 348 žáků). Jde o pětinu vyšší počet než v roce 2010, kdy v lavicích sedělo nejméně žáků od vzniku České republiky. Kromě základních škol si v předchozím školním roce plnilo povinnou školní docházku i 41 798 žáků v nižších ročnících víceletých gymnázií (Český statistický úřad, 2021a).

Počty žáků na základních školách se přirozeně mění podle sídla školy. Je patrné, že výrazným vlivem je fakt, zda je škola ve městě nad 100 tisíc obyvatel či v regionech nebo na vesnici. Na celkové počty všech žáků základních škol v České republice se můžeme dívat i pohledem počtu dětí v jednotlivých třídách. V mateřských školách byl průměrný počet dětí na jednu třídu MŠ 21,5 dítěte (ve školním roce 2021/2022). Otázkou je, zda je tento počet optimální. Počet dětí v jedné třídě MŠ má být dle platné legislativy maximálně 24, tím by byla norma splněná, ale otázkou je, jak to v konkrétních třídách vypadá ve skutečnosti. U základních škol byl průměrný počet žáků za všechny zřizovatele překvapivě poměrně nízký, a to 19,3 žáka ve třídě (zákon vyžaduje maximální počet 30 žáků). Z toho veřejné školy měly průměr 20 žáků, u soukromých škol to bylo 12 žáků ve třídě a v církevních školách 16 žáků. Průměrný počet žáků na středních školách se zvýšil na 22,3 žáka (maximální počet na třídu je 30 studentů). Z toho na veřejných školách, kde jsou většinou zřizovatelem krajské úřady, je průměr 23 žáků, u soukromých škol 19 žáků a u církevních škol 24 žáků v jedné třídě (Pedagogická komora, 2022).

Počty prvňáků na základních školách lze porovnat s ostatními sociálními trendy. Například průměrný věk matek „prvorodiček“ kontinuálně roste od roku 1980 (tehdejší průměr byl 22 let) na současných 31 let (fenomén tzv. odkládaného mateřství). S tímto trendem jde ruku v ruce sociální fakt, že se zvyšuje průměrný věk dětí, které se zapisují do prvních tříd základních škol a zůstávají o rok déle v mateřských školách.

Obr. 5.2 Počty žáků na základních školách na 100 obyvatel podle sídla školy

Zdroj: Český statistický úřad, 2020

K největšímu nárůstu stáří došlo u prvorodiček, u nichž byl v roce 1993 průměrný věk 22,6 roku, do roku 2005 se zvýšil o čtyři roky a v roce 2010 už byl skoro 28 let. U druho- rodiček se mezi roky 1993 a 2010 zvýšil průměrný věk o 4,8 roku na 30,7 roku, když za posledních pět let došlo k nárůstu o 1,1 roku. Průměrný věk prvorodiček se v různých zemích liší, pro zajímavost například v USA byl v roce 2020 v průměru 26 let oproti 23 letům v roce 1994. Nárůst nebyl tak dramatický jako u nás, ale podobný trend jako Česká republika zažívají i okolní evropské země (Český statistický úřad, 2019). Lze říci, že stárnutí celé populace se projevuje již od základních škol.

Starší prvňáci na základních školách by měli být lépe připraveni na výuku a být vy- zrálejší, což by se mělo projevit na jejich studijní aktivitě a úspěšnosti. Pokud se podí- váme na statistiku ze školního roku 2005/2006 týkající se žáků, kteří museli opakovat ročník (nejčastěji ze znalostních či zdravotních důvodů), v uvedeném školním roce to bylo 6 876 žáků (2 833 žáků na prvním stupni do páté třídy a 4 043 žáků na stupni druhém). Jedná se navíc o populačně silné ročníky. Množství žáků, kteří opakují roč- ník, se zvyšovalo. Ve školním roce 2021/2022 opakovalo 8 204 žáků (na prvním stupni 4 059, na druhém 4 145 žáků), a to se jedná o početně slabší ročníky než v prvním desetiletí 21. století (MŠMT, 2022b).

Trend opakování ročníků provází jiný negativní rys, a to ten, že v českém základním školství existuje vysoká míra absencí. Průměrná míra celkové absence v jednotlivých ročnících zkoumaných škol v roce 2020 je 11,7 %, z toho nejmenší je v prvním roční- ku (zhruba 10%), naopak v devátých ročnících je skoro dvojnásobná (18,6 %). Nejvyšší míra absence je doložená v Ústeckém kraji, naopak nejnižší ve Zlínském kraji. Absence může mít více důvodů (nejčastěji zdravotní) a souvisí s celkovou mírou kvality života ve společnosti. Jedním typem absence je tzv. záškoláctví, které lze částečně prokázat a nejvyšší míru mívá v sociálně vyloučených lokalitách (Skálová, Dvořák, 2020).

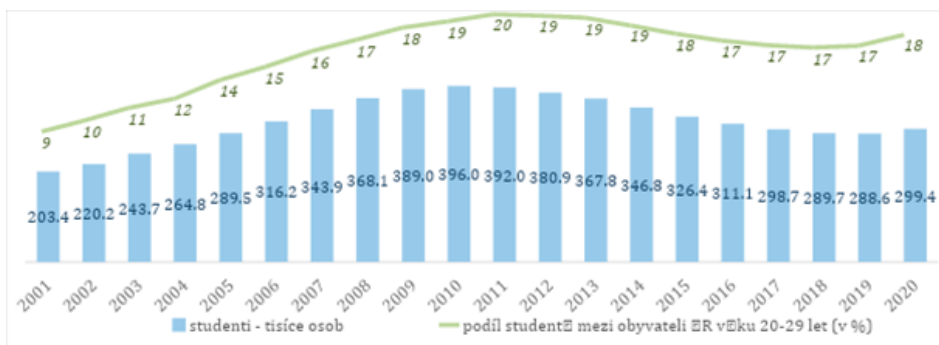
Celkový počet středních škol je 1 290 (2018). Počet žáků středních škol od školního roku 2011/2012 do školního roku 2018/2019 neustále klesal, a to z půl milionu žáků až na 421 tisíc. Poté se začal zvyšovat až na 446 tisíc žáků ve školním roce 2022/2023. Opačný vývoj zaznamenal podíl žáků středních škol navštěvujících gymnázia.

Výrazný pokles počtu žáků středních škol po roce 2004 se zastavil v roce 2018. Nově bylo v roce 2020 do prvních ročníků středních škol přijato celkem 118 293 žáků, o 4,8 tisíce více než ve školním roce 2018/2019. Celkový počet středoškoláků dosáhl v předchozím školním roce 432 906 žáků. Odborné vzdělávání s maturitní zkouškou navštěvovalo 45 % žáků a 30 % tvořili žáci gymnázií a 21 % připadlo na žáky středních odborných učilišť. Na střední odborné školy s maturitní zkouškou ve zdravotnických oborech minulý rok chodilo 15 379 žáků, což je o téměř třetinu více v porovnání se situací ve školním roce 2015/2016. Díky populačně silným ročníkům, které postupně ukončují základní vzdělávání, se počítá s dalším nárůstem počtu středoškoláků i po roce 2023 (Český statistický úřad, 2021a).

Okrajový vliv na vzdělávací systém měli na základních a středních školách cizinci, od září 2011 do září 2021 rostl podíl žáků cizí státní příslušnosti, a to jak v mateřských školách (z 1,4 % na 3,4 %), tak ve školách základních (z 1,8 % na 3,2 %) i středních (z 1,8 % na 2,3 %). Ze všech českých krajů byl podíl cizinců mezi žáky nejvyšší v Praze (5,8 %), s velkým odstupem pak byla Praha v žebříčku následována kraji Karlovarským (3,9 %) a Plzeňským (3 %). Naopak v kraji Moravskoslezském, Olomouckém a na Vysočině nedosáhl podíl žáků středních škol cizí státní příslušnosti ani jednoho procenta. Pětinu všech žáků cizí státní příslušnosti tvořili Slováci (19,9 %), dalších 8,4 % příslušníci jiných států Evropské unie, 44,7 % příslušníci ostatních států Evropy (zejména ukrajinské státní příslušnosti, kteří tvořili 31 % všech cizinců) a zbylých 27 % tvořili žáci původem z jiných kontinentů (zejména s vietnamskou státní příslušností, jejichž podíl mezi cizinci byl 18,3 %) (Český statistický úřad, 2022a; Český statistický úřad, 2022b). Válka na Ukrajině od roku 2022 způsobila vysoký příliv ukrajinských dětí do českých škol. V polovině prvního pololetí školního roku 2022/2023 bylo z rodin uprchlíků podle oficiálních údajů Ministerstva školství ČR v mateřských školách 10 718 dětí (cca 2,9 % ze všech dětí), na základních školách 50 849 žáků (5 % všech žáků), na středních školách 7 062 žáků (1,5 % všech žáků) (MŠMT, 2022c). Ukrajínští uprchlíci z roku 2022, kteří se přidali na českých školách k již studujícím krajanům, nijak zásadně neohrozili kvalitu vzdělávání a rizika tzv. ukrajinizace českého školství se neprojevila.

5.3 VYSOKÉ ŠKOLY

Pohled veřejnosti na vysokoškolské vzdělání ovlivnilo několik faktorů, mezi něž patřila za posledních dvacet let i mediálně vděčná témata o vysokoškolských aférách v souvislosti s prodejem univerzitních diplomů, s rychlostudiem či obecně s podvody (plagiováním) spojenými s neetickým získáváním akademických titulů. Nejvýraznější aférou byl případ na Právnické fakultě Západočeské univerzity v Plzni v roce 2009, kdy bylo zjištěno, že tituly některých studentů opravňující je k výkonu právní praxe byly uděleny nejen v rozporu s etickou univerzitní tradicí, ale také v rozporu se zákonem. Tyto aféry provázejí vnímání vysokých škol veřejností doposud. Kontrola kvality vysokých škol proto byla formována podle nových kritérií a od roku 2016 začal fungovat nový Národní akreditační úřad, který má pravomoc udělovat tzv. akreditační

Graf 5.1 *Studenti VŠ v ČR – celkový podíl studentů na počtu obyvatel ČR ve věku 20–29 let*

Zdroj: Český statistický úřad, 2021b

a pravomoci k akreditacím u jednotlivých univerzit. Tato opatření svědčí o dlouhodobé tradici v sociálním vnímání vlastnictví vysokoškolského titulu. Vysokoškolský titul je českou veřejností považován nejen za důležitý předpoklad k dosažení kvalifikovanější, a tedy i finančně lépe ohodnocené pozice, ale vlastnictví titulu splňuje navíc i úlohu vyšší společenské prestiže.

Zájem o studium na vysokých školách na přelomu tisíciletí prudce rostl a vytvořil nová rizika, tzv. inflaci vysokoškolských diplomů, jejichž vyšší počty přestaly plnit sociální záruku kvalitněji hodnocené práce. Česká republika zaznamenala v letech 2000–2021 více než trojnásobný růst podílu vysokoškolsky vzdělaných obyvatel ve věkovém rozhraní 25–34 let. Z původních 11,2 % v roce 2000 až na 35 % v roce 2021. Pokud sledujeme vývoj české společnosti od roku 2000, pak je právě podíl na různých stupních vzdělání jedním z průkazných indikátorů vývoje celé společnosti. V roce 2001 bylo v celé populaci nad 25 let skoro 18,7 % obyvatel jen se základním vzděláním (či bez základního vzdělání). V roce 2021 se toto číslo snížilo až na 8,6 %. Naopak v celé populaci nad 25 let bylo v roce 2001 „jen“ 10,7 % procent obyvatel s vyšším nebo vysokoškolským vzděláním, naopak v roce 2021 je to již skoro 23 % (Český statistický úřad, 2022c).

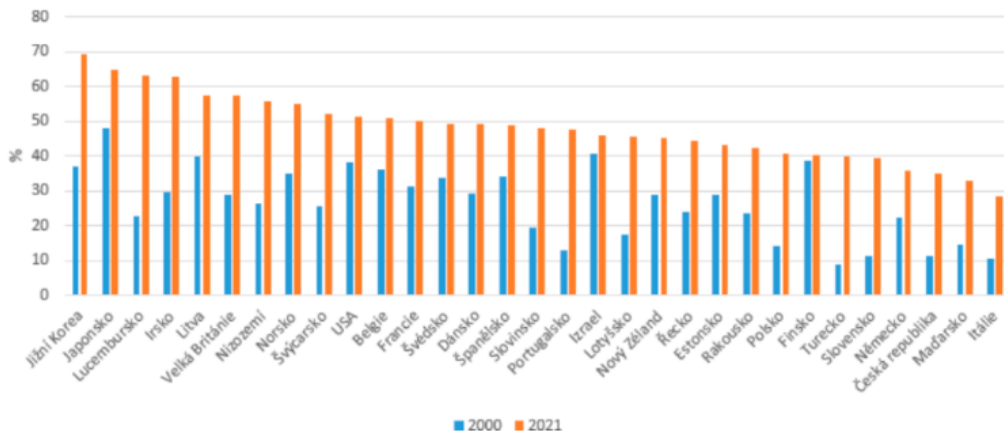
Ve srovnání s ostatními rozvinutými zeměmi v rámci Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) se však jedná o podprůměrný nárůst a v počtu vysokoškolsky vzdělaných studentů zůstává Česká republika pod průměrem rozvinutých zemí OECD. Pokud poměříme s okolními zeměmi bývalého komunistického bloku (Slovenskem, Polskem, Slovinskem nebo pobaltskými státy) či rozvíjejícími se zeměmi EU (například Portugalskem či Irskem), rozvoj České republiky kopíruje celoevropské trendy vzhledem ke specifikům rozdílného vývoje v národních státech. Změny podílů vysokoškolsky vzdělaných lidí ukazuje následující graf 5.2.

V letech 2001–2010 postupně a výrazně stoupl počet studentů vysokých škol v České republice, a sice z 203 tisíc v roce 2001 na 396 tisíc v roce 2010. Celkově se tedy téměř zdvojnásobil. Poté začal klesat až na 288,6 tisíce studentů v roce 2019. Celkově mezi lety 2010 a 2019 poklesl počet studentů o 27 % a až v roce 2020 pak stoupl na 299,4 tisíce (Český statistický úřad, 2021c). V roce 2020 tvořili studenti vysokých škol zhruba dvě třetiny všech studentů.

Tento stav se stal předmětem kritiky systému univerzitního vzdělávání v České republice, kde tradičně převládá magisterský stupeň studia nad bakalářským. Efektivita u praktických oborů se snižovala s povinností studovat navazující magisterský

Graf 5.2 *Změna v podílu vysokoškolsky vzdělaných lidí ve věku 25–34 let ve vybraných zemích OECD*

Zdroj: OECD Indicators, 2022

stupeň, který byl vyžadován u některých oborů zbytečně. Podle propočtů tzv. indexu prosperity měl tento fakt přispět ke stagnaci ekonomického rozvoje. Vysokoškolský vzdělávací systém byl proto ve srovnání se západními zeměmi charakterizován jako málo flexibilní. Dosažení magisterského vzdělání je časově a finančně náročné, a to jak pro studenty (a jejich okolí), tak pro stát. Moderní vyspělé státy preferují spíše kvalitní profesně zaměřené studium bakalářského stupně, jehož cílem je absolventy dostatečně připravit na výkon povolání. Analytici rovněž upozorňovali na to, že téměř polovina studentů u nás studium vysoké školy nedokončí, častým důvodem bývá nespokojenost s kvalitou studia. V takovém případě však stát vydaje na studium vynakládá zbytečně, navíc v nepřehledném systému roste riziko plagiátorství, eticky sporné udělování akademických titulů a jiné neetické důsledky tzv. titulové kultury (Index prosperity, 2022).

Na konci roku 2021 studovalo na vysokých školách v České republice celkem 304 tisíc studentů. Více než devět z deseti z nich se vzdělávalo na některé z 26 veřejných vysokých škol a 28 tisíc studentů na jedné z 32 soukromých škol v České republice. Nejvíce studentů navštěvovalo ve stejném roce Univerzitu Karlovu v Praze (50 tisíc), Masarykovu univerzitu v Brně (32 tisíc) a Univerzitu Palackého v Olomouci (23 tisíc) (Český statistický úřad, 2022c).

Podíl žen na celkovém počtu studentů vysokých škol se postupně zvyšoval, konkrétně ze 48,3 % v roce 2001 na 56,2 % v roce 2012, poté vykázal víceméně setrvalý stav (v roce 2020 činil 55,5 %). Podíl žen ve věku 20–29 let studujících vysokou školu na počtu všech žen ve věku 20–29 let bydlících v České republice činil v roce 2020 pětinu všech studentů, zatímco u mužů byl tento podíl jen 15,2 %. Přitom v roce 2001 se muži a ženy v tomto podílu téměř nelišili (u žen tvořil 8,8 %, u mužů 9,2 %; Český statistický úřad, 2021c).

Podíváme-li se na počty absolventů dle jednotlivých skupin oborů, pak v letech 2001, 2010 i 2020 absolvoval nejvyšší počet studentů obory ze skupiny *Obchod, administrativa a právo*. Tato skupina oborů zároveň vykázala v průběhu času poměrně dynamický vývoj, kdy se mezi roky 2002 a 2012 počet absolventů více než ztrojnásobil (vzrostl ze 7 053 na 23 627) a poté do roku 2020 postupně klesal až na 12 748 absolventů. Podobnou, přestože méně výraznou, tendenci zaznamenala i skupina oborů *Technika*,

Tab. 5.I Studenti VŠ v ČR – podíl studentů ve věku 20–29 let s trvalým bydlištěm v ČR z celku (v %)

	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Celkem	74,9	73,4	68,6	69,7	68,4	67,5	66,6	65,7	64,9
Ženy	74,2	73,4	68,3	69,8	68,5	67,7	67,1	66,0	65,2
Muži	75,7	73,4	69,0	69,6	68,2	67,1	66,1	65,3	64,5

Zdroj: Český statistický úřad, 2021c

výroba a stavebnictví. Počet absolventů této skupiny oborů vzrostl z 6 228 absolventů v roce 2001 až na 14 666 absolventů v roce 2011. Poté jejich počet klesl až na 10 378 v roce 2020. Na třetí příčce v počtu absolventů se v čase většinou udržuje skupina oborů *Vzdělávání a výchova* s 5 222 absolventy v roce 2002, 12 902 absolventy v roce 2011 a 7 226 absolventy v roce 2020. V letech 2015–2019 však již zaznamenala vyšší počet absolventů skupina oborů *Společenské vědy, žurnalistika a informační vědy* a v roce 2020 absolvovalo obory ze skupiny *Vzdělávání a výchova* jen o 165 studentů více než obory ze skupiny *Společenské vědy, žurnalistika a informační vědy*. Naopak, jak je patrné, o poznání méně absolventů než ostatní obory zaznamenaly skupiny oborů *Přírodní vědy, matematika a statistika, Informační a komunikační technologie, Služby a Zemědělství, lesnictví, rybářství a veterinářství*. Pořadí těchto skupin oborů dle četnosti absolventů se však v čase proměňovalo, výrazně jej ovlivňuje skutečnost, že jeden student může studovat na více vysokých školách.

Pokud se jedná o podíl studentů doktorského studia, ve všech sledovaných letech zaznamenala nejvyšší podíl studentů této úrovně skupina oborů *Přírodní vědy, matematika a statistika* (v roce 2001 tvořil 28,8 %, v roce 2020 však už jen pětinu, tj. 20,7 %). Mírně vyšší než desetinný podíl studentů doktorského studia dále ve všech sledovaných letech zaznamenaly skupiny oborů *Technika, výroba a stavebnictví a Umění a humanitní vědy*. Naopak nejmenší podíl studentů doktorského studia byl ve všech sledovaných letech zjištěn u skupiny oborů *Vzdělávání a výchova*.

V České republice působí celkem 79 vysokých škol (včetně zahraničních poboček, bez zahraničních poboček se jedná o 60 škol), a to 26 veřejných škol, 2 státní školy (Univerzita obrany v Brně, Policejní akademie v Praze), 31 soukromých škol (2023) a 20 zahraničních VŠ (MŠMT, 2022c). Ještě v roce 2000 existovalo jen 8 soukromých vysokých škol, naopak v roce 2008 už jich bylo 46. Vysoké školy se postupně hodnotily mezinárodním ratingem. Žebříček univerzit každoročně zveřejňuje britská společnost Quacquarelli Symonds (QS). Z českých zástupců se nejvýše pravidelně umísťuje Univerzita Karlova (UK), která byla v roce 2023 na 248. místě a patří k 1,5 % nejlepších univerzit na světě. Za Karlovou univerzitou se v roce 2023 na rekordním 400. místě umístila podle žebříčku i Masarykova univerzita v Brně. V první pětistovce se umísťují i Vysoká škola chemicko-technologická (VŠCHT) a České vysoké učení technické (ČVUT). Dalšími českými školami, které se dostaly do první tisícovky, jsou například Univerzita Palackého v Olomouci (651.–700. místo), Vysoké učení technické v Brně (VUT) a Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, která se na žebříčku umístila poprvé (shodně 701.–750. místo). Do rozmezí 801.–1000. místa se dostala Česká zemědělská univerzita v Praze, Mendelova univerzita v Brně, Technická univerzita v Liberci a Univerzita Hradec Králové (Věda a výzkum, 2023). Jak ukazuje toto mezinárodní srovnání, v oblasti kvality vysokého školství je patrný nárůst.

Tab. 5.II Počty absolventů VŠ podle studijních oborů a pohlaví

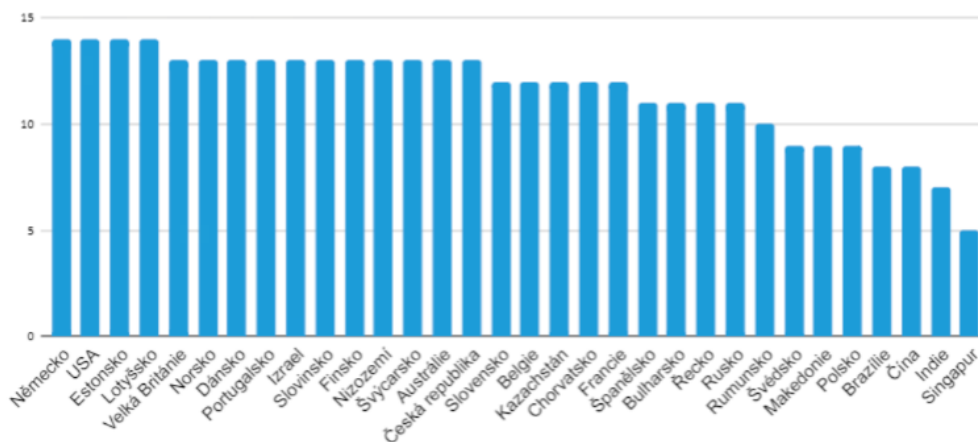
Obor vzdělávání	2001			2010			2020			
	celkem	ženy	muži	celkem	ženy	muži	celkem	ženy	muži	
Všechny obory	tis.	203,4	98,4	105,1	396,0	221,5	174,5	299,4	166,2	133,2
	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Vzdělávání a výchova	tis.	31,7	22,6	9,1	46,1	36,8	9,4	34,7	27,4	7,4
	%	15,6	23,0	8,6	11,6	16,6	5,4	11,6	16,5	5,5
Umění a humanitní vědy	tis.	18,0	10,9	7,1	37,1	25,1	12,1	29,4	19,4	10,0
	%	8,9	11,1	6,8	9,4	11,3	6,9	9,8	11,7	7,5
Společenské vědy, žurnalistika a finanční vědy	tis.	16,3	9,8	6,6	44,0	28,3	15,6	28,6	17,7	11,0
	%	8,0	9,9	6,3	11,1	12,8	8,9	9,6	10,6	8,2
Obchod, administrativa a právo	tis.	39,6	22,0	17,6	93,2	57,0	36,2	60,7	34,0	26,7
	%	19,5	22,4	16,8	23,5	25,7	20,7	20,3	20,5	20,1
Přírodní vědy, matematika a statistika	tis.	11,5	5,3	6,2	21,8	12,6	9,2	21,8	12,6	9,2
	%	5,7	5,4	5,9	5,5	5,7	5,3	7,3	7,6	6,9
Informační a komunikační technologie (ICT)	tis.	7,5	1,0	6,5	25,7	3,0	22,8	21,7	3,7	18,0
	%	3,7	1,0	6,2	6,5	1,3	13,0	7,2	2,2	13,5
Technika, výroba a stavebnictví	tis.	51,5	11,3	40,2	64,8	19,1	45,7	40,6	12,1	28,6
	%	25,3	11,5	38,3	16,4	8,6	26,2	13,6	7,3	21,4
Zemědělství, lesnictví, rybářství a veterinářství	tis.	7,8	4,0	3,9	13,9	8,2	5,7	11,6	7,3	4,4
	%	3,9	4,1	3,7	3,5	3,7	3,2	3,9	4,4	3,3
Zdravotní a sociální péče, péče o příznivé životní podmínky	tis.	17,7	12,0	5,7	35,2	26,1	9,1	37,7	27,6	10,1
	%	8,7	12,2	5,4	8,9	11,8	5,2	12,6	16,6	7,6
Služby	tis.	6,0	1,6	4,4	22,0	10,2	11,8	16,4	7,0	9,4
	%	2,9	1,6	4,1	5,6	4,6	6,8	5,5	4,2	7,1

Zdroj: Český statistický úřad, 2021b

K podobným výsledkům hodnocení kvality škol dospívá i globální žebříček vysokých škol *Round University Rankin* (RUR), kde jsou před Českou republikou země srovnatelné počtem obyvatel Maďarsko, Portugalsko, Belgie, ale i menší země (Slovinsko, Estonsko; srov. *Round University Ranking*, 2022).

V roce 2002 bylo k dosažení bakalářského titulu v České republice potřeba v průměru studovat něco přes 3,1 roku, naopak v roce 2020 se délka zkrátila jen na 2,85 roku. Podobně i u navazujícího magisterského studia bylo v roce 2002 třeba studovat v průměru 2,35 roku, ale v roce 2020 to bylo „jen“ 1,94 roku. Naopak u doktorského studijního programu se délka studia prodloužila. Z původních průměrných 4,62 roku v roce 2002 na 5,18 roku v roce 2020. Vzdělávací systém v České republice je nastavený tak, že tzv. průměrný počet let strávených vzděláváním je více než 12 let oficiálního studia (angl. *mean years of schooling*, MYS). Jedná se o průměrný počet dokončených let vzdělávání populace. Tento údaj je široce používaným měřítkem stavu tzv. lidského kapitálu v zemi. To Českou republiku řadí nad celosvětový průměr (8,7 roku).

Graf 5.3 Průměrný počet let vzdělávání (MYS) ve vybraných zemích

Zdroj: World Economics, 2022

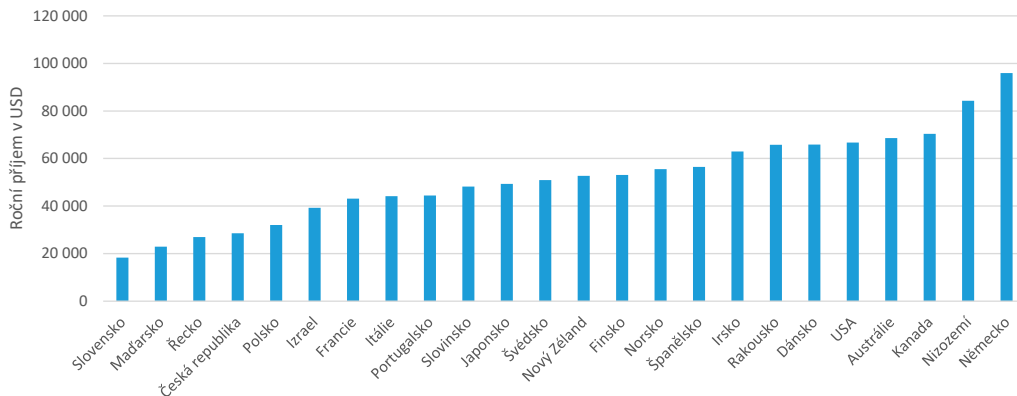
Podle výzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění provedeného v prosinci 2020 (tedy v době vládních povinných protiepidemických opatření, která vyžadovala nové způsoby plnění pracovních povinností) lze potvrdit vzájemný vztah mezi vyšší úrovní vzdělání a vyšší životní spokojeností. Na škále od 0 (zcela nespokojen/a) až po 10 (zcela spokojen/a) se ukázalo, že spokojenost roste s dosaženým vzděláním a velmi úzce souvisí se zdravotním stavem i materiálními životními podmínkami vlastní domácnosti. Lidé s dosaženým základním vzděláním byli na škále v průměru spokojeni na úrovni 6,28, lidé s dosaženým vysokoškolským vzděláním měli tuto hodnotu v průměru na úrovni 7,39. Tyto hodnoty souvisejí s tzv. jistotou do budoucna (ZŠ na úrovni 5,82, VŠ na úrovni 6,8), s pocitem bezpečí (ZŠ 6,56 a VŠ 6,76) nebo s osobními vztahy (ZŠ 7,16 a VŠ 7,74). Lze tedy říci, že kvalita života a vzdělání spolu souvisejí (CVVM 2021).

Nezaměstnanost absolventů vysokých škol je tradičně nejnižší, proto lze stále potvrdit, že uplatnění na trhu práce je pro absolventy vysokých škol s univerzitním vzděláním nejjistější. Převážně lékařské, technické či informačně technologické obory mají celospolečensky vysokou poptávku. Tomu odpovídá i finanční ohodnocení. Naopak v oborech, kde není potřeba státem uznávaných odborných znalostí, je poptávka nižší (teoretické humanitní obory). Nicméně co se týká chápání prestiže jednotlivých povolání u veřejnosti, česká veřejnost vnímá tradičně jako prestižní a potřebné i ty obory, které souvisejí s učitelkou profesí, vědou či sociálně pomáhajícími profesemi. Nejprestižnějším oborem bývá každoročně lékařství a jako nejméně prestižní česká veřejnost hodnotí úklidové služby a politiku (Národní soustava povolání, 2020).

5.4 UČITELÉ A VÝSLEDKY JEJICH PRÁCE

Jak bylo řečeno, podíl obyvatel s formálně dosaženým stupněm vzdělání se neustále zvyšuje. Nejvýrazněji je tento trend sledovatelný na vysokoškolském vzdělání při srovnání v zemích OECD. Česká republika ve vztahu středoškolského a vysokoškolského vzdělání zůstává jednou z 12 zemí OECD, kde je vysokoškolské vzdělávání (ter-

Graf 5.4 *Mzdy učitelů na druhém stupni (podle hrubého příjmu, před odečtením daní)*

Zdroj: OECD, 2023

ciární) méně běžné než středoškolské (sekundární) u osob ve věku 25–34 let. Je s tím spojen paradoxní fakt, že platy středoškolských učitelů jsou ve srovnání s ostatními zeměmi OECD na jedné z nejnižších úrovní (k roku 2021).

V České republice v roce 2021 působilo v rámci regionálního školství na 149 tisíc učitelů, kteří pobírají průměrnou hrubou měsíční mzdu ve výši 46 843 korun. Jejich výdělků odpovídaly 115 % průměrné celorepublikové mzdy, nicméně ve srovnání se mzdou zaměstnanců s vysokoškolským vzděláním šlo pouze o 76 % z celkového průměrného příjmu vysokoškolsky vzdělaného člověka. Nejlépe placenou skupinou pedagogů v rámci regionálního školství byli středoškolští učitelé, kteří pobírali měsíčně v průměru 49,4 tisíce korun. Průměrná mzda učitelů na základních školách dosáhla v roce 2021 na 49,0 tisíce korun, tj. o více než 10 tisíc korun nežli je výše mzdy učitelů v mateřských školách (39,1 tisíce korun). Učitelky ve veřejných mateřských školách, které dostávají plat, jsou výrazně lépe finančně ohodnoceny ve srovnání s kolegyněmi pracujícími za mzdu zpravidla v soukromých školkách. V roce 2021 vydělávaly v průměru o 10 tisíc korun více. Mzda, kterou učitelé dostávají, roste úměrně s délkou jejich praxe. Pedagogové v regionálním školství mladší 35 let pobírali v roce 2021 v průměru 40,6 tisíce korun. Jejich kolegové starší 55 let vydělávali přes 50 tisíc korun (Český statistický úřad, 2022d). Jedná se ovšem o hrubé příjmy, a to před zdaněním.

Výši výdělku lze sledovat s ohledem na náročnost práce, ale i na kvalitu pracovního prostředí. Jedním z přímých ukazatelů kvality výuky (a kvality vzdělávacího prostředí) je poměr počtu žáků na učitele. Průměrný počet žáků na jednoho učitele na základním stupni byl v roce 2018 v poměru k zemím v EU na hodnotě 13,6. Česká republika ve stejné době patřila k zemím s nejvyšším průměrným počtem žáků ve třídě na jednoho učitele na středních školách, a to s hodnotou 19,2. Hůře v EU už na tom bylo jen Rumunsko s 19,5 žáka. Vysvětlení této disproporce lze nalézt ve faktu, že vyspělé státy, jako je Francie či Velká Británie, více využívají práce externích odborníků (lektorů). Nejméně žáků ve třídě na jednoho učitele najdeme v Lucembursku (9), Řecku (9,2), ale i v Polsku (9,5). Nejednotný standard v měřených zemích vykazuje rozdílné přístupy. Někde přiřazují k učitelkému sboru i externí pracovníky ve škole, jinde zase uvádějí jen učitele s pevným pracovním úvazkem. Opět se zde projevuje již

zmíněná otázka vztahu kvality a kvantity. Učitel s pevným, dlouhodobým úvazkem vytváří dlouhodobější a stabilnější záruku kvalitnější výuky, ale pro školský systém je dražší než externí, avšak flexibilní lektor či odborník (Eurostat, 2020).

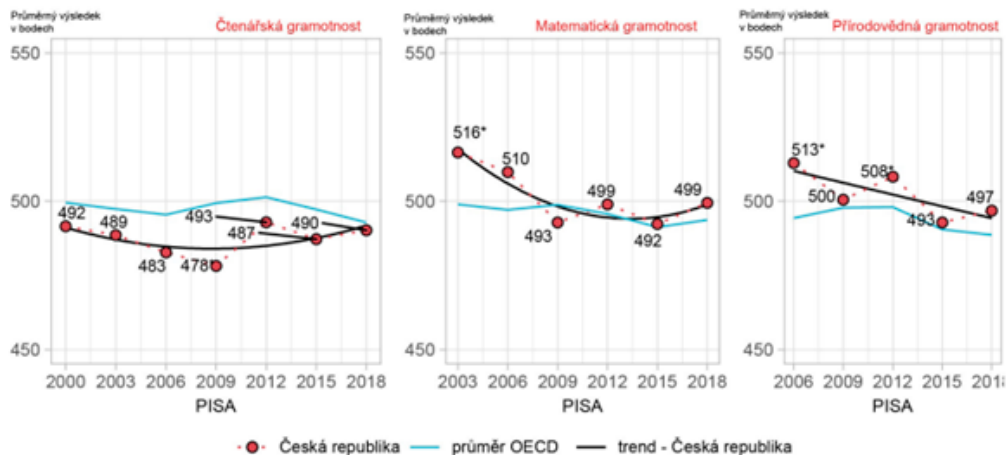
Jedním z typických rysů českého školství, zejména na základním a středním stupni, je problematika tzv. feminizace školství na nižších stupních vzdělávání. Jedná se o vysoký počet žen-učitelek oproti nižšímu počtu mužů-učitelů (Bendl, 2002). V mateřských školách se jedná o situaci, kdy ženy v roce 2021 tvořily takřka 100 % zaměstnanců. Oproti tomu v oblasti vysokého školství se poměr obrací. Podíl akademických pracovnic vůči pracovníkům zůstává od roku 2016 na konstantním poměru 36 % žen vůči 64 % mužů (v roce 2016 to bylo 6 615 žen a 11 963 mužů, v roce 2021 to bylo 7 019 žen a 12 399 mužů). Tento poměr zůstává hluboce pod průměrem zemí OECD (nejnižší poměr má Japonsko s 30 %), naopak nejvyšší průměr mají pobaltské a skandinávské země či Irsko. Rozdílné poměry v počtu učitelů se promítly i do rozdílných příjmů mužů a žen. Ve veřejných vysokých školách ženy pobíraly v roce 2021 plat v průměru 51 627 Kč, ve stejném roce muži měli plat 65 212 Kč (Český statistický úřad, 2022e).

V České republice pracovalo v roce 2022 44,9 % učitelů nad 50 let (jedná se o primární a sekundární školství). Na vysoký poměr starších učitelů vůči učitelům mladším (například učitelů pod 30 let bylo ve stejném roce v České republice 6,9 %) bylo poukazováno ve výročních zprávách zemí OECD pravidelně. Vyšší procenta starších učitelů mají v Evropě díky specifickým místním podmínkám jen pobaltské státy, Švýcarsko a Rakousko. S podobným problémem se potýkají Portugalsko a Maďarsko. Naopak v Turecku je nejmenší podíl starších učitelů ze zemí OECD (11,9 %). Jiné státy jako Polsko, Velká Británie, USA nebo Belgie mají starších učitelů kolem 30 % (OECD, 2022).

Jaká je tedy kvalita výuky, podle jakých kritérií ji můžeme zkoumat? Za posledních dvacet let se v rámci EU či OECD prosadily srovnávací testy u žáků základních škol. Srovnávací testy ve více státech prokazují vztah kvality mezi zeměmi. Neukazují ale celkovou míru vzdělání. V roce 2019 byl průměrný výsledek českých žáků 4. ročníku základních škol v rámci testů TIMSS (angl. *Trends in International Mathematics and Science Study*) v matematice 533 bodů, což je nad průměrem celé škály (500 bodů) testovaných zemí, ale i nad průměrem členských zemí EU (524 bodů). Významně lepšího výsledku než čeští žáci dosáhli žáci devíti zemí (Korey, Japonska, Ruska, Severního Irsku, Anglie, Irsko, Lotyšsko, Norsko a Litvy). Nejlepší výsledky celkově měli již tradičně žáci asijských zemí (Singapuru, Hongkongu, Korey, Tchaj-wanu a Japonska). Ti byli následováni žáky Severního Irsku a Ruska. Výsledky žáků z Rakouska, Nizozemska, USA, Belgie, Kypru a Finska byly srovnatelné s českými žáky. Ze 13 zemí, které se zúčastnily šetření v roce 1995 i 2019 v rámci EU, dosáhly jen Česká republika a Nizozemsko horšího průměrného výsledku, přičemž v případě naší země není rozdíl statisticky významný. Od roku 2007 se výsledek českých žáků významně zlepšil jak v šetření v roce 2011, tak 2015. Do roku 2019 došlo k mírnému zlepšení o 5 bodů. Výsledek stále nedosahuje hodnoty z roku 1995, ale je s ní již srovnatelný (Česká školní inspekce, 2020).

V rámci mezinárodního srovnání patnáctiletých studentů končících základní školu lze sledovat výsledky srovnávacích testů tzv. Programu pro mezinárodní hodnocení žáků (angl. *Programme for International Student Assessment*, zkr. PISA) z roku 2018, a lze tak sledovat trendy ve vývoji vzdělávání. V České republice bylo do šetření zapojeno přes 7 000 žáků v 333 školách, což reprezentuje 87 808 patnáctiletých žáků (95 %

Graf 5.5 *Změny ve výsledcích ve čtenářské, matematické a přírodovědné gramotnosti českých žáků*

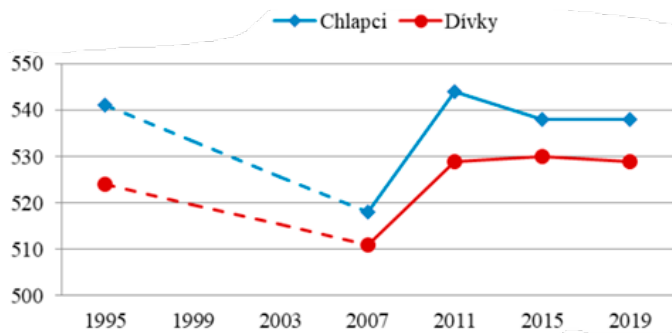

Zdroj: Česká školní inspekce, 2019

z celkové populace patnáctiletých). Jak ukazuje graf 5.5, je patrný postupný pokles ve třech sledovaných ukazatelích – čtenářské, matematické a přírodovědné gramotnosti. Trend čtenářské a matematické gramotnosti vykazuje mezi dvěma měřeními z let 2015 a 2018 mírné zlepšení. Toto zlepšení však může být způsobené i tím, že řada nově zapojených zemí se ve výsledcích zhoršila.

Dalším významným komparativním testem znalostí je test TIMSS. Průměrný výsledek českých žáků 4. ročníku v přírodovědě byl 534 bodů, což bylo také nad průměrem celé škály TIMSS (500 bodů) i nad průměrem členských zemí EU (521 bodů). Významně lepšího výsledku než čeští žáci dosáhli v rámci našeho výběru žáci pěti zemí (Korey, Ruska, Japonska, Finska a Lotyšska). Nejlepší výsledky celkově měli žáci v Singapuru. Srovnatelného výsledku s českými žáky dosáhli například žáci v Polsku, Maďarsku, Anglii, Irsku, Švédsku, Norsku a USA. Ze třinácti zemí, které se zúčastnily šetření v roce 1995 i 2019, měly Nizozemsko a Rakousko významně horší průměrný výsledek, Česká republika, USA a Nový Zéland dosáhly srovnatelného výsledku. Mezi roky 1995 a 2007 se průměrný výsledek českých žáků v přírodovědě statisticky vý-

Graf 5.6 *Vývoj výsledků českých chlapců a dívek – přírodověda (TIMSS)*

Zdroj: Mandíková, Tomášek, 2020

znamně snížil (o 17 bodů). Do roku 2011 se pak významně zvýšil a od té doby jsou hodnoty průměrného výsledku srovnatelné.

Úroveň vzdělání lze sledovat i z hlediska úrovně tzv. humanitních znalostí, mezi něž se počítá znalost cizího jazyka. V roce 2016 proběhl v České republice výzkum Vzdělávání dospělých (tzv. *Adult Education Survey 2016*). Výsledky byly publikovány v roce 2018 a ukazují, jak si stojí české školství ve srovnání s praktickou aplikací studovaných témat. Dnešním hlavním komunikačním jazykem je angličtina. Absolvovalí výuky anglického jazyka deklaruje v České republice necelá polovina všech obyvatel (45 %). Nicméně za svou velmi pokročilou znalost ji považuje jen 7 % populace, ovládnutím angličtiny na běžné komunikační úrovni se může chlubit přibližně 15 % populace, 14 % na základní úrovni a 10 % Čechů umí anglicky pouze minimálně. Pouze 18 % plnoletých osob do 30 let uvádí, že neumí anglický jazyk používat, téměř polovina z nich je naopak přesvědčena, že anglicky umí na středně pokročilé, či dokonce velmi pokročilé úrovni. Z osob ve věku 30–50 let se anglicky nedomluví polovina a podíl těch s pokročilou znalostí se snižuje na necelou čtvrtinu (23 %). Mezi staršími padesáti let je angličtinářů již pouze 18 %, s pokročilou znalostí jazyka 7 %. Odlišná situace je u dvou dalších nejpoužívanějších cizích jazyků u nás, a to němčiny a ruštiny. Znalost němčiny uvádí 35 % obyvatelstva, avšak ve většině případů se jedná pouze o minimální (12 %) či základní (14 %) znalost jazyka. Na pokročilé úrovni německy hovoří pouze 9 % obyvatel, v případě vysokoškoláků 19 %. Ruštinu jako jeden z ovládaných cizích jazyků uvedlo 28 % osob v populaci ve věku 18–69 let, ovšem celých 43 % osob starších 40 let (Český statistický úřad, 2018).

V zemích EU existuje rozdílná tradice dalšího profesního vzdělávání dospělých (kam patří i výuka jazyků na jazykových školách). Podle dat Eurostatu se v roce 2022 ve Švédsku vzdělává ve věkové kategorii 25–64 let až 34,7 % obyvatel. Podobně jako Švédci uvádějí i Finové, že se více než 30 % obyvatel vzdělává (včetně výuky cizích jazyků). Naopak Česká republika je s 5,8 % vzdělávajících se dospělých až na samém chvostu (za ní následuje ještě Slovensko, Polsko, Řecko a Bulharsko). „Vzdělávání dospělých je důležitým aspektem, pokud jde o digitalizaci a automatizaci na trhu práce. Zaměstnanci se musejí přizpůsobit a například se naučit nové digitální dovednosti a v některých případech se rekvalifikovat, protože některá pracovní místa budou kvůli technickému rozvoji zrušena. Vzdělávání dospělých by mělo zlepšit zaměstnatelnost, podpořit inovace, zajistit sociální spravedlnost a odstranit propast v digitálních dovednostech. Význam vzdělávání dospělých se odráží v cíli na úrovni EU, aby se do roku 2030 každoročně zúčastnilo školení alespoň 60 % všech dospělých.“ (Eurostat, 2022)

Po roce 2000 vznikl v Českém prostředí Národní plán výuky cizích jazyků v letech 2005–2008. Součástí cílů tohoto plánu bylo podpořit výuku pro transformující se pracovní trh vzhledem k vývoji informačních technologií a vzhledem ke globálnímu propojení světa s dominantní angličtinou. Zpráva české školní inspekce z roku 2010 tyto plány zhodnotila tak, že stav „materiálního zabezpečení vzdělávacího oboru umožňuje plnění standardní výuky. Materiální vybavení škol se ve sledovaných letech zkvalitnilo a zmodernizovalo. Přesto podle dotazníkového šetření více než jedna třetina respondentů neměla možnost získané kompetence využít v praxi. Vzhledem k nedostatkům při zajišťování návaznosti a diferenciaci výuky jedna pětina žáků navštěvuje výuku cizího jazyka ještě mimo školu.“ (ČŠI, 2010) Tento trend ukazuje, že klasická výuka cizího jazyka vyžaduje aktivitu a motivaci studenta. Nejlepší motivací je možnost zapojení do

praxe. Úroveň a kvalita ovládnutí cizího jazyka je fluidní znalostí, která se musí neustále cvičit a rozvíjet. Bez toho ani znalostní certifikát neznamenaá doživotní záruku znalosti.

Koncepce jazykového vzdělávání v letech 2017–2022 se proto snaží prosadit praktičtější zapojení výuky cizích jazyků do vzdělávacích plánů základních a středních škol. Na požadavky trhu práce reagují rodiče tím, že vyhledávají mateřské školy s výukou anglického jazyka nebo posílají děti předškolního věku do jazykových kurzů určených této věkové kategorii. Na tuto poptávku po jazykovém vzdělání reagují mateřské školy, jazykové školy a základní školy tím, že zařazují výuku jazyků co nejdříve. Avšak v pedagogické praxi se ukazuje, že důležitost nemá ani tak věk, ve kterém se s výukou cizího jazyka začíná, jako kvalitní pedagogické vedení, systematicklost a forma výuky (Zormanová, 2015).

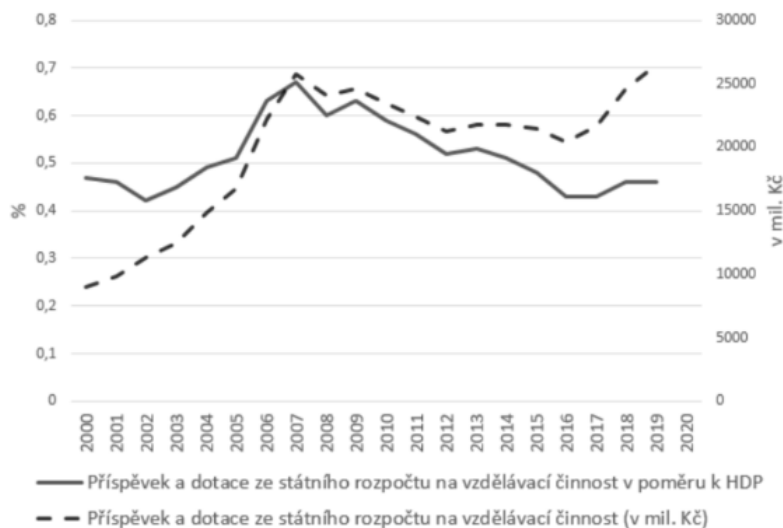
Zcela přirozeným prostředím výuky cizích jazyků je výukové či pracovní mezinárodní prostředí. V roce 2006 se začal měřit počet všech českých vysokoškolských studentů vyjíždějících do zahraničí v rámci studijních programů (například ERASMUS) a tyto programy využilo 8 525 studentů. Poslední údaj z Ministerstva školství ČR z roku 2018 ukazuje, že studentů vyjelo „jen“ 12 941. Nárůst vyjíždějících studentů nekopíroval zvyšující se počet všech studentů, i když v poměrových ukazatelích se projevuje dominantní nárůst z podílu 0,6 % absolventů, kteří v rámci svého studijního programu absolvovali studijní pobyt v zahraničí, na celkovém počtu absolventů v roce 2006 na podíl 7,4 % v roce 2018. Zájem a možnosti výjezdu do zahraničí nesplňují celkové očekávání internacionalizace českých studentů například pro výuku cizího jazyka. Naopak podíl zahraničních studentů rostl výrazněji. V roce 2002 bylo v České republice 5 623 zahraničních studentů a studentek, ale v roce 2018 se tento počet zvýšil na 18 314. Česká republika se stala atraktivnější zemí pro zahraniční studenty, a to převážně pro studenty ze Slovenska, postsovětských republik, ale i z rozvojových zemí (MŠMT, 2021).

5.5 FINANCE A INOVACE

Problematika financování vysokého školství je jedním z nejčastěji skloňovaných témat spojovaných s (ne)efektivitou celého školského systému v České republice. Dobře fungující vzdělávací systém se propojuje s inovacemi, výzkumnými programy, vědeckým rozvojem a technologiemi či se schopností ochrany přírody, sociálního zázemí a současně s ekonomickým rozvojem (tzv. udržitelný rozvoj). Jak už jsme zmínili, od počátku 21. století lze proto sledovat výrazný tlak na kvantitu a zvýšení počtu vysokoškolských studentů jako hlavní kritérium kvality školy. Tomu se přizpůsoboval i způsob financování vysokých škol. Podíl z objemu financí se odvíjel od počtu studentů. Od roku 2010 však začala převažovat tendence příspěvky na veřejné vysoké školy rozdělovat i podle výsledků vědecké práce a efektivity jednotlivých oborů v mezinárodním srovnání. Možnost dalšího financování byla nabídnuta v oblasti grantů, dotací a dlouhodobých vědeckých projektů či spoluprací se soukromým sektorem. Pokud srovnáváme české veřejné výdaje na vysoké školy, od roku 2007 se tento příspěvek k poměru k HDP kontinuálně zvyšuje o desetiny bodů státního rozpočtu.

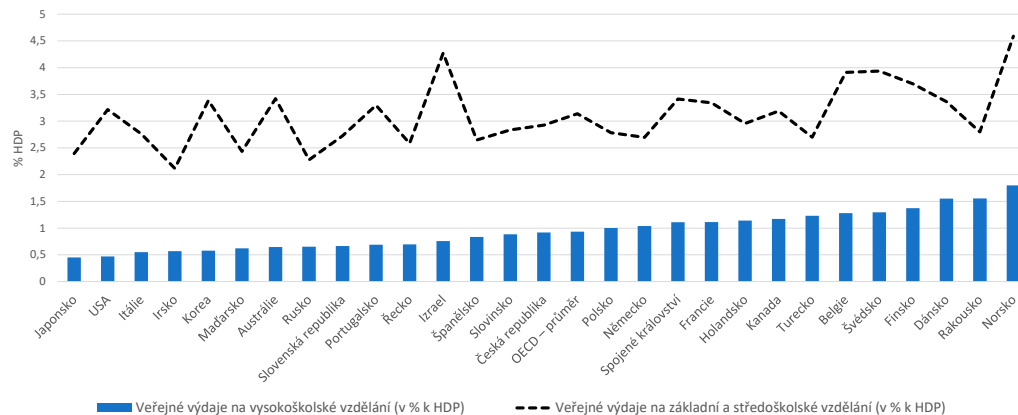
Ve srovnání s podílem veřejných výdajů v ostatních státech se tento vývoj ukazuje jako „velmi“ průměrný vzhledem k celosvětovému trendu podpory výzkumu, technického vývoje a podpory lidského kapitálu. Podíl výdajů na terciární vzdělávání v roce 2020 ukazuje postavení České republiky v mezinárodním prostředí v následujícím grafu 5.8.

Graf 5.7 Výdaje na vzdělání (v absolutních i poměrných číslech)

Zdroj: MŠMT, 2021

Graf 5.8 Veřejné výdaje na vzdělání u vybraných zemí OECD v roce 2020

Zdroj: OECD, 2020

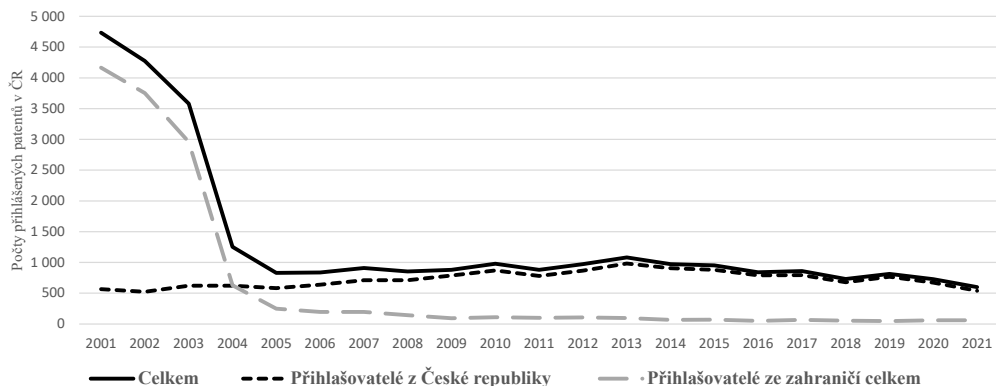
Veřejné výdaje na vzdělávání zahrnují přímé výdaje na vzdělávací instituce i veřejné dotace související se vzděláváním poskytované domácnostem a spravované vzdělávacími institucemi. Tento ukazatel je uveden jako procento HDP. Veřejné subjekty zahrnují zejména výdaje ministerstev, jako jsou výdaje na školy, univerzity a další veřejné a soukromé instituce poskytující nebo podporující vzdělávací služby. Tento ukazatel zachycuje prioritu, kterou vlády dávají vzdělávání ve srovnání s ostatními oblastmi investic, jako je zdravotní péče, sociální zabezpečení, obrana a bezpečnost. Mimo veřejné výdaje je třeba započítat i soukromé náklady na vzdělávání. Ty například v USA představují pro vysoké školy dalších 1,9% HDP a ve Velké Británii 1,44% HDP. V České republice byly soukromé náklady na školství shodné jak pro základní a středoškolské, tak i pro vysokoškolské

vzdělávání ve výši 0,22 % HDP. To řadí Českou republiku mírně pod průměr států OECD. Skutečné náklady na jednoho studenta se různí podle hospodaření každé vysoké školy zvláště a nelze formulovat jednu metodiku. V roce 2021 uzavřel Nejvyšší kontrolní úřad (NKÚ) audit hospodaření vysokých škol a dospěl k závěru o určité míře neefektivity jejich hospodaření. Toto se následně negativně promítá v mezinárodním srovnání (NKÚ, 2021).

V oblasti mezinárodního ocenění, růstu počtu patentů, nových inovací či vynálezů zatím Česká republika stagnuje. Podle tzv. patentové statistiky, kterou sleduje Český statistický úřad a Úřad průmyslového vlastnictví ČR (ÚPV) množství patentů podávaných v naší republice klesá. Důvodem je řada dílčích aspektů ochrany průmyslového a duševního vlastnictví (například vstup do EU v roce 2004 a ochrana patentů v rámci EU). Obecně počet českých patentů stagnoval. Přihlašovatelé podali v roce 2021 k patentové ochraně u Úřadu průmyslového vlastnictví České republiky (ÚPV) celkem 541 přihlášek svých vynálezů nebo nových technických řešení. Mezi přihlašovatelí bylo 43 % podniků, 29 % fyzických osob, 21 % veřejných vysokých škol a 6 % patentových přihlášek podaly veřejné výzkumné instituce. Ve stejném roce bylo subjektům uděleno 453 patentů. Patentová aktivita tuzemských subjektů v posledních dvou letech klesá, v roce 2021 bylo podáno téměř o třetinu méně patentových přihlášek než v roce 2019. V porovnání s rekordním rokem 2013 to je dokonce o polovinu podaných patentových přihlášek méně (Český statistický úřad, 2022f). Většinou v rámci EU zájemci hlásí své patenty u Evropského patentového úřadu (EPO). Mezi evropskými přihlašovatelí u EPO dominuje Německo s 26 tisíci patentovými přihláškami. Jednoznačně nejvíce patentových přihlášek u EPO podaly subjekty ze Spojených států, a to necelých 45 tisíc. Pro zajímavost, firmy jako Samsung, Huawei či LG podaly v roce 2020 u EPO kolem tří tisíc přihlášek svých vynálezů.

Česká republika proto dlouhodobě deklaruje svůj zájem na transferu technologií a znalostí. Tento transfer do praxe podporuje díky iniciativě specifických vědeckých pracovišť (například Akademie věd ČR), která jsou napojená na vysoké školy či soukromé firmy. Pomocí grantové a dotační iniciativy se snaží o zlepšení růstu vědeckých poznatků. Tato iniciativa „shora“ je doplněná i podporou „zdola“. Zcela novým trendem je vznik tzv. inovačních center ve statutárních městech, která podporují studentské nápady s ekonomickým potenciálem, jež lze propojit s podnikatelským prostředím.

Graf 5.9 *Množství přihlášených patentů v ČR na Úřadu pro průmyslové vlastnictví (ÚPV)*

Zdroj: Český statistický úřad, 2021d

5.6 SHRNU TÍ

Tato kapitola představila stručný přehled trendů v oblasti vzdělávání v České republice v letech 2000–2023, a to převážně s ohledem na vztah vzdělání ke kvalitě života. Proto jsme si v textu ukázali rizika dominance redukováného pojetí vzdělání jako nástroje ekonomie, která automaticky nezaručuje vyšší kvalitu života v celé společnosti. Jak prohlásil americký sociolog Walter Lippmann, „kde všichni myslí totéž, tam se toho moc nenamyslí“, je tedy třeba vnímat, že vzdělání přináší i efekty, které nejsou měřitelné aktuálně a přímo, přesto jsou však pro kvalitu života ve společnosti důležité. Tlak na jednostrannou preferenci praktického zaměření vzdělávání může v důsledku znamenat riziko stagnace celé společnosti při změně podmínek. Naopak ke kvalitě života přispívá diverzifikace vzdělání, různorodost přístupů, ale zároveň také dobrá koordinace standardů a požadavků mezi státními, veřejnými i soukromými vzdělávacími institucemi.

Soustředili jsme se na prezentování dat s ohledem na kvalitu života ve všech třech úrovních vzdělání: primárním (školky a základní školy), sekundárním (střední školy) i terciárním (univerzity). Změny ve vzdělávání v České republice kopírují i celospolečenské trendy s rozvojem moderních technologií a globálně provázané společnosti. Česká republika na jedné straně staví na tradičním pojetí vzdělání (například na zájmu o vlastnictví univerzitního titulu), na druhé straně je patrná snaha o reformu českého školství, která se odráží ve vzniku nových standardů a požadavků na studenty či ve vzniku nových dokumentů a vládních strategií.

Z hlediska úrovně vzdělání byl patrný propad znalostí v mezinárodním srovnání po roce 2000 (jak na základních, tak středních školách), který se ale v určitých oblastech zastavil, a české školství zlepšuje svoji úroveň (například v matematické a čtenářské gramotnosti). Naopak z hlediska přírodovědného vzdělání na primárním či sekundárním stupni základního vzdělávání sledujeme postupný pokles úrovně.

Vysoké školy se za posledních dvacet let naučily více využívat příležitostí mezinárodní spolupráce, vznikla řada možností porovnat kvalitu výuky i kvalitu vědy v rámci mezinárodních grantových soutěží a programů. Studenti ve vyšší míře využívali krátkodobé pobyty na zahraničních univerzitách. Úspěchem českého vysokoškolského prostředí je posun některých univerzit mezi nejprestižnější světové školy (v roce 2023 zejména Karlovy univerzity v Praze a Masarykovy univerzity v Brně). Tento trend je výsledkem nejen ekonomické politiky, na níž se podílí stát, region a samotná pracoviště, ale zejména činností lidí samotných (učitelů, vědců, studentů), kteří přispívají osobním zájmem o zlepšování univerzitního prostředí vedoucí k vyšší kvalitě.

Vyšší kvalita vzdělávání se odvíjí od koordinace spolupráce vzdělávacích institucí na všech úrovních, a to nejen s ohledem na krátkodobý ekonomický přínos. Efektivita vzdělávání souvisí i se schopností zajistit kontinuitu předávání znalostí. Radikální změny ve prospěch jednostranného zaměření výuky mohou vést v budoucnu k strukturálním problémům a nutnosti rekvalifikací, např. přílišný důraz na obory ekonomické teorie nevytváří automaticky podmínky vhodné pro praxi v dílčích sektorech průmyslu a služeb. Využitelnost studia v budoucnu ovlivní řada trendů, jako je např. technologický rozvoj nahrazující lidskou činnost inovacemi (např. počítačové programování), změna ve spotřebitelském rozhodování (např. důležitost přístupu k lokálním zdrojům) či demografické změny. Na příkladu inovací, patentů či ochranných známek jsme ukázali, jak se propast v chápání dlouhodobých trendů a podpory vzdělání může projevit v nízkém počtu českých objevů.

Dále jsme si ukázali, že stále existuje vysoká míra absencí žáků na základních školách. Nejjednodušší interpretace tohoto jevu vybízí ke kritice obsahu nezáživného učiva, ale problematika bude složitější a vyplývá z rodinného zázemí studentů či z platových podmínek učitelů, které jsou v České republice tradičně na jedné z nejnižších úrovní ve srovnávaných státech. Dále lze poukázat na to, že i přes různé reformy stagnuje rozvoj výuky cizích jazyků (zejména anglického jazyka), kde zůstává míra znalosti v poměrových číslech na podobné úrovni. Klesající trend vykazuje rozvoj vzdělání v určitých řemeslných oborech. Řemeslné obory splňují požadavky na prakticky zaměřené vzdělání se stabilně rostoucím finančním ohodnocením. V některých oborech se přerušuje kontinuita znalostí (například textilnictví, sklářství).

Kvalita života v oblasti vzdělávání roste, pokud se věnuje praktické stránce, ale zároveň má přispívat k celkovému rozvoji jedince i společnosti. Proto se ukazuje, že trendy minulých dvaceti let, které se soustředily na urychlený transfer technologií do praxe podle požadavku ekonomické teorie, nemusejí být v souladu s ekologickou udržitelností a dlouhodobě zajištěnou stabilitou společnosti (například z hlediska demografie). Právě téma výchova k udržitelnosti dnes začíná otevírat novou kapitolu českého přístupu ke vzdělání. Podpora tvorby inovací, které napravují důsledky předchozího jednostranného ekonomického rozvoje, je v podstatě krokem k navrácení kvality života v určitých oblastech do své původní podoby.

V prostředí českého vzdělávacího systému se začínají intenzivně objevovat nová témata spojená s vyšší ochranou životního prostředí, s výukou obecných sociálních kompetencí (tzv. gramotností), s vyšší specializací oborů, ale zároveň s jejich vzájemným propojováním. Na výsledky míry efektivity tohoto přístupu si však musíme počkat v dalším časovém srovnání.

5.7 OTÁZKY K TÉMATU VZDĚLÁNÍ

1. Jaký je rozdíl mezi vzděláním a výchovou?
2. Jak lze chápat rozdíl mezi kvalitativními a kvantitativními přístupy k hodnocení úrovně vzdělání?
3. Jaká jsou sociální rizika dominance kvantitativních měřítek ve vzdělávání?
4. Proč je v České republice nízký zájem o další celoživotní profesní vzdělávání dospělých?
5. Proč se na základních školách v České republice projevuje zvyšující se míra absencí?
6. Jak se změnil poměr v učitelském povolání mezi muži a ženami na všech stupních škol v České republice?
7. Jaké změny ve výdajích na vzdělávání za posledních dvacet let byly v České republice provedeny?
8. Ve kterých oblastech mezinárodního srovnání dle PISA a TIMSS se čeští žáci základních škol lepší a kde je naopak trend opačný? Proč tomu tak podle vašeho názoru je?
9. Co přispívá k tomu, že jsou některé české univerzity v mezinárodním srovnání v první pětistovce světových univerzit (dle QS)? Víte, které to jsou (za rok 2023)?
10. Jaké důvody mohou způsobovat pokles přihlášených patentů v České republice za posledních dvacet let?

5.8 POUŽITÉ ZDROJE

- AP MICROECONOMICS. (2023). *Microeconomics, 4.1. Externalities*. [online]. [cit. 20. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.microeconomicsap.com/externalities-a-p-microeconomics.html>
- BECKER, Gary. (1993). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to Education*. University of Chicago Press. ISBN 978-02-260-4120-9
- BENDL, Stanislav. (2002). Feminizace školství a její pedagogické konsekvence. *Pedagogická orientace*, 4, 19–35. ISSN 1211-4669
- Český statistický úřad. (2018). *Vzdělávání dospělých v České republice. Výstupy z šetření Adult Education Survey 2016*. [online]. [cit. 20. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/76208655/23005318.pdf/9fe2d063-88e8-4205-b643-eac62bb481af?version=1.6>
- Český statistický úřad. (2019). *Průměrný věk žen při narození dítěte v letech 1950–2019*. [online]. [cit. 21. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prumerny-vek-zen-pri-narozeni-ditete-v-letech-1950-2019>
- Český statistický úřad. (2020). *2. Základní školy, Školy a školská zařízení – školní rok 2020/2021*. [online]. [cit. 23. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/2-zakladni-skoly-v1113lmmgt>
- Český statistický úřad. (2021a). *Počet žáků středních škol roste, zvyšuje se zájem o zdravotnické obory*. Český statistický úřad. [online]. [cit. 23. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/pocet-zaku-strednich-skol-roste-zvysuje-se-zajem-o-zdravotnicke-obory>
- Český statistický úřad. (2021b). *Studenti a absolventi vysokých škol v České Republice – 2001–2020*, [online]. [cit. 21. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/studenti-a-absolventi-vysokych-skol-v-ceske-republice-2020>
- Český statistický úřad. (2021c). *Studenti a absolventi vysokých škol v České Republice – 2001–2020*. [online]. [cit. 28. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/studenti-a-absolventi-vysokych-skol-v-ceske-republice-2020>
- Český statistický úřad. (2021d). *Patentová statistika*. [online]. [cit. 20. 9. 2023]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/patentova_statistika
- Český statistický úřad. (2022). *Školy*. [online]. [cit. 20. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/skoly>
- Český statistický úřad. (2022a). *Na základních školách studoval rekordní počet žáků*. Český statistický úřad. [online]. [cit. 23. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/na-zakladnich-skolach-studoval-rekordni-pocet-zaku>
- Český statistický úřad. (2022b). *Školy a školská zařízení – školní rok 2021/2022 | Analytická část*. [online]. [cit. 25. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/analyticka-cast-230042-22>
- Český statistický úřad. (2022c). *Vysoké školy v Česku studuje cca 300 tisíc studentů, klesá zájem o techniku, v kurzu je zdravotnictví*. Český statistický úřad. [online]. [cit. 27. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vysoke-skoly-v-cesku-studuje-cca-300-tisic-studentu-klesa-zajem-o-techniku-v-kurzu-je-zdravotnictvi>
- Český statistický úřad. (2022d). *Mzdy učitelů dále rostou, ale pomaleji*. Český statistický úřad. [online]. [cit. 22. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/mzdy-ucitelu-dale-rostou-ale-pomaleji>

- MANNHEIM, Karl. (1991). *Ideology and utopia: An introduction to the sociology of knowledge*. Routledge. ISBN 0-415-06054-0
- MŠMT. (2021). *Monitorovací ukazatele*. [online]. [cit. 23. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/vysoke-skolstvi/monitorovaci-ukazatele>
- MŠMT. (2022a). *Registr vysokých škol*. [online]. [cit. 21. 9. 2023]. Dostupné z: <https://statis.msmt.cz/rocenka/rocenka.asp>
- MŠMT. (2022b). *Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele školního roku 2022/2023*. [online]. [cit. 20. 9. 2023]. Dostupné z: <https://statis.msmt.cz/rocenka/rocenka.asp>
- MŠMT. (2022c). *Registr vysokých škol a uskutečňovaných studijních programů*. [online]. [cit. 26. 9. 2023]. Dostupné z: <https://regvssp.msmt.cz/registrvssp/cvs-list.aspx>
- Národní soustava povolání. (2020). *Prestížní povolání*. [online]. [cit. 21. 9. 2023]. Dostupné z: <https://nsp.cz/aktuality/prestizni-povolani>
- NKÚ. (2021). *Kontrolní akce č. 20/06. Peněžní prostředky státu poskytované veřejným vysokým školám*. [online]. [cit. 29. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.nku.cz/scripts/rka/detail.asp?cisloakce=20/06>
- OECD. (2020). *Public spending on education*. [online]. [cit. 28. 9. 2023]. Dostupné z: <https://data.oecd.org/eduresource/public-spending-on-education.htm>
- OECD. (2022). *Teachers – teachers by age – OECD Data*. [online]. [cit. 21. 9. 2023]. Dostupné z: <https://data.oecd.org/teachers/teachers-by-age.htm>
- OECD. (2023). *Teachers – teachers' salaries – OECD data*. [online]. [cit. 23. 9. 2023]. Dostupné z: <https://data.oecd.org/teachers/teachers-salaries.htm>
- OECD Indicators. (2022). *Education at a Glance 2022: OECD Indicators | Chapter 1 | Indicator A1. To what level have adults studied? Education at a Glance 2022: OECD Indicators | OECD iLibrary*. [online]. [cit. 23. 9. 2023]. Dostupné z: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/3197152b-en/1/3/2/1/index.html?itemId=%2F-content%2Fpublication%2F3197152b-en&_csp_=7702d7a2844b-0c49180e6b095bf85459&itemIGO=oecd&itemContentType=book#figure-d1e1916
- PÁLEŠ, Emil. (2020). *Co je pokrok?: O potřebě celostního myšlení: novoelejská psychologie ekonomiky*. Přeložila Kamila Hermannová. Bratislava: Sophia. ISBN 978-80-970688-4-4
- Pedagogická komora. (2022). *Průměrné počty dětí a žáků ve třídách (2021/2022)*. [online]. [cit. 29. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.pedagogicka-komora.cz/2022/03/msmt-prumerne-pocty-deti-zaku-ve.html>
- ROSLING, Hans a kol. (2022). *Faktomluva: deset důvodů, proč se mýlíme v pohledu na svět – a proč jsou věci lepší, než vypadají*. Přeložila Eva Nevrlá. Brno: Jan Melvil Publishing. ISBN 978-80-7555-056-9
- Round University Ranking. (2022). *RUR countries*. [online]. [cit. 2022]. Dostupné z: <https://roundranking.com/geocountries.html>
- SPITZER, Manfred. (2014). *Digitální demence: jak připravujeme sami sebe a naše děti o rozum*. Brno: Host. ISBN 978-80-7294-872-7
- SKÁLOVÁ, Eva a DVOŘÁK, Dominik. (2020). Kolik času zameškají žáci v českém základním školství? *Pedagogika*, 70(2), 179–196. [online]. [cit. 23. 9. 2023]. Dostupné z: <https://doi.org/10.14712/23362189.2019.1583>

- Věda a výzkum. (2023). *QS World University Rankings 2023: Vedou anglosaské školy*. [online]. [cit. 23. 9. 2023]. Dostupné z: <https://vedavyzkum.cz/ze-zahranici/ze-zahranici/qs-world-university-rankings-2023-vedou-anglosaske-skoly>
- WILLIAMS, James. (2019). *The Decline in Educational Standards: From a Public Good to a Quasi-Monopoly*. Rowman & Littlefield Publishers. ISBN 978-1-4758-4136-7
- World Economics. (2022). *Average years of schooling*. [online]. [cit. 27. 9. 2023]. Dostupné z: <https://www.worldeconomics.com/Indicator-Data/ESG/Social/Mean-Years-of-Schooling/>
- ZORMANOVÁ, Lucie. (2015). *Výuka cizích jazyků v České republice a v EU*. [online]. [cit. 23. 9. 2023]. Dostupné z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/z/19693/VYUKA-CIZICH-JAZYKU-V-CESKE-REPUBLICE-A-V-EU.html>

6. STAV POLITIKY: Občanská participace a politické preference

Beatrice-Elena Chromková Manea

Motto:

„[There is] no nobler motive for entering public life than the resolution not to be ruled by wicked men.“

Cicero

„Liberty cannot be preserved without a general knowledge among the people, who have a right... and a desire to know.“

John Adams

6.1 ÚVOD

V neustále se vyvíjejícím prostředí moderních demokracií jsou občanská participace a politické preference odrazem našich kolektivních hodnot a zároveň hnací silou utvářející budoucnost našich společností. Činnosti, které jako angažování občané podnikáme, od odevzdávání hlasů ve volbách až po účast v občanských hnutích, jsou důležitými prvky politické krajiny. Tyto činy jsou ovlivněny našimi přesvědčeními, hodnotami a politickými preferencemi.

Jak moc jsou Češi angažovaní ve společnosti? Jaká je osobní důvěra českých občanů? Co nebo koho jsme ochotní tolerovat? Jak se liší volební účast a politické preference? Jak společenské změny ovlivňují změny politických preferencí a vzorců občanské participace? Lze z těchto trendů vyvodit nějaká poučení pro posílení demokratické angažovanosti?

Tato kapitola odhaluje mnohotvárnou povahu občanské angažovanosti a politických preferencí v souvislosti se změnami, které nastaly v posledních dvou dekadách. Vedlejším cílem této kapitoly je nastínění souhry mezi občanskou účastí a politickými preferencemi a významu informovaných a angažovaných občanů pro trvalou životaschopnost demokratických společností. Pochopíme-li síly, které jsou ve hře, a motivace, jež nás vedou k zapojení do občanského a politického procesu, můžeme se lépe orientovat ve složitém prostředí moderní politické arény a usilovat o inkluzivnější demokracii.

Není pochyb o tom, že angažovanost občanů je důležitým elementem společnosti a ovlivňuje její kvalitu života a blahobyt. Liberalizace morálních a sociálních hodnot, která ustavuje sociální snášenlivost (toleranci), jakož i liberalizace životních stylů, představuje jeden z nejdůležitějších fenoménů posledních desetiletí v sociální struktuře¹ Evropy.

V procesu uchopení a pochopení toho, co je to občanská participace/angažovanost, se musíme posunout od pojmů jako „společnost“ a „společenství a jejich hodnoty“ k pojmu „občanská společnost“. Jeffrey Alexander definuje občanskou společnost jako „solidární sféru, v níž se postupně vytváří určitý druh univerzalizujícího společenství, které se do jisté míry prosazuje“ (1998:7).

Klíčovým faktorem teoretického a empirického propojení pojmů „občanská participace“ a „občanská společnost“ je skutečnost, že demokratický politický systém je založen na možnostech, které mají občané, aby se podíleli na veřejných záležitostech a ovlivňovali je. Ve střední a východní Evropě, stejně jako v jiných regionech světa, občanská angažovanost často vyplývala z obav v každodenním životě. V důsledku toho vznikla nová hnutí, která podporovala konkrétní formy participace v každodenním životě. V poslední době mobilizují občany například otázky týkající se životního prostředí nebo válečného konfliktu na Ukrajině. Pleyers a kol. (2011) tvrdí, že lze najít tři hlavní, vzájemně propojené předpoklady, které vedou ke vzniku různých občanských hnutí a organizací: demokracii, sociální spravedlnost a důstojnost. Ačkoli se jejich vznik a působení v různých regionech světa liší, společně s hodnotami jsou považovány za hlavní hnací síly procesu emancipace v postmoderních společnostech, jako je i naše česká. Účastníci různých protestů nebo členové různých občanských organizací sdílejí podobné hodnoty. Ronald Inglehart (1990) ve své knize *Culture shift in advanced industrial society* shrnuje dvě desetiletí snah o popis postupné kulturní změny od materialistických k postmaterialistickým hodnotám a o analýzu jejich příčin a důsledků. Je pravděpodobné, že vzestup postmaterialismu byl spojen s tolerancí k individuální rozmanitosti a s ochranou individuálních svobod a občanských práv (například Abramson a Inglehart, 1995; Inglehart, 1990). Mezilidská důvěra, kterou poskytuje ekonomická jistota a dostatek zdrojů, zvyšuje u postmaterialistů míru politické tolerance, neboť je také větší pravděpodobnost, že budou vnímat opozici jako důvěryhodnou opozici, která nevykonává žádné represe, pokud již nemá politickou moc (Inglehart 1990: 23). Kromě toho postmaterialisté upřednostňují osobní svobodu a demokratické hodnoty a jsou více nakloněni uznání práv druhých (Inglehart, 1997). Postmaterialisté se podle Ingleharta (1977, 1997) už nespokojí s pasivitou a tradiční účastí hlasováním ve volbách nebo náležitostí k určité politické straně. Naopak usilují o aktivní participaci v nepolitických organizacích a hnutích a snaží se podílet na rozhodování, nikoliv pouze na výběru vůdců. Generační rozštěpení mezi materialisty a postmaterialisty je silně ovlivněno národním prostředím, zejména mírou politicko-ekonomických změn v dané zemi.

Osobní a institucionální důvěra hrají důležitou roli ve fungování společnosti a je to jeden z determinantů kvality života a blahobytu ve společnosti, jak naznačují Ward a Meyer (2009) nebo výzkumné zprávy OECD (2001, 2017). Důvěra je důležitým předpokladem pro správné fungování společnosti, a tím i pro rozvoj, zajištění a udržitel-

¹ Sociální strukturu chápeme jako systém sociálních vztahů, které prostřednictvím sociálních norem (v jejichž pozadí stojí hodnotový systém) tvarují a ovlivňují chování jedinců.

nost kvality života a blahobytu lidí. Důvěra v instituce neboli institucionální důvěra má zásadní význam pro celou řadu jevů, od fungování demokracie přes zajištění efektivního chodu různých institucí. Institucionální důvěra proto hraje zásadní roli při udržování sociální stability ve společnosti. Tento aspekt se plně projevil v období pandemie covidu-19, když důvěra ve státní instituce, jako například v různé vládní instituce, do značné míry ovlivnila postoje lidí k omezením a dodržování pravidel. Putnam hovoří o významu důvěry ve společnosti pomocí ekonomických termínů: „Společnost, která se opírá o všeobecnou reciprocitu, je efektivnější než společnost, která je nedůvěřivá, a to ze stejného důvodu, proč jsou peníze efektivnější než výměnný obchod. Čestnost a důvěra promazávají nevyhnutelné třenice společenského života.“ (2000: 135) Důvěra je vlastnost společenského života zakotvená ve společenských vztazích a denně osobně prožívaná každým občanem. Důvěra může být založena na společensky vštípených hodnotách, normách a zvycích. Zároveň může být založena i na identifikaci ve vztahu k ostatním. Ve společnostech s převahou pozitivních postojů k důvěře mají lidé obvykle příznivá očekávání ohledně osobní důvěry k druhým, což může kladně ovlivnit i úroveň kvality života jedince a společnosti.

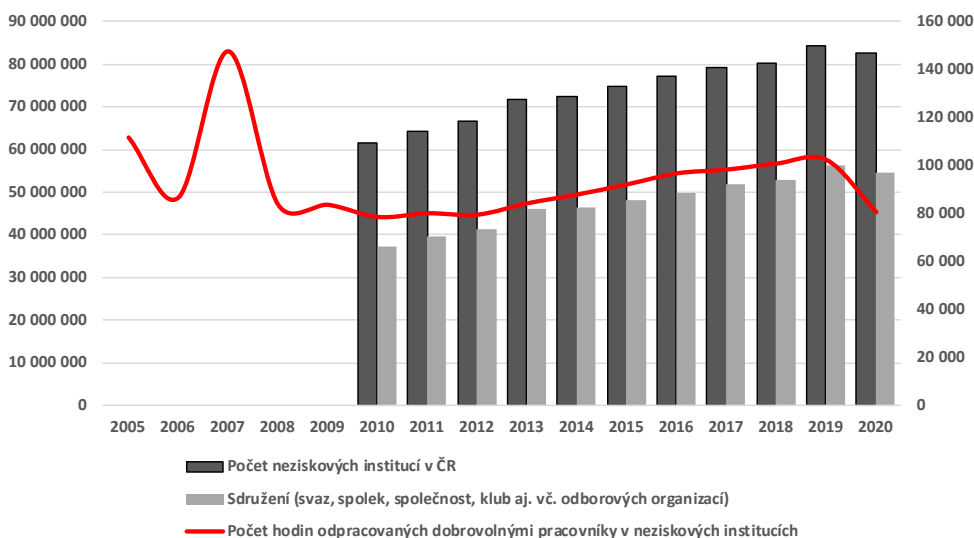
6.2 OBČANSKÁ SDRUŽENÍ A NEZISKOVÝ SEKTOR

Po pádu komunistického režimu se počet občanských sdružení pohyboval okolo 3 800 (Možný, 2002). Po dvou dekádách změnil počet sdružení dosáhl úctyhodné hodnoty – v roce 2010 bylo registrovaných bezmála 66 000 sdružení (svazů, spolků, společností, klubů aj. včetně odborových organizací). V roce 2014 došlo k redefinování klasifikace, přičemž kategorie sdružení zmizela a podkategorie spolek, svazek či odborové organizace jsou vedeny zvlášť jako samostatné kategorie.² K další změně v klasifikaci došlo v roce 2018. Ta se týkala hlavně kategorie odborových organizací. V roce 2020 bylo registrovaných přibližně 100 000 spolků (viz graf 6.1). Co se týče objemu dobrovolné práce vyjádřeného počtem hodin odpracovaných dobrovolnými pracovníky v neziskových organizacích, pozorujeme mírně rostoucí trend v období let 2010–2019. Rok 2020 je ve znamení poklesu dobrovolnické práce a souvisí s omezením v období pandemie covidu-19. Otázkou je, jestli se po ukončení restrikcí počet odpracovaných hodin vrátil k úrovni z roku 2019. Podíváme-li se i na data v období let 2005–2009, nemůžeme si nevšimnout, že rok 2007 přál dobrovolnické práci v neziskových organizacích – počet odpracovaných hodin byl skoro dvojnásobný ve srovnání s rokem 2020.

Tabulka 6.I znázorňuje vývoj počtu různých organizací od spolků až po zájmová sdružení právnických osob. V poslední dekádě pozorujeme určitou stagnaci nebo jen pomalý růst počtu takových organizací s výjimkou odborových organizací a organizací zaměstnavatelů – v této kategorii máme o 28 % více organizací – a nadací a nadačních fondů – skoro o 50 % více organizací.

² Počet zaniklých subjektů v roce 2013 tvoří občanská sdružení a jejich organizační jednotky, které nebyly zapsány Ministerstvem vnitra do nového registru občanských sdružení. Místo občanských sdružení vznikly spolky, z organizační jednotky sdružení se staly pobočné spolky. Obecně prospěšné společnosti už nadále nemohou vznikat, mohly se transformovat v ústavy, nadace nebo nadační fondy.

Graf 6.1 Počet občanských sdružení a neziskových institucí v ČR

Zdroj: Vlastní zpracování, data ČSÚ

Poznámka: 2010–2013 = sdružení (svaz, spolek, společnost, klub aj. vč. odborových organizací);
2014–2020 = spolky.

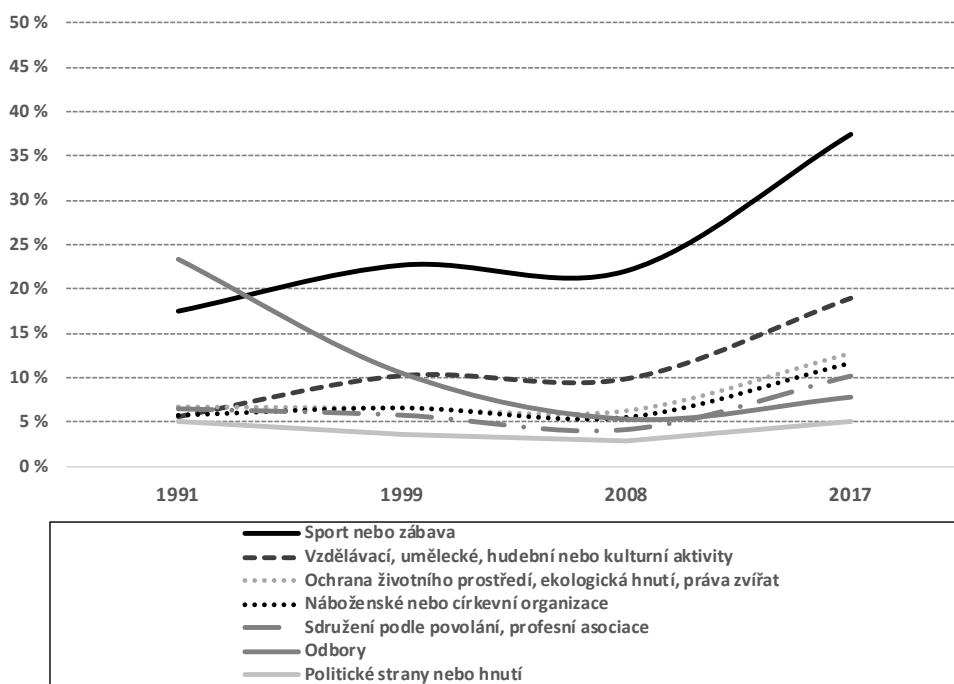
Tab. 6.I Občanské, odborové a oborové organizace působící v ČR v letech 2014–2020

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Odborová organizace a organizace zaměstnavatelů	5 777	6 230	6 729	6 526	7 375	7 382	7 400
Církevní organizace	4 117	4 127	4 145	4 152	4 155	4 042	3 927
Nadace a nadační fond	1 821	2 071	2 202	2 330	2 442	2 608	2 678
Obecně prospěšná společnost	2 867	2 830	2 776	2 719	2 655	2 630	2 516
Zájmové sdružení právnických osob	1 201	1 133	1 150	1 113	1 090	1 167	1 123

Zdroj: Vlastní zpracování, data ČSÚ

6.3 OBČANSKÁ PARTICIPACE

Data reflektující počet různých sdružení, spolků a organizací nám neříkají nic o tom, nakolik jsou občané České republiky angažováni ve společnosti. Pomocí dat z výběrového šetření Evropský výzkum hodnot můžeme zjistit podíl dospělých osob, které deklarovaly, že náležejí k určité organizaci. V tomto případě mluvíme o konvenční formě občanské participace (viz graf 6.2). Nejvyšší růst v období let 1991–2017 pozorujeme u přináležitosti ke sportovním organizacím, kde se podíl těch, kdo se hlásí k takovému typu organizace, zvýšil o 20 procentních bodů. Další organizace, které registrovaly nárůst členů, jsou vzdělávací, umělecké, hudební či kulturní organizace nebo organizace pro ochranu životního prostředí, ekologická hnutí a hnutí za práva zvířat. Jak je možné vidět v grafu 6.2, došlo k určitému poklesu mezi lety 1991 a 2017, a to zejména u odborů, kde se podíl lidí, kteří náležejí k odborům, snížil

Graf 6.2 *Konvenční občanská participace v ČR*

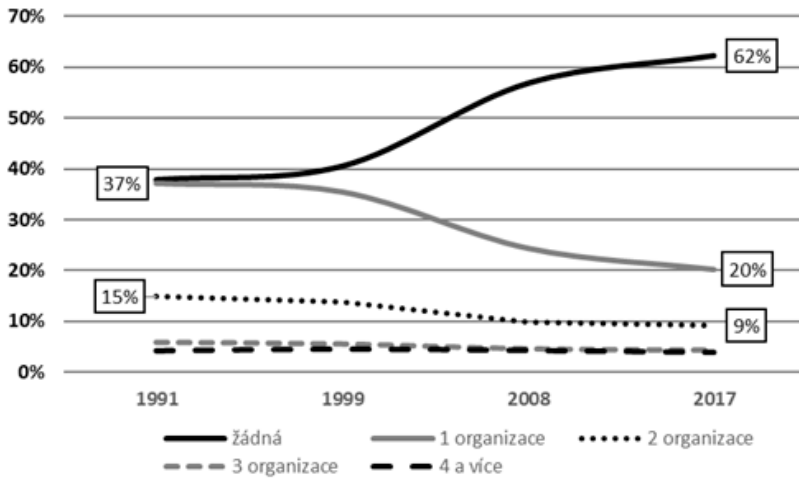
Zdroj: Vlastní zpracování, data EVS 1991–2017. Reprezentativnost populace 18+.

o 65 %. Náležitost k politickým stranám nebo hnutím se v pozorovaném období nezměnila – jen 5 % dospělých Čechů patří do těchto organizací. Šetření *Evropský výzkum hodnot* zjistilo v roce 2017 i deklarovanou dobrovolnickou práci. V roce 2017 každý pátý dospělý Čech tvrdil, že v posledních 6 měsících vykonával dobrovolnou práci. Počet odpracovaných hodin dobrovolníky čítal ve stejném roce 55,5 milionu hodin, což ve výsledku znamená, že průměrný počet odpracovaných hodin každého dospělého občana, který deklaroval, že v roce 2017 vykonával dobrovolnickou práci, se rovná 29 hodin/rok.

Analýza nekonvenční občanské participace může být uchopena i jiným způsobem, a to z perspektivy počtu organizací, k nimž každý občan náleží. Následující graf 6.3 prezentuje vývoj počtu organizací, ke kterým česká dospělá populace náleží. V roce 2017 nepatřilo 62 % dospělých v Česku do žádné organizace, což představuje rozdíl 25 procentních bodů ve srovnání s rokem 1991, když byl podíl nepatřících k žádné organizaci 37 %. V roce 2017 náleželo k jedné organizaci přibližně 20 % občanů, což indikuje pokles o 46 % v angažovanosti od roku 1991.

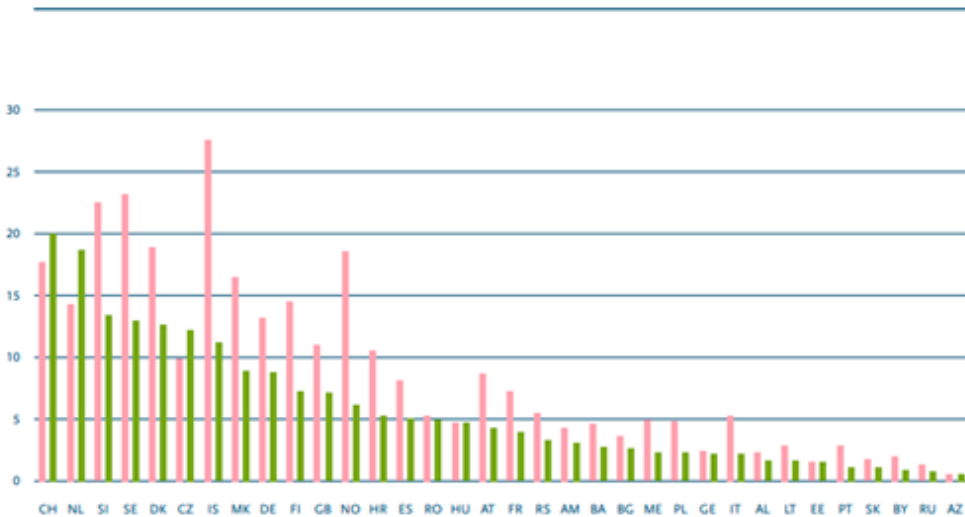
Podle typu sdružení nebo organizace, ke kterým lidé náležejí, se občané v České republice nacházejí v první desítku zemí v Evropě, co se týče náležitosti k environmentálním organizacím, což v roce 2017 znamená nejvyšší podíl mezi postsocialistickými zeměmi (viz graf 6.4). Náležitost k environmentálním organizacím je v České republice zároveň vyšší než k humanitárním organizacím. Nejvyšší míru participace v environmentálních organizacích registrujeme ve Švýcarsku a v Nizozemí. Naopak nejnižší najdeme v Portugalsku nebo na Slovensku.

Graf 6.3 *Občanská náležitost/angažovanost v ČR v letech 1991–2017*

Zdroj: Vlastní zpracování, data EVS 1991–2017. Reprezentativnost populace 18+.

Graf 6.4 *Podíl lidí, kteří náležejí do organizace pro ochranu přírody, práv zvířat nebo životního prostředí v Evropě ve srovnání s podílem lidí aktivních v humanitárních nebo charitativních organizacích.*

Zdroj: The Atlas of European Values: Change and Continuity in Turbulent Times (2022) <https://openpresstiu.pubpub.org/pub/atlasevs/release/5>, data EVS 2017. Reprezentativnost populace 18+.

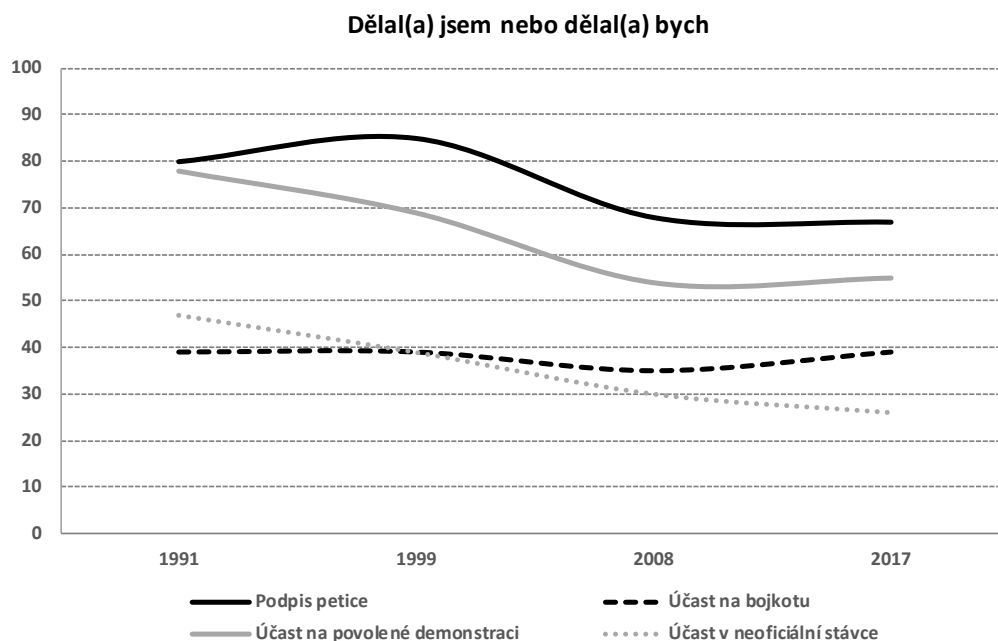
Poznámka: Zelená barva = environmentální organizace; růžová barva = humanitární organizace.

Ve světle převládajících tezí, které zdůrazňují slabost postsocialistických občanských společností a ideu politického dohánění Západu (viz například Habermas, 2000 nebo Foa a Ekiert, 2017), je důležité nahlížet i do vývoje nekonvenční občanské participace. Zároveň je nutné si uvědomit fakt, že změny socialistických režimů na konci 80. a začátku 90. let 20. století by nebyly možné bez počáteční masivní občanské angažovanosti, značné solidarity a mezilidské důvěry.

Ke znázornění nekonvenční občanské participace a jejího vývoje využijeme opět data z Evropského výzkumu hodnot, kde lidé mohli říct, jestli někdy vykonali, byli by ochotni vykonat, nebo by nikdy nevykonali různé formy aktivistických činností, které patří k formám nekonvenční občanské participace. Aktivitou, která zaznamenala nejvyšší účast v roce 2017, byl podpis petice – 70 % dospělých Čechů deklarovalo, že buď podepsalo, nebo by podepsalo petici (viz graf 6.5). Z hlediska změn v letech 1991–2017 můžeme pozorovat pokles činnosti, zvláště v období let 1999–2017 – o 16 procentních bodů. Graf 6.5 poukazuje na podobný klesající trend i u participace na povolené demonstraci, jen je nutné poznamenat, že pokles je výraznější – jedná se o 23 procentních bodů. Další dvě činnosti, o kterých se vyjadřovali respondenti, byly účast na bojkotu a účast v neoficiální stávce. V případě účasti na bojkotu nepozorujeme velké výkyvy – jedná se o stabilní trend, kde nedochází k prudkým změnám a účast se pohybuje okolo 40 % procent. Z hlediska účasti v neoficiální stávce nebo ochoty se zúčastnit takové akce ve stejném období registrován pokles.

Protesty jsou obecně považovány za součást demokracie. Lidé mají právo demonstrovat a žádat o politickou změnu. V demokratickém státě hrají důležitou roli také v situaci, kdy lidé dají najevo svou nespokojenost s politickým systémem. Příkladem může být velká demonstrace na Letné dne 16. listopadu 2019, která sloužila nejen k připomenutí výročí 30 let od pádu komunistického režimu, ale i jako protestní akce proti vládě a premiéru Andreji Babišovi. Podle dostupných informací se jí zúčastnilo mezi 250 a 300 000 lidí. V porovnání s demonstrací z roku 1989, kdy se sešlo přibližně 800 000 lidí, by se dalo říct, že zájem o účast na demonstraci klesl. Nesmíme však

Graf 6.5 *Nekonvenční občanská participace v ČR (v %)*

Zdroj: Vlastní zpracování, data EVS 1991–2017. Reprezentativnost populace 18+.

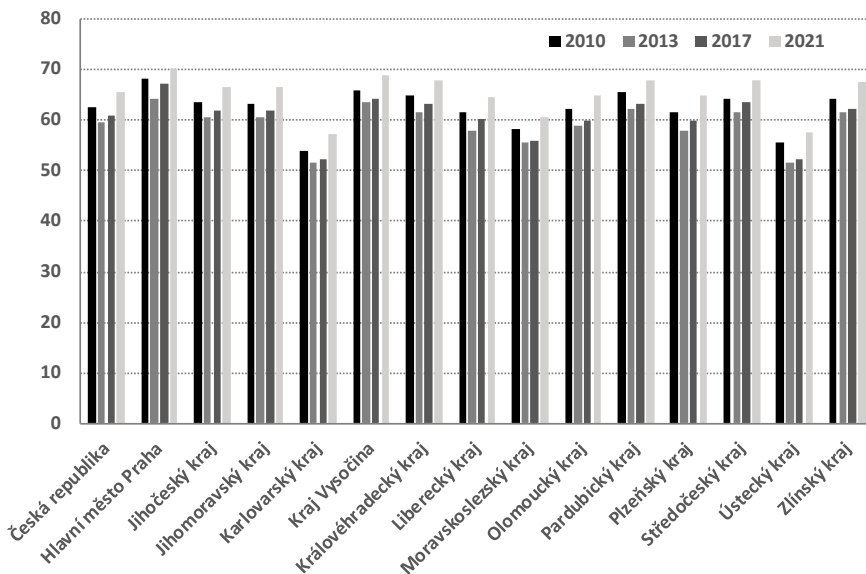
zapomenout, že v roce 1989 se protestovalo proti totalitárnímu režimu. Demonstrace z roku 2019 může být považována za podporu většího zapojení občanů do politického života a uplatňování demokratických principů a práv. Jen v období od roku 2020, tedy v období spojeném s pandemií covidu-19, jsme mohli pozorovat demonstraci proti opatřením souvisejícím s pandemií. Nelze opomenout ani protesty proti korupci, válce nebo válce na Ukrajině.

6.4 POLITICKÉ KLIMA A PARTICIPACE

Politická participace je úzce spjata s volební účastí. To, jakou důležitost lidé (voliči) přisuzují volbám, souvisí s úrovní, na niž se tyto volby konají. Voličům se jeví jako nejdůležitější volby, které probíhají na národní úrovni. Účast ve volbách na národní úrovni vnímají jako nejlepší možnost, jak vyjádřit svoje politické preference, a zároveň jako možnost ovlivnit svou volbou fungování vládního systému. V tomto kontextu Reif a Schmitt (1980), a později Norris (1997) nebo Šaradín (2008), rozdělují volební participaci do dvou kategorií: prvořadě a druhořadě volby. Tyto dva modely jsou reflektovány ve volební účasti jak na národní, tak na evropské úrovni. Šaradín (2008) nebo Linek (2004) poukazují na to, že voliči posuzují význam voleb podle míry jejich (spolu)rozhodování v souvislosti s klíčovými otázkami každodenního života na národní úrovni.

Jaká byla volební účast na obou úrovních? Jaké trendy pozorujeme v posledních dvou dekádách? Jsou patrné nějaké prostorové rozdíly? Nejprve se podíváme na volební účast na národní úrovni. Celostátní volební účast do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v období let 2010–2022 se pohybuje okolo 60 % (viz graf 6.6). Lehce nižší

Graf 6.6 Volební účast do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR (v %)

Zdroj: Vlastní zpracování, veřejná databáze ČSÚ

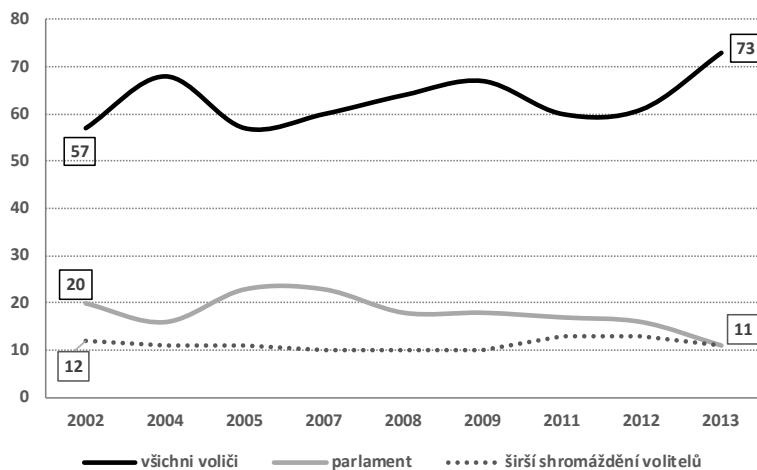
účast byla zaznamenána v letech 2014 a 2018. Stejný trend pozorujeme i na úrovni krajů České republiky. Nejvyšší volební účast registrují všechny kraje s výjimkou Karlovarského, Ústeckého a Moravskoslezského kraje, kde je účast nižší o 8–10 procentních bodů ve sledovaném období.

Zásadní změna, kterou Ústava České republiky prošla v roce 2012, se týká způsobu volby prezidenta České republiky. Touto změnou byla zavedena přímá lidová volba oproti volbě nepřímé, jež byla v platnosti od vzniku Československa v roce 1918. Přijetí přímé volby prezidenta republiky předcházely velké diskuse a nebylo výsledkem jednoznačného konsenzu v české společnosti. Podíváme-li se na výsledky výběrového šetření CVVM mezi lety 2002 a 2013, které monitorovalo názory občanů na volbu prezidenta, nemůžeme si nevšimnout rostoucí podpory veřejnosti ohledně přímé volby (viz graf 6.7). Již v roce 2002 přímá volba nachází u občanů poměrně velkou podporu. V roce 2013 (rok první přímé volby prezidenta) dosáhla podpora přímé volby 73 %. Další možnosti volby prezidenta registrují malou podporu – v roce 2013 by desetina populace preferovala volbu prezidenta parlamentem a další desetina volbu širším shromážděním volitelů.

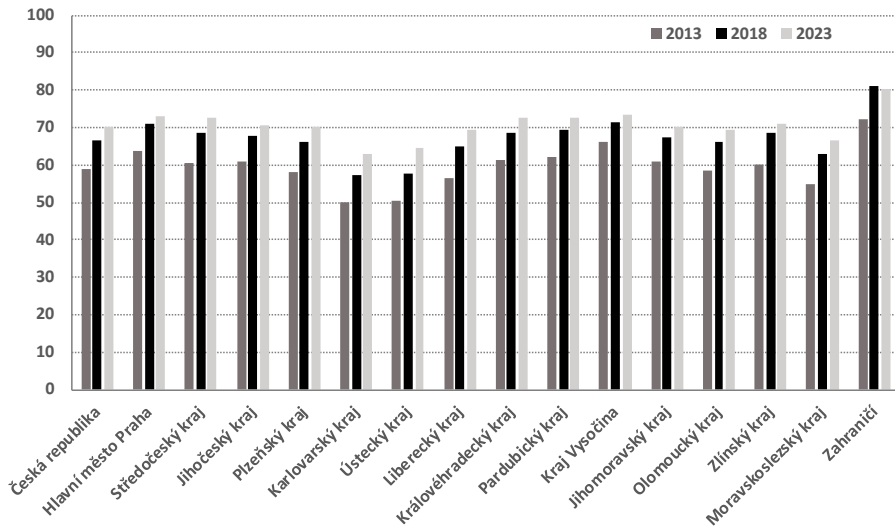
Jestli preference přímé volby prezidenta splnily očekávání české populace, lze zjistit z údaje o účasti ve volbách na post prezidenta. Od zavedení přímé volby prezidenta můžeme pozorovat rostoucí trend celostátní, ale i krajské účasti jak v prvním, tak v druhém kole prezidentských voleb (viz graf 6.8 – pro znázornění jen účast v druhém kole). Jedná se o rozdíl 10 procentních bodů mezi roky 2013 a 2023. Nejvyšší účast v prezidentských volbách najdeme u občanů žijících v zahraničí – účast v posledních volbách byla 80%. Z hlediska prostorové diferenciaci najdeme stejný trend jako u voleb do Poslanecké sněmovny – nejnižší účast je v Karlovarském, Ústeckém a Moravskoslezském kraji.

V komunálních volbách je volební účast nižší než ve volbách do Poslanecké sněmovny nebo v prezidentských volbách. Nižší účast zaregistrujeme jen v senátních volbách nebo ve volbách do Evropského parlamentu. Celostátní volební účast do ko-

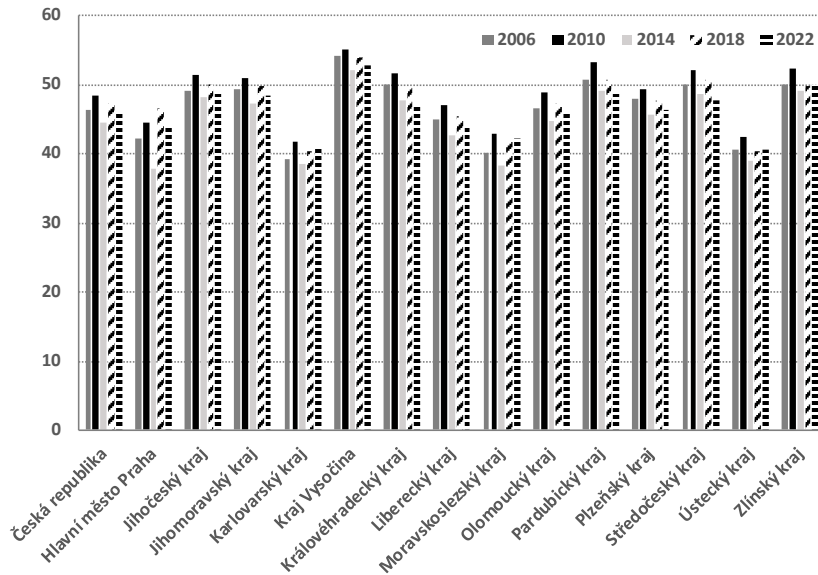
Graf 6.7 *Kdo by měl volit prezidenta (v %)*

Zdroj: Vlastní zpracování, data CVVM. Reprezentativnost populace 15+.

Graf 6.8 *Volební účast v prezidentských volbách v ČR (2. kolo; v %)*

Zdroj: Vlastní zpracování, veřejná databáze ČSÚ

Graf 6.9 *Volební účast v komunálních volbách (v %)*

Zdroj: Vlastní zpracování, veřejná databáze ČSÚ

munálních voleb je nižší než 50% ve všech zkoumaných letech (viz graf 6.9). I tady najdeme stejný vzorec volební účasti v krajích jako u ostatních typů voleb – nejnižší účast vykazují okresy na severní Moravě a v severních Čechách, zejména v Ústeckém, Karlovarském a Moravskoslezském kraji. V Kraji Vysočina je volební účast vyšší než celostátní průměr ve všech pozorovaných letech.

Proč je volební účast v komunálních volbách nízká? Nabízí se několik vysvětlení: obecně malý zájem o politiku, malý zájem o dění v obci, politická situace v obci a v kraji, politická situace na národní úrovni, která může mít dopad na volby do zastupitelstev, důvěra v instituce, věkové složení voličů, vzdělanost obyvatelstva obce a další sociodemografické charakteristiky potenciálních voličů (více o tom viz například Balík, 2006; Hájek a Balík, 2020; Čmejrek, 2008; Linek, 2013). Nižší účast v komunálních volbách může být ovlivněna i specifikou voleb do zastupitelstev, která se vztahuje k místě trvalého bydliště potenciálních voličů – dle zákona mohou volit jen v obci, kde mají trvalé bydliště.

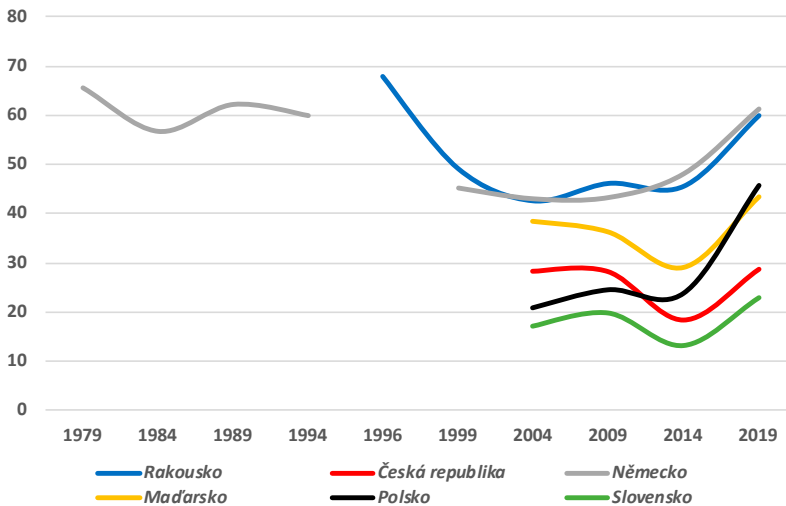
Co můžeme říct o složení zastupitelstev po volbách v roce 2022? Podle údajů Českého statistického úřadu je průměrný věk zvolených zastupitelů 47,6 roku a nejstaršímu z nich je 88 let. Z hlediska pohlaví bylo zvoleno 71 % mužů a 29 % žen. Počet obcí, kde v zastupitelstvu sedí jen muži, je poměrně velký – 423 obcí –, oproti počtu zastupitelstev, kde sedí jen ženy – pouze 4 obce. Nejvyšší volební účast zaznamenali v obci Kyje (okres Jičín), a to 98,3 %. Naopak nejmenší volební účast – 17,9 % – byla v obci Sklené (okres Svitavy).

Podíváme-li se na další dimenze volební účasti, celková účast při volbách do Evropského parlamentu má klesající trend a celková míra účasti voličů se snížila na 45,5 % v roce 2019. Pokles účasti ve volbách do Evropského parlamentu není uniformním procesem – pokles účasti není stejný ve všech zemích EU –, například nejvyšší účast v posledních volbách v roce 2019 byla v Belgii (88,5 %) a naopak nejnižší účast byla pozorována na Slovensku (22,8 %). V jednotlivých členských zemích lze zaznamenat odlišné procesy. Ve starých členských zemích klesala volební účast jen pozvolna, a v některých z nich pozorujeme dokonce nárůst volební účasti oproti předchozím volbám. Naopak v nových členských zemích byla volební účast velmi nízká. Vysoká účast v nových členských zemích byla zaznamenána pouze na Maltě a na Kypru, kde je volební účast povinná. Naopak třetina nebo méně než třetina obyvatel byla volit v Česku, Estonsku, Polsku, Slovinsku a na Slovensku. Z grafu 6.10 můžeme vyčíst, že rok 2014 je rokem, kdy jsme zaznamenali nejnižší účast ve volbách v zemi V4. Klesající institucionální role Evropského parlamentu nebo klesající důvěra v instituce EU na jedné straně a nárůst euroskepticismu na straně druhé mohou být vysvětlujícími faktory tohoto poklesu. V roce 2019 se klesající trend obrátil a může znamenat posilující institucionální roli Evropského parlamentu nebo důvěru v instituce EU.

Do jaké míry se skutečná volební účast blíží deklarované volební účasti? Výzkum EVS, který proběhl v roce 2017, měřil ochotu chodit k volbám.³ Deklarovanou volební účast, kterou tvoří ti, kdo tvrdí, že vždycky nebo obvykle chodí volit, můžeme považovat za hypotetickou maximální možnou volební účast, již lze dosáhnout. Co se týče deklarované účasti v místních (komunálních) volbách, polovina respondentů deklarovala, že chodí volit vždy, a další třetina, že chodí obvykle. Jen 16 % dospělých Čechů v roce 2017 tvrdilo, že nikdy nechodí volit v komunálních volbách. Pokud to srovnáme s volební účastí v komunálních volbách v roce 2018, která byla 47 %, lze předpokládat, že ti, kdo deklarují, že chodí volit vždy, skutečně šli v roce 2018 volit v místních volbách. Třetina dospělé populace patří do skupiny potenciálních voličů, kteří chodí volit jen někdy a kteří mohou být osloveni místními kandidáty.

³ Přesné znění otázky bylo: *Když se konají volby, chodíte volit vždy, obvykle, nebo nikdy? Odpovězte zvlášť pro místní, celostátní a evropské volby.*

Graf 6.10 *Volební účast ve volbách do Evropského parlamentu (země V4 a sousedské země ČR; v %)*

Zdroj: Vlastní zpracování, data <https://www.idea.int/>

Poznámka: První záznam je z roku vstupu do EU (např. Česká republika, Polsko, Slovensko a Maďarsko) nebo z následujícího roku po vstupu do EU (např. Rakousko).

Deklarovaná volební účast na národní úrovni je stejná jako v případě místních voleb. Polovina respondentů v roce 2017 deklarovala, že vždy chodí volit, a třetina, že jen někdy. Srovnáme-li to opět se skutečnou volební účastí do Poslanecké sněmovny v roce 2017, která byla 61 %, pozorujeme jedenáctiprocentní rozdíl mezi deklarovanou a skutečnou účastí.

Ochota chodit k volbám do Evropského parlamentu je nejnižší ze všech tří úrovní. V roce 2017 jen 36 % respondentů deklarovalo, že vždy chodí volit do nadnárodních voleb, dalších 28 % jen někdy. Zbytek respondentů (36 %) nikdy nechodí volit do Evropského parlamentu. Nejbližší volby do Evropského parlamentu se konaly v roce 2019 a pro srovnání uvádíme, že volební účast byla 29 %, což reprezentuje jen polovina těch, kdo chodí volit vždycky nebo aspoň někdy. Jak deklarovaná, tak skutečná volební účast je nejnižší ze všech úrovní.

Jak již bylo řečeno, volební účast je nejčastěji ovlivněna nezájmem o politiku a nespokojeností s celým politickým systémem. Dále můžou hrát roli faktory na individuální úrovni – sociodemografické charakteristiky voličů (např. věk, vzdělání, náboženství, příjem), blízkost k určité politické straně nebo členství ve straně, politická orientace.

Politická angažovanost v české společnosti je poměrně malá a v čase nepozorujeme žádné významné změny. Časové srovnání v tabulce 6.II zachycuje obecně zájem o politiku od roku 1991. Vidíme, že zájem o politiku byl poměrně vysoký v roce 1991 – přibližně tři čtvrtiny populace měly zájem o politiku. O osm let později byl zájem okolo 70 %. Od roku 1999 začíná česká společnost zájem o politiku ztrácet. Méně než polovina občanů měla zájem o politiku. Naopak nezájem o politiku obecně po celou dobu sledování mírně převažoval.

Výsledky poslední vlny Evropského výzkumu hodnot z roku 2017 nám přinášejí obraz zájmu o politiku obecně v Evropě (viz mapa 6.1). V jednotlivých zemích existují

Tab. 6.III Sledování informací o politice v médiích – časové srovnání (v % sloup.)

	V/02	VI/02	X/02	II/07	II/08	II/09	II/10	II/12	II/14	II/15	II/18	II/20
Často	24	26	24	39	27	36	34	34	28	28	23	27
Někdy	34	33	35	35	35	37	37	37	35	34	36	35
Zřídka	30	27	29	23	27	24	23	24	31	29	29	29
Nikdy	12	14	12	3	11	3	6	5	6	9	12	9

Zdroj: CVVM SOÚ AV ČR, Naše společnost. Reprezentativnost populace 15+.

Poznámka: Podíly „velmi/velice se zajímá“ + „spíše/trochu se zajímá“.

podstatné rozdíly v míře deklarovaného politického zájmu. Nejvyšší zájem o politiku mají občané Německa a Norska (tři čtvrtiny respondentů mají zájem o politiku) nebo Rakouska (dvě třetiny). Nejmenší zájem o politiku vykazuje Albánie, kde má zájem o politiku ani ne třetina respondentů. Mezi státy s menším zájmem o politiku najdeme i některé země střední a východní Evropy jako Slovensko, Slovinsko, Rumunsko, Chorvatsko, Litvu, ale i země jako Itálii či Portugalsko.

Odpovídajícím způsobem se měnilo i sledování politiky v médiích, přičemž zde pozorujeme kolísavý trend. Odpověď „často“ se pohybuje mezi 24 % v roce 2002 a 39 % v roce 2007. V roce 2020 byl podíl lidí sledujících často či někdy informace o politice v médiích 62% (viz tabulka 6.III).

Kvalita politického systému je jedním z možných faktorů ovlivňujících volební účast. Výzkum CVVM poukazuje na negativní hodnocení politického systému před listopadem 1989 ve srovnání s politickým systémem v současné době, který je do jisté míry lépe vnímán. V roce 2019 politický systém pozitivně vnímala třetina respondentů. Podíváme-li se na časové řady, zjistíme, že podíl lidí, kteří pozitivně hodnotí současný politický systém, rostl od roku 2014 (viz tabulka 6.IV). Dále očekávání českých občanů v souvislosti s politickým systémem jsou v následující dekádě ze třetiny pozitivní.

Dalším faktorem, který může ovlivnit volební účast, je spokojenost s politickou situací v České republice (viz obrázek 6.11). Do roku 2003 CVVM pracovalo se čtyřbodovou škálou (bez možnosti odpovědi „ani spokojen, ani nespokojen“). Pro časové srovnání se proto podíváme jen na údaje od roku 2003 (únor) do roku 2022. Obecně míra je spokojenosti lidí se současnou politickou situací velmi nízká a od roku 2003 přetrvává výrazná nespokojenost. Nejnižší spokojenost byla zaznamenána v období 2011 (červen) až 2013 (říjen) – jen přibližně 3,2–6 % respondentů. Od listopadu 2013 podíl těch, kteří jsou spokojeni se současnou politickou situací, rostl, ale nedosahuje více než 25 % – nejvyšší zaznamenaná hodnota byla v lednu 2020, a to 24,8 % spokojených lidí. Poslední data z druhé poloviny roku 2022 (září) ukazují na pokles podílu spokojených občanů a 13,3 %. V období před národními volbami, které se konaly na podzim 2021, byla spokojenost občanů se současnou politickou situací poměrně nízká – jen přibližně desetina respondentů tvrdila, že je spokojená. Stejný trend pozorujeme i v roce 2017, když se konaly volby do Poslanecké sněmovny.

Součástí politického dění ve společnosti je i politická orientace / politické preference občanů. Výzkum CVVM⁴, ale i jiné výzkumy (např. EVS⁵), měří politické preference

4 Sebezařazení na škále 1–11, kde 1 znamená levice a 11 pravice.

5 Sebezařazení na škále 1–10, kde 1 znamená levice a 10 pravice.

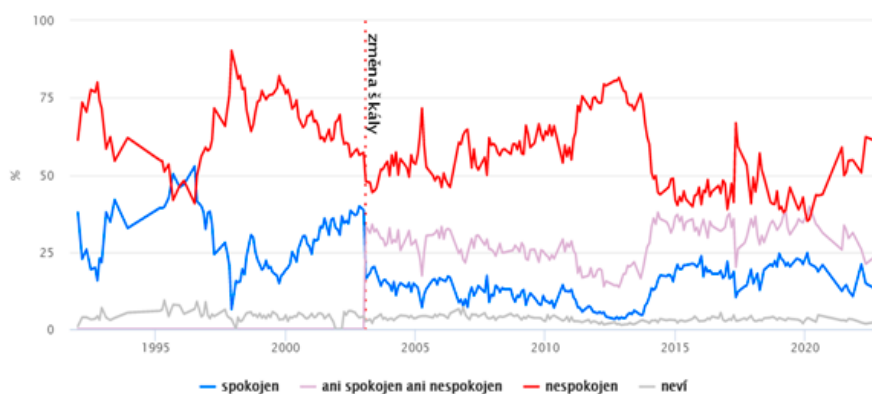

Tab. 6.IV Hodnocení politického systému (v %)

Politický systém před rokem 1989								
	2/2009	9/2009	2/2011	2/2012	2/2013	2/2014	10/2014	9/2019
dobry	13	15	19	23	24	18	16	13
ani dobry, ani špatny	27	23	23	25	24	28	26	22
špatny	50	50	44	37	38	45	48	55
Politický systém v 90. letech								
	2/2009	9/2009	2/2011	2/2012	2/2013	2/2014	10/2014	9/2019
dobry	33	32	34	38	31	36	34	38
ani dobry, ani špatny	41	36	37	35	42	37	38	35
špatny	20	23	21	18	19	20	20	19
Současný politický systém								
	2/2009	9/2009	2/2011	2/2012	2/2013	2/2014	10/2014	9/2019
dobry	22	18	21	15	10	19	22	35
ani dobry, ani špatny	36	30	28	23	27	35	37	35
špatny	41	50	49	60	61	45	38	27
Politický systém za 10 let								
	2/2009	9/2009	2/2011	2/2012	2/2013	2/2014	10/2014	9/2019
dobry	30	30	25	18	20	29	29	33
ani dobry, ani špatny	23	21	19	18	23	22	23	26
špatny	19	22	34	39	33	26	24	21

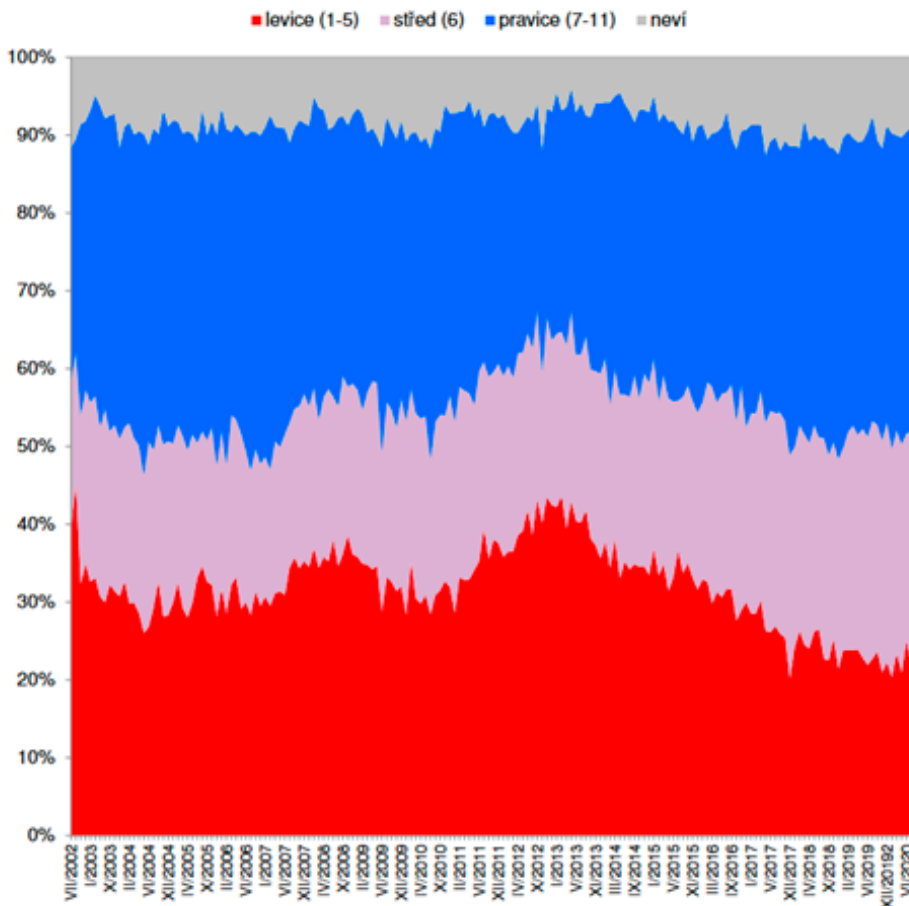
Zdroj: CVVM SOÚ AV ČR, Naše společnost. Reprezentativnost populace 15+.

Graf 6.11 Spokojenost s politickou situací v Česku (v %)

Zdroj: CVVM SOÚ AV ČR, Naše společnost. Reprezentativnost populace 15+.

Poznámka: Do ledna 2003 byla používána čtyřbodová škála: velmi spokojen; spíše spokojen; spíše nespokojen; velmi nespokojen. Od roku 2004 pětibodová škála: velmi spokojen; spíše spokojen; ani spokojen, ani nespokojen; spíše nespokojen; velmi nespokojen.

Graf 6.12 *Sebezařazení na škále levice–prave v časovém srovnání (v %)*

Zdroj: CVVM SOÚ AV ČR, Naše společnost. Reprezentativnost populace 15+.

pomocí škály levice–prave. CVVM měří tyto preference od roku 2002, EVS v pravidelných intervalech od roku 1991. Časové srovnání CVVM poukazuje na změny, které nastaly v politických preferencích obyvatel České republiky. Nejvýraznější jsou změny levicových preferencí v pozorovaném období – jejich trend je nejvíc kolísavý s obdobími růstu (2012–2013) a poklesu (nejvýraznější v období let 2017–2020). Pokles levicově orientovaných lidí v období let 2012–2013 byl doprovázen nárůstem pravicových politických preferencí, jež se v posledních letech pohybují okolo 40 % (viz graf 6.12).

Politická orientace a (ne)splnojenost s politickým systémem se projevují ve volebních výsledcích. Pokud se podíváme do historie polistopadových voleb u nás, zjistíme, že občané se účastnili voleb osmkrát. Střídalo se celkem dvanáct premiérů. Česká republika zažila i období úřednických vlád, a to celkem třikrát – poprvé v roce 1998 (poloúřednická), podruhé v roce 2009 a potřetí v roce 2013. Období úřednických vlád jsou spojené i s demisí vlád a předčasnými volbami. Tyto události se do značné míry podepsaly i na stranických preferencích a výsledcích voleb.

Jaké jsou trendy v posledních dvou dekadách z hlediska volebních výsledků (viz tabulka 6.V)? Od roku 2013 pozorujeme propad levicových preferencí, který kulminuje ve volbách v roce 2021, kdy se tradiční levicové strany ČSSD a KSČM do sněmovny nedostaly. Pozice ODS nejvíce oslabil ve volbách v roce 2013, když byl registrován velký propad z 20,2 % na 7,7 %. ODS zažívala jen pomalý nárůst do dalších voleb v roce 2017. Nejlepší výsledek ODS byl zaznamenán ve volbách z roku 2006, kdy získala více než 35 % hlasů. Tento výsledek stojí za zmínku, jelikož se jedná o nejlepší výsledek jakékoliv politické strany nebo hnutí v posledních třiceti letech.

Volby v roce 2013 znamenají úspěch nové strany či hnutí – ANO volilo bez mála 19 % českých občanů. Její obliba roste a v roce 2017 se stala vítěznou stranou ve volbách se skoro 30 % hlasů. Poslední volby (2021) přinesly vznik nové koalice (SPOLU) a nejtěsnější výsledky ve volební historii – ANO a SPOLU dělí pouze jeden mandát (viz tabulka 6.VI). Rok 2017 je výjimečný tím, že do Poslanecké sněmovny se dostalo devět politických stran. Oproti tomu je rok 2021 rokem, kdy v Poslanecké sněmovně zasedají jen čtyři politické strany či koalice.

Tab. 6.V Výsledky do Poslanecké sněmovny v časovém srovnání (v %)

	2002	2006	2010	2013	2017	2021
ČSSD	30,2	32,3	22,1	20,5	7,3	4,6
ODS	24,5	35,4	20,2	7,7	11,3	--
KSČM	18,5	12,8	11,3	14,9	7,8	3,6
Koalice (KDU-ČSL, US-DEU)	14,3	--	--	--	--	--
KDU-ČSL	--	7,2	4,4	6,8	5,8	--
Strana zelených	--	6,3	--	3,2	--	--
TOP 09	--	--	16,7	12,0	5,3	--
Věci veřejné	--	--	10,9	--	--	--
SPOZ	--	--	4,3	--	--	--
Suverenita	--	--	3,7	--	--	--
ANO	--	--	--	18,7	29,6	27,2
ÚSVIT	--	--	--	6,9	--	--
Piráti	--	--	--	--	10,8	--
SPD	--	--	--	--	10,6	9,6
STAN	--	--	--	--	5,2	--
SPOLU (ODS, TOP 09, KDU-ČSL)	--	--	--	--	--	27,8
Piráti + STAN	--	--	--	--	--	15,6
TSS	--	--	--	--	--	2,8
Přísaha	--	--	--	--	--	4,7

Zdroj: Vlastní zpracování, data ČSÚ

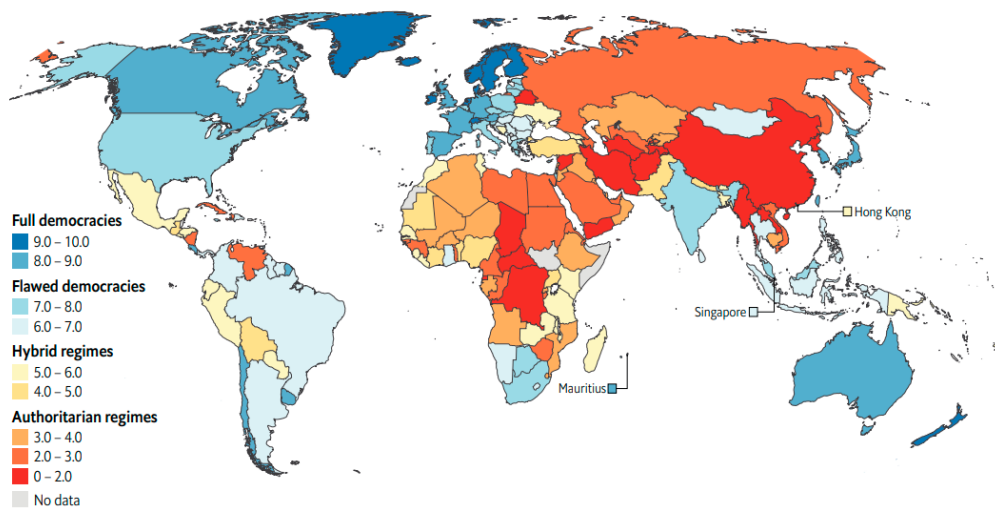
Poznámka: Proškrtnutí znamená, že daná strana nebo koalice se příslušných voleb nezúčastnila. Procenta uvedená tučnou kurzivou jsou u stran, kterým se nepodařilo dosáhnout požadovaného podílu hlasů potřebných ke vstupu do Poslanecké sněmovny.

Tab. 6.VI Počet mandátů v Poslanecké sněmovně v časovém srovnání (v %)

	2002	2006	2010	2013	2017	2021
ČSSD	70	74	56	50	15	--
ANO	--	--	--	47	78	72
SPOLU (ODS, TOP 09, KDU-ČSL)	--	--	--	--	--	71
Piráti + STAN	--	--	--	--	--	37
SPD	--	--	--	--	--	20
ODS	58	81	53	16	25	--
KSČM	41	26	26	33	15	--
koalice (KDU-ČSL, US-DEU)	31	--	--	--	--	--
KDU-ČSL	--	13	--	14	10	--
Strana zelených	--	6	--	--	--	--
TOP 09	--	--	41	26	7	--
Věci veřejné	--	--	24	--	--	--
ÚSVIT	--	--	--	14	--	--
Piráti	--	--	--	--	22	--
SPD	--	--	--	--	22	--
STAN	--	--	--	--	6	--

Zdroj: Vlastní zpracování, data ČSÚ

Poznámka: Proškrtnutí znamená, že daná strana nebo koalice se příslušných voleb nezúčastnila.

Mapa 6.2 *Index demokracie v roce 2022*

Zdroj: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022-registration-confirmation>

Celkový pohled na fungování demokratického systému poskytne index demokracie, který je založen na pěti kategoriích: volební proces a pluralita, fungování vlády, politická účast, politická kultura a občanská svoboda. Na základě výsledků v řadě ukazatelů v těchto kategoriích je pak každá země zařazena do jednoho ze čtyř typů režimu: „plná demokracie“, „nedokonalá demokracie“, „hybridní režim“ nebo „autoritativní režim“. Hodnoty indexu v roce 2022 (viz mapa 6.2) poukazují na to, že téměř polovina světové populace žije v demokratických zemích (45,3 %). Více než jedna třetina světové populace žije pod autoritářskou vládou (36,9 %), přičemž velký podíl tvoří Čína a Rusko. Česká republika se nachází na 25. místě s celkovým skóre 7,97 a je těsně za hranicí první skupiny, která zahrnuje země s plnou demokracií. V porovnání s předchozím obdobím se Česká republika zlepšila o čtyři místa. Ve střední a východní Evropě není ani jedna „plná demokracie“, přestože v regionu převažují země s vyššími středními příjmy. V roce 2022 se několik zemí tohoto regionu přiblížilo k tomu, aby bylo klasifikováno jako „plnohodnotná demokracie“ (což vyžaduje skóre vyšší než 8,00), a to Česká republika (7,97), Estonsko (7,96) a Slovinsko (7,75).

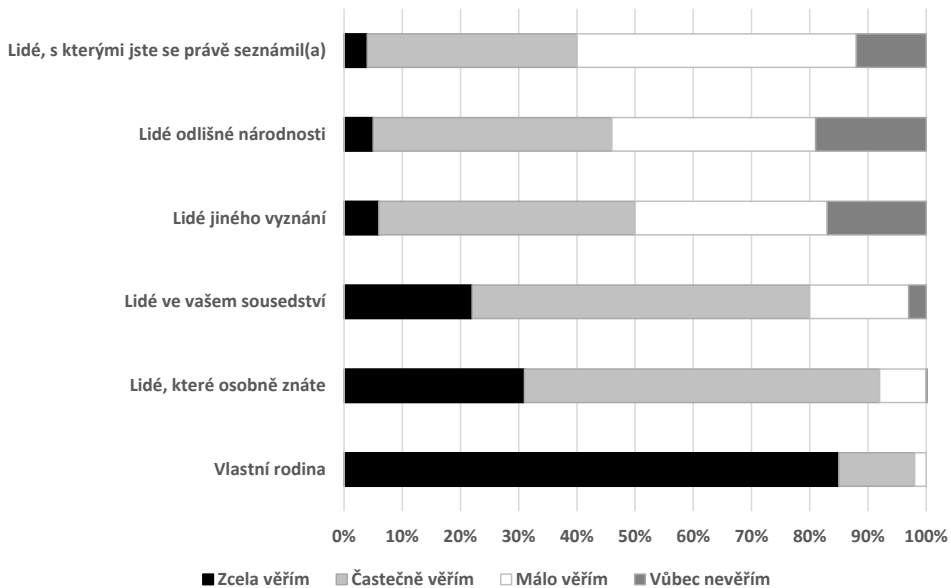
6.5 MEZILIDSKÁ A INSTITUCIONÁLNÍ DŮVĚRA

Mezilidská a institucionální důvěra úzce souvisí s politickou situací a projevuje se ve spokojenosti s politickým systémem a demokracií ve společnosti. Mezilidská důvěra může podporovat toleranci k druhým nebo k určitému typu chování, mezigenerační solidaritu nebo solidaritu k potřebným, rovnost (ať už genderovou, nebo obecnou), ale také demokracii ve společnosti.

Data z výzkumu EVS nám umožňují pozorovat mezilidskou důvěru v období let 1991 až 2017.⁶ Jen čtvrtina dospělých v České republice deklarovala v roce 2017, že je možno většině lidí důvěřovat. To je pouze o 3 procentní body více než v roce 1991. Nejvyšší mezilidskou důvěru měli lidé v roce 1999, a to 30 %. V porovnání s ostatními zeměmi v Evropě vykazuje Česká republika podobné hodnoty v mezilidské důvěře jako všechny bývalé socialistické země. Nízkou důvěru, podobně jako u nás, však najdeme i v zemích jako Itálie, Francie či Portugalsko. Největší mezilidskou důvěrou oplývají země severní Evropy, jako je Norsko, Dánsko, Švédsko, Finsko či Island. Nárůst nebo pokles mezilidské důvěry (v procentních bodech) mezi lety 1990 a 2017 nám říká, že na Islandu se mezilidská důvěra zvýšila téměř o 20 procentních bodů. Na opačném konci pole najdeme Bulharsko, kde mezilidská důvěra klesla o dvanáct procentních bodů. Z hlediska sociodemografických charakteristik mají větší mezilidskou důvěru vzdělanější nebo mladší lidé. Rozdíly mezi muži a ženami jsou zanedbatelné.

Další úrovní důvěry je důvěra v někoho, koho neznáme a setkáváme se s ním poprvé. Jedná se o obecnější typ důvěry. Ve společnostech s vysokou mírou důvěry je okruh jednotlivců či skupin, v rámci něhož si věříme, širší. Nejedná se jen o nejbližší osoby – například o rodinu, přátele –, ale i o lidi vzdálenější či neznámé nebo patřící k jiné kultuře či sociální skupině. Pokud zkoumáme, do jaké míry věřili Češi lidem

6 Přesné znění otázky bylo: *Mohl(a) byste říci podle svých životních zkušeností, že většině lidí je možno důvěřovat, anebo že člověk musí být při styku s ostatními velmi opatrný?*

Graf 6.13 *Mezilidská důvěra v roce 2017 (v %)*

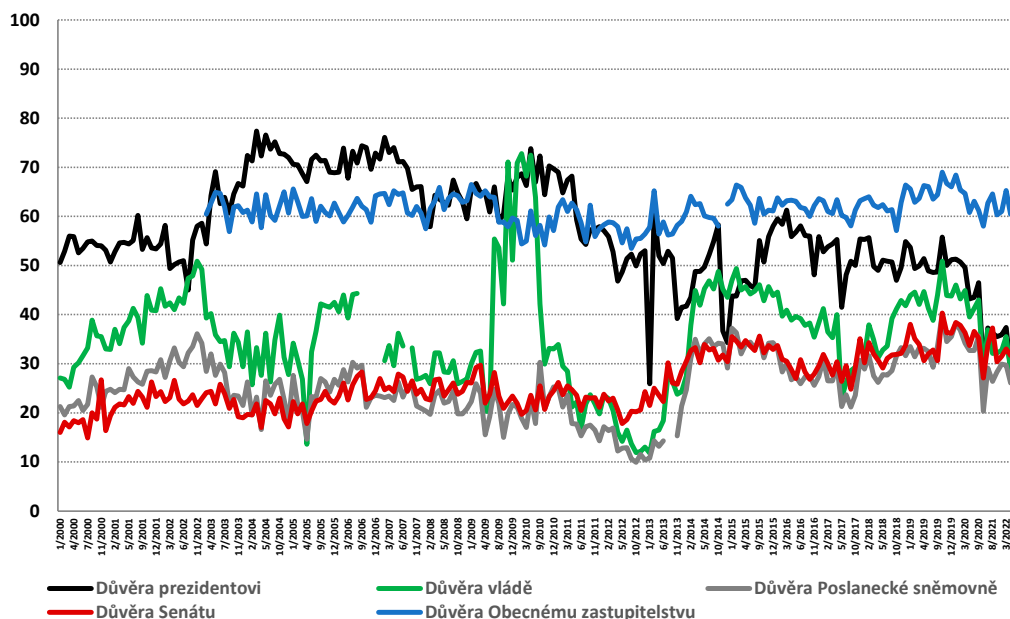
Zdroj: Vlastní zpracování, data EVS 2017. Reprezentativnost populace 18+.

z různých skupin v roce 2017, můžeme říct, že nejvyšší důvěra panuje ve vlastní rodině – 85 % respondentů zcela věřila vlastní rodině (viz graf 6.13). Třetina respondentů zcela věřila lidem, které znají osobně, a pětina lidem v sousedství. Nejmenší důvěru si zaslouží podle respondentů lidé, s nimiž se setkáváme poprvé, nebo lidé odlišné národnosti či vyznání.

Důvěra ve veřejné instituce a důvěra v představitele státu tvoří nedílnou součást fungování každé společnosti a patří mezi základními složky společenského a ekonomického pokroku. Mezilidská a institucionální důvěra zároveň umožňují lidem spolupracovat a vyjadřovat solidaritu. Jak moc se důvěra ve veřejné instituce nebo představitele státu změnila?

Časové srovnání institucionální důvěry nabízí graf 6.14, kde můžeme vidět porovnání důvěry vyjádřené prezidentovi, vládě, Poslanecké sněmovně, Senátu a obecnímu zastupitelstvu v období let 2000–2022. Za celé sledované období mají Senát a Poslanecká sněmovna nejnižší důvěru. V roce 2022 jen o něco více než čtvrtina respondentů (přibližně 28 %) důvěruje těmto ústavním institucím. Ani důvěra prezidentovi nebo vládě není nejvyšší – důvěruje jim pouhých 33 % respondentů. V případě důvěry prezidentovi se jedná o propad. V období let 2003–2011 byla důvěra v prezidenta větší než 60 %. Nejvyšší pokles důvěry v prezidenta byl zaznamenán na začátku roku 2013, kdy mu vyjádřila důvěru jen čtvrtina respondentů. Nejvyšší důvěru má obecné zastupitelstvo – přibližně dvě třetiny respondentů věří obecnímu zastupitelstvu. Podrobnější analýza CVVM (2022)⁷ ukázala jistou pozitivní souvislost mezi důvěrou

⁷ Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5519/f9/pi220523.pdf

Graf 6.14 *Důvěra v různé ústavní instituce – časové srovnání v období let 2000–2022 (v %)*

Zdroj: Vlastní zpracování, data CVVM SOÚ AV ČR, Naše společnost. Reprezentativnost populace 15+.

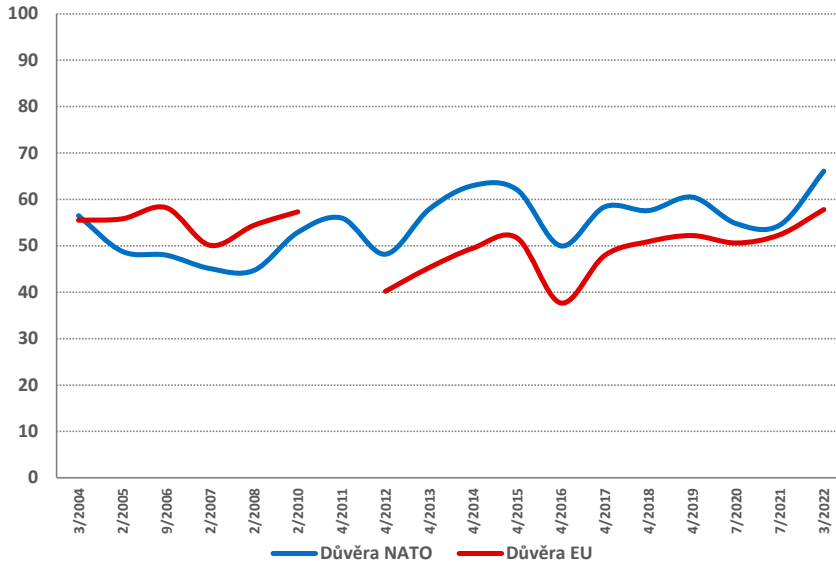
Poznámka: Hodnoty jsou součtem odpovědí „rozhodně důvěřuje“ a „spíše důvěřuje“. Důpočet do 100 % tvoří odpovědi „spíše nedůvěřuje“ a „rozhodně nedůvěřuje“ a odpověď „nevím“. Data k některým indikátorům nejsou v některých měsících k dispozici.

v některé instituce (kromě prezidenta) a spokojeností s politickou situací, hodnocením ekonomické situace v České republice a spokojeností s vlastním životem, která je nedílnou součástí indikátorů vyjadřujících kvalitu života.

Co se týče důvěry vyjádřené politickým stranám a hnutím, data CVVM v období let 2019–2022 poukazují na velice nízkou důvěru – podíl lidí, kteří důvěřují politickým stranám a hnutím se pohybuje mezi 26,5 % (v roce 2019) a 18,1 % (v roce 2022). Časové řady CVVM nám umožňují zkoumat i důvěru k nadnárodním institucím a organizacím. Graf 6.15 znázorňuje podíl lidí, kteří vyjádřili důvěru k nadnárodním institucím. V roce 2022 důvěřovalo 58 % lidí Evropské unii (EU) a na podobné hodnotě byla důvěra i v roce 2004 po vstupu České republiky do EU. Nejnižší úroveň důvěry byla vyjádřena v roce 2016, kdy EU důvěřovala přibližně třetina Čechů. Srovnáme-li naše výsledky s výsledky v ostatních zemích EU v roce 2021, zjistíme, že EU důvěřuje v roce 2021 téměř polovina Evropanů (49 %), což je o 6 procentních bodů více než v roce 2020 (Eurobarometr, 2020–2021)⁸. Nejvyšší úroveň důvěry byla zjištěna v Portugalsku (78 %) a Irsku (74 %). Naopak nejnižší byla v Řecku (37 %), na Kypru a ve Francii (obě 39 %).

Co se týče důvěry v NATO, její úroveň byla v roce 2004 stejná jako důvěra v EU a od roku 2008 má vyšší úroveň než důvěra v EU. V roce 2022 dvě třetiny lidí důvěřují NATO, což je o 8 procentních bodů více než úroveň důvěry v EU. Jeden z mnoha faktorů, které mohou vysvětlit vyšší úroveň důvěry v NATO, souvisí s politickou ideologií

8 Dostupné z: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2355>

Graf 6.15 *Důvěra v nadnárodní instituce – časové srovnání v období let 2004–2022 (v %)*

Zdroj: Vlastní zpracování, data CVVM SOÚ AV ČR, Naše společnost. Reprezentativnost populace 15+.

Poznámka: Hodnoty jsou součtem odpovědi „rozhodně důvěřuje“ a „spíše důvěřuje“. Dopočet do 100 % tvoří odpovědi „spíše nedůvěřuje“ a „rozhodně nedůvěřuje“ a odpověď „nevím“. Data k EU nejsou k dispozici v roce 2011.

občanů. Podle výzkumu z roku 2020 je ideologie důležitým faktorem, pokud jde o názory na NATO v několika zemích (Pew Research Center, 2020)⁹. V šesti zemích jsou ti, kdo se řadí na pravou stranu ideologického spektra, příznivěji nakloněni NATO než ti, kteří jsou na levici. Ve Švédsku má například 79 % lidí, kteří se řadí k ideologické pravici, na NATO pozitivní názor v porovnání s 38 % levicově smýšlejících osob. Významné rozdíly mezi pravici a levici jsou patrné i v České republice (36 procentních bodů). Vzhledem k událostem ze začátku roku 2022 – k válce na Ukrajině – mohou být ještě zajímavější názory na to, zda by jejich země měla či neměla použít vojenskou sílu na obranu spojence v NATO před hypotetickým útokem Ruska. Kladné odpovědi najdeme pouze v 5 z 16 členských států, a to v Nizozemsku, USA, Kanadě, Spojeném království a Litvě – více než polovina lidí odpověděla, že by takovou sílu použít měli. Většina respondentů v ostatních deseti členských zemích NATO říká, že by jejich země neměla použít sílu k obraně spojence NATO v případě útoku ze strany Ruska. K této skupině patří respondenti z Bulharska, Itálie, Řecka, Německa a Španělska. V Polsku jsou názory rozděleny. V České republice je rozdíl 11 procentních bodů mezi těmi, kteří říkají, že by se neměla použít vojenská síla, a těmi, kteří tvrdí, že ano (47 % oproti 36 %). I v tomto případě hrají důležitou roli politické preference a ideologie. Respondenti s pravicovými preferencemi více souhlasí s použitím síly k obraně než levicově orientovaní respondenti. To platí i pro Českou republiku s rozdílem 21 procentních bodů mezi pravicově a levicově orientovanými respondenty.

⁹ Dostupné z: <https://www.pewresearch.org/global/2020/02/09/nato-seen-favorably-across-member-states/>

6.6 SHRNUÍ

Vliv sociální a občanské angažovanosti, osobní a institucionální důvěry a politických preferencí na kvalitu života je složité a mnohostranné téma. Sociální angažovanost se týká zapojení jednotlivců do společenských, kulturních a komunitních aktivit. Má významný vliv na kvalitu života tím, že podporuje pocit sounáležitosti, podporuje duševní a emocionální pohodu a posiluje sociální soudržnost. Zapojení do aktivit, jako je dobrovolnictví, skupinové akce nebo komunitní projekty, může vést ke zvýšení kvality života. Důvěra, ať už osobní, nebo institucionální, hraje zásadní roli při utváření kvality života ve společnosti. Vysoká úroveň mezilidské důvěry a důvěry v instituce přispívá k sociální stabilitě, hospodářskému růstu a efektivitě sociálního státu. Důvěra usnadňuje spolupráci a podněcuje jednotlivce k pozitivnímu sociálnímu chování. Nízká úroveň důvěry může naopak vést k sociální roztržičnosti, snížené občanské angažovanosti a brzdění rozvoje. Sociální participace a důvěra úzce souvisí s občanskou angažovaností. Jednotlivci, kteří se aktivně zapojují do občanských a politických aktivit, mají často silnější pocit zastupitelnosti a vlivu na rozhodovací procesy. Tato angažovanost může vést k citlivějším a odpovědnějším opatřením sociálního státu, a tím může pozitivně ovlivnit kvalitu života jednotlivců i komunit. Politické preference a ideologie ovlivňují politická rozhodnutí, která mohou mít přímý i nepřímý vliv na kvalitu života. Vládní politiky týkající se zdravotní péče, vzdělávání, sociálního zabezpečení a ekonomických příležitostí jsou utvářeny politickými rozhodnutími. Rozdílné politické preference mohou vést k rozdílné úrovni sociální podpory, přístupu ke zdrojům a celkového blahobytu ve společnosti. I úroveň důvěry v politické instituce může ovlivnit účinnost veřejných politik. Pokud důvěra chybí, může se implementace politiky setkat s odporem nebo se skepsí, což může snížit požadované výsledky a ovlivnit kvalitu života občanů. Nespokojenost občanů s institucemi a aktéry zastupujícími demokracii vede k rostoucí podpoře určitého typu politického jednání a politické participace. Politická participace se netýká jen využití volebního práva na všech úrovních, ale i jiných způsobů politické účasti, jako je účast v referendech nebo při demonstracích.

Souhra sociální a občanské angažovanosti, důvěry a politických preferencí může přispívat k sociálním nerovnostem v kvalitě života. Marginalizované skupiny mohou mít omezený přístup k příležitostem, k participaci, mohou pociťovat nižší míru důvěry v instituce a čelit nerovnému zastoupení v politických procesech. Tyto rozdíly mohou vést k nerovnoměrnému rozdělování zdrojů, omezenému přístupu k příležitostem a celkovým rozdílům v kvalitě života.

Česká republika zaznamenala různou míru občanské angažovanosti, s obdobími aktivní účasti na protestech a demonstracích zejména v první dekádě zkoumaného období. Tyto akce se často zaměřovaly na otázky, jako je korupce, transparentnost vlády a sociální spravedlnost.

Důvěra v tradiční politické instituce, jako jsou politické strany a vláda, zaznamenala výkyvy. Skandály, vnímaná korupce a selhání politiky přispěly ke skepsí občanů. Důvěryhodnost médií se potýká s problémy kvůli obavám z neobjektivního zpravodajství a dezinformací, což vedlo ke snížení důvěry v tradiční mediální zdroje. Mladší generace projevuje zvýšený zájem o sociální a politické otázky a využívá online platformy a sociální média k vyjádření svých názorů a mobilizaci ke změně.

V České republice se prosadily populistické a antiestablishmentové nálady, což odráží širší trend v Evropě. Podporu získaly strany zdůrazňující nacionalismus, euroskepticismus a protiimigrační politiku. Tradiční politické strany čelí konkurenci nových, často ideologicky polarizovanějších stran. To vedlo k roztržiténosti politické krajiny a ke koaličním vládám. Uprchlíká krize a diskuse o imigraci ovlivnily politický diskurz a přispěly k debatám o národní identitě a zachování kultury.

Souhrnně lze říci, že Česká republika v posledních dvou desetiletích zaznamenala výkyvy v sociální a občanské participaci a v důvěře v instituce a měnící se politické preference. Tyto otázky odrážejí širší globální trendy, včetně vzestupu populismu, měnícího se mediálního prostředí a zvýšeného důrazu na environmentální a socioekonomické problémy.

Poslední výzkumy však naznačují důležité změny ve vzorcích sociální, občanské a politické participace. Tyto změny jsou připisovány různým faktorům jako například měnící se populační struktura, technologickému pokroku a sociálním médiím, měnícím se společenským hodnotám a v posledních letech i pandemii covidu-19, spojené s různými omezeními. Souběžně se zdůrazňuje význam mechanismu sounáležitosti jako důležitého determinantu kvality života a blahobytu jedinců a společnosti.

Souhra sociální participace, důvěry a politických preferencí významně ovlivňuje kvalitu života ve společnosti. Tyto faktory utvářejí sociální soudržnost, přístup ke zdrojům, blahobyt a celkový rozvoj společnosti. Podpora aktivní společenské angažovanosti, posilování důvěry a zajištění citlivé a odpovědné správy věcí veřejných jsou zásadní pro zvýšení kvality života jednotlivců a komunit.

6.7 OTÁZKY K TÉMATU POLITIKA

1. Nakolik jsou Češi angažovaní ve společnosti? Jaká je osobní a institucionální důvěra českých občanů?
2. Jak se liší volební účast a politické preference?
3. Jak společenské změny ovlivňují změny politických preferencí a vzorců občanské participace?
4. Jaká je pozice České republiky z hlediska občanské participace, zájmu o politiku a volební účasti v porovnání s ostatními zeměmi v Evropě?
5. Jak nové formy demokracie zpochybňují tradiční modely v Evropě a jaké příležitosti představují pro politické inovace a zapojení občanů?
6. Jaké faktory přispěly k vzestupu populismu v evropské politice a jak populismus ovlivňuje politickou krajinu a politická rozhodnutí v regionu?
7. Jakým způsobem neliberální demokracie přetvářejí normy demokracie v Evropě a jaké důsledky to má pro právní stát a práva jednotlivců?
8. Co mohou tváří v tvář těmto výzvám udělat občané, aby se aktivně zapojili do demokratických procesů a institucí a chránili je?

6.8 POUŽITÉ ZDROJE

ABRAMSON, Paul R. a INGLEHART, Ronald. (1995). *Value Change in Global Perspective*. University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.23627>

- ALEXANDER Jeffrey C., ed. (1998). *Real Civil Societies. Dilemmas of Institutionalization*, London, Sage.
- BALÍK, Stanislav. (2006). Politické strany a komunální volby v Brně 1989–2006. In: Balík, S. *Lokální politický pluralismus. Brno ve třech stoletích*. 1. vyd. Brno: CDK – ISPO, 2006, s. 91–111. Srovnávací politologie. ISBN 80-7325-110-8
- CVVM. (2022). Tisková zpráva. Důvěra ústavním institucím na jaře 2022. Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5519/f9/pi220523.pdf
- ČMEJREK, Jaroslav. (2008). *Obce a regiony*. Praha: Alfa. ISBN 978-80-87197-00-4
- EUROBAROMETR (2021–2022). Veřejné mínění v zemích Evropské unie. Dostupné z: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2355>
- FAGAN, Moira a POUSSHTER, Jacob. (2020). NATO Seen Favorably Across Member States. Many in member countries express reservations about fulfilling Article 5's collective defense obligations. Pew Research Center. Dostupné z: <https://www.pewresearch.org/global/2020/02/09/nato-seen-favorably-across-member-states/>
- FOA, Roberto S. a EKIERT, Grzegorz. (2017). The weakness of postcommunist civil society reassessed. *European Journal of Political Research*, 56(2), 419–439. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12182>
- HABERMAS, Jürgen. (2000). *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: Karolinum.
- HÁJEK, Lukáš a BALÍK, Stanislav. (2020). *Komunální volby v roce 2018*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Mezinárodní politologický ústav. Ediční řada Monografie; svazek č. 71. ISBN 978-80-210-9602-8
- INGLEHART, Ronald. (1977). *The Silent Revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- INGLEHART, Ronald. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/j.ctv346rbz>
- INGLEHART, Ronald. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- LINEK, Lukáš. (2004). „Analýza voleb do Evropského parlamentu 2004 v ČR. Platí stále teorie voleb druhého řádu?“ *Naše společnost*, 2(2): 25–29. ISSN 1214-438X
- LINEK, Lukáš. (2013). *Kam se ztratili voliči? Vysvětlení vývoje volební účasti v České republice v letech 1990–2010*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 978-80-7325-314-1
- MOŽNÝ, Ivo. (2002). *Česká společnost. Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-624-1
- NORRIS, Pipa. (1997). Representation and the democratic deficit. *European Journal of Political Research*, 32(2), 273–282. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/1475-6765.00342>
- OECD. (2001). *The Well-Being of Nations The Role of Human and Social Capital*. OECD; Paris, France, pp. 1–7.
- OECD. (2017). *Guidelines on Measuring Trust*. OECD Publishing; Paris, France, pp. 1–212.
- PLEYERS, Geoffrey et al. (2013). The movements of 2011: Democracy, Social Justice, Dignity. New Activism, Old Politics (Institute of Social Sciences, The Hague, 01/07/2012). In: *Development and Change*, 44(3). Dostupné z: <https://>

- www.researchgate.net/publication/264289656_The_Global_Moment_of_2011_Democracy_Social_Justice_and_Dignity#fullTextFileContent
- PUTNAM, Robert D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- REIF, Karlheinz a SCHMITT, Hermann. (1980). Nine second-order national elections – a conceptual framework for the analysis of european election results. *European Journal of Political Research*, 8(1), 3–44. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00737.x>
- ŠARADÍN, Pavel. (2008). *Teorie voleb druhého řádu a možnosti jejich aplikace v České republice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-1876-6
- The Atlas of European Values: Change and Continuity in Turbulent Times (2022)*. Dostupné z: <https://openpresstiu.pubpub.org/pub/atlasevs/release/5>
- WARD, Paul a MEYER, Samantha. (2009). Trust, Social Quality and Wellbeing: A Sociological Exegesis. *Development and Society*, 38(2), 339–363. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/deveandsoci.38.2.339>

7. STAV KRIMINALITY: Zločin a trest

Josef Smolík

Motto:

Každej pátej Američan sedí ve vězení
Lidi bojej se vycházet pěšky po setmění
Samá vražda samá krádež
Zfanatizovaná mládež

Visací zámek, píseň „Noviny“

7.1 ÚVOD

Kriminalita je téma, které se poměrně pravidelně objevuje v médiích, v politických programech politických stran a ve vizích jednotlivých politiků. Je to jedno z témat, které často vede k bouřlivým diskusím, vyvolává různé konfrontace, včetně poměrně silných emocí. Kriminalita může také být měřítkem kvality života, což se dá vyjádřit nejrůznějšími ukazateli (například Indexem míry korupce, Indexem kriminality, Indexem vězeňské populace atp.). Kvalita života se v mnoha případech mění jak u obětí trestné činnosti, tak i u pachatelů, kteří se stávají odsouzenými a nastupují do výkonu trestu odnětí svobody, případně jsou potrestáni jiným způsobem. K největším změnám dochází u recidivistů, jejichž kvalita života je výrazně poznamenána tzv. prizonizací (viz níže).

Kriminalita, především násilného charakteru, má vliv i na běžnou populaci, na celkové společenské klima. Občan (laik) je často konfrontován se strachem z kriminality, který je utvářen na základě „zaručených“ zpráv o narůstající kriminalitě, její brutalitě a pronikání organizovaného zločinu do všech struktur české společnosti. Laické diskuse se týkají také znovuzavedení trestu smrti, zvýšení počtu policistů v ulicích měst a obcí, posílení kamerových systémů atp. (k tomu srov. Lástic, Kovanič, 2021). Zároveň panují obavy ze zneužití dat z kamerových systémů, nepřiměřeného sledování a zavádění totalitních praktik. Narůstá kriminalita, nebo klesá? Jak byly tyto trendy ovlivněny pandemií covidu-19? Jaké jsou trendy kriminality na základě policejních statistik? Jak lze kriminalitu definovat a jak to souvisí s pravidly a konformitou? Jaké argumenty se objevují v souvislosti s debatami ohledně znovuzavedení trestu smrti?

Každá společnost (komunita, sociální skupina) musí být založena na určitých pravidlech, která jsou závazná pro její jednotlivé členy. Tato pravidla musejí být vymahatelná,

za jejich porušení musí následovat sankce v podobě určitého trestu. Pravidla mohou být na úrovni určitých závazných a kodifikovaných norem, případně mohou vyplývat z tradic a mravních zvyklostí určitého společenství. Normy¹ a pravidla řídí společenský život, utváří určitý řád, který je pro jednotlivé členy předvídatelný (srov. Giddens, 1999).

Všechny společenské normy jsou provázeny sankcemi, jež podporují *konformitu* a chrání před nekonformním jednáním (*antisociálním chováním*)². Sankcí je jakákoli reakce ostatních na chování jednotlivce nebo skupiny, jejímž cílem je zajistit dodržování dané normy (jedná se o sociologické téma *neformální sociální kontroly*; srov. Sopóci, Búzík, 2009). Sankce mohou být pozitivní (odměna za konformní jednání) nebo negativní (trest za nekonformní jednání). Kromě toho se sankce dělí na formální a neformální. Hlavní typy negativních formálních sankcí v moderních společnostech jsou v kompetenci soudů, vězeňského systému a policie. Zákony představují formální sankce definované vládami jako pravidla, která musejí občané daného státu dodržovat (Giddens, 1999: 187). Legislativa a instituce vynucující přijatá pravidla přinášejí členům společnosti méně omezení v jejich rozhodování, činí je svobodnějšími a bezpečnými (Novotná, 2008).

Společenské normy rovněž do jisté míry regulují sociální smír ve společnosti, určují také, které instituce mohou legitimně využívat násilí a jaká jsou pravidla omezení něčí svobodu. Restrikce a represe jsou častým tématem kritiky bezpečnostních složek ze strany liberálně laděné části společnosti, na druhé straně se také objevují hesla o řádu, pořádku, klidu, bezpečnosti a zpřísnění trestů (včetně debat o trestu smrti)³.

I v české společnosti (tak jako v mnoha jiných) jsou vyjadřovány obavy ze ztráty svobody, frustrace nad (objektivní či subjektivně vnímanou) nespravedlností, nad zvýšenou mírou korupčního chování, nad svévolí soudního systému apod.

Česká společnost po roce 1993 prožila poměrně turbulentní období 90. let 20. století, kdy došlo k její transformaci v mnoha oblastech (ekonomické, politické atd.), přičemž došlo také k jejímu pomyslnému otevření, což vedlo k příležitostem pro „domácí“ i „zahraniční“ zločin. Situace se záhy projevila v nárůstu kriminality, ale i ve zvýšeném počtu odsouzených. Represivní a soudní systémy minulého režimu, které také procházely transformací na režim demokratický (humanistický, liberální), byly do jisté míry paralyzovány novými normami a opatřeními. V důsledku dynamických změn došlo k paradoxní situaci, kdy trestní politika nebyla schopna zachytit všechny typy zločinu. Případy „tunelování“, nasazování „bílých koní“ a další fenomény byly jen obtížně trestány, což souviselo s tím, že se rozvíjely především nové typy hospodářské trestné činnosti.

1 Samotný pojem „norma“ je odvozen od latinského slova „norma“, česky míra, měřítko, pravidlo či předpis. V obecné rovině lze normu vnímat jako nástroj pro poměřování reality a nástroj k rozlišování mezi žádoucím a nežádoucím, zdravým a patologickým, dobrým a špatným, obvyklým a výstředním (Urban, 2022: 176; srov. Lubelcová, 2017).

2 Antisociálním chováním je v současné psychologii označováno chování, které porušuje normy, hodnoty a principy přijaté či uznávané konkrétní společností. Jde o chování, které není ve veřejném zájmu a může ostatním ublížit. Termín „antisociální“ zahrnuje širokou škálu chování (např. krádeže, agrese atp.; Nielsen Sobotková a kol., 2014: 61).

3 Především se jedná o požadavek trestu smrti pro pachatele zvláště brutálních trestných činů (vražd), násilných recidivistů atp. Argumentem je mj. výkon spravedlnosti v případech, že pachatel úmyslně a zvláště brutálním způsobem usmrtil jinou osobu či osoby. V současnosti však podpora pro znovuzavedení trestu smrti u české veřejnosti klesá. Podle výzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění z května 2019 je pro trest smrti 50 % dotázaných (19 % vyjadřuje rozhodný souhlas), přičemž od roku 1992 podpora klesá (z hodnoty 76 %; bliže viz CVVM 2019).

Zločin (kriminalita)⁴ v České republice byl v tomto období velice dynamický a policejní statistiky vykazovaly výrazně rostoucí tendenci.⁵ S tím souvisela nízká objasněnost⁶ trestné činnosti, především u bagatelních trestných činů („pouliční kriminalita“, například kapesní krádeže). Naopak narůstaly finanční škody u hospodářské trestné činnosti.

Hospodářská kriminalita získala v novém režimu zcela nový prostor. Počet těchto trestných činů i jejich podíl na celkové kriminalitě celá 90. léta prudce rostl. Škody způsobené hospodářskou trestnou činností tvořily největší podíl na materiálních škodách způsobených zločinem (Možný, 2002: 175).

Do popředí se i v důsledku globalizace dostávala problematika omamných a psychotropních látek (dále jen OPL), na území České republiky pronikal také zahraniční organizovaný zločin (dále jen OZ), zvyšovala se míra korupce⁷, stoupala kriminalita tzv. bílých límečků⁸, přičemž legislativa často zaostávala za zločinem (např. v oblasti „danění“ lehkých topných olejů; srov. Šmíd, Kupka, 2011; Kupka, 2017). V tomto období se v České republice etablovaly mezinárodní skupiny organizovaného zločinu, narůstala kriminalita mládeže (mj. z důvodu dospívání silných populačních ročníků), násilná kriminalita (např. v kontextu vybírání výpalného, tzv. racketeering), zvyšovala se nedůvěra v represivní složky státu atp. (srov. Firstová, 2014; Šmíd, Kupka, 2011).⁹

4 Jak správně konstatuje Tomášek (2010: 22), kriminalita je multidimenzionální jev. Kriminalita (trestná činnost) je definována především trestním zákonem (v České republice se jedná o trestní zákoník). Kriminalitu můžeme definovat jako způsoby chování, které jsou v dané společnosti trestné. Jde o souhrn trestných činů a chování, které se v konkrétní společnosti vyskytly a vyskytují, sankcionovatelných podle trestního zákoníku, a to jak zjevných, tak latentních (Blažek, Fischer, Škoda, 2019: 15).

5 Mezi rokem 1989 a rokem 2000 vzrostl počet zjištěných trestných činů více než třikrát a podíl dopadených pachatelů poklesl ze 77 % na pouhých 44 %. Více než polovina trestných činů v České republice v té době zůstala neobjasněna a nepotrestána (Možný, 2002: 174).

6 Objasněností se rozumí počet registrovaných trestných činů (skutků), u kterých byl policií odhalen pachatel, případně pachatelé, bez ohledu na to, zda byl poté trestně stíhán. Míra objasněnosti se uvádí v procentech a liší se podle jednotlivých druhů kriminality (srov. graf 7.1 níže v textu). Míra objasněnosti srov. Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019.

7 Při srovnávání míry korupce v jednotlivých státech se používá například Index míry korupce (Corruption Perception Index, CPI), který používá organizace Transparency International) či údaje Eurobarometru (blíže viz Krulichová, Buriánek a kol., 2020: 137–138).

8 Zločin bílých límečků lze definovat jako zločin, který je spáchán respektovanou osobou s vysokým sociálním statutem v průběhu výkonu povolání (Kupka, 2017: 38; Zoubková a kol., 2011: 81–82). Tyto zločiny mají často podnikatelské či politické pozadí.

9 OZ představuje specifický typ trestné činnosti, která vykazuje řadu shodných formálních rysů s podnikatelskou činností, cílem je maximalizovat zisk z nelegálních aktivit bez ohledu na použité prostředky a oblasti podnikání, přičemž reaguje na strukturu společenské poptávky (srov. Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019; Smolík, 2016). Běžnými znaky (charakteristikami) OZ je tedy: a) trvající spolupráce více osob, z nichž každá má pevně stanovené specifické úkoly; b) soustavnost, zaměřenost na zisk; c) dlouhodobost; d) členská základna, e) organizační struktura; f) profesionalita, vnitřní disciplína; g) subsidiární úloha násilí; h) praní špinavých peněz (money laundering); i) pronikání do oficiálních (často podnikatelských a politických) struktur; j) mezinárodní spojení a působení; k) úsilí o monopolní kontrolu oblasti nezákonného podnikání; l) adaptabilita na různé typy společenských zřízení; m) étos či značka konkrétní organizace (Smolík 2007: 17–19).

I na tyto jednotlivé trendy následně reagovala česká odborná veřejnost (sdružená například ve Výzkumném kriminologickém ústavu¹⁰, jenž byl následně přejmenován na Institut pro kriminologii a sociální prevenci, IKSP), která problematiku nejenom diskutovala, ale realizovala vlastní výzkumná šetření, nabízela řešení a sloužila jako analytická složka Ministerstva spravedlnosti ČR. Dalším zdrojem informací byly i kriminologické studie akademických pracovníků (např. z Policejní akademie ČR v Praze, právnických fakult jednotlivých univerzit apod.).

V tomto období se poměrně dynamicky začala rozvíjet kriminologie (kombinující fenomenologické, etiologické, sociologické, psychologické a preventivní aspekty) a také penologie a viktimologie¹¹, vědy, které se zaměřovaly na různé dimenze zločinu a jeho trestání.

Pravidelnou platformu pro výměnu informací o nových kriminologických poznatcích u nás i zahraničí nabízí i Sekce sociální patologie České sociologické společnosti (ČSS), která pořádá semináře věnované vždy jednomu nebo více kriminologicky relevantním tématům. Nadto se uskutečňují konference a semináře k aktuálním kriminologickým a trestněprávním otázkám organizované jak akademickými pracovišti, tak státními institucemi a nestátními organizacemi, kterých se často účastní čeští, ale i zahraniční experti. Česká kriminologie tak může (a jako každý jiný vědní obor i musí) předběžně konfrontovat svoje poznatky a znalosti s dosaženým stupněm kriminologického poznání v mezinárodním srovnání. Významný milník v rozvoji kriminologie v České republice představovalo v březnu 2012 založení České kriminologické společnosti (ČKS), která nejen sdružuje přední odborníky v této oblasti, ale také otevírá možnosti pro hlubší poznávání souvislostí kriminologie pro zájemce z řad studentů vysokých škol a specializovaných vyšších odborných škol. Na národní úrovni ČKS každoročně pořádá konferenci Kriminologické dny, která se postupně stala významnou platformou pro setkávání českých i zahraničních kriminologů (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 17; k tomu srov. Tomášek, 2010: 28–30). Další významnou platformou je i odborný elektronický časopis vydávaný ČKS s názvem *Česká kriminologie* (<https://ceskakriminologie.cz>).

Pokud jde o přípravu nových mladých kriminologů, je skutečností, že kriminologie v České republice dosud není vyučována jako samostatný obor. Kriminologové se proto, tak jak tomu u nás bylo vždy, rekrutují – a dalo by se říct postupně dozrávají – z řad právníků, sociologů, psychologů, případně i z jiných vědních oborů (Scheinost, 2013: 27).

10 Výzkumný ústav penologický (založen 1. 4. 1967) měl povahu výzkumného pracoviště, které se zaměřovalo na zkoumání nejzávažnějších problémů nápravně-výchovné činnosti, s nimiž se výkon trestu odnětí svobody setkával, a to hlavně ve smyslu zlepšení její koncepce, jejích východisek, metodických a aplikačních postupů. V jeho kompetenci a za využití poznatků z oblasti vězeňství bylo důsledné přepracování teoretických podkladů a metodických východisek vězeňské práce, především postupů a práce vězeňských pedagogů a psychologů (Brunová, 2020: 69).

11 Viktimologie je některými autory považována za součást kriminologie a jinými za samostatnou vědní disciplínu, která se věnuje obětem trestné činnosti. Tato věda studuje obět (oběti) zejména z hlediska sociologického, ale i psychologického, kriminologického, právního a dalších vědních disciplín. Stěžejním tématem je proces tzv. viktimizace, zvláště u obětí násilných trestných činů (Blažek, Fischer, Škoda, 2019: 45; podrobněji viz Čírtková, 2014).

Výrazných změn od 90. let 20. století doznala i oblast trestní politiky a trestního práva.¹² Především trestní právo *dekriminalizovalo* některé chování (např. trestný čin příživnictví podle § 203 zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, několikrát se změnila hranice škody trestného činu krádeže¹³ atp.). Na druhou stranu se projevila i *kriminalizace*, kdy určité chování (jednání) bylo prohlášeno za trestné, což bylo způsobeno nejenom změnou názoru na míru škodlivosti daného chování (typicky domácího násilí), ale především tím, že se určité jednání rozšířilo, případně přesunulo do jiného prostoru (převážně se jednalo o trestnou činnost v prostředí sítě Internet).

Cílem této kapitoly je představit základní zdroje statistických dat o kriminalitě a vězeňství, diskutovat základní vývoj v těchto oblastech, definovat vybrané termíny a uvést některé trendy u vybraných trestných činů. Kapitola představí především vývoj po roce 2010, kdy došlo k významné změně v oblasti trestní politiky z důvodu účinnosti trestního zákoníku, č. 40/2009 Sb.

7.2 ZLOČIN

Kde je zákon, tam je také zločin (trestný čin, kriminalita), který lze definovat jako jednání, jež porušuje konkrétní platný zákon (Giddens, 1999). Jedná se o jednání, které můžeme považovat za specifickou kategorii sociální deviace (Firstová, 2014).

Zločinem se zabývá velké množství věd, nicméně podstatné je vnímat rozdíl mezi kriminalistikou a kriminologií. Kriminalistika je praktická věda objasňující vznik zločinu, zabývá se shromažďováním a využíváním stop a soudních důkazů. Primárním úkolem kriminalistiky je vypracovávat efektivní metody odhalování a vyšetřování trestné činnosti, které následně využívá policie a další orgány činné v trestním řízení. Zvláště se pak zaměřuje na objasňování zákonitostí vzniku, shromažďování a využívání stop stejně jako na získávání dalších, kriminalisticky relevantních informací (Tomášek, 2010: 23).

Kriminalistika využívá velké množství poznatků z jiných disciplín, nicméně vychází z trestního práva a slouží především k odhalování a vyšetřování trestné činnosti. Kriminologii lze definovat jako vědu o kriminalitě (zločinnosti, zločinu), o pachatelích a obětech, ale i o kontrole a prevenci trestné činnosti. Kriminologie je multidisciplinární empirickou vědou využívající metod a technik, které vedou k poznání příčin a k odhalení zákonitostí kriminality jako „společenského jevu“ (srov. Tomášek, 2010: 22). Kriminologie zkoumá nejen trestnou činnost, ale i související sociálněpatologické

12 Trestní právo určuje a definuje nejzávažnější sociálně deviantní druhy chování, přiřazuje jim více či méně odpovídající sankce a stanovuje pravidla (a podmínky) jejich aplikace. V trestním právu jsou tak nepřímo vyjádřeny (a pod hrozbou sankcí chráněny) hodnoty, které konkrétní společnost pokládá pro své bezporuchové fungování za kruciólní. Porušuje-li jedinec tyto hodnoty (například ohrožuje-li zdraví spoluobčana nebo porušuje-li pravidla v oblasti ekonomického fungování společnosti), naplňuje skutkovou podstatu konkrétního trestného činu a na jeho chování je pak reagováno trestem, který představuje jeho trestněprávní následek (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 214–215).

13 Ke zvýšení hranice škody a následků při kvalifikaci trestného činu krádeže (z původních 5 000 Kč na 10 000 Kč) došlo od 1. 10. 2020, kdy nabyla účinnosti novela trestního zákoníku č. 333/2020 Sb. (ČSÚ, 2023).

jevy, které s trestnou činností souvisejí. Kriminologie se snaží přinášet objektivní údaje o kriminalitě, které by pomohly trestnou činnost eliminovat a poskytovat poznatky pro prevenci, případně se na teoretické rovině pokusily o hledání souvislostí (teorií a zákonitostí). S kriminologií kromě toho poměrně úzce souvisejí i další obory, jako je soudní lékařství (forenzní medicína využívaná především pro účely trestního řízení), forenzní psychiatrie, sociální práce v trestní justici, vývojová psychologie, speciální pedagogika, sociologie atp. Z hlediska metodologie využívá kriminologie mj. poznatky sociologie, statistiky a matematiky (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 7). Při diskusích o kriminalitě se do popředí dostává také otázka arbitra, jež v současnosti představuje konkrétní stát, který v této oblasti realizuje trestní politiku. Trestní politiku lze vymezit jako „součást obecné politiky speciálně zaměřenou na kontrolu kriminality a ji doprovázejících nebo jinak s ní souvisejících sociálněpatologických jevů, a to jak využíváním poznatků získaných vědeckými metodami a postupy, zejména kriminologickým výzkumem, tak přímým uplatňováním trestněprávních a souvisejících norem v praxi, včetně snah o sjednocování aplikační praxe“ (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 10). Na popis kriminality jako sociálněpatologického jevu se zaměřuje kriminální fenomenologie¹⁴, která přináší poznatky o tom, jaká je kriminalita na určitém území (v lokalitě, regionu), jak se vyvíjí během určitého časového období, jaká je její struktura.¹⁵ Tyto poznatky mají význam pro objasnění příčin kriminality, ověřování kriminologických teorií, ale také pro hledání vhodných trestně politických přístupů a následně i při hodnocení jejich efektivity.

K jakému počtu trestných činů skutečně dochází a jaké jsou nejobvyklejší formy porušení zákona? Odpověď na tyto otázky můžeme začít hledat v oficiálních statistikách. Ty jsou pravidelně zveřejňovány, takže by se mohlo zdát, že hodnocení kriminality je snadné. Tento předpoklad však vůbec neplatí. Statistiky týkající se zločinu jsou podle Giddense (1999: 199–200) těmi nejméně spolehlivými ze všech oficiálně zveřejňovaných údajů v sociální oblasti (viz jiné kapitoly knihy). Hlavním nedostatkem oficiálních kriminalistických statistik je skutečnost, že v nich figurují jen ty trestné činy, které policie opravdu zaznamená, jedná se tedy o *kriminalitu registrovanou*. Nejedná se o skutečnou kriminalitu, protože část trestných činů zůstane v kategorii skryté neboli *latentní kriminality* (srov. Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 143; Zoubková a kol., 2011: 83).

14 Kriminální fenomenologie se zabývá popisem a analýzou kriminality na určitém území, zkoumá vývoj kriminality během určitého časového období, její strukturu, příčiny atp. Zároveň ověřuje kriminologické teorie a koncepty a také hledá vhodné trestněpolitické přístupy a jejich efektivitu (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019).

15 Policejní statistiky vycházejí z takticko-statistické klasifikace (TSK), která člení trestnou činnost podle Evidenčně statistického systému kriminality (ESSK). Na základě toho policejní statistiky člení kriminalitu do několika samostatných skupin. Jedná se o majetkovou, násilnou, mravnostní, hospodářskou, zbývající a ostatní kriminalitu. Jedna kategorie TSK může zahrnovat více paragrafů trestního zákoníku a naopak jeden paragraf může být statisticky rozčleněn na více kategorií TSK (ČSÚ, 2023). Justiční statistika pracuje celkem s 13 skupinami trestných činů. Jedná se o trestné činy a) proti životu a zdraví, b) proti svobodě a právům na ochranu osobnosti, soukromí a listovního tajemství, c) proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti, d) proti rodině a dětem, e) proti majetku, f) hospodářské, g) obecně nebezpečné, h) proti životnímu prostředí, ch) proti České republice, cizímu státu a mezinárodní organizaci, i) proti pořádku ve věcech veřejných, j) proti branné povinnosti, k) vojenské, l) proti lidskosti, proti míru a válečné trestné činy.

Kromě policejních statistik (gestorem je Policejní prezidium ČR) v České republice pracujeme i se statistikami justičními (gestorem je Ministerstvo spravedlnosti), vězeňskými¹⁶ (gestorem je Generální ředitelství Vězeňské služby ČR) a informacemi Českého statistického úřadu (ČSÚ; blíže viz ČSÚ, 2023; Gřivna a kol., 2014: 36–38; Tomášek, 2010: 59–60). ČSÚ poskytuje i související bezpečnostní data pro sledování trendů (např. trendy v oblasti kriminality, přehled nelegálních migrantů na území České republiky, počet udělených azylů apod.).

Doplňkovými zdroji informací především o uplatňované trestní politice jsou statistiky pomocných orgánů činných v trestním řízení zajišťujících výkon trestů a ochranných opatření, a to konkrétně:

- Probační a mediační služby České republiky,
- Vězeňské služby České republiky,
- Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky,
- Ministerstva zdravotnictví České republiky,
- Ministerstva školství, tělovýchovy a mládeže České republiky (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 151–152).

V rámci EU se na shromažďování a zpracování dat o kriminalitě zaměřuje především EUROSTAT, na jehož stránkách lze také nalézt řadu statistických údajů i analýz. Významnou institucí, která má k dispozici statistické údaje o registrované kriminalitě, je též INTERPOL. Tato data nejsou dostupná veřejnosti, nicméně jsou využívána dalšími subjekty pro výzkum a (sekundární) analýzy (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019).

Kriminální statistiky nám poskytují především data o *rozsahu kriminality*. Většinou se jedná o počet trestných činů za určité období na určitém území (nejčastěji ČR, kraje). Pokud tedy sledujeme rozsah kriminality v kriminálních statistikách, máme na mysli počet činů, které lze z hlediska trestního práva definovat jako činy trestné, eventuálně jinak trestné (např. pokud pachatel není trestně odpovědný), a které byly registrovány na příslušném území a v příslušném čase (Tomášek, 2010: 62).

Při využívání výše uvedených kriminálních statistik je nutné brát v úvahu kromě toho, že poskytují v první řadě informace o činnosti orgánů v trestním řízení a neobsahují údaje o latentní kriminalitě, ještě další skutečnosti, které mohou omezovat jejich vypovídací schopnost, a to především:

- demografické vlivy,
- legislativní změny v oblasti trestního práva,
- amnestijní rozhodnutí prezidenta republiky (1990, 1993, 1998 a 2013),
- trendy uplatňované v trestní politice (zvýšený zájem o postih některých forem kriminality),
- soustředění pozornosti policie na určitá místa či skupiny obyvatel,
- případy umělé latence (například bagatelní majetkovou kriminalitu),
- metodologické problémy a rozdíly ve způsobu statistického vykazování,

¹⁶ Tyto statistiky obsahují informace související se zajišťováním výkonu trestu odnětí svobody. Kriminologický význam pak mají především údaje o obviněných a odsouzených (dle typu věznice, délky trestu, předchozích odsouzeních atd.; více viz ČSÚ, 2023: 4).

- chybné, případně záměrné uvádění nesprávných údajů při shromažďování a zpracování statistických údajů,
- časovou prodlevu mezi spácháním trestného činu (odhalením pachatele) a registrací této skutečnosti (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 152–154).

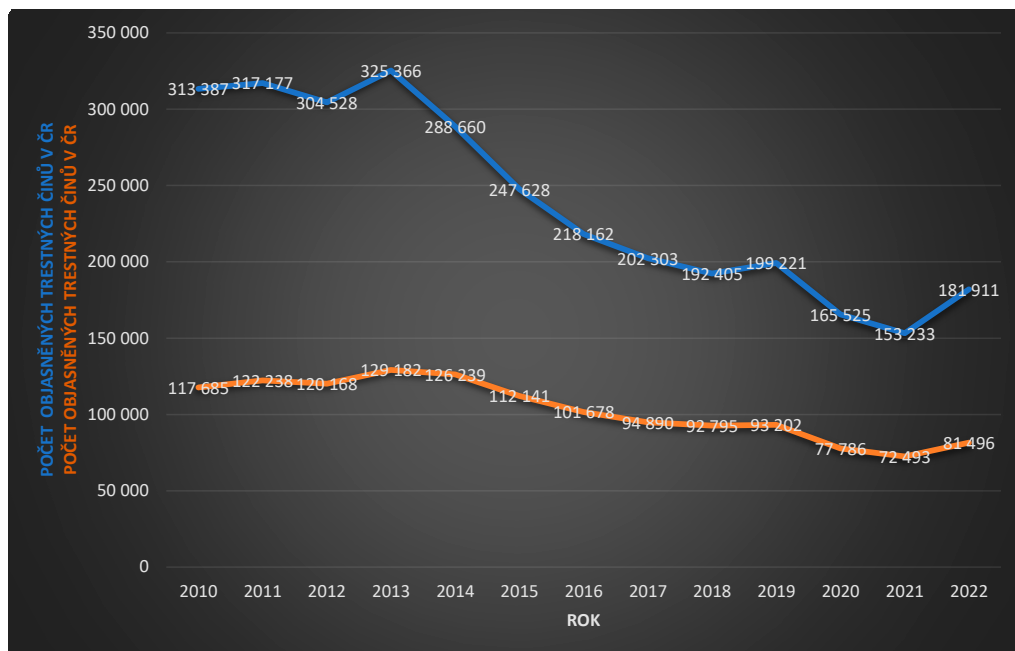
Trend počtu trestných činů v období let 2010–2022 je zachycen v grafu 7.1. Zároveň graf zachycuje i míru objasněnosti trestné činnosti.

Z grafu 7.1 lze vyčíst jednoznačně klesající trend registrované trestné činnosti v České republice. Počet skutků se za posledních deset let snížil o polovinu až téměř k hranici 150 tisíc. Zaznamenat lze také propad registrovaných trestných činů v období pandemie covidu-19 (roky 2020 a 2021). Na druhou stranu lze konstatovat, že procento objasněných trestných činů se za posledních deset let mírně zvýšilo (v roce 2011 byla objasněnost 38,5 %, v roce 2021 to bylo 47,3 %; blíže viz ČSÚ, 2023: 8).

Obecně lze říci, že dlouhodobý pokles celkové registrované kriminality souvisí především s poklesem majetkové kriminality, jež je v první polovině 21. století ovlivněná zvednutím výše škody jako zákonného znaku některých trestných činů. Roli zde zřejmě hrají i demografické vlivy a s tím spojený pokles podílu mládeže na spáchaných skutcích (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 158).

Kromě údajů o celkové kriminalitě lze také vyčíst i data o jednotlivých druzích trestných činů (například majetkových, násilných, mravnostních, hospodářských atp.), případně o konkrétních trestných činech, z nichž pro veřejnost jsou podstatné ty, které se týkají násilné kriminality, například vraždy. Jasnost a snadná stravitelnost těchto údajů je vykoupena dosti zásadním problémem – ani v nejmenším neodrá-

Graf 7.16 Počet registrovaných trestných činů v ČR v letech 2010–2022 a míra jejich objasněnosti

Zdroj: Policie ČR, Evidenčně-statistický systém kriminality; 2023

žejí demografické vlivy. I z toho důvodu se užívá index kriminality, kdy je samotný „rozsah trestné činnosti“ přepočítán na počet obyvatel žijících na konkrétním území (Tomášek, 2010: 62–63; Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 141).¹⁷

Podstatná není jen míra trestné činnosti, ale především míra její objasněnosti. Ta se samozřejmě výrazně liší u jednotlivých trestných činů či jejich skupin. Celková míra objasněnosti je představena také v grafu 7.1.

Všeobecně rovněž platí, že kriminalita je dominantně mužskou záležitostí, za posledních deset let tvořily ženy v průměru 16 % všech stíhaných a vyšetřovaných osob (srov. ČSÚ, 2023: 25).

Z hlediska celkového společenského klimatu jsou statistiky podstatné v případě závažných trestných činů, z nichž tento text graficky představí vývoj u trestného činu *vraždy (§ 140)*, *znásilnění (§ 185)*, *loupežného přepadení (§ 173)*, *nedovolené výroby a jiného nakládání s omamnými a psychotropními látkami (OPL, § 283)* a *nebezpečné pronásledování – stalkingu (§ 354)* (blíže viz trestní zákoník, č. 40/2009 Sb.; srov. Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019).

Z hlediska policejních statistik je nejlépe evidovaný trestný čin vraždy, který zároveň vykazuje vysokou míru objasněnosti. Naopak u trestného činu znásilnění je vysoká míra latence, kdy často nedochází k jeho oznámení (registraci). Skutečný počet znásilnění může být ve srovnání s oficiálními statistikami až pětinasobný (srov. Giddens, 1999).

Důvodem vysoké latence je, že oběť chce na celý incident co nejrychleji zapomenout anebo není ochotna se podrobit lékařskému vyšetření, policejnímu výslechu a soudnímu jednání. Strach může postiženým nahánět i soudní líčení, které je veřejně přístupné a oběť se musí setkat tváří v tvář s obviněným. Z násilnění lze z kriminologického hlediska definovat jako vynucení pohlavního styku či jiných sexuálních aktivit násilím nebo pod pohrůzkou násilí (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 428). Z hlediska viktologie je podle Čírtkové (2014: 54) podstatná percepce oběti, kdy ženy znásilněné cizím pachatelem obvykle nemají potíže interpretovat sexuální přepadení jako znásilnění a trauma. Z násilnění se však ve většině případů dopouští muž, kterého oběť zná a jemuž navíc i důvěřuje. V těchto případech nevzniká percepce oběti snadno.

Případy znásilnění jsou častí medializovány, což se týká případů, kdy je pachatelem či obětí veřejně známá osobnost (například Harwey Weinstein, Dominik Feri).

Loupežné přepadení je trestný čin, u kterého je podstatné násilí či pohrůžka násilím a úmyslem pachatele je zmocnit se cizí věci. Drogová trestná činnost, včetně nedovolené výroby a jiného nakládání s OPL, je častým důvodem uvěznění, což je důsledkem masivního rozšíření této trestné činnosti od 90. let 20. století.

Pokud se zaměříme na trestný čin vraždy (§ 140), je zřejmé, že i přes mediální informování a seriálovou tvorbu, která tento trestný čin prezentuje nadměrně často, došlo za uplynulé období ke snížení počtu vražd. V roce 2021 bylo spácháno 105 vražd, což bylo nejnižší číslo od roku 1988. Zároveň také stoupla objasněnost tohoto trestného činu na 95,2%. Z hlediska mezinárodního srovnání i na základě tohoto konkrétního trestného činu lze konstatovat, že Česká republika je bezpečná země, protože v rámci EU jí patří čtvrté místo s nejnižším počtem vražd (ČSÚ, 2023: 15). Bližší trend představuje tabulka 7.1.

¹⁷

index kriminality = $\frac{\text{počet trestných činů}}{\text{počet obyvatel na daném území}} \times 100\,000$

Tab. 7.I Počet vražd v ČR v období let 2010–2022 (§ 140)

Rok	Počet vražd	Míra objasněnosti (%)
2010	172	91,3
2011	172	87,8
2012	187	94,7
2013	181	91,7
2014	160	85,6
2015	155	87,7
2016	135	93,3
2017	146	94,5
2018	116	89,6
2019	143	82,5
2020	130	92,3
2021	105	97,5
2022	150	88,08

Zdroj dat: Policie ČR, Evidenčně-statistický systém kriminality; 2023

Tab. 7.II Počet trestných činů znásilnění v České republice v období let 2010–2022 (§ 185)

Rok	Počet znásilnění	Míra objasněnosti (%)
2010	586	84,1
2011	675	79,1
2012	669	82,7
2013	589	78,3
2014	669	77,1
2015	598	77,8
2016	649	69,0
2017	598	69,9
2018	651	67,4
2019	683	64,6
2020	639	57,9
2021	773	58,0
2022	880	59,0

Zdroj: Policie ČR, Evidenčně-statistický systém kriminality (2023)

Dalším vybraným trestným činem je znásilnění (§ 185), které náleží do skupiny tzv. mravnostní kriminality. V mezinárodním srovnání za rok 2020 patřila České republice 15. příčka v rámci EU (s 6 trestnými činy na 100 tisíc obyvatel). S dramatickým odskokem od všech ostatních členských zemí bylo na první příčce Švédsko (86 trestných činů na 100 tisíc obyvatel!), což je o 84,5 činu na 100 tisíc obyvatel více než v posledním Polsku (viz ČSÚ, 2023: 18). Trendy u trestného činu znásilnění jsou blíže představeny v tabulce 7.II.

Dalším vybraným trestným činem je loupežné přepadení (§ 173), které patří do skupiny násilné kriminality, jež také dlouhodobě klesá (srov. ČSÚ, 2023). Trendy zachycené u této trestné činnosti jsou představeny v tabulce 7.III.

Tab. 7.III Počet loupežných přepadení v ČR v období let 2010–2022 (§ 173)

Rok	Počet loupežných přepadení	Míra objasněnosti (%)
2010	4 019	83,8
2011	3 881	82,3
2012	3 416	82,3
2013	3 051	81,2
2014	2 547	81,5
2015	2 022	80,7
2016	1 646	61,0
2017	1 585	64,3
2018	1 396	63,8
2019	1 439	66,9
2020	1 248	67,1
2021	1 230	66,0
2022	1 420	70,5

Zdroj: Policie ČR, Evidenčně-statistický systém kriminality; 2023

Tab. 7.IV Počet trestných činů nedovolené výroby a jiného nakládání s OPL v České republice v období let 2010–2022 (§ 283)

Rok	Počet činů podle § 283	Míra objasněnosti (%)
2010	2 516	87,0
2011	3 097	89,9
2012	3 261	90,0
2013	3 947	91,0
2014	4 414	90,3
2015	4 515	90,5
2016	4 512	90,0
2017	4 551	87,9
2018	4 396	86,6
2019	3 559	82,2
2020	3 012	79,3
2021	2 097	77,5
2022	2 956	80,1

Zdroj: Policie ČR, Evidenčně-statistický systém kriminality; 2023

Jak již bylo uvedeno výše, drogová trestná činnost je častým důvodem pro odsouzení jedinců k výkonu trestu odnětí svobody. Následující tabulce 7.IV se zaměřuje na trestný čin nedovolené výroby a jiného nakládání s OPL (§ 283).

Kromě přibližně pěti desítek nových trestných činů, které byly kodifikovány v trestním zákoníku č. 40/2009 Sb., se diskuse týkaly i tzv. stalkingu, tj. nebezpečného pronásledování (§ 354). Pojem „stalking“ se začal užívat koncem 20. století v USA, později se přenesl do Evropy (Zoubková a kol., 2011). Anglický termín „stalking“ byl do českého trestního zákoníku zaveden pod názvem *nebezpečné pronásledování*. Označuje takové chování – často, ale ne vždy sexuálně motivované –, kterým pachatel obtěžuje vyhlédnutý objekt. Na rozdíl od obtěžování, které se u nás vžilo spíše pro sexuální dotěrnost některých mužů vůči ženám, jde zpravidla o dlouhodobé sledování a kontaktování oběti, často typické silným agresivním nábojem. Agresivním nábojem a svou invazivností se na druhé straně liší od známého slídičství (voyeurství). Může připomínat sledování oběti sadistickým vrahem a často také může vraždou oběti končit (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 438). Podstatou stalkingu je dlouhodobý, systematický a často sofistický psychický teror, kterého se dopouští známý pachatel (expartner, citel, nekompetentní nápadník) nebo vzácněji neznámý pachatel (Čírtková, 2014: 55). Stalkeři pocházejí ze všech sociálních vrstev a věkových kategorií. Obětí může být v podstatě každý člověk, nezávisle na svém sociálním původu a individuálních sklonech (Zoubková a kol., 2011). Trendy u trestného činu nebezpečné pronásledování (§ 354) jsou představeny v tabulce 7.V.

Z hlediska možného zachycení trestné činnosti na úrovni regionů a konkrétních lokalit lze ocenit i tzv. mapy kriminality, které podrobným způsobem představují trestnou činnost (blíže viz <https://mapakriminality.cz>; <https://kriminalita.policie.cz>). Tyto mapy vycházejí z topografického přístupu, kdy jsou konkrétní druhy trestné činnosti zaznamenávány

Tab. 7.V Počet trestných činů nebezpečného pronásledování (stalkingu) v ČR v období let 2010–2022 (§ 354)

Rok	Počet činů nebezpečné pronásledování	Míra objasněnosti (%)
2010	537	76,2
2011	535	81,3
2012	485	77,9
2013	520	75,6
2014	490	78,0
2015	487	76,6
2016	395	72,9
2017	337	70,6
2018	363	71,4
2019	358	72,6
2020	336	67,0
2021	308	68,8
2022	318	63,2

Zdroj: Policie ČR, Evidenčně-statistický systém kriminality; 2023

na mapě vybraného teritoria (města, lokality, regionu, státu) za určité časové období. Tímto způsobem jsou vytipována místa největšího ohrožení, což umožňuje přijetí následných preventivních (situační prevence) a represivních opatření (srov. Zoubková a kol., 2011).

7.3 TREST

Navazujícím tématem zločinu je jeho trestání. Následující část kapitoly se proto zaměří na představení základních termínů, konceptů, institucí a trendů v českém vězeňství. Laický pohled bez znalosti přesných údajů může vypadat tak, že české věznice jsou přeplněné, přestože se čas od času realizují široké amnestie, které stavy vězňů dočasně snižují. Další laický pohled na české vězeňství může být i takový, že se jedná o určitý wellness pobyt, kdy odsouzení nemusejí nic platit, mají čas na sledování televize a budování své muskulatury. Kde je pravda? Jaký podíl vězňů tvoří ženy? Jaké jsou trendy českého vězeňství? A jak se vězeňství proměnilo za několik posledních desítek let?

Prostředí věznic je specifické v řadě ohledů. Mimo jiné tím, že jsou v něm soustředěny osoby, které se dopustily protiprávního jednání či u kterých je důvodné podezření, že se dopustily protiprávního jednání, jehož typová škodlivost se odráží v tom, že v jeho důsledku byl pachatel uvězněn – ať již v rámci výkonu trestu odnětí svobody, nebo formou výkonu vazby v trestním řízení (Blatníková, 2016: 9).

Uvěznění (především dlouhodobé) je považováno za velmi náročnou životní situaci, která přináší řadu zásadních změn u odsouzených, což se projevuje zhoršením jejich fyzického i psychického stavu (srov. Giddens, 1999; Veteška, Fischer, 2020).

Dalším významným faktorem jsou podmínky a možnosti vězeňského systému (například z hlediska pracovních příležitostí, trávení volného času uvězněných osob, resocializačních programů atp.). Tak jako jiné oblasti se i vězeňství začalo výrazně proměňovat po roce 1989, kdy se začalo depolitizovat, humanizovat¹⁸, modernizovat a profesionalizovat (srov. Dirga, 2020; Juříček, Smolík, 2023).

V roce 1993 byla samostatnou Českou republikou přijata Evropská vězeňská pravidla (EVP), která jako moderní vězeňské normy s doporučujícím charakterem směřovala k modernizaci vězeňství. Jejich nepochybným přínosem byl silný vliv na zkvalitnění podoby českého vězeňství (Brunová, 2020: 63). EVP byla koncipována tak, aby odpovídala potřebám a snahám jednotlivých vězeňských správ, vězňům i pracovníkům vězeňských ústavů, a zajistila tak koherentní, pozitivní, realistický a moderní přístup k řízení i vězeňskému režimu (Štěrba, 2007: 29).

Všechny tyto trendy a přístupy se snažila postihnout i věda o trestání neboli *penologie*. Penologii lze definovat jako vědu o trestech a trestání nebo také jako vědu o výkonu trestu a jeho účincích. V užším smyslu se penologie zabývá reálným výkonem trestů a ochranných opatření, v širším pojetí do ní spadá i oblast alternativních sankcí. Samotnou penologii lze členit na teorii vězeňství (*penitenciaristiku*) a teorii alternativních trestů (Raszková, Hoferková, 2018: 7–8; Štěrba, 2007: 8). Penologie je naukou (teorií), která v sobě ukrývá prvky filozofie, právnícká a kriminologická východiska, sociologii, psychologii a pedagogiku (Jelínek a kol., 2021: 195). Penologie a) studuje vývoj

¹⁸ Jedním z prvních opatření nastupující humanizace vězeňství v Československu bylo zrušení trestu smrti dne 30. června 1990.

penologických myšlenek, b) zkoumá sociálněpsychologické procesy, jevy, vztahy a zákonitosti, které vznikají v důsledku aplikování trestu, c) zkoumá fyzickou a psychosociální realitu pachatele (jeho zdravotní stav, nemoci, úrazy, sociální zázemí, věk, dosažené vzdělání), d) zkoumá, ověřuje a koncipuje přístupy výchovného zacházení s odsouzenými, aby bylo co nejefektivněji dosaženo účelu trestu, e) zkoumá systém institucí a jejich funkcí při realizaci zákonného postihu, f) zkoumá a hledá i jiné sankce, které by účinně ovlivňovaly chování pachatelů trestných činů (ochranná opatření, alternativní tresty) (Štěrba, 2007: 9).

V rámci penologických debat se objevují nejrůznější témata, která se týkají trestání a vězeňství obecně. Jedná se například o debatu, zda účelem Vězeňské služby České republiky je především prostá detence (zadržování lidí), nebo také penitenciární výchovné působení a ovlivňování (srov. Raszková, Hoferková, 2018; Štěrba, 2007; Dirga, 2021). Další debaty vyplývají ze samotného principu trestání, resp. z toho, co je hlavním účelem trestu, jaké jsou jeho funkce a také jaké jsou možné formy trestů. Účelem trestu je přispět ke kontrole zločinnosti, chránit společnost před trestnými činy, odvracet trestné činy směřující proti právům a svobodám občanů, zabraňovat pachatelům v další trestné činnosti, vychovávat je v řádné občany, vést je k prosociálnímu chování, napravit je a současně působit výchovně i na ostatní členy společnosti. Samotný trest vždy musí být pouze prostředkem, jímž se společnost proti páčání trestných činů brání (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 165–166; Jelínek a kol., 2021: 193).

Definice konstatují, že „účelem výkonu trestu odnětí svobody je zacházení s odsouzeným, které směřuje k tomu, aby měl odsouzený možnost pracovat, kulturně se rozvíjet a vzdělávat, aby našel uspokojení v práci, v prospěšném využívání volného času a ve slušném soužití se všemi ostatními lidmi“ (Raszková, Hoferková, 2018: 43).

K dosažení účelu výkonu trestu vězňice stanoví pro každého odsouzeného program zacházení jako základní formu cílevědomého a komplexního působení na odsouzeného, jehož cílem je připravit ho na soběstačný život v souladu se zákonem po propuštění z výkonu trestu. Součástí zacházení jsou i metody a formy práce zaměřené na oblast řešení důsledků trestné činnosti pro poškozeného (Raszková, Hoferková, 2018: 59).

V odborné literatuře lze identifikovat tyto hlavní funkce trestu:

- a) *odplatná* (vyrovnávací, retributivní) – jejím úkolem je emocionální uspokojení poškozeného vůči pachateli, závažnost spáchaného trestného činu by se měla stejnou měrou odrazit v životě pachatele;
- b) *regulativní* (ochranná) – účelem regulativní funkce je ochrana společnosti před nebezpečným deviantním chováním prostřednictvím ukládání sankcí pachatelům trestných činů;
- c) *preventivní* – tato funkce spočívá především v neodvratitelnosti trestu jako takového, a ne v jeho tvrdosti;
- d) *restorativní* (restituční, kompenzační, rehabilitační, nápravná, obnovující) – usiluje o znovuoobnovení (nápravu) narušeného sociálního vztahu mezi pachatelem a poškozeným (jedincem, skupinou, společností);
- e) *výchovná* – zaměřuje se na nápravu pachatele;
- f) *morální* – v současném pojetí jí není přikládána tak velká důležitost, jakou zasluhuje;
- g) *represivní* – izolace pachatele od společnosti;
- h) *odstrašující* – uložený trest odrazuje pachatele či potenciálního pachatele ve smyslu rčení „zločin se nevyplácí“ (Raszková, Hoferková, 2018: 47; srov. Jelínek, 2021: 199).

V odborných diskusích jsou uváděny základní zásady trestání. Jedná se především o zásadu:

- a) zákonitosti (*nulla poena sine lege* – žádný trest bez zákona),
- b) individualizace použitých sankcí (za spáchaný trestný čin je odpovědný pouze pachatel),
- c) neslučitelnost určitých druhů sankcí u téhož pachatele (například nemožnost uložit domácí vězení a trest odnětí svobody atp.),
- d) humanita sankcí (pachateli se nesmějí ukládat kruté nebo nepřiměřené tresty),
- e) zohlednění právem chráněných zájmů osob poškozených trestným činem (Jelínek a kol., 2021: 200–201).

Předmětem zkoumání penologie jsou metody zacházení s pachatelem trestných činů (tedy tresty a způsob jejich výkonu), které co možná nejúčelněji dosáhnou korektivní změny chování pachatele tak, aby se mohl integrovat do společnosti jako řádný občan. Penologie tedy zkoumá efektivnost všech trestů, které jsou uvedeny v trestním zákoníku, avšak zvláštní pozornost věnuje trestu odnětí svobody pro specifické právní vztahy, zákonitosti a působení na pachatele, které nastávají při jeho výkonu. V penologii je kladen důraz na individuum, poznání jeho osobnosti s cílem stanovit adekvátněji diferencované zacházení včetně individualizovaného přístupu (v tom je také rozdíl mezi praxí před rokem 1989 a po roce 1989; Raszková, Hoferková, 2018: 7–8).

Za formy trestu v České republice lze považovat výkon trestu odnětí svobody, ale i další tresty, například podmíněčné odsouzení či tzv. alternativní tresty (což je však termín, který v trestním zákoníku, zákon č. 40/2009 Sb., užíván není). Alternativními sankcemi v užším smyslu slova jsou takové druhy trestů, které přestože nejsou spojeny s odnětím svobody pachatele, zaručují naplnění účelu trestu stejně, jako kdyby byl na odsouzeném vykonáván klasický trest odnětí svobody. Uložení trestu nespojeného s odnětím svobody je chápáno jako projev důvěry vůči pachateli. Staví se na pozitivních vlastnostech osobnosti pachatele, na jeho dosažené úrovni sociální odpovědnosti, která se promítá v postoji ke spáchanému trestnému činu, a též na postoji k trestu za spáchaný trestný čin, kdy vyvíjí úsilí zmírnit či odčinit následky trestného činu. Alternativní sankce v širším pojetí zahrnují sankce či opatření, které zcela neeliminují ztrátu svobody (například víkendová vězení) a alternativy trestního řízení v podobě různých forem odklonů, tj. vyřízení trestní věci jiným způsobem než v rámci standardního trestního řízení. Užší pojetí alternativních sankcí zahrnuje jakýkoli trest nespojený s odnětím svobody, který se ukládá tehdy, má-li být uložen trest odnětí svobody, avšak vzhledem k osobě pachatele a okolnostem případu lze účel trestu postihnout i jinak (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 249).

Základní logikou u alternativních sankcí je skutečnost, že jedinec může být potrestán i bez omezení osobní svobody, což by se mělo projevit v jeho napravení a uvědomění si jeho chování v rozporu se zákonem. K alternativním trestům se u nás řadí například trest domácího vězení (kontroluje Probační a mediační služba ČR), obecně prospěšné práce¹⁹ (dohled vykonává také Probační a mediační služba ČR), propadnutí majetku, peněžité trest, zákaz činnosti, zákaz pobytu, vyhoštění (v případě cizinců na

¹⁹ Obecně prospěšné práce představují trest, který je alternativou k trestu odnětí svobody, do jehož výkonu je zapojena širší společnost. Pro veřejně prospěšnou práci ve smyslu hlavního trestu hovoří kromě hlediska výše nákladů i kombinace různých trestem sledovaných účelů, například

území České republiky) a také zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce (uplatňovaný především pro fotbalové chuligány; podrobněji viz Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 250).

Způsob reagování státu na protiprávní jednání pachatelů je vyjádřen prostředky a opatřeními, které stát vyvíjí v boji s trestnou činností. Názory na tresty a způsoby trestání, postoje k pachatelům trestné činnosti a způsoby zacházení s nimi vždy odrážejí kulturní a ekonomickou úroveň společnosti včetně vztahu společnosti k občanským právům a svobodám. V historickém vývoji společnosti a její trestněprávní praxi se pojetí účelu trestu proměňuje a nově koncipuje v závislosti na úrovni právního vědomí, zastávaných sociálních hodnotách, reflexi člověka a převládajících filozofických směrech. Na trest a trestání bylo v průběhu doby nahlíženo jako na *odplatu – izolaci – odstrašení – nápravu* (Raszková, Hoferková, 2018: 19).

Za důležité změny či trendy z pohledu trestní a sankční politiky Raszková a Hoferková (2018: 38) považují:

- depenalizaci a dekriminalizaci,
- rozšíření škály alternativních trestů,
- novelu trestního řádu a novelu trestního zákona č. 265/2000 Sb., které ovlivnily rozhodování soudů o trestech,
- přijetí nového zákona o probační a mediační službě č. 257/2000 Sb., zákona o soudnictví ve věcech mládeže č. 2018/2003 Sb., zákona o výkonu zabezpečovací detence č. 129/2008 Sb., a
- přijetí nového trestního zákoníku č. 40/2009 Sb.

Vězeňství je výrazně formováno také politickými rozhodnutími (preferovanou kriminální politikou státu), které se týkají kriminalizace a dekriminalizace konkrétního chování (srov. Zoubková a kol., 2011). Kromě rozhodnutí o trestnosti určitého chování, které vyplývá z platného trestního zákoníku, se může jednat i o prezidentské milosti a amnestie. Především amnestie výrazně zasahují do počtu osob ve výkonu trestu.²⁰

újmu způsobenou pachatelem. Zde představuje odnětí volného času, který je v dnešní společnosti stále více ceněn, způsobené škody jsou nahrazeny prací vykonanou ve prospěch společnosti, resocializace pachatele je usnadněna tím, že jeho sociální kontakty nejsou poškozeny příliš intenzivním zásahem do jeho života a zároveň je podpořena osvojováním stabilních pracovních návyků a rozvíjením pocitu sociální zodpovědnosti. Trest obecně prospěšných prací umožňuje využití zdrojů psychosociální pomoci a podpory s důrazem na pomoc a nikoli represii. Obecně prospěšné práce, někdy též označované jako společensky prospěšné práce, jsou alternativním trestem, který ukládá soud za předpokladu, že pachatel s tímto trestem souhlasí a bere na sebe povinnost jej vykonat. Při ukládání takové práce je třeba respektovat určité zásady: musí jít o práci, která je užitečná pro pachatele i pro společnost, odpovídá schopnostem a vědomostem pachatele a přináší mu morální užitek (Štěrba, 2007: 134).

20 Kritizovaná byla především amnestie prezidenta Václava Havla, která byla vyhlášena 1. 1. 1990. Z celkového počtu 31 000 odsouzených osob bylo na svobodu propuštěno 23 260 osob. Tato široká amnestie vedla v důsledku ke zvýšenému zatížení politicky destabilizované Veřejné bezpečnosti (do roku 1991 název pro policejní složku tehdejšího Sboru národní bezpečnosti), k zahlcení soudního systému, a především k výraznému nárůstu kriminality. Další velká amnestie byla vyhlášena prezidentem Václavem Klausem dne 1. 1. 2013. Amnestie a podmíněná amnestie se týkala 6 471 vězňů osob (z toho amnestie 5 474 osob a podmíněná amnestie 997 osob). Od 2. 1. do 5. 1. 2013 bylo propuštěno 6 062 osob (podrobněji viz Raszková, Hoferková, 2018: 36–41).

Vězeňská služba České republiky je ozbrojeným bezpečnostním sborem, který zajišťuje v rozsahu zákona č. 555/1992 Sb., o vězeňské službě a justiční strážci České republiky, výkon zabezpečovací detence, výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody, ochranu pořádku a bezpečnosti při výkonu soudnictví a správě soudů a při činnosti státních zastupitelství a Ministerstva spravedlnosti. Vězeňská služba je organizační složkou státu (správním úřadem) a hospodaří s jeho majetkem, který potřebuje pro plnění svých úkolů (Raszková, Hoferková, 2018: 74). Úkoly Vězeňské služby zajišťuje vězeňská stráž, justiční stráž, správní služba, Akademie Vězeňské služby a pověřené orgány Vězeňské služby (Raszková, Hoferková, 2018: 76; Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 244; Štěrba, 2007: 35–40).

Organizačními jednotkami Vězeňské služby jsou dle ustanovení § 1, odst. 4 zákona č. 555/1992 Sb.:

- a) generální ředitelství,
- b) vazební věznice,
- c) věznice,
- d) ústavy pro zabezpečovací detence,
- e) Střední odborné učiliště Vězeňské služby a
- f) Akademie Vězeňské služby (Raszková, Hoferková, 2018: 78).

Vězeňská služba ČR je odbornou veřejností vnímána především jako služba zajišťující výkon trestu odnětí svobody ve věznicích, které považuje za „byrokratické organizace s prvky totální instituce“ (Dirga, 2020: 8). Vězeňská služba ČR plní úkoly v souvislosti s výkonem vazby a trestu odnětí svobody, se správnou detenčních zařízení, zajištěním pořádku a bezpečnosti v budovách soudů, státních zastupitelství a ministerstva spravedlnosti a s eskortami vězňených osob (Tvrdá, 2019: 87; Brunová, 2020: 65).

Ke dni 1. 10. 2017 došlo k novele zákona o výkonu trestu odnětí svobody a trestního zákoníku (zákonem č. 58/2017 Sb.). Změny nastaly zejména v typech věznic, kdy ze stávajících čtyř typů došlo k redukci na typy dva – s ostrahou a se zvýšenou ostrahou (Raszková, Hoferková, 2018: 41).

V současnosti je platný dokument „Koncepce vězeňství do roku 2025“, který se na 162 stranách zaměřuje na rozvoj českého vězeňství. Koncepce vychází z multidisciplinárního a mezirezortního přístupu k problematice vězeňství, je členěna do devíti kapitol (například zaměstnávání, vzdělávání, zdravotnictví, drogy a jiné závislosti, bezpečnost, financování atp.), přičemž představuje i nástroje (akční plány), jak dosáhnout stanovených cílů (Raszková, Hoferková, 2018).

Odsouzený se k výkonu trestu odnětí svobody přijímá na základě pravomocného a vykonatelného rozhodnutí soudu a nařízení výkonu trestu (písemně vyhotoveného), popřípadě na základě výzvy soudu k nastoupení do výkonu trestu nebo příkazu soudu k dodání odsouzeného do výkonu trestu. Odsouzený se může do výkonu trestu odnětí svobody dostat buď okamžitě, nebo s policejním doprovodem, s odkladem, nebo vůbec (například v případech, kdy dojde ke změně rozsudku v souvislosti s odvoláním) (Raszková, Hoferková, 2018: 102).

V rámci novelizace trestního zákoníku i zákona o výkonu trestu odnětí svobody soud zařazuje pachatele do dvou typů věznic, a to do věznice s ostrahou nebo do věznice se zvýšenou ostrahou. Od 1. 10. 2017 se zařazení odsouzený k výkonu trestu odnětí svobody do věznice s dohledem a do věznice s dozorem mění na zařazení do věznice s ostrahou, a to v případě dohledu do oddělení s nízkým stupněm zabezpečení, v případě

dozoru do oddělení se středním stupněm zabezpečení. Ostraha se mění na oddělení s vysokým stupněm zabezpečení (Raszková, Hoferková, 2018: 103). Věznice s ostrahou se vnitřně člení na oddělení lišící se stupněm zabezpečení – oddělení s nízkým, středním či vysokým zabezpečením (Raszková, Hoferková, 2018: 120).

O umístění do otevřeného, polootevřeného či uzavřeného oddělení věznice (vnitřní diferenciací) rozhoduje Vězeňská služba ČR podle míry kriminogenního rizika odsouzeného. Míra rizika je vyhodnocována prostřednictvím nástroje Souhrnná analýza rizik a potřeb odsouzených osob (SARPO) (Raszková, Hoferková, 2018: 103; Dirga, 2020: 9; Juříček, Smolík, 2020: 65).

Metoda SARPO se zaměřuje na analýzu kriminálních rizik – tj. na faktory, které přímo souvisejí s příčinami páchaní trestné činnosti. Jsou ověřeny kriminologickými výzkumy – například v souvislosti s věkem v době spáchání prvního trestného činu, pohlavím, dosaženou úrovní vzdělávání. Zacházení pak musí být cílené na ty oblasti, které jsou problematické, jako například léčení závislosti v případě, kdy je trestná činnost páchána pod vlivem drog. Jsou rozeznávána rizika statická, která vycházejí z anamnézy a nelze je změnit (například neúplná rodina), a rizika dynamická, která lze změnit a mohou mít následný vliv na opakování či absenci trestné činnosti. Statické a dynamické rizikové faktory jsou dále zvažovány a hodnoceny z hlediska závažnosti jejich rizikovitosti (srov. Blatníková, 2016). Instrument SARPO dovoluje:

1. zhodnotit kriminogenní rizika a potřeby a provádí jejich interpretaci – závažnost rizika pro společnost, závažnost recidivy²¹ u odsouzeného;
2. vyslovuje se k predikci kriminálního vývoje jedince, zhodnocuje pravděpodobnost vývoje, rizikové faktory a potřeby, které podmiňují tento vývoj, vyslovuje se k možností jejich ovlivnění;
3. navrhuje cílené, specifické postupy zacházení, které jsou prioritně zaměřené na rizikové faktory, navrhuje výběr programů zacházení, které jsou ověřené a standardizované k danému okruhu problému.

Na základě širokého okruhu získaných poznatků lze zvolit vhodnější individualizovaný přístup k zacházení s vězněným, k řešení jeho situace a k jeho zařazení do diferenciací skupiny v rámci vnitřní diferenciací, která prohlubuje individualizované zacházení (Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 247; srov. Šterba, 2007: 71–73).

Podstatným procesem při výkonu trestu odnětí svobody (VTOS) je prizonizace. Jedná se o proces adaptace vězňů na specifická pravidla ve vězení, přijetí norem a pravidel delikventní subkultury. Ty jsou značně odlišné od norem a pravidel sociálně přijatelných a žádoucích (Veteška, Fischer, 2020: 24; Blatníková, 2016: 12). Dalším tématem je přeplněnost českých věznic (overcrowding), které reflektují také čeští penologové, sociologové a kriminologové, protože kapacita věznic má vliv na well-being nejenom vězňů, ale i personálu věznic (Biedermanová, 2013; Marešová, 2020; Drápal, Jiříčka, Raszková et al., 2021). Tyto faktory mají výrazný vliv na kvalitu života vězeňské populace (například na násilí ve vězeňském prostředí, šikanu, sebepoškozování, sebevražednost atp.), ale i jejich rodin a okolí (včetně příslušníků Vězeňské služby ČR; srov. Blatníková, 2016).

²¹ Kriminální recidivu lze definovat jako stav pachatele, který po předchozím odsouzení k trestu pravomocným rozsudkem spáchá další trestný čin (podrobněji viz Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019; Zoubková a kol., 2011).

Tab. 7.VI Počet odsouzených mužů a žen v ČR za období let 2010–2021 (stav k 31. 12. příslušného roku)

Rok	Muži	Ženy	Celkem
2010	18 320	1 129	19 449
2011	19 234	1 307	20 541
2012	19 129	1 300	20 429
2013	13 491	810	14 301
2014	15 411	1 022	16 433
2015	17 568	1 282	18 850
2016	19 019	1 482	20 501
2017	18 761	1 510	20 271
2018	18 155	1 522	19 677
2019	17 560	1 595	19 155
2020	16 152	1 460	17 612
2021	15 832	1 411	17 243

Zdroj: Statistické ročenky Vězeňské služby ČR v letech 2010–2021; VS ČR 2023

Stavy odsouzených do výkonu trestu odnětí svobody v České republice představuje tabulka 7.VI.

V souvislosti se stavem vězeňské populace, ať už ve věznicích nebo ve věznicích s ostrahou, je důležité uvést, že množství relevantních údajů je možné čerpat ze statistické ročenky Generálního ředitelství Vězeňské služby ČR, která je dostupná na internetové stránce www.vsrc.cz, ale i z oficiálních údajů ČSÚ (Brunová, 2020: 151, srov. Biedermanová, 2013). Podobně jako index kriminality lze spočítat i index vězeňské populace, tj. počet osob ve výkonu trestu odnětí svobody na 100 tisíc obyvatel.²² Podobný index lze sestavit i v případě obětí trestné činnosti, tj. viktymnosti²³. Index viktymnosti udává počet obětí trestného činu na určitý počet obyvatel nebo členů zkoumané sociální skupiny (ČSÚ, 2023; Zoubková a kol., 2011: 65–67).

Další širokou oblastí jsou i sociálněpatologické jevy ve věznicích, především násilí (například napadení příslušníka Vězeňské služby, vzájemné napadení vězňů atp.) a drogy ve výkonu trestu (srov. Blatníková, 2016; Juříček, Smolík, 2023). Klíčovým tématem i nadále zůstává financování českého vězeňství. Diskuse a konkrétní opatření se týkají i recidivy, která je v centru pozornosti kriminologů, psychologů, psychiatrů a pedagogů.

²² Index vězňených osob v České republice dosahuje přibližně hodnoty 200 (jedná se o přepočet vězňených osob na 100 000 obyvatel dané země). Nejvyšší index vězňených osob vykazují USA, Ruská federace, Nový Zéland, Austrálie či Kanada (viz Marešová 2020: 4).

²³ V případě viktymnosti se jedná o celkovou disponovanost jedince nebo skupiny osob stát se obětí trestné činnosti, případně o příslušný stupeň takového rizika (k tomu srov. Tomášek 2010: 153; Gřivna a kol. 2014: 115). Obecně vyjadřuje viktymnost stupeň pravděpodobného rizika, že se jednotlivec nebo určitá sociální skupina stane obětí daného trestného činu. Vyšší pravděpodobnost stát se obětí zločinu je například u pracovníků určitých profesí, u seniorů, dětí a mladých lidí, psychicky či fyzicky hendikepovaných osob, cizinců, přistěhovalců, členů menšin a u lidí na okraji společnosti (ČSÚ 2023: 23).

7.4 TRENDY V OBLASTI KRIMINALITY A VĚZEŇSTVÍ

V posledních letech lze v České republice vnímat mírný pokles celkové (registrované) kriminality, nicméně u některých typů trestné činnosti je míra kriminality i nadále vysoká. Mezi nejčastější trestné činy patří krádež, vloupání, podvod a loupež. V poslední době se také zvyšuje počet trestných činů spojených s kybernetickou kriminalitou, jako jsou phishingové útoky, DDoS (*Distributed Denial of Service*) útoky, šíření škodlivého softwaru (spyware) a krádeže dat. K dalším trendům patří také rostoucí počet trestných činů v oblasti obchodování s drogami, případně trestná činnost realizovaná ze strany závislých osob či osob pod vlivem OPL (například v dopravě).

Z hlediska vězeňství lze zmínit tyto trendy:

- snahu o maximální ukládání alternativních trestů či řešení trestních věcí odklony,
- snahu o zavedení tzv. částečného vězení (či víkendového vězení, semidetence nebo denní parole),
- princip normalizace, tedy přizpůsobení podmínek pobytu ve vězení podmínkám běžného života mimo věznice (otevřené věznice),
- princip otevřenosti, tzn. co největší kontakt odsouzených s vnějším prostředím (telefony, návštěvy),
- princip zodpovědnosti nejenom za život ve věznici, ale i na svobodě po propuštění,
- prostupnost mezi jednotlivými typy věznic,
- zmenšování podílu vojensky orientovaných zaměstnanců a jejich nahrazování osobami vzdělanými v psychologii a vzdělávání dospělých (zvyšování odbornosti zaměstnanců),
- snaha o co největší možnou zaměstnanost odsouzených,
- náležité stavebnětechnické podmínky věznic,
- smysluplný denní režim odsouzených (Gřivna a kol., 2014: 196–197).

7.5 SHRNU TÍ

Zločin a trest není jen psychologický román Fjodora Michajloviče Dostojevského, ale každodenní realita, kdy se jednotlivci, ale i celé společnosti (komunity) potýkají se zločinem a jeho trestáním, ať již v rolích pachatelů, obětí trestné činnosti, policistů, soudců, příslušníků vězeňské služby, sociálních kurátorů, novinářů a zpravodajů, či pouhých diváků televizního zpravodajství nebo kriminálních seriálů. Tato kapitola stručně obsáhla základní institucionální kostru věnující se výzkumu kriminality a jejího trestání. Představeny byly některé trendy u vybraných trestných činů. Poznatky vycházely především z oblasti kriminologie a penologie, nicméně pro účely dalších zjištění jsou uvedeny i vhodné zdroje dat o této problematice. Tato data a poznání jednotlivých trendů mohou korigovat často mylné představy o zločinnosti v české společnosti, případně přímo formovat trestní politiku a konkrétní opatření na lokální či regionální úrovni (například zavedení kamerových systémů, hlídkové činnosti atp.).

V kontextu kvality života lze i v této oblasti nalézt významné souvislosti. Trestnou činností je výrazně ovlivněna kvalita života jak pachatelů (například jejich pobytem ve věznici), tak jejich obětí, které jsou často viktimizovány, tedy poškozeny psychicky, fyzicky či materiálně. Úroveň kriminality také ovlivňuje společenské klima, důvěru

v instituce státu (policii, justici) a kvalitu života konkrétního státu. S tím souvisí i financování jednotlivých institucí věnujících se odhalování a trestání trestné činnosti (Policie ČR, soudní systém, vězeňství atp.). Závěrem lze konstatovat, že sociální vědy v této oblasti mají velkou příležitost k intervenci, realizaci výzkumů a nastavování konkrétních opatření, jejichž cílem může být i lepší kvalita života společnosti. Otázkou však je, zda je po těchto výzkumech a spolupráci poptávka či nikoliv (k tomu srov. Dirga, 2021).

7.6 OTÁZKY K TÉMATU

1. Které odborné organizace se zabývají kriminologií a penologií?
2. Jak lze definovat kriminalizaci a dekriminizaci?
3. Jaký je rozdíl mezi kriminalitou registrovanou a latentní?
4. Jak lze definovat kriminální recidivu?
5. Jaké alternativní tresty jsou v České republice využívány?
6. Jak lze definovat proces tzv. prizonizace?
7. K čemu slouží nástroj SARPO (Souhrnná analýza rizik a potřeb odsouzených osob)?
8. Jaké problematice se věnuje viktimologie?
9. Jak se mění kvalita života osob ve výkonu trestu odnětí svobody?
10. Jak se za posledních třicet let v České republice proměnila podpora trestu smrti? Jaké jsou argumenty zastánců a kritiků trestu smrti?

7.7 POUŽITÉ ZDROJE

- BIEDERMANOVÁ, Eva. (2013). Vězeňství – opomíjená i zatracovaná instituce aneb problematika podmínek nepodmíněného výkonu trestu odnětí svobody v českých věznicích očima kriminologa. In: Lubelcová, Gabriela a Džambazovič, Roman (eds.). *Sociálna patológia optikou sociologického skúmania*. Bratislava: Stimul, s. 168–176. ISBN 978-80-8127-077-2
- BLATNÍKOVÁ, Šárka. (2016). *Nebezpečnost a násilí ve vězeňském prostředí*. Praha: Institut pro kriminologii a prevenci. ISBN 978-80-7338-158-5
- BLAŽEK, Petr, FISCHER, Slavomil a ŠKODA, Jiří. (2019). *Delikvence. Analýza produktů činnosti delikventní subkultury jako diagnostický a resocializační nástroj*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-271-2013-0.
- BRUNOVÁ, Markéta. (2020). *Novodobý vývoj a stav vězeňství v České a Slovenské republice*. Praha: Leges. ISBN 978-80-7502-408-4
- ČÍRTKOVÁ, Ludmila. (2014). *Viktimologie pro forenzní praxi*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0582-1
- ČSÚ. (2023). *Kriminalita v ČR a EU 2011–2021*. Praha: Český statistický úřad.
- DIRGA, Lukáš. (2020). *Humanizace českého vězeňství očima jeho aktérů*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. ISBN 978-80-261-0848-1
- DIRGA, Lukáš. (2021). Sociologie za mřížemi? Penitenciární sociologie v České republice. *Sociologický časopis*, 57(4), 411–432. ISSN 0038-0288
- DRÁPAL, Jakub, JIŘÍČKA, Václav, RASZKOVÁ, Tereza a kol. (2021). *České vězeňství*. Praha: Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7676-066-0

- FIRSTOVÁ, Jana. (2014). *Kriminalita mládeže v sociálních souvislostech*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-521-0
- GIDDENS, Anthony. (1999). *Sociologie*. Praha: Argo. ISBN 80-7203-124-4
- GRÍVNA, Tomáš a kol. (2014). *Kriminologie*. Praha: Wolters Kluwer, 4. vydání. ISBN 978-80-7478-614-3
- JELÍNEK, Jiří a kol. (2021). *Kriminologie*. Praha: Leges. ISBN 978-80-7502-499-2
- JUŘÍČEK, Petr a SMOLÍK, Josef. (2023). Násilí a utváření sociálních statusů ve vězeňské subkultuře. *Sociológia*, 55(1), 44–75. ISSN 0049-1225
- KRULICHOVÁ, Eva a BURIÁNEK, Jiří a kol. (2020). *Obavy ze zločinu: mýty a realita*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-4558-2
- KUPKA, Petr. (2017). *Násilí, podvody a každodennost. Jak zkoumat organizovaný zločin?* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 978-80-7325-418-6
- LÁŠTIC, Erik a KOVANIČ, Martin, eds. (2021). *Neustále pod dohledom? Politika osobních údajov na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislavě. ISBN 978-80-223-5288-8
- LUBELCOVÁ, Gabriela. (2017). *Sociológia sociálnych problémov*. Bratislava: Stimul. ISBN 978-80-8127-176-2
- MAREŠOVÁ, Alena. (2020). Trendy ve vězeňství ve světě – soumrak optimistických předpovědí. *Trestní právo*, 24(3), 4–9. ISSN 1211-2860
- MOŽNÝ, Ivo. (2002). *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-6241
- NIELSEN SOBOTKOVÁ, Veronika a kol. (2014). *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4042-3
- NOVOTNÁ, Eliška. (2008). *Základy sociologie*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2396-9
- RASZKOVÁ, Tereza a HOFERKOVÁ, Stanislava. (2018). *Kapitoly z penologie I. Vězeňství*. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 978-80-7435-364-5
- SCHEINOST, Miroslav. (2013). Jaká je a kam směřuje česká kriminologie. In: Zoubková, Ivana, Firstová, Jana a kol.: *Kriminologie: aktuální problémy*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, s. 24–29. ISBN 978-80-7251-395-6
- SMOLÍK, Josef. (2007). Uvedení do problematiky organizovaného zločinu. In: Smolík, Josef, Šmíd, Tomáš a Vaďura, Vladimír (eds.): *Organizovaný zločin a jeho ohniska v současném světě*. Brno: Masarykova univerzita, s. 11–30. ISBN 978-80-210-4438-8
- SMOLÍK, Josef. (2016). Vymezení, definiční znaky a typy organizovaného zločinu. *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje*, 22(22), 421–441. ISSN 2299-4033
- SOPÓCI, Ján a BÚZIK, Bohumil. (2009). *Základy sociológie*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 5. vydání. ISBN 978-80-10-01444-6
- ŠMÍD, Tomáš a KUPKA, Petr. (2011). *Český organizovaný zločin. Od vyděračů ke korupčním sítím*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-5618-3
- ŠTĚRBA, Vladislav. (2007). *Penologie*. Praha: Armex Publishing. ISBN 978-80-86795-48-5
- TOMÁŠEK, Jan. (2010). *Úvod do kriminologie. Jak studovat zločin*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2982-4

- TVRDÁ, Kateřina. (2018). *Vnitřní bezpečnostní sbory a zpravodajské služby ve střední Evropě. Mapování proměn vnitřního bezpečnostního pole na případech České republiky, Maďarska, Polska a Slovenska*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 978-80-7325-465-0
- URBAN, Lukáš. (2022). *Sociologie. Klíčová témata a pojmy*. Praha: Grada Publishing, 2. vydání. ISBN 978-80-271-3056-6
- VÁLKOVÁ, Helena, KUČTA, Josef a HULMÁKOVÁ, Jana a kol. (2019). *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C. H. Beck, 3. vydání. ISBN 978-80-7400-732-3
- VETEŠKA, Jaroslav a FISCHER, Slavomil. (2020). *Psychologie kriminálního chování. Vybrané otázky etiologie, andragogické intervence a resocializace*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-271-0731-5
- ZOUBKOVÁ, Ivana a kol. (2011). *Kriminologický slovník*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-312-4

7.8 POUŽITÉ ZDROJE INFORMACÍ A DAT

- CVVM. (2019). *Postoje občanů k trestu smrti*. [online]. [cit. 22. 2. 2023]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ostatni/negativni-jevy-bezpecnost/4960-postoje-obcanu-k-trestu-smrti-kveten-2019>
- Policie ČR. (2023). *Statistické přehledy kriminality*. [online]. [cit. 22. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/statistiky-kriminalita.aspx>
- Statistické ročenky Vězeňské služby ČR v letech 2010–2021. [online]. [cit. 22. 2. 2023]. Dostupné z: <http://www.vscr.cz/sekce/statisticke-rocenky-vezenske-sluzby>
- Trestní zákoník, zákon č. 40/2009 Sb. [online]. [cit. 22. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>

ZÁVĚR: Jak se tedy vlastně máme?

Jak se tedy vlastně máme? Dobře, nebo špatně? Pečlivější čtenář už pochopil, že jednoduchou a jednoznačnou odpověď nedostane. Jednak proto, že existují rozdíly mezi objektivními a subjektivními indikátory kvality života. Dále proto, že i mezi objektivními kritérii, na která jsme se zaměřovali především, existují různé přístupy hodnocení, jež vedou k různým odpovědím na stejnou otázku. Tím hlavním důvodem podle našeho názoru ale je, že se kvalita života nedá redukovat na jeden sumační index. Respektive technicky vzato bezpochyby dá a zejména za účelem mezinárodního srovnání se tak často děje, avšak za cenu ztráty výpovědní hodnoty. Jako určitá pomůcka nám může posloužit sledování trendů a časových řad v různých oblastech života, což jsme se ve většině případů pokusili učinit.

Jednoznačné soudy o tom, jak se máme, komplikuje i známá pravda, že každá mince má dvě strany. Platí to i pro spoustu sociálních jevů. Jedna skutečnost může mít v různých oblastech života různý efekt. Například individualizovaná podpora sociálního státu oslabuje rodinná pouta, protože jejich pevnost pak spočívá větší měrou na vrtkavých citech než na ekonomické nezbytnosti. Na druhou stranu je tatáž podpora důležitou pomocí potřebným v tíživé životní situaci, neboť například umožňuje některým matkám s malými dětmi odejít z traumatizujícího partnerského vztahu a žít lépe jako samoživitelky.

Na bytostnou ambivalenci mnoha fenoménů moderní doby upozorňoval již na počátku 20. století německý sociolog Georg Simmel. Ve své sociologické analýze peněz upozornil mimo jiné na to, že peníze na jednu stranu podporují kvantifikující pohled na skutečnost, a tím zaměnitelnost druhých v sociálních vztazích, a že mohou vzájemně odcizovat i nejbližší přátele a příbuzné. Na druhou stranu peníze podporují nejdůležitější sociální pouto, kterým je pouto důvěry. Peníze fungují jen díky důvěře v to, že za v zásadě jinak nepoužitelné papírky nebo digitální číselné hodnoty znamenají ve strojích poháněných elektrinou dostaneme od jiných, většinou neznámých lidí reálné předměty či služby. Není od věci použít tuto simmelovskou optiku při posuzování důležitých aspektů kvality života české společnosti. Umožňuje totiž zachytit komplexitu sociálních jevů. Díky ní je možné upozornit na některé obecnější a někdy paradoxní rysy moderní společnosti, které se projevují v konkrétních oblastech života české společnosti.

Navzdory celosvětovému růstu populace česká společnost spolu s dalšími evropskými společnostmi z pohledu přirozené obměny obyvatel početně klesá a současně stárne. Souvisí to jednak s tím, že se rodí méně dětí, jednak s prodlužováním střední délky života. Nejde jen o to, že slabé mladší věkové kohorty nepřinesou do průběžného důchodového systému dostatek peněz z daní, ale že mohou chybět paže, které by obstarávaly starší věkové kohorty, a pracovní pozice, které se po odchodu do penze uvolní. Na světě je více lidí než kdykoli předtím. Problém s populačním úbytkem na jednom místě by mohla částečně řešit migrace obyvatel z míst, kde je lidí přebytek. To se nepochybně dříve nebo později stane, bez konfliktů se to však asi neobejde.

Důvodem populačního stárnutí je prodlužování délky života. Věčný život nebo alespoň dlouhověkost je velké lákadlo rozechvívajících hlubinné struktury uvnitř člověka. Kdo by chtěl zemřít mladý? Společnost, ve které se lidé dožívají vysokého věku, je

automaticky a právem vnímána jako místo s vyšší kvalitou života ve srovnání se společností, v níž se umírá brzy. Ačkoliv se i v České republice prodlužuje střední délka života, je to hlavně na úkor podílu života ve zdraví. Delší život s sebou nese delší život v nemoci. Je to způsobeno mimo jiné vysokým podílem osob s nadváhou a obezitou u dětí i dospělých a častým výskytem rizikových faktorů v souvislosti s nezdravým životním stylem spojeným s nesprávnými stravovacími návyky, nízkou fyzickou aktivitou, konzumací návykových látek aj.

Stejně jako chceme mít zdravá těla, chceme mít i zdravé životní prostředí. Koncept environmentálního zdraví ukazuje, že to první není možné bez druhého. Ve zdraví se žije snadněji ve zdravém životním prostředí. Dovedeno do krajnosti – v dostatečně zdevastovaném životním prostředí se nedá žít vůbec.

Výše zmiňovaný Georg Simmel viděl v peněžní formě styku nástroj posilování důvěry jako základu sociálních vztahů. Hodnoty deklarované důvěry se řídí logikou přísloví „bližší košile nežli kabát“. Lidé nejvíce důvěřují vlastní rodině a nejméně cizincům a lidem, se kterými se znají krátce. To je asi docela snadno pochopitelné. Zajímavé je, že pro udržení sociálního přediva pohromadě nepotřebujeme důvěry příliš mnoho. Výsledky dlouhodobých výzkumů ukazují, že stačí relativně nízká míra důvěry. Nebo možná že stačí vysoká důvěra v blízké lidi, aby systém méně osobních vztahů v zastupitelské demokracii a anonymní moderní společnosti fungoval bez fatálního kolapsu.

Podobně je tomu s angažovaností ve věcech veřejných. Demokratický politický systém je založen na občanské participaci v politických procesech. Ta sice nevykazuje v České republice rekordní hodnoty, ale zdá se, že to ani není potřeba. Přehnané angažmá ve věcech veřejných by nejspíš vedlo k vyprázdnění privátní sféry podobně jako přehnaná posedlost zaměstnáním a pracovním životem může vést k destrukci rodinného štěstí. Spíše je třeba udržovat určitou hladinu občanské angažovanosti, což se české společnosti daří.

Pokud nepočítáme úzké vrstvičky „horních deseti tisíc“ nejbohatších a „dolních deseti tisíc“ nejchudších (kterých bude ovšem spíše dvacet tisíc), nůžky mezi bohatými a chudými ve většinové společnosti nejsou dramaticky rozevřené. I když nejvíce obyvatel se nachází v nižší střední třídě, máme solidní vyšší střední třídu, která je jako celek početnější než ta nejnižší (tzv. strádající). Rovněž je patrný přesun v proporcích zaměstnaneckých pozic směrem ke službám a pozicím dobře placených zaměstnanců, zatímco těžké manuální práce ubývá. Na druhou stranu je diskutabilní spravedlnost rozdělení lidí do sociálních tříd. I když k příslušnosti k určité sociální třídě nejsme předurčení nevyhnutelně, výzkumy ukazují, že třídní pozice se předávají z generace na generaci s překvapivou vytrvalostí.

Víme, že jedním z důležitých mechanismů třídní reprodukce je dlouhodobě vzdělanostní reprodukce. Děti vysokoškolsky vzdělaných partnerů mají statisticky významně vyšší šance na vysokoškolské vzdělání než děti rodičů se základním vzděláním či s vyučnickým listem. Dosažené vzdělání je jednou z klíčových proměnných pro získání pracovní pozice. Vyšší vzdělání v České republice zatím docela dobře koresponduje s vyšším příjmem, i když se nejedná o samozřejmost. Pro uplatnění na trhu práce je důležitější vzdělání středoškolské, které je tak nepřímou důležitým faktorem sociální inkluze.

Jedno ze základních dilemat ve snahách o rozvoj kvalitního vzdělání spočívá v rozporu mezi kvalitativním a kvantitativním pohledem na tuto oblast. Současné pojetí kvality vzdělání se jednostranně soustředí na kvantifikující ukazatele, které mají mě-

řitelně ukázat kvalitu vzdělání (například počet studentů s maturitou, počet studentů na vysokých školách). Tímto rozporem trpí většina států OECD či EU a jedná se o paradigma dnešní doby v přístupu k hodnocení vzdělávání. Vztah mezi množstvím studentů a kvalitním vzděláním nekoresponduje za všech okolností, pokud je studentů málo či naopak pokud studují úplně všichni stejný obor, potom je otázkou nakolik se důsledky takového přístupu projeví v kvalitě vzdělání v budoucnu (v transferu znalostí do zahraničí, v nedostatku učitelů daného oboru). Kvalitní vzdělání je výsledkem řady sociálních procesů (například poptávky po určitých typech vzdělání, které se mění v čase, síly motivace a důrazu na seberozvoj studentů, sociálních a demografických faktorů). Silný důraz na podporu určitého typu vzdělání s ohledem na krátkodobou ekonomickou výhodnost naopak může způsobit nedostatek vzdělaných lidí v určitých oblastech v budoucnu (například v praktických učňovských oborech, v nedostatku praktických lékařů). Redukovaný přístup ke kvalitě vzdělání s ohledem na krátkodobé kvantitativní potřeby ekonomie se může v důsledku ukázat jako faktor snižující kvalitu života celé společnosti.

Zamyšlení nad kvalitou života se neobejde bez znalosti o bezpečnosti. Potřeba bezpečí se vztahuje i ke kvalitě života, a to nejenom jedinců, ale i různě definovaných sociálních skupin a společnosti celkově. Právě otázky bezpečnosti, kriminality, ale i trestání jsou otázkami, které se dotýkají nejenom osob, které trestnou činností páchají, ale i jejich obětí a dalších společenských institucí (Policie ČR, justice, vězeňství atp.). Kapitola s názvem „Zločin a trest“ představila základní terminologii kriminologie a penologie, uvedla trendy u vybraných trestných činů a diskutovala obtíže týkající se statistických údajů o celkové výši kriminality (registrované/latentní). Kvalita života je výrazně ovlivněna trestnou činností jak u pachatelů (například jejich pobytem ve věznici), tak u jejich obětí, které jsou často viktimizovány, tedy poškozeny psychicky, fyzicky či materiálně. Úroveň kriminality také ovlivňuje společenské klima, důvěru v instituce státu (policii, justici) a kvalitu života konkrétního státu. Česká republika je vnímána jako bezpečný stát, který má vyváženou bezpečnostní politiku z hlediska represivních i preventivních postupů.

Optikou sociologického srovnání v čase i prostoru (s jinými zeměmi) se české společnosti nevede špatně. Podle subjektivních i objektivních indikátorů je česká společnost relativně stabilním prostředím bez extrémních výkyvů, i když ani dnes jako už tolikrát v české historii není nic jistého. Jako sociální vědci i jako členové české společnosti budeme další vývoj s napětím sledovat a jsme sami zvědaví, jestli svá tvrzení budeme moci za dalších dvacet let zase zopakovat.

SUMMARY

CZECH SOCIETY REVEALED:

Important facts about our lives in the first quarter of the 21st century

The book provides an overview of important facts about the contemporary life of Czech society. It covers seven thematic areas, each of which is the focus of one chapter. The first chapter provides an overview of how quality of life is measured. The chapter on the state of the Czech population presents basic information about the population and explains the main context of family behaviour and migration trends. Fertility and migration are two elementary modes of population change that act as interconnected vessels and cannot be observed in isolation. The chapter on health focuses not only on aspects of population health but also on a healthy environment. The theme of the next chapter is the social structure derived from the labour market and the links between the division of labour and social inequalities, followed by the topic of education and its impact on the emergence of inequalities. The chapter on politics focuses on the quality aspects of democratic politics based on citizen participation in public affairs. The book concludes with the topic of crime in the Czech Republic.

Despite the global population growth, Czech society, along with other European societies, is declining in terms of natural turnover and ageing at the same time. This is related both to the fact that families are having fewer children and to the increase in life expectancy. It is not just that the weak younger age cohorts will not bring enough tax money into the pay-as-you-go pension system, but that there may be a „lack of arms“ to cater for the older age cohorts and the jobs they vacate after retirement.

The reason for population ageing is increasing life expectancy. Eternal life, or at least longevity, is the great lure that stirs the deep structures within man. Who would want to die young? A society where people live to a long age is automatically and rightly perceived as a place with a higher quality of life, as opposed to a society where people die early. Although life expectancy is increasing in the Czech Republic too, it is mainly at the expense of a longer life in sickness. This is due, among other things, to the high proportion of overweight and obese children and adults in Czech society and the high prevalence of risk factors related to unhealthy lifestyles associated with poor eating habits, low physical activity, substance abuse, etc.

Just as we want to have healthy bodies, we also want to have a healthy environment. The concept of environmental health shows that the former is not possible without the latter. It is easier to live in a healthy environment. Taken to the extreme, it is impossible to live at all in a significantly devastated environment.

Interpersonal trust is considered by many sociologists to be the foundation of social relationships. The values of declared trust in Czech society are governed by the logic of Czech saying that „the shirt is closer than the coat“. People trust most their own family and least strangers and people they have known for a while. This is probably quite easy to understand. Interestingly, we don't need much of that trust to hold the social fabric together. The results of long-term research show that a relatively low

level of trust is enough. Or perhaps a high level of trust in close people is enough to make the system of less personal relationships of representative democracy and anonymous modern societies work without fatal collapse.

The same is true of engagement in public affairs. A democratic political system is based on citizen participation in political processes. It may not be at an all-time high in the Czech Republic, but it does not seem to be necessary. Excessive involvement in public affairs would probably lead to the emptying of the private sphere, just as an excessive obsession with employment and working life can lead to the destruction of family happiness. Rather, a certain level of civic engagement needs to be maintained.

If we do not count the narrow strata of the „top ten thousand“ richest and the „bottom ten thousand“ poorest (which will be more like twenty thousand), the scissors between the poor and the rich in the majority society are not dramatically open. Although most of the population is in the lower middle class, we have a solid upper middle class that is on the whole more numerous than the lowest (the so-called deprived). There is also a shift in the proportions of employment positions towards service and well-paid positions, while heavy manual work is declining. On the other hand, the fairness of the distribution of people into social classes is questionable. While we are not inevitably predisposed, research shows that class positions are passed down from generation to generation with surprising persistence.

We have known for a long time that one of the important mechanisms of class reproduction is educational reproduction. Children of college-educated partners have statistically significantly higher chances of higher education than children of parents with primary education or a high school diploma. Educational attainment is one of the key variables for getting a job. Higher education in the Czech Republic has so far correlated quite well with higher income, although it is not a given. Secondary education is more important for employment in the labour market and is thus indirectly an important factor for social inclusion.

One of the fundamental dilemmas in efforts to develop quality education lies in the contradiction between qualitative and quantitative perspectives. The current conception of quality education focuses unilaterally on quantifying indicators that are supposed to show the quality of education in a measurable way (e.g., number of students with high school diplomas, number of students in higher education). This contradiction is suffered by most OECD or EU countries and is the paradigm of today's approach to education. The correlation between the number of students and the quality of education does not correspond in all circumstances; if there are few students or, on the contrary, if everyone is studying the same subjects, then the question is to what extent the consequences of such an approach will affect the quality of education in the future (transfer of knowledge abroad, lack of teachers in a given field). Quality education is the result of a number of social processes (e.g. demand for certain types of education that changes over time, the strength of motivation and emphasis on self-development of students, social and demographic factors). Conversely, a one-sided emphasis on promoting a particular type of education for short-term economic gain may result in a shortage of educated people in certain areas in the future (e.g. practical apprenticeships, shortages of medical practitioners). A reduced approach to the quality of education with regard to the short-term quantitative needs of the economy may ultimately prove to be a factor that reduces the quality of life of society as a whole.

Reflection on quality of life cannot be done without knowledge of safety. The need for security also relates to the quality of life, not only of individuals, but also of variously defined social groups and society in general. The issues of security, crime and punishment are issues that affect not only the perpetrators of crime, but also their victims and other social institutions (the police, the judiciary, the prison system, etc.). The chapter titled Crime and Punishment introduced the basic terminology of criminology and penology, presented trends in selected crimes and discussed the difficulties related to statistical data on the total amount of crime (registered/latent). The quality of life is significantly affected by criminal activity both for offenders (e.g. their stay in prison) and for their victims, who are often victimized, damaged psychologically, physically or materially. The level of crime also affects the social climate, trust in the institutions of the state (police, justice) and the quality of life of a particular state. The Czech Republic is perceived as a safe state with a balanced security policy in terms of repressive and preventive procedures.

Jmenný rejstřík

Abramson Paul R.	126, 148	Fiedor David	7, 8, 18
Alexander Jeffrey C.	126, 149	Firstová Jana	153, 155, 172
Babiš Andrej	131	Fischer Slavomil	153, 154, 163, 168, 171, 173
Backenroth Gunnel	55, 77	Foa Roberto S.	130, 149
Balestra Carlotta	12, 18	Fracaroli Franco	77
Balík Stanislav	135, 149	Fučík Petr	84, 85, 86, 89, 99
Bauman Zygmunt	9, 16, 18	Giddens Anthony	10, 18, 152, 155, 156, 159, 163, 172
Beck Ulrich	10, 18	Gřivna Tomáš	157, 169, 170, 172
Becker Gary	102, 121	Habermas Jürgen	130, 149
Bendl Stanislav	113, 121	Hájek Lukáš	135, 149
Berger Peter L.	83, 99	Hamplová Dana	90, 99
Biedermanová Eva	168, 169, 171	Hanzlová Radka	74, 80
Blatníková Šárka	163, 168, 169, 171	Hasegawa Tamako	56, 80
Blažek Petr	153, 154, 171	Hašková Hana	21, 46
Boček Jan	21, 45	Heřmanová Eva	49, 80
Bourdieu Pierr	85, 86, 91, 99	Hoferková Stanislava	163, 164, 165, 166, 167, 168, 172
Brunová Markéta	154, 163, 167, 169, 171	Holman Robert	103, 122
Brzezina Jáchym	67, 77	Holpuch Petr	100
Buchtík Martin	91	Hübelová Dana	47, 48, 80
Buriánek Jiří	153, 172	Hubík Stanislav	102, 122
Búzík Bohumil	152, 172	Hulmáková Jana	153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 173
Corbière Marc	77	Chabada Tomáš	74, 80
Costanza Robert	10, 17, 18	Chodounská Helena	56, 80
Csémy Ladislav	13, 18	Chromková Manea Beatrice-Elena	20, 125
Čepelka Oldřich	12, 15, 18	Inglehart Ronald	149
Čírtková Ludmila	154, 162, 171	Janák Dušan	1, 2, 7, 9, 83
Čmejrek Jaroslav	135, 149	Janurová Kristýna	100
Dewa Carolyn	77	Jelínek Jiří	163, 164, 165, 172
Diener Edward	11, 17	Jiříčka Václav	168, 171
Dirga Lukáš	163, 164, 167, 168, 171	Juříček Petr	163, 168, 169, 172
Dostojevský Fjodor Michajlovič	170	Katrňák Tomáš	2, 9, 18, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 95, 96, 99, 100
Dragomirecká Eva	18	Kázmér Ladislav	96, 100
Drápal Jakub	168, 171	Kersting Thomas	102, 122
Dubská Drahomíra	15, 18	Kocová Markéta	33, 34, 35, 36, 45
Durčák Martin	81	Kostelecký Tomáš	28, 29, 30, 46
Dvořák Dominik	105, 123	Koutek Jiří	63, 80
Dvořák Tomáš	91	Kovanič Martin	151, 172
Džambazovič Roman	171		
Easterlin Richard A.	10, 11, 17, 18		
Ekiert Grzegorz	130, 149		
Evans Joshua	56, 80		
Fagan Moira	149		
Feri Dominik	159		

Kozumplíková Alice	2, 47, 48, 80	Polášek Marek	81
Kožený Jiří	13, 18	Poushter Jacob	149
Krajhanzl Jan	74, 80	Prchalová Hana	81, 169
Krulichová Eva	153, 172	Prokop Daniel	91, 92, 100
Krupa Terry	56, 81	Protivínský Tomáš	42, 46
Kučera Lukáš	15, 18	Ptáček Pavel	20
Kuchařová Věra	100	Putnam Robert D.	127, 150
Kuchta Josef	153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 173	Raszková Tereza	163, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 172
Kupka Petr	153, 172	Reif Karlheinz	132, 150
Kusovská Marie	33, 34, 35, 36, 45	Richter Pavel	81
Kvapil Milan	53, 81	Rosling Hans	101, 123
Láštík Erik	151, 172	Ryšavý Dan	7, 8, 18
Liessmann Paul Konrad	102, 122	Savage Mike	91, 100
Linek Lukáš	132, 135, 149	Sedláková Lucie	9, 47, 55, 57, 58, 59, 81
Lubelcová Gabriela	152, 171, 172	Seligman Martin	11, 17, 18
Lux Martin	95, 96, 100	Scheinost Miroslav	154, 172
Lysagarth Rosemary	56, 81	Schmitt Hermann	132, 150
Machonin Pavel	88, 89, 99, 100	Simmel Georg	174, 175
Mandíková Dana	114, 122	Skálová Eva	105, 123
Mann David	82	Slezáčková Alena	11, 18
Mannheim Karl	102, 123	Smith Josh T.	19
Marešová Alena	168, 169, 172	Smolík Josef	151, 153, 163, 168, 169, 172
Marx Karel	85, 86	Sopóci Ján	152, 172
Maussen Jana	15, 18	Spitzer Manfred	102, 123
Měřínská Simona	95, 100	Stražilová Gabriela	94, 100
Meyer Samantha	126, 150	Sultan Joyce	12, 18, 77
Mičaník Tomáš	69, 81	Sultan-Taïeb Hélène	77
Možný Ivo	7, 8, 18, 21, 46, 127, 149, 153, 172	Sunega Petr	95, 96, 100
Münich Daniel	42, 46	Svobodová Renata	74, 80
Murray Charles	12, 18	Šafr Jiří	91, 100
Musil Jiří	97, 100	Šaradín Pavel	132, 150
Nedomová Alena	36, 46	Šídlo Luděk	33, 34, 35, 36, 45
Němejcová Denisa	81	Škoda Jiří	153, 154, 171
Nesiba Jiří	9, 101	Šmíd Tomáš	153, 172
Nešporová Olga	96, 100	Štěrba Vladislav	163, 164, 166, 167, 168, 172
Nevrlá Eva	123	Tabery Paulína	91
Nielsen Sobotková Veronika	152, 172	Thompkins Allison	82
Norris Pipa	132, 149	Tišanská Lýdie	13, 18
Novotná Eliška	152, 172	Tomášek Jan	153, 154, 155, 157, 159, 169, 172
Páleš Emil	102, 123	Tomášek Vladislav	114, 122
Petráňová Marta	94, 100	Tuček Milan	89, 100
Pilnáček Matouš	91	Tvrďá Kateřina	167, 173
Pleyers Geoffrey	126, 149	Urban Lukáš	152, 173

Vaňura Vladimír	172	Ware Bronnie	12, 19
Váľková Helena	153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 173	Weber Max	85
Večerník Jiří	89, 100	Weinstein Harwey	159
Veteška Jaroslav	163, 168, 173	Williams James	102, 124
Vilotti Patrizia	77	Wilton Robert	80
Vyskoč Petr	69, 81	Wittenburg David	56, 82
Ward Paul	126, 150	Yonk Ryan M.	12, 19
Wardle Arthur R.	19	Zormanová Lucie	116, 124
		Zoubková Ivana	153, 156, 162, 163, 166, 168, 169, 172, 173

Věcný rejstřík

- absolvent 101, 102, 108, 109, 110, 111, 116, 121,
- covid-19 52, 78, 79, 103
- česká společnost 7, 8, 14, 16, 18, 46, 49, 52, 75, 77, 88, 89, 96, 98, 99, 100, 136, 149, 152, 172, 174, 176
- dekriminalizace 166
- délka života ve zdraví 51
- diabetes mellitus 52
- důvěra 44, 125, 126, 127, 135, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149
- environmentální zdraví 64
- ESeC schéma 86, 99
- hendikep 54, 169
- chudoba 93, 96
- implementace 16, 55, 57, 58, 147
- institucionální důvěra 126, 127, 143, 144, 148
- intervence 17, 53, 55, 56, 173
- invalidita 53, 54, 55, 57, 58, 75, 77
- kriminalita 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 169, 170, 171, 172, 173
- kriminalizace 155, 166
- kriminologie 154, 155, 156, 170, 172, 173, 176
- kvalita ovzduší 65, 67, 75
- kvalita života 7, 10, 14, 17, 47, 49, 80, 102, 111, 120, 151, 170, 171, 174, 176
- kvalita života: objektivní indikátory 10, 14, 17
- kvalita života: subjektivní indikátory 10, 11, 14, 16, 17
- latentní kriminalita 156, 157, 171, 176
- loupežné přepadení 159, 161
- mateřské školy (školky) 103, 104, 106, 116, 119
- migrace 8, 20, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 97, 148, 174
- mimomanželská plodnost 25, 27
- naděje dožití 49, 50, 51, 74, 75, 78
- nakládání s odpady 49, 65, 70, 71, 72, 75, 76,
- nehody (nehoda, nehodovost) 59, 61, 78
- nemoc 20, 49, 51, 52, 53, 55, 61, 62, 65, 74, 75, 78, 103, 164, 175
- občanská participace 8, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 148
- omamné a psychotropní látky 153, 159
- overcrowding 168
- patent 118, 119, 120, 121, 122
- penologie 154, 163, 165, 170, 172, 176
- phishing 170
- PISA (Programme for International Student Assessment) 113, 120, 122
- plodnost 20, 21, 22, 24, 25, 27, 44
- politické preference 125, 132, 138, 146, 147, 148
- populace 8, 13, 20, 32, 36, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 74, 91, 92, 95, 96, 98, 105, 110, 114, 115, 129, 133, 135, 136, 143, 151, 168, 169, 174
- porodnost 8, 20, 21, 25, 35, 41, 44, 45
- postižení 54, 56, 80, 82
- potratovost 20, 28, 29, 44, 46
- potratový index 29
- prevence 48, 81, 163
- prizonizace 168, 171
- QS (Quacquarelli Symonds) 109, 120, 124
- rozvodovost 7, 20, 28, 33, 34, 35, 36, 44, 45
- rozvodový index 35
- SARPO 168, 171
- sebevražda 62, 63, 64, 75, 78
- sňatečnost 20, 33, 36, 44, 45
- sociální mobilita 85, 88, 98, 99, 100
- sociální nerovnost 43, 83, 99
- sociální rozvrstvení 83
- sociální struktura 8, 84, 87, 88, 99
- sociální vyloučení (sociální exkluze) 48, 93, 96, 97, 99, 100
- sociální začleňování (sociální inkluze) 96, 175
- sociologie vědění (poznání) 101, 122
- spyware 170
- stalking 159, 162
- stárnutí (stáří) 12, 18, 41, 44, 96, 105, 174

---

strach	43, 151, 159	vražda	151, 152, 158, 159, 160, 162
střední školy	103, 119	vysoké školy	88, 106, 108, 109, 116, 117, 118, 119, 121
student	101, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 154	vzdělání	7, 8, 9, 10, 13, 15, 17, 25, 30, 32, 35, 42, 47, 48, 74, 84, 85, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 98, 99, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 115, 116, 119, 120, 136, 164, 175, 176,
Světová zdravotnická organizace (WHO)	10, 17, 19, 47, 49, 52, 65, 82	well-being	10, 11, 13, 18, 62, 149, 168
TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study)	113, 114, 120, 122	základní školy	103, 116, 119, 121
třídní analýza	85, 98, 100	zdraví	7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 20, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 58, 59, 62, 64, 65, 67, 74, 75, 76, 80, 81, 175
třídní struktura	85, 87, 90, 93, 98, 99	zdravotní znevýhodnění	54, 55, 56, 57, 58, 75, 77, 81
úhrnná plodnost	21, 22, 23, 44	zločin	8, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 163, 164, 169, 170, 172, 176
umělé přerušování těhotenství	28, 29, 35, 44	znásilnění	159, 160
úmrtnost	20, 44, 49, 51, 52, 61, 74, 75	životní prostředí	8, 15, 17, 47, 48, 64, 74, 75, 76, 175
uprchlíci	41, 42, 45, 46, 106		
úraz	59, 61, 62, 75, 78, 81, 164		
Vězeňská služba ČR	167, 168		
voda (vod, vody)	48, 67, 69, 75, 76, 81, 82		
volební účast	15, 125, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 148, 149		

Název: Česká společnost poodhalena:
Důležitá fakta o našem životě v první čtvrtině 21. století

Autor: Dušan Janák a kolektiv

Vydala: Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno

Jazyková korektura: Ivana Šelešovská
Grafické zpracování: Petra Černošlávková
Tisk: Vydavatelství Mendelovy univerzity v Brně, Zemědělská 1,
613 00 Brno

Vydání: první, 2024
Počet stran: 186
Náklad: 150 ks

ISBN 978-80-7509-974-7 (online ; pdf)
<https://doi.org/10.11118/978-80-7509-974-7>

